

ŞAH ABBAS VE ZAMANI

(1587-1629)

Cihat AYDOĞMUŞOĞLU

BERİKAN YAYINEVİ

ŞAH ABBAS VE ZAMANI

(1587-1629)

Cihat AYDOĞMUŞOĞLU

Ankara-2013

Bu kitabın tüm hakları yazarına ve yayıncısına aittir.

ŞAH ABBAS VE ZAMANI (1587-1629)

Yrd.Doç. Dr. CİHAT AYDOĞMUŞOĞLU

ISBN
978-975-267-681-7

Genel Yayın Yönetmeni
Cuma AĞCA

Grafik-Tasarım
Biçer YILDIRIM

Kapak Tasarım
Mehmet FİDANCI

Baskı & Cilt
Berikan Ofset Matbaa
Maltepe / ANKARA

BERİKAN YAYINEVİ
Eti Mah. GMK Bulvarı Bulvar Apt. No.: 80/1
Maltepe / ANKARA
Tel: (0312) 232 62 18 Faks: (0312) 232 14 99

ÖZGEÇMİŞ

Cihat Aydoğmuşoğlu, 26.06.1983 tarihinde Isparta ilinin Uluborlu ilçesinde doğdu. İlkokulu burada bitiren Cihat Aydoğmuşoğlu, orta ve lise tahsilini Isparta'da tamamlayarak 2000 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih bölümünde lisans eğitimine başladı. Bir yıl İngilizce hazırlıkla beraber 2005 yılında lisans eğitimini bitiren Cihat Aydoğmuşoğlu, aynı yıl Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalında Yüksek Lisansa başladı. 2007 yılında Prof. Dr. Eşref Buharalı danışmanlığında hazırladığı "*Tarihte Tebriz*" adlı çalışmasıyla Yüksek Lisans eğitimini tamamlayan Cihat Aydoğmuşoğlu, aynı yıl aynı Anabilim Dalında doktora eğitimine başlamıştır. Haziran 2009'da Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı'na Araştırma Görevlisi olarak atanan Cihat Aydoğmuşoğlu, 2011 yılında Prof. Dr. Eşref Buharalı danışmanlığında yürüttüğü "*Şah Abbas ve Zamanı*" adlı çalışmasını tamamlayarak "*Tarih Doktoru*" payesini almıştır. Daha sonra askerlik hizmetini yerine getiren Dr. Cihat Aydoğmuşoğlu, 2012 yılında aynı anabilim dalına Yrd.Doç. Dr. olarak atanmıştır.

Yrd. Doç. Dr. Cihat Aydoğmuşoğlu'nun uzmanlık alanı, bilhassa Safevi Devleti olmak üzere İran coğrafyasında kurulan Türk devletlerinin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik tarihleridir. Dr. Cihat Aydoğmuşoğlu, İngilizce ve Farsça bilmektedir.

Annem Ulviye Aydoğmuşoğlu'na ...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 9

KISALTMALAR 11

KAYNAK TANITIMI VE YÖNTEM 13

A) KAYNAK ESERLER 13
B) ARAŞTIRMA ESERLERİ 23
C) YÖNTEM VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR 29

GİRİŞ 33

I. BÖLÜM 39

ŞAH ABBAS DEVRİNE KADAR SAFEVİ DEVLETİ TARİHİ 39

A) SAFEVİ HÂKİMİYETİNE KADAR İRAN 41
B) SAFEVİ DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE ŞAH İSMAİL 50
C) ŞAH I. TAHMASP 67
D) ŞAH II. İSMAİL VE ŞAH MUHAMMED HÜDABENDE 73

II. BÖLÜM 79

ABBAS MİRZA'NIN 79

ŞEHZADELİK DÖNEMİ (1571-1587) 79

A) ABBAS MİRZA'NIN DOĞUMU 81
B) İLK GENÇLİK YILLARI VE HERAT VALİLİĞİ 82
C) SAFEVİ TAHTINA GEÇİŞİ 88

III. BÖLÜM 95

ŞAH ABBAS DEVRİNDE 95

İÇ VE DIŞ GELİŞMELER 95

I) DÂHİLİ OLAYLAR 97

a) Kızılbaş Emirleri İle Mücadele 97

b) Gilân Sorunu 104

c) Yusuf-ı Terkeşdûz Olayı (Üç Günlük Saltanat) 114

d) Lor İsyanı 117
e) Lâristan'ın Hâkimiyet Altına Alınması 121
II) FETİHLER 124
a) Bahreyn'in Fethi 124
b) Hürmüz Adası'nın Fethi 126
c) Kandahar'ın Fethi 132

IV. BÖLÜM 143
ŞAH ABBAS DEVRİNDE DIŞ MÜNASEBETLER 143
I) KOMŞU DEVLETLERLE İLİŞKİLER 145
a) Osmanlılarla İlişkiler 145
b) Özbeklerle İlişkiler 175
c) Bâbürlülerle İlişkiler 222
II) AVRUPA DEVLETLERİYLE İLİŞKİLER 241
a) İspanya, İngiltere, Almanya ve Papalık ile Münasebetler 241
b) Rusya ile Münasebetler 264

V. BÖLÜM 271
ŞAH ABBAS'IN VEFATI VE ŞAHSİYETİ 271
A) ŞAH ABBAS'IN VEFATI, DEFNİ VE TÜRBESİ 273
B) ÖZEL HAYATI VE ŞAHSİYETİ 275
SONUÇ 285
KAYNAKÇA 289
EKLER 301

ÖNSÖZ

Bu kitap, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne 2011 yılında sunulan *Şah Abbas ve Zamanı* isimli Doktora tezinin bazı ilavelerle yeniden gözden geçirilmiş şeklinden ibarettir. Çalışmanın özünü, Safevi Devleti'nin en parlak hükümdarı Şah Abbas'ın siyasi faaliyetleri oluşturmaktadır.

İnsanlık tarihinde önemli bir yeri olan İran, aynı zamanda Türk tarihinde de önde gelen bir konuma sahiptir. Bir dönem dünya uygarlığının merkezi konumuna yükselen İran, daha sonraki dönemlerde zaman zaman dünya tarihinde önemli ve belirleyici bir konuma sahip olmuştur. Son bin yıllık dönemine Türklerin damgalarını vurdukları İran coğrafyası, Safevilerle birlikte müstakil bir siyasi kimliğe kavuşmuştur. Bundaki en önemli faktör, Safevilerin Şiiliği resmen devlet dini olarak kabul edip İran'ı bu dini kimlik etrafında birleştirmeleri olmuştur. Hatta Şiilik bugün bile İranlıların hayatını yönlendirmektedir. Bu dönüşüm, 20. yüzyılda Pehlevi Hanedanlığı devrinde devlet politikaları ile Farsça'nın ve Fars kimliğinin empoze edilmesiyle tamamlanmış, böylece bugünkü İran'ın etnik ve dini yapısı İran Devleti'nin istediği şekle bürünmüştür.

Biz, bu çalışmamızda bugünkü İran'ı tanımamızda anahtar rolü üstlenen Safevi Devleti'nin en parlak zamanı olan Şah Abbas dönemini ele alacağız. Şah Abbas döneminin siyasi, kültürel ve sosyo-ekonomik hadiselerini ve bunların İran coğrafyasına olan etkilerini ortaya çıkarmaya ve anlamaya çalışacağız.

Şah Abbas (1587-1629) dönemi, İran'da Türk emirlerinin devlet idaresindeki etkilerinin azaltıldığı, Türk aşiretlerinin yerlerinin değiştirildiği, Osmanlıdaki devşirme sistemine benzeyen bir şekilde başka milletlerden unsurların devlet yönetiminde ve askeri sistemde etkin olmaya başladığı, Farsça'nın ağırlığının artmaya başladığı, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Batı -özellikle İngiltere ve İspanya- ile ittifak girişimlerinin arttığı, ordunun modernleştirilip

ilk defa sistemli birlikler halinde ateşli silahlarla donatılmaya ve düzenli hale getirilmeye başlandığı, ülkenin sert ve merkezi bir merkezi idare ile yönetildiği, batıda Osmanlılar ve doğuda Özbeklerle uzun süreler savaşıldığı bir dönem olmuştur.

Türk tarihindeki önemi itibariyle bakacak olursak; Şah Abbas dönemi İran'da Türkmen emirlerinin idareden uzaklaştırıldığı, başkentin Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerden Farsların yoğun olarak yaşadığı daha iç bölgelere alındığı, Farsça'nın biraz daha etkinleştiği, Türkleşme sürecinin yavaşlayıp aksine Şiilik şemsiyesi altında milli bir İran (Fars) kimliğinin ortaya çıkmaya başladığı, Osmanlı aleyhine Batı ile ittifak arayışlarına girişildiği, batıda Osmanlılar ve doğuda Özbeklerle savaşılıp Türk kanının oluk gibi aktığı bir dönem olması itibariyle Türk tarihi içinde Türk'ün menfaatlerine uygun olmayan bir sürü gelişmeyi içeren bir evreyi teşkil ettiği söylenebilir. Zira Şah Abbas Safevi Devleti'ni, 17.yüzyılın ilk yarısında dönemin en büyük Türk devleti Osmanlı Devleti'nin en büyük dış düşmanı haline getirmişti.

Bu çalışmada, varlığı benim için bir destek olan başta danışman hocam Sayın Prof. Dr. Eşref BUHARALI olmak üzere benim için çok kıymetli ve özel olan hocalarım Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU ile Prof. Dr. Üçler BULDUK'a, Farsça resmi yazışmaların tercümesi işinde Dr. Abuzer ÇERÂGÎ'ye, Safevi kronikleri-nin temini hususunda Doç. Dr. Osman Gazi ÖZGÜDENLİ'ye, İran İslâm Cumhuriyeti Kültür Müsteşarlığı Farsça Öğrenim Merkezi Kütüphanesi, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ile Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi çalışanlarına değerli yardımlarından ötürü teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu çalışmanın kitap olarak basılması hususunda ilgi gösteren Berikan Yayınevi ve çalışanlarına da ayrıca teşekkür ederim...

Cihat AYDOĞMUŞOĞLU

Ankara, 2013

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m	Adı geçen makale
ASAM	Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
H.	Hicri
Haz.	Hazırlayan
İA	İslâm Ansiklopedisi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
M.	Miladi
M.Ö	Milattan Önce
M.S	Milattan Sonra
MTAD	Modern Türklük Araştırmaları Dergisi
s.	Sayfa
S.	Sayı
TDAV	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TDK	Türk Dil Kurumu
TTK	Türk Tarih Kurumu
Vol.	Volume (Cilt)
Yaz.	Yazan

KAYNAK TANITIMI VE YÖNTEM

a) Kaynak Eserler

Târih-i Âlem-ara-yı Abbasi, İskender Bey Münşi tarafından yazılmıştır. Şah Abbas döneminin ana kaynağıdır. İskender Bey Türkmen, 1560 yılında doğmuş ve 1632 yılında vefat etmiştir. O, muhasebeci olarak başladığı devlet görevini Şah'ın özel yazıcısı[münşi-yi azîm] olarak tamamlamıştır. İskender Bey, İran'daki tarih yazıcılığının en büyük simalarından biridir ve yazdığı eser, Safevi tarihinde meydana getirilmiş en kıymetli eserdir. Bu önemli kaynak, Şah Abbas'ın 1629 yılındaki ölümünden kısa bir süre önce tamamlanmıştır. Şah'ın saltanatının en önemli ayrıntıları bu eserde mevcuttur. Safevi tarihinin en büyük tarih yazıcısı olan İskender Bey'in eseri, 16. yüzyılın son çeyreği ile 17. yüzyılın ilk 30 yılını kapsayan İran ve onun komşularının tarihi için en önemli temel kaynaktır. Eserde, önce Şah Abbas'a kadar olan Safevi tarihi özet olarak anlatılmakta sonra Şah Abbas'ın saltanatının ayrıntılarına geçilmektedir. Yazar, 1592 yılından sonra yazdığı pek çok olayın birebir tanığıdır. Bu yüzden verdiği bilgiler son derece sağlam ve tarih bakımından kesindir. İskender Bey, birebir tanığı olmadığı olaylar hakkındaki bilgileri ise askerlerden, tüccarlardan ve seyyahlardan toplamıştır. Eğer bu şekilde topladığı bir bilgiye tam olarak inanmadıysa *"Doğrusunu Allah bilir"* demektedir. Anlatış tarzı okuyucuyu sıkmayan dramatik bir hikâyeci üslubundadır. Nazım ve nesir bir arada kullanılmıştır. Eserde askeri unsurlar ağır basmaktadır. Savaşlar ayrıntıları ile tasvir edilmiştir. Kitap, bu yönü itibari ile bazı Batılı yazarlar tarafından eleştirilmektedir. İki cilt tutan bu eserde sadece askeri konular değil döneme ait siyasi, sosyal ve dini bilgiler de verilmektedir. Târih-i Âlem-ara-yı Abbasi, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde mevcuttur.

Tarih-i Abbasî veya Rûznâme-i Molla Celâl, Celaleddin Muhammed Yezdî tarafından kaleme alınmış mühim bir Safevi kroniğidir. Celaleddin Muhammed Yezdî veya Molla Celal, Şah Abbas'ın müneccimi idi. Yıl yıl Şah Abbas dönemi olaylarının anlatıldığı eser, Haydar Mirza'nın katlinden başlayıp H.1020[M.1611-1612] tarihinde son bulmaktadır. Şah'ın yakını olarak meclislerinde bulanan ve pek çok olaya tanıklık eden Molla Celal, devrine ait çok kıymetli gözlemlerde (bazı iç hadiseler, elçi kabulleri ile nevruz ve âşura törenleri v.s.) bulunmuştur. İskender Bey Türkmen'in eserinden sonra Şah Abbas dönemi için ikinci önemli kaynak olan Tarih-i Abbasi, Yusufullah Vahidniya tarafından 1988 yılında Tahran'da neşredilmiştir. Bu kıymetli kronik, İstanbul'daki Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi'nde mevcuttur.

Hülasatü't-Tevârih, 16.yüzyıl müverrihlerinden Kadı Ahmet Kumî'nin yazdığı önemli bir Safevi kroniğidir. Kumî, 1546 yılında Kum kentinde doğmuş ve Şah Muhammed Hüdabende devrinde Müstevfi-yi Memâlik görevinde bulunmuştur. Bir ara Eşikağası olarak da görev yapan Kadı Ahmet Kumî, eserini 1591 yılında tamamlamıştır. Beş ciltlik eserin son cildinde Şah Abbas'ın saltanatının ilk dört yılı anlatılmaktadır. Eser, 2005 yılında İhsan İşrakî tarafından Tahran'da neşredilmiştir.

Nekâvetü'l-Âsâr fî Zikri'l-Ahyâr, Natanzî'nin 1599 senesine kadarki olayları anlattığı Safevi kroniğidir. Özellikle Safevi-Özbek ilişkisine ait mühim bilgi vardır. İhsan İşrakî tarafından 1994 yılında Tahran'da neşredilen bu kronik, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi'nde mevcuttur.

Ravzatü's-Safeviyye, Şah Abbas dönemi müverrihlerinden Mirza Bey tarafından kaleme alınmış önemli bir Safevi kroniğidir. Eser, H. 907 (M.1501/1502)'de Şah İsmail'in Tebriz'de cülusundan H.1036 (M.1626/1627) yılına kadarki olayları ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Ravzatü's-Safeviyye, Gulamrıza Tabatabai tarafından 2000 yılında Tahran'da neşredilmiştir.

Kısasü'l-Hâkânî, Veli Kulu b. Davud Kulu Şamlu'nun yazdığı genel bir Safevi tarihidir. 1625 yılında Herat'ta doğan yazar, kitabını yazmaya 1662 tarihinde başlamış ve H.1077 (M.1666/1667) tarihinde bitirmiştir. Safevi hükümdarlarının iç icraatlarının anlatıldığı eserde Osmanlı-İran ilişkileri hakkında bilgiler vardır. Üç bölüm halinde düzenlenen eserin ikinci kısmında Şah Abbas dönemi anlatılmaktadır. Kitap, Seyyid Hasan Sâdât-ı Nâsıri tarafından yayına hazırlanmış ve Tahran'da 1996 yılında basılmıştır.

Huld-i Berîn [Kutsal Cennet], şair ve müverrih Muhammed Yusuf Kazvinî tarafından 17. yüzyılda Şah Süleyman (1666-1694) zamanında yazılmıştır. Yusuf Kazvinî, Safevi divanında çalışan bir devlet görevlisi idi. Bir ara Tophane Vezirliği rütbesine yükselmişti. H.988 [M.1580/1581] tarihinde doğan Yusuf Kazvinî, eserini H.1078 [1667/1668] tarihinde tamamlamıştır. Genel bir tarih kitabı olan Huld-i Berîn, sekiz bölüm ve Şah Süleyman'ın anlatıldığı bir sonuç bölümünden oluşmaktadır. Kitapta sırasıyla Peygamberlerin tarihi, İslâm öncesi hükümdarları, H.z. Muhammed'in hayatı, Şii İmamlar, Emevi ve Abbasi hanedanlıkları tarihi, Cengiz ve devleti, Timurlular, Kara Koyunlular, Ak Koyunlular ve detaylı bir Safevi tarihi yer almaktadır. 6. ve 7. bölümlerde Timurlu mirzaları ile Türkmenlerin(Ak Koyunlu-Kara Koyunlu) faaliyetleri anlatılırken; 8. bölümde Safevi silsilesi ele alınmaktadır. Bu bölüm, 7 alt bölüme ayrılmış ve 5. alt bölümde Şah Abbas devri anlatılmıştır. Yazar eserini oluştururken Fütuhât-ı Emini, Âlem-ara-yi Abbasi ve Ahsenü't-Tevârih adlı kaynaklardan faydalanmıştır. Hatta Şah Abbas döneminin anlatıldığı 8. bölümün 5. kısmı, eseri neşreden Mir Hâşim Muhaddis'in ifadesine göre Âlem-ara-yi Abbasi ile tıpatıp aynıdır.

Tarih-i Sultanî (Ez Şeyh Safî Tâ Şah Safi), Seyyid Hasan Esterâbâdî tarafından yazılmış bir Safevi kroniğidir. Eserini Safevi hükümdarı Şah Sultan Hüseyin'e cülusunun 10.yıldönümünde (1704'de) sunan Seyyid Hasan, Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'den başlayarak Şah Safi'nin saltanatının sonuna (1642) ka-

darki olayları anlatmaktadır. Tarih-i Sultanî, Dr. İhsan İşrakî tarafından yayına hazırlanmış ve 1988'de Tahran'da neşredilmiştir. Farsça Öğretim Merkezi Kütüphanesi'nde mevcuttur.

Tezkiretü'l-Mülûk, anonim bir eserdir. 18. yüzyılın ilk yarısında yaşamış yüksek rütbeli bir İranlı memur tarafından kaleme alındığı düşünülmektedir. Beş bölümden oluşan eser Safevi Devlet teşkilatını ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Şah Abbas döneminde ordu ve devlet teşkilatında yapılan değişiklikler ve Kızılbaş emirlerin devlet kademesinden azaltılması eserde gözlemlenebilmektedir. Minorsky tarafından İngilizce'ye çevrilip, Farsça orijinal metni eserin sonuna koyulmak suretiyle 1943 yılında basılıp neşredilmiştir. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde mevcuttur.

Fevâidü's-Safeviyye, Ebu'l Hasan bin İbrahim Kazvinî'nin eseridir. 18. yüzyılda H.1211 [M.1796/1797] tarihinde Kaçarlar devrinde yazılmıştır. Esas olarak Afgan istilası, Nadir Şah, Zend Silsilesi ve Kaçar Hanedanlığı'nın kuruluş evreleri için kaynak eser olma özelliği bulunmakla birlikte Şah Abbas dönemi hakkında da özet bilgi vardır. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde mevcuttur.

Târih-i Ravzatü's-Safâ-yı Nâsırî, Rıza Kulu Han tarafından kaleme alınmış 15 ciltlik dev bir külliyattır. Rıza Kulu Han (1800-1871), Kaçar sarayında önemli görevlerde bulunmuş meşhur bir ilim adamı ve şair idi. "*Hidayet*" mahlasını kullanırdı. Tahran'da 1852 yılında açılan Darülfünun'un ilk müdürü olan Rıza Kulu Han, Fuat Köprülü'nün ifadesiyle "*19. asır İran'ının büyük mütebahhir ve müellifi*" idi. İlk insanın yaratılışından başlayan eserde, Peygamberler tarihi, Selçuklular, Harzemşahlar, İlhanlılar, Timurlular ve Türkmen hanedanları anlatılmaktadır. 12. cilt, Safevi ve Avşar dönemine ayrılmıştır. Safevilerin altın çağı olan Şah Abbas devri, ayrıntılı (255 sayfa) olarak bu ciltte tasvir edilmiştir. Bu büyük eser, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde mevcuttur.

Mecmua-i Münşeat-i Feridun Bek, 16. yüzyılda yaşamış meşhur münşilerden Feridun Bey'in iki ciltlik kıymetli eseridir. Bu eserde Feridun Bey, Osmanlı sultanlarına ait resmi ve özel mektupları toplamıştır. Bu eserin çalışmamız açısından önemi, Osmanlı

padişahlarının Şah Abbas ile olan yazışmaları ve Safevilerle yapılan sulh antlaşmalarının suretlerinin bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple bu kıymetli eser, çalışmamızın "*Gilân Sorunu*" ve "*Osmanlılarla İlişkiler*" bölümleri yazılırken epey faydalı olmuştur. Eser, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde mevcuttur.

Şerefname, 16. yüzyılda Bitlis'te hüküm sürmüş olan Şeref Han tarafından yazılmış bir dönem kaynağıdır. Şeref Han eserini iki cilt halinde yazmıştır. İkinci cilt bir Osmanlı-İran tarihi olarak yazılmıştır. Burada, Osmanlıların Anadolu'ya gelmelerinden başlayarak 1597 yılına kadar geçen süre içinde gerek Osmanlı İmparatorluğu'nda ve gerekse İran'da cereyan eden önemli olaylar yer almaktadır. Ayrıca Turan Sultanları diye Özbek hükümdarlarından da bahsetmektedir. Yıl yıl olarak hadiselerin anlatıldığı bu eserde önce Osmanlı İmparatorluğu'nda cereyan eden olaylar sonra da İran'da vuku bulan hadiseler anlatılmıştır. Özellikle Şah Abbas'ın tahta geçtiği yıllardaki iç ve dış mücadeleleri (saltanat kavgaları, Kızılbaş emirler arasındaki mücadeleler, Horasan'a Özbek ve Azerbaycan ile Batı İran'a Osmanlı saldırıları) yansıtması bakımından eser önem arz etmektedir. Bu kaynak kitap, önce Farsça aslından 1962 yılında Arapça'ya çevrilip Kahire'de basılmış ve daha sonra Arapça çeviriden M. Emin Bozarslan tarafından Türkçe'ye tercüme edilip, 1971 yılında İstanbul'da yayınlanmıştır.

Hasan Bey-zâde Târîhi, Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa'nın yazdığı ve kendinden sonraki pek çok kroniğe temel teşkil eden önemli bir Osmanlı kroniğidir. Eser, 1520-1635 yılları arasındaki olayları anlatmaktadır. 17. yüzyılın tanınmış tarihçi ve devlet adamlarından olan Hasan Bey-zâde Ahmet Paşa (d.?-öl.1636), "*Küçük*" lakabı ile tanınan Reisülküttab Hasan Bey'in oğludur. III. Mehmet'in Eğri, Uyvar ve Kanije Seferlerine katılan Ahmet Paşa, 17. yüzyılın başında Anadolu Defterdarlığı yapmıştır. 1635 yılında IV. Murat'ın Revan seferine katılan Ahmet Paşa, Tuna, Karaman, Halep ve Kefe Defterdarlıkları da yapmıştır. Eserin çalışmamız açısından önemi, özellikle 1603'de Tebriz'in alınmasıyla başlayan ve Şah Abbas'ın ölümüne kadar olan süreci ayrıntılı olarak tasvir etmesin-

den kaynaklanmaktadır. Bu sebeple çalışmamızın *"Osmanlılarla İlişkiler"* bölümünün oluşturulmasında dayanak teşkil etmiştir. Bu kıymetli Osmanlı kroniği, Şevki Nezihi Aykut tarafından üç cilt olarak hazırlanmış ve 2004 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır.

Tarih-i Selânikî, Selânikî Mustafa Efendi'nin kaleme aldığı 1563-1600 yılları arasındaki olayları anlatan bir Osmanlı kroniğidir. Doğum tarihi ile ölüm tarihi tam olarak bilinmeyen Mustafa Efendi, maliye kâtipliği, Haremeyn Mukataacılığı, Silahdarlar Kâtipliği, Anadolu muhasebeciliği ve Evkaf muhasebeciliği gibi görevlerde bulunmuştur. Mustafa Efendi, ayrıca Haydar Mirza başkanlığındaki İran heyetinin misafir edilmesi ve Osmanlı Devleti'ne sığınan Gilân Hâkimi Ahmet Han'ın ağırlanması işlerine memur edilmişti. Eserin çalışmamız açısından önemi, Gilân Sorunu ve Osmanlı Devleti ile Şah Abbas'ı Horasan üzerinden taarruzlarıyla rahatsız eden Özbek Han'ı II. Abdullah Han arasındaki yazışmalar hakkında detaylı bilgiler vermesinden ileri gelmektedir. Bu eser, Mehmet İpşirli tarafından iki cilt halinde yayına hazırlanmış ve Türk Tarih Kurumu yayınlarından okuyucu ile buluşmuştur.

Peçevi Tarihi, Peçevi İbrahim Efendi'nin yazdığı 1520-1640 yılları arasındaki olayları kapsayan Osmanlı kroniğidir. 1574 yılında Macaristan'ın Peç kentinde dünyaya gelen İbrahim Efendi, Osmanlı devlet kademesinde önemli görevlerde bulundu. Eğriboz, İnebahtı ve Karlıova sancaklarının tahriri ile görevlendirilen İbrahim Efendi, daha sonra sırasıyla Diyarbakır, Tokat ve Anadolu defterdarlığına atanmıştır. Peçevi Tarihi'nde özellikle ikinci ciltte Osmanlı-Safevi mücadelelerinin 1578-1590 ve 1603-1612 yılları arasındaki dönemi ve Bağdat'ın Safevilerin eline düşmesi ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Tebriz için verilen mücadeleler, karşılıklı gönderilen heyetler, Şah Abbas'ın fetih hareketleri ve ele geçirdiği yerlerin Osmanlı tebaası olan halkına karşı tutumu hakkında bilgiler vardır. Peçevi İbrahim Efendi'nin bu eseri, Bekir Sıtkı Baykal tarafından iki cilt halinde sadeleştirilerek günümüz Türkçesine kazandırılmıştır.

Kitâb-ı Müstetâb, 17. yüzyıl başlarında yazılmış bir ıslahat layihasıdır. Eserin yazarı tespit edilememiştir. 1620 yılında yazılıp, devrin hükümdarı II.Osman'a sunulduğu tahmin edilmektedir. Kitapta, 16. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sosyal, idari, askeri, iktisadi alanlarda meydana gelen çöküntü gözler önüne serilmektedir. Çalışmamız açısından eserin önemi, Şah Abbas'ın fetihlerini, tek tek kale ve şehir isimlerine varıncaya kadar yazmasından kaynaklanmaktadır. Yine 17.yüzyılda Safeviler için kullanılan bazı tabirlere de rastlanılmaktadır. Eser, Yaşar Yücel tarafından yayına hazırlanmış ve Türk Tarih Kurumu tarafından 1998 yılında basılmıştır.

Târîh-i Na'îmâ, Naîmâ Mustafa Efendi'nin 1592-1660 yılları arasındaki olayları anlatan meşhur Osmanlı kroniğidir. Naîmâ Mustafa Efendi, 1655 yılında Halep'te doğmuştur. Daha sonra İstanbul'a gelmiş ve 1686'da Divan-ı Hümayun katipleri arasına dâhil olmuştur. 1702 yılında Vekayinüvisliğe tayin olan Naîmâ Mustafa Efendi, belli aralıklarla üç defa Anadolu muhasebeciliği yapmıştır ve 1716 tarihinde vefat etmiştir. Eserin çalışmamız açısından önemi, Şah Abbas dönemi Osmanlı-Safevi ilişkilerine değinmesinden ve yine Safevi-Özbek mücadelesi hakkında İstanbul'a ulaşan haberleri yansıtmasındandır. Ayrıca Naîmâ Mustafa Efendi, Osmanlı-Safevi mücadeleleri esnasında Şah Abbas ve komutanlarının Sünni ahali karşısında takındıkları tavırları da ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Eser, Mehmet İpşirli tarafından dört cilt halinde yayına hazırlanmış ve Türk Tarih Kurumu tarafından okuyucu ile buluşturulmuştur.

Tüzük-i Cihângîrî, Babür hükümdarı Cihangir (1605-1627) tarafından kaleme alınan tarihi bir kaynaktır. Hatırat olarak tasarlanmıştır. Zaten İngilizceye çevrilirken de "*Memoirs Of Jahangir[Cihangir'in Hatıraları]*" olarak çevrilmiştir. Eserin diğer isimleri "*Cihângirnâme*" ve "*Vâkıât-ı Cihângîrî*" dir. Cihangir, bu kıymetli hâtırâtında 22 yıllık saltanatının ilk 17 yılını kendi ağzından anlatmıştır. Fakat hastalık ve kederden yazmayı bırakınca daha sonraki iki yıl kendi denetiminde kâtip Mutemed Han tarafından

yazılmıştır. Esere ayrıca Cihangir'in ölümü ve şehzade kavgalarını içeren bir bölüm Mirza Muhammed Hadi Han tarafından sonradan eklenmiştir. Cihangir'in hâtırâtı, her zaman "*kardeşim*" diye bahsettiği Safevi hükümdarı Şah Abbas ile olan diplomatik ilişkilerini yansıtması bakımından oldukça önem arz etmektedir. Eserde, Safevi ve Babür devletleri arasında gönderilen mektuplar ve elçiler hakkında detaylı malumat vardır. Eser, bu yönüyle çalışmamızın "*Babürlülerle İlişkiler*" bölümü için çok faydalı olmuştur. Orijinali Farsça olan eserin Pakistan ve Avrupa kütüphanelerinde birkaç yazma nüshası bulunmaktadır. Farsça metin, Seyyid Ahmed Han tarafından ilk kez 1863 yılında neşredilmiştir. Bu Farsça metin, Alexander Rogers tarafından İngilizceye çevrilmiş ve 1909 yılında I.cilt ve 1914 yılında II.cilt olmak üzere Londra'da basılmıştır. Daha sonra Henry Beveridge tarafından bazı düzeltme ve eklemelerle 2003 yılında Yeni Delhi'de tekrar yayınlanmıştır. Eserin bu baskısı, Büyükelçi Halil Akıncı tarafından Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'ne hediye edilmiştir.

Şecere-i Türk [Türk'ün Soy Ağacı], Ebu'l Gazi Bahadır Han tarafından 1664 yılında yazılmış bir kaynak eserdir. Cengiz Han sülalesinden Harezmli Arap Muhammed Han oğlu Ebu'l Gazi Bahadır Han, Hive hanlarının en ünlüsü olup aynı zamanda şâir, âlim ve tabipti. Türklerin menşeine dair yazılan bu eser, Safevi şahları ile Özbek hanlıkları arasındaki mücadeleleri ayrıntılı olarak anlattığı için çalışmamızın "*Özbeklerle İlişkiler*" bölümü için oldukça faydalı olmuştur. Eserin Petersburg, Kazan, Berlin ve Göttingen'de olmak üzere dört mühim nüshası vardır. Çağatayca aslından Dr. Rıza Nur tarafından 1918 yılında Türkiye Türkçesine çevrilmiştir.

Don Juan Of Persia: A Shi'ah Catholic (1560-1604), Şah Abbas'ın Avrupa'ya gönderdiği sefaret heyetinde bulunan Oruç Bey Bayat'ın seyahatnamesidir. Oruç Bey, İsfahan'dan Valladolid'e kadar olan yolculuğunu titiz bir şekilde not etmiş ve böylece bu kıymetli eser ortaya çıkmıştır. Eserde Şah Abbas dönemi İran'ı hakkında son derece önemli bilgiler vardır. Siyasi olaylar, sosyal ve

kültürel durum ile devlet ve ordu teşkilatı hakkında kıymetli gözlemler bulunmaktadır. Safevi elçilik heyeti İspanya'ya ulaşınca, Türk ve Müslüman olan Oruç Bey Bayat, heyetteki iki kişi ile birlikte İspanya'dan sığınma talep edip, din değiştirmiş, Katolik Hıristiyan olmuş, kitabını ve ömrünü burada tamamlamıştır. G. Le Strange tarafından İspanyolca'dan İngilizce'ye tercüme edilip, 1926 yılında bazı ilave ve notlarla neşredilen bu mühim seyahatname, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde mevcuttur.

The Three Brothers or The Travels and Adventures of Sir Anthony, Sir Robert & Sir Thomas Sherley in Persia, Russia, Turkey, Spain, etc, with Portraits, 1825 yılında Londra'da basılmış olan İngiliz Sherley kardeşlerin seyahatnamesidir. Bu mühim eserde Sherley kardeşlerin İran'da ve Avrupa'daki tüm faaliyetleri ve gözlemleri ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Özellikle Anthony ve Robert Sherley, Şah Abbas tarafından elçilikle görevlendirildiklerinden bu iki kardeşin gözlem ve maceraları çalışmamız için önem taşımaktadır.

The Travels Of Pedro Teixeira, Portekizli seyyah Teixeira tarafından yazılmış bir seyahatnamedir. Teixeira, Şah Abbas zamanında İran'da bulunmuş ve seyahatnamesinden anlaşılacağı kadarıyla tüm orta ve batı İran'ı dolaşmıştır. Gilân, Azerbaycan, Mazenderan, Fars (Şiraz), Kaşan, Kazvin ve İsfahan hakkında bilgi vermektedir. Seyyah, seyahatnamesinde Hürmüz için ise ayrı bir bölüm hazırlamış ve detaylı olarak burasının tarihçesi ile ticari durumunu anlatmıştır. Bu kısmında gerçekten kıymetli bilgiler vardır. Özellikle Hürmüz adasındaki ticaretle ilgili bilgiler dönemin ticari ürünlerini tanımak açısından önemlidir. Seyyah ayrıca İran halkının özelliklerini ve tüketim ürünleri hakkında bilgiler vermektedir. Seyahatname, William F. Sinclair tarafından 1902 yılında İngilizce'ye çevrilip Londra'da Hakluyt Society adına yayınlanmıştır. Donald Ferguson ise bu çeviriye dipnotlar eklemiştir.

Viaggi Di Pietro Della Valle Il Pellegrino, İtalyan seyyah Della Valle'nin 17. yüzyılın başlarına ait meşhur seyahatnamesidir. Bu mühim seyahatnamenin yazarı Della Valle (1586-1652), 1616-

1623 yılları arasında Şah Abbas'ın yanında İran'da yaşamış ve dönemiyle ilgili çok önemli gözlemlerde bulunmuştur. İtalyan seyyahın Nevruz bayramları, âşura törenleri, bazı siyasi olaylar, yabancı elçilerin huzura kabul törenleri, Şah Abbas'ın fiziki ve kişilik yapısı, Şah'ın halkına karşı davranışı ile İran'ın coğrafyası gibi hususlarda çok önemli gözlemlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Seyahatnamenin orijinali İtalyanca olmakla birlikte 19. yüzyılın ilk yarısında İngilizceye çevrilip, 1837 yılında New York'ta Harper & Brothers adlı yayınevi tarafından yayınlanan "*The Lives Of Celebrated Travellers*" adlı üç ciltlik eserin ilk cildinde ve 1811 yılında Londra'da yayınlanan "*A General Collection Of The Best And Most Interesting Voyages and Travels*" adlı serinin dokuzuncu cildinde okuyucuya sunulmuştur.

b) Araştırma Eserleri

Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, rahmetli Faruk Sümer'in kaynak niteliğindeki eseridir. Türkiye'de Safevi tarihi ile ilgili yapılan tüm çalışmaların temelinde bu eser vardır. Faruk Sümer döneme ait tüm kaynakları görmüş ve tahlil etmiştir. Safevi Devleti'ni kuranların Anadolu Türkleri olduğu vurgulanan eserde, İran coğrafyasındaki tüm Kızılbaş aşiretlerin Safevi Devleti'ndeki rolleri ve konumları ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Bu kitabın çalışmamız açısından önemi, Şah Abbas'ın veliahtlığı, Horasan valiliği ve daha sonra Şahlık dönemlerindeki Kızılbaş aşiretleri, bu aşiretlerin kendi aralarındaki mücadeleleri ve devlet kademesindeki icraatlarının ayrıntılı olarak işlenmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1590) ve Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi profesörlerinden rahmetli Bekir Kütükoğlu'nun iki önemli eseridir. Biri müellifin doktora tezi, diğeri ise doçentlik tezidir. Rahmetli Kütükoğlu, neredeyse tüm Osmanlı arşiv belgelerini ve kroniklerini detaylı bir inlemeye tâbi tutarak bu güzel esrini oluşturmuştur. Bu iki eser, 16. yüzyılın son çeyreği ile 17. yüzyılın ilk çeyreği arasındaki periyotta Osmanlı-Safevi ilişkileri açısından mutlaka dikkatlice okunması gereken bir başvuru kitabıdır. Bu iki eser, çalışmamızın "*Osmanlılarla İlişkiler*" bölümü yazılırken oldukça faydalı olmuştur.

16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasî Antlaşmaları, Osmanlı Devleti-Türkistan Hanlıkları-İran arasındaki ilişkiler konularında çalışmalarda bulunan Niğde Üniversitesi öğretim üyesi Remzi Kılıç'ın kaynaklara ve arşivlere dayalı önemli bir eseridir. Eserde, Şah İsmail'den başlayarak Kasr-ı Şirin Antlaşmasına kadar tüm Osmanlı-Safevi siyasi antlaşmaları ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Çalışmamızın "*Osmanlılarla İlişkiler*" bölümü için faydalı olmuştur.

Hive Hanlığı Tarihi (Yadigâr Şibanileri Devri:1512-1740), Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu'nun doktora tezidir. Daha sonra kitap olarak da basılmıştır. Tezde, Şah Abbas'ın Özbek hanlıkları ile ilişkileri ve mücadelesi, özellikle de II. Abdullah Han dönemi ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Çalışmamızın *"Özbeklerle İlişkiler"* bölümü yazılırken gerçekten yol gösterici olmuştur.

The Bukharans: A Dynastic, Diplomatic and Commercial History(1550-1702), Londra Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren "*School Of Oriental and African Studies*" adlı enstitünün Orta Asya Araştırmaları bölümünde çalışan Prof. Audrey Burton'un kıymetli eseridir. Bu eserde Burton, Buhara Özbeklerinin Moskova'dan Çin'e ve İran'dan Hindistan'a yerleşik ve göçebelerle ilişkilerini anlatmıştır. Eserin sonunda bir bölüm de Özbek hanlıklarının ticari faaliyetlerine ayrılmıştır. Burton'un Özbek kronikleri ile Rus ve Fars kaynaklarını kullanması çalışmasına orijinallik katmıştır. Eserde, özellikle Şah Abbas ile çağdaş olan Abdullah, Abdülmümin, Veli Muhammed ve İmam Kulu hanlar dönemlerinin oldukça ayrıntılı olarak anlatılması çalışmamızın "*Özbeklerle İlişkiler*" kısmı için bir hayli yararlı olmuştur. Ayrıca yazarın, Şah Abbas devrinde İran'a gönderilen Rus elçilerinin görüşlerini aktarması, Rusça bilmediğimizden dolayı oluşan boşluğu doldurmuştur. Bu kıymetli çalışma Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde mevcuttur.

Portekizli Seyyahlar, Osmanlı-Portekiz ilişkileri üzerine çalışmalar yapan Salih Özbaran'ın bir eseridir. Kitapta, 16. ve 17. yüzyıllarda Hint Okyanusu'ndaki egemenlik alanlarının bazı noktalarından imparatorluğun çekirdek bölgesi Portekiz'e dönen bazı seyyah, kuryc, gözlemci ve rahiplerin Irak, Türkiye, Suriye, Mısır, Kızıldeniz, Basra Körfezi ve İran'dan geçerken edindikleri izlenimlerin bir bölümü vardır. Bu gözlemlerde İran'da yaşayan halkların giyim kuşamları, konuştukları diller, Türk aşiretleri ve İran üzerinden yapılan Doğu-Batı transit ticareti hakkında önemli bilgiler vardır.

Sir Anthony Sherley and His Persian Adventure, İngiliz dilbilimci ve oryantalist Sir E. Denison Ross editörlüğünde hazır-

lanmış kıymetli bir çalışmadır. Ross, eserin başında Sherley kardeşlerin hayat hikâyesini anlattıktan sonra Anthony Sherley'in İran'daki faaliyetlerine değinmektedir. Eseri önemli kılan özellikler, yazarın tespit edebildiği ölçüde Anthony Sherley'in kendi ağzından anlattıklarının tırnak içinde okuyucuya aksettirilmesi, onun tarafından Rusya'dan yazılan iki mektubun sunulması, Sherley kardeşlerle birlikte İran'a gelen iki kişinin daha gözlemlerine yer verilmesi ile Sherley kardeşlerden bahseden dönem kaynaklarından alıntılar yapılmasından kaynaklanmaktadır. Tabii D. Ross, oryantalist olması hasebiyle çalışmasını zengin dipnotlarla da süslemiştir. İran'daki ikameti süresince Şah Abbasla sık sık konuşma fırsatı bulan Anthony Sherley'in kendi ifadeleri ve heyetteki diğer iki kişinin (William Parry ile George Manwaring) gözlemleri gerçekten dönemiyle ilgili önemli bilgiler içermektedir. Eserde, Şah Abbas, Anthony ve Robert Sherley ile Avrupa'ya gönderilen elçi Hüseyin Ali Bey'in tabloları bulunmaktadır. Ayrıca Şah Abbas'ın bir sarayının minyatürü de vardır. Eser, 1933 yılında Londra'da basılmıştır ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde mevcuttur.

Zendegâni-yi Şah Abbas-ı Evvel, Tahran Üniversitesi profesörlerinden merhum Nasrullah Felsefi'nin Şah Abbas'ın hayatını tüm yönleriyle ele aldığı beş ciltlik çok kıymetli eseridir. 1901 yılında dünyaya gelen Nasrullah Felsefi, 60 yıllık bir bilimsel çalışmadan sonra 80 yaşında 1981 yılında vefat etmiştir. Fransızca bilen Felsefi, Tahran Üniversitesi Edebiyat ve Beşeri İlimler Fakültesi'nde 28 yıl boyunca tarih ve coğrafya dersleri vermiştir. Bu süre zarfında çok sayıda bilimsel makale yazmış ve dergi çıkarmıştır. Yazar, Türkçe, Farsça ve batı dillerinden pek çok kaynak-seyahatname ve araştırma eserini görerek hazırladığı bu kıymetli eserinde Şah Abbas'ın hayatını (doğumu, Horasan valiliği, tahta geçişi, faaliyetleri, kişiliği, çocukları, hayat tarzı v.s.) tüm ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Beş ciltlik bu dev eser, Şah Abbas ile ilgili İran'da yayınlanmış en ciddi ve mufassal çalışmadır. Eserin son cildinde Şah Abbas dönemi resmi yazışmaların matbu halleri vardır.

Şah Abbas: Mecmua-i Esnâd ve Mekatibât-ı Târihî Hemrâh bâ Yâddaşthâ-yı Tafsilî, birçok Safevi kroniğini neşreden kıymetli bilim adamı Abdülhüseyin Nevâî tarafından hazırlanan mühim bir çalışmadır. Bu eserde Dr. Nevâî, Şah Abbas devrine ait tüm resmi yazışmaları –Özbek hanları hariç- bir araya getirmiş ve dili ağır olanları sadeleştirerek araştırmacıların kullanımına sunmuştur.

Şah Abbas-ı Kebir: Zendegi ve Nebcrdhâ-yi Kahraman-ı Bozorg-ı Milli, Meryem Nejad Ekberi Mihriban'ın Şah Abbas'ın hayatını baştan sona anlattığı eseridir. Eserin girişinde Şah Abbas'a kadarki Safevi şahlarının anlatıldığı bir kısım vardır. Bu eseri önemli kılan, yazarın neredeyse Şah Abbas zamanındaki tüm batılı seyyah ve elçilerin görüşlerine ve izlenimlerine kitabında yer vermesidir. Örneğin Şah Abbas'ın kişiliği, fiziki görünüşü ve giyim-kuşamı anlatılırken Şah Abbas'ı bizzat görmüş tüm seyyahların görüşleri orijinallerinden Farsça'ya çevrilerek esere konulmuştur. Başkent İsfahan anlatılırken İsfahan'ı görmüş gezginlerin ifadeleri olduğu gibi verilmiştir. Tabii bu, esere orijinallik kattığı gibi gerçeklik de katmıştır.

Şah Abbas, Safevi tarihi ile ilgili birçok çalışması olan Dr. Abdülhüseyin Nevai'nin kıymetli bir eseridir. Eserin özellikle ikinci bölümü Safevi-Özbek ilişkilerini ve Şah Abbas'ın Özbek Hanlarına gönderdiği mektupları içerdiğinden çok büyük bir öneme haizdir. Bu kısımlar çalışmamızın *"Özbeklerle İlişkiler"* kısmının oluşmasında temel işlevi görmüştür. Yazarın en çok Tarih-i Âlem-ara-yı Abbasi'den faydalandığı anlaşılmaktadır.

Şah Abbas-ı Evvel, Dr. Menuçehr Pârsadûst'un 1000 sayfalık oldukça hacimli ve teferruatlı bir eseridir. Eserde Şah Abbas'ın doğumu, tahta geçişi, iç isyanlar, devlet idaresinde getirdiği yenilikler, Osmanlılar ve Özbeklerle mücadeleleri, dönemin sosyo-kültürel, ticari ve dini hayatı devrin kaynaklarına dayanılarak ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Eserin sonunda ise Şah Abbas'ın Gilân hükümdarı Ahmet Han, Osmanlı Padişahı III. Murat ve Özbek hanlarıyla olan resmi yazışmaları yer almaktadır.

Târîh-i Revâbıt-ı Harici-i İran, Abdürrıza Hûşnek Mehdevi'nin eseridir. Kitapta, Safevilerin kuruluşundan itibaren yıkılışına kadar tüm mücadeleleri, batı ve doğudaki devletler ile ilişkileri anlatılmıştır. Eserin ikinci bölümü Safevilerin en şevketli çağı olan Şah Abbas zamanına ayrılmıştır. Bu kısımda Şah Abbas zamanında Osmanlılarla ve Özbeklerle yapılan savaşlar, sulh antlaşmaları ile batı, doğu ve kuzeydeki devletlerle (İngiltere, Hindistan Rusya) olan diplomatik ilişkiler ayrıntılı olarak anlatılmaya çalışılmıştır. Özellikle Sherley kardeşlerin Avrupa'daki temasları çok tafsilatlı olarak okuyucuya sunulmuştur. Bu yüzden çalışmamızın *"Avrupa Devletleri İle İlişkiler"* bölümünün yazılmasına önemli katkı sağlamıştır.

İran Asr-ı Safevi, meşhur İngiliz şarkiyatçı ve Safevi tarihi uzmanı olan Toronto Üniversitesi emekli profesörlerinden Roger Savory'nin *"Iran Under the Safavids"* adlı eserinin Kambiz Azizi tarafından Farsça'ya çevirisidir. Biz bu kitabın orijinalini bulamadığımız için bu Farsça çeviri hayli faydalı olmuştur. Safavi tarikatının kuruluşundan Safevilerin yıkılışına kadarki evreyi ayrıntılı olarak tasvir eden eserin en önemli kısmını, Şah Abbas ve dönemi oluşturmaktadır. Bu kitap, ayrıca Safevilerin batı ile olan ilişkileri, iktisadi ve içtimai hayat ve Safeviler zamanındaki sanat faaliyetleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Eserde yine Şah Abbas zamanında Safevi ordu ve devlet düzeninde yapılan düzenlemelerle ilgili kıymetli malumat vardır.

Divan ve Kuşûn Der Asr-ı Safevi, Safevi ve Kaçar hanedanlıkları dönemi ile ilgili kitapları olan Amerikalı bilim adamı Dr. Willem Floor'un "*Safavid Government Institutions*" adlı kıymetli eserinin Kâzım Fîrûzmend tarafından Farsça'ya çevirisidir. Floor, eserini oluştururken Türkiye ve İran'da basılmış tetkik ve kaynak eserleri incelemiştir. Özellikle devlet teşkilatı ve bununla ilgili veriler, tablolar ve listeler Safevi idari teşkilatının gözler önüne serilmesi açısından bir hayli faydalı olmuştur.

Esnâd ve Nâmeha-yı Târihi Devre-i Safevîyye, Dr. Z. Sâbityan'ın kıymetli bir çalışmasıdır. Eserin önemi Şah Abbas za-

manında Safevilerin, Osmanlı ve Babür Devletleri ile Özbek Hanlığı arasındaki yazışmalarına yer vermesinden kaynaklanmaktadır. Özbek Han'ı Abdullah ve Abdülmümin Han ile olan mektuplaşmalar, Gilân Sorunu dolayısıyla III. Murat ve vezirleri ile olan yazışmalar, Babür devleti hükümdarı Ekber ve daha sonra Cihangir ile karşılıklı gönderilen mektuplar hakkında eserde detaylı malumat vardır. Bu sebeple çalışma, kitabımızın birçok bölümü için hayati bir öneme sahip olmuştur. Yazar, mektupların tam metinlerini de vermektedir. Dr. Sâbityan, mektupların tam metinlerini "*Münşeat-ı Haydar Bey İvaoğlu [Yıvaoğlu]*" ve "*Münşeat-ı Abdülhüseyin Nasırî Tûsî*" adlı Safevilere ait iki münşeat mecmuasından almıştır.

Şinâsâ-i Menâbi ve Meâhız-ı Tarih-i İran: Ez Âgaz Ta Silsile-i Safeviyye, Dr. Azizullah Bayat'ın mühim bir araştırma eseridir. Eser, Safevi dönemine ait tüm kaynaklar ve seyahatnameler hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Seyahatnamelerin veya kaynak eserlerin hangi kısmında hangi bilgilerin olduğu, nerelerde basıldığı tek tek ele alınarak anlatılmıştır. Bu sebeple Safevi tarihi üzerine araştırmalar yapan tüm bilim adamlarının görmesi gereken bir eserdir.

Son olarak konumuzla ilgili Türkiye'de bugüne kadar yapılan lisansüstü tezlerin isimlerini verdikten sonra bölümümüzü kapatalım. Tabii dikkat edileceği üzere yapılan tezlerin çoğu Osmanlı-Safevi münasebetleri üzerinde durmaktadır. K. Yans, **IV.Murat Devrinde Osmanlı-Safevi Münasebetleri,** Doktora Tezi, İstanbul, 1977; Nejad Nader, **16. Asırda İran Kaynaklarına Göre Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1502-1590, 1620),** Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1986; Şapur Ensari, **1588-1619 Yılları Arasında Osmanlılar ve Şah Abbas,** Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1962; Mahmud Amçi, **IV. Murat Devrinde Osmanlı-Safevi Hudutlarının Tayini,** Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1978; Emrah Naki, **Şah Abbas Döneminde İspanya-İran İlişkileri (1587-1629),** Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009.

c) Yöntem ve Karşılaşılan Sorunlar

Çalışmamızı hazırlarken yöntem olarak monografi türünü seçtik. Monografi, ünlü bir kimsenin hayatını, kişiliğini ve eserlerini inceleyen ve ele alınan konunun o ana kadar gizli kalmış yönlerini ortaya koyan çalışmalara verilen isimdir. Monografilerde derinlemesine inceleme yapılabildiği gibi yüzeysel incelemelerde de bulunulabilir. Biz bu çalışmamızda, Şah Abbas'ın bu güne kadar değinilmemiş yönlerine ve faaliyetlerini ayrıntılı olarak anlatmaya çalıştık. Bu yüzden Osmanlı Devleti ile olan münasebetleri Türkiye'de bu güne kadar ele alınıp incelendiğinden bu konuyu derinlemesine işlemedik. Bununla birlikte Osmanlılarla ilişkiler hususunda önceki çalışmalarda değinilmeyen hususları tespit edebildiğimiz ölçüde kitabımıza koyduk. Fakat Özbeklerle, Avrupa devletleriyle ve Babürlülerle olan münasebetleri hususunda eksiklik olduğundan bu konular üzerinde ayrıntılı olarak bilgi verdik.

Monografilerde karşılaşılan en önemli sorun elde edilen bilginin çalışmaya ne şekilde konulacağıdır. Bunun için eserin dikkatli taksim edilmesi gerekmektedir. Tekrarlardan kaçınmak için elde ettiğimiz bilgileri, titiz bir şekilde işleyerek kanaatimize ve danışman öğretim üyemizin yardımları neticesinde muhtevasını oluşturduğumuz ve bölümlendirdiğimiz kitabımızın en uygun kısmına yerleştirdik.

Osmanlı ve Safevi kaynakları incelendiğinde iki tarafın da bazen abartmalara yer verdiği gözlemlenmektedir. Özellikle orduların sayılarında ve savaş sonucundaki ölümlerin miktarı verilirken abartıya kaçıldığı anlaşılmaktadır. Fakat bu işte Safevi kaynaklarının Osmanlı kaynaklarından daha becerikli olduğu göze çarpmaktadır. Ömrü boyunca dedesi Şah Tahmasp gibi Osmanlı ordusu ile meydan savaşı yapmaktan çekinen Şah Abbas, Safevi kaynaklarında abartılı şekilde tasvir edilmekte ve sanki yapılan barış antlaşmalarının Osmanlıların bin bir rica ve yalvarmaları neticesinde imzalandığı dile getirilmektedir. Hâlbuki bazı durumlarda Şah Abbas'ın Osmanlılar ele geçirecek diye ata yurdu Erdebil'i boşalttırdığı ve bu

sebeple sulha taraftar olduğu bilinmektedir. Yine belirtilmesi gereken bir husus da Osmanlı ve Safevi kaynaklarının genelde birbirlerini antlaşmalara sadık kalmamakla suçlamalarıdır. Bundan amaç savaşa ve Müslüman kanı dökülmesine neden olan taraf olmama isteğidir. Tabii bir de savaş ve barış zamanlarında karşılıklı kullanılan terimler ve bunların iki taraf arasındaki ilişkinin seyrine göre değişmesi olayı vardır ki aşağıda buna değinilecektir.

Osmanlı kroniklerinde Safeviler ve Şah Abbas için, "*dinsiz şah, sapkın şah, Şah-ı Acem olan Abbas-ı nâ-sipâs [şükretmeyen], reis-i fitne-i bâgiye [serkeş, âsi] olan Şah-ı Acem Şah Abbas-ı nâsipâs, Şâh-ı gümrâh[doğru yoldan ayrılmış], Şah-ı gümrâhân, Şah-ı surh-serân [Kızılbaşlar], bed-mezhep, melâhide-i bed-girdâr[işi kötü olan inkârcılar], bâgî-i mütemerridin[dik kafalı âsiler], Şah-ı Kızılbaş-ı kallâşa, Şah-kallâş[kalleş, dönek], leşker-i Kızılbaş-ı evbâş [ayak takımı], asker-i Kızılbaş-ı hannâs[şeytan], asker-i Kızılbaş-ı fitne-engîz[fitne koparan], melâhide-i evbâş, Kızılbaş-ı bed-ma'âş-ı li'âm[yaşayışı kötü, alçak], Şâh-ı Acem oğlı Abbas, Şah-ı hîle-ger, Şâh-ı gümrâh-ı şeyâtîn-fi'âl, Abbâs-ı fesâd-istînâs[fesada alışmış], Şâh Abbâs-ı hadî'at-istînâs[hileye, aldatmaya alışmış], Abbâs-ı şeytânet-mesâs[aslı şeytanlık olan], Şah-ı sebük-ser[hafif düşünceli], râfızıyân, Kızılbaş-ı kūfr-fâş[kūfür saçan], Kızılbaş-ı bed-ma'âş, Râfiziler, Kızılbaş-ı bed-kâr, Şah Abbas-ı pûr-vesvâs[şeytanlık dolu], Kızılbaş-ı bed-fi'al, düşmân-ı bed-gümrâh, Vâlî-yi vilâyet-i Acem Şah Abbas, Acem Şah'ı Abbas, Vâli-yi vilâyet-i Şark Abbas Mirza, Vâli-yi vilâyet-i Şark fermân-fermâ-yı[emri geçen] memleket-i İran ve Turan Şah Abbas, izzet-i istinâs-ı haşmet libâs-ı Şah Abbas, Fermânde-i Acem, yegâne-i Hüsrevân-ı âli, hayrü'n-nâs Şah Abbas, ber ser-i sâkinân-ı mülk-i Acem, ser çeşme-i âb-ı zendegâni[yaşam suyunun kaynağı]*" denilmektedir. Tabii bu saydığımız terimlerin barış zamanlarında iyi olanları, savaş zamanlarında aşağılayıcı ve kötü olanları tercih edilmekteydi. Safevi kaynakları ise genelde Osmanlı padişahları için saygılı ifadeler (Rûmiyye, Devlet-i Rûm, Memâlik-i Rûm, Dârü'l-mülk-ü Rûm, Padişâh-ı Rûm, Hazret-i Kayzer-i Rûm, Sipâh-ı Osmânî, Fermân-

fermâî Memâlik-i Rûm, Leşker-i Rûmiyye v.b) kullansalar da Osmanlıları antlaşmalara bağlı olmamakla ve Müslüman kanı dökülmesine vesile olmakla itham etmekteydiler. Osmanlı kronikleri Safevilerin katlettiği sünni ahali hakkında ayrıntılı bilgi verirken, Safevi kaynakları bunların düşmana yardım ettiği ve bunun için öldürüldüğü tezini savunuyordu.

İranlı araştırmacıların ve bazı batılı yazarların Safevilerle ilgili yazdıkları eserlerde Türk vurgusundan kaçınmaları ve Osmanlı kronikleri ile arşiv vesikalarını kullanmamaları, yazdıkları eserlerin hem objektifliğini zedclerken hem de onları bazı tarihi yanlışlıklara götürmektedir.

Son olarak belirtmek istediğim bir nokta da faydalanamadığım kaynaklardır ki aşağıda nedenleri açıklanmıştır.

Mecmua-i Münşeât-ı Haydar bin Ebu'l-Kasım İvaoğlu, adından da anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'ndeki Feridun Bey'in eseri gibi devletlerarası resmi yazışmaların toplandığı kıymetli bir eserdir. Haydar Bey İvaoğlu[Yıvaoğlu], Safevi dönemi devlet yazışmalarını bu kitabında toplanmıştır. Nasrullah Felsefi, beş ciltlik kitabının üçüncü cildinin sonunda yayınladığı mektupları buradan almıştır. Bu eserin yazma nüshalarından biri Tahran, diğeri Paris Milli Kütüphane'sindedir. Audrey Burton, bir nüshasının da İngiltere'de The British Library'de olduğunu belirtmektedir. Fakat bunlardan herhangi birini temin edip orijinallerini görme imkânımız maalesef olmamıştır. Abdülhüseyin Nasırî Tûsî tarafından H.1042(M.1632/1633) tarihinde tedvin edilen **Münşeat-ı Abdülhüseyin Nasırî Tûsî** de yazma nüshası Paris Milli Kütüphanesi'nde olan ve faydalanamadığımız bir münşeat mecmuasıdır.

Ulaşamadığımız diğer önemli bir eser, anonim olduğu tahmin edilen **"A Chronicle Of The Carmelites In Persia And The Papal Mission Of The XVIIth And XVIIIth Centuries"** adlı kitaptır. Bu eserde, Şah Abbas döneminde İran'a gönderilen misyonerler, onların faaliyetleri ve her şeyden önemlisi bu misyonerlerin İran gözlemleri bulunmaktadır. Ayrıca Şah Abbas döneminin dini karakteri

hakkında oldukça önemli malumat olduğu tahmininindeyiz. Bu önemli eser, iki cilt olarak 1939 yılında Londra'da basılmıştır.

Arakel Of Tabriz adlı 17. yüzyıl Ermeni tarihçisinin yazdığı kronik, ulaşmadığımız eserlerin içindedir. Şah Abbas döneminin dini ve içtimai yapısı hakkında önemli bilgiler içeren bu Ermeni kroniği, Karmelit misyonerlerin İran'daki faaliyetlerini ve Yahudilere başkent İsfahan'da yapılan baskı ve zorlamaları anlatmaktadır. Bu kronik, 19. yüzyılda **"Livre d'Histories: Collection d'Historiens Armeniens"** adıyla M. Brosset tarafından Fransızca'ya çevrilmiştir.

Çar'ın hizmetinde olarak 1623 yılında İran'a gelen Rus tacir **"Fedot Afanasyevic Katof'un Seyahatnamesi"**, 17. yüzyıl İran'ı hakkında önemli gözlem ve değerlendirmeler içermesine rağmen ulaşmadığımız eserler arasında kalmıştır. Farsça ve Türkçe bilmesinin yanında bir miktar Ermenice ve Gürcüce bilen Katof, Şah Abbas dönemi İran halkları ve kavimleri, onların yaşayış tarzları, nevruz başta olmak üzere merasimler, şehirler, ticaret ile zanaat kolları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Katof'un bu bilgileri Rus Çar'ı için topladığı aşikârdır. Seyahatname, 1958 yılında Moskova'da basılmıştır.

GİRİŞ

Safevi Devleti'nin kuruluşu, İslâm, İran ve Türkiye tarihinde gerçekten mühim bir hadisedir. Bu hadisenin en mühim neticesi, İslam âleminin merkezinde yeni bir dünyanın doğmuş olmasıdır. Başlıca vasfı Şiilik olan ve İran'ı içine alan bu oluşum varlığını zamanımıza kadar devam ettirmiştir. Bu konunun en dikkate değer tarafı, Şiiliğin İran'a Anadolu'dan getirilmiş olmasıdır. Şiiliği İran'a getiren unsur, Safevi Devleti'ni kuran ve Kızılbaş adı ile anılan Anadolu Türkleri'dir. Anadolu'lu Türkler, Safevi Devleti'ni kurduktan sonra Şiiliği İran'ın rakipsiz bir mezhebi haline getirmişlerdir.[1] Safevi tarikatı şeyhlerinden Cüneyt ve Haydar zamanında yani 15. yüzyılın ikinci yarısında, İran'daki halkın çoğunluğu Sünni mezhebindendi. Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmail, buyruğundaki Anadolu Kızılbaş Türkleri ile bunların Şiilik anlayışını İran'daki Sünni halka kabul ettirmiştir. Böylece Safevilerin İran'ı Şiilik şemsiyesi altında birleştirmesi, İran'ı İslam dünyasından tecrit etmekle birlikte kendi içinde bütün, merkezi idareye sahip ulusal bir devletin oluşmasına da zemin hazırlamıştı. Bu bağlamda Safevi Devleti, Osmanlı Devletinin en güçlü zamanında onlara karşı direnip, oluşturduğu devlet sistemi ve kurumlarını sonraki nesillere miras bırakarak bugünkü modern İran'ın oluşmasında temel görevi görmüştü.

Safevi Devleti tarihinin bizim için taşıdığı ehemmiyet, bilhassa devleti kuran, ayakta tutan ve geliştiren unsurun Anadolu Türk oymakları ile köylüleri olması ve bunlarla ilgili olarak kalabalık sayıda göçebe ve köylü Türk topluluklarının bu ülkeden İran'a göç etmeleridir. Bu da bilhassa Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da yaşayan Türklerin oralarda nüfusça zayıf bir duruma düşmelerinin başlıca sebebini teşkil etmiştir.[2]

---

1 Faruk Sümer, **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, TTK, Ankara, 1999, s. 1

2 Faruk Sümer, a. g. e., s. 111

Safevi dönemi Türk etkisinin İran'da en fazla hissedildiği dönemdir. Bu yüzden göçebe ve yerleşik olmak üzere kalabalık nüfuslu bir Türk kitlesini idare eden Safevi Devleti'ni, İran'da kurulmuş Türk asıllı devletler arasında "*en fazla Türk kültür unsurlarına sahip devlet*" şeklinde tanımlayabiliriz. İskender Bey Türkmen'in eserinden On İki Hayvanlı Türk Takvimi'ni kullandıkları anlaşılan Safeviler çağında, devlet ve ordu teşkilatında Türkçe unvan ve deyimlerin yoğun olduğu Tezkiretü'l-Mülûk adlı anonim kaynaktan gözlemlenebilmektedir. Safevilerin Türkçe'yi İran'ın her yerinde konuşulan bir dil haline getirdikleri de bilinmektedir. Safevi İranında Türkçe'nin saray ve ordu dili olduğu ve İran'ın büyük bir kısmında, batı ve güney hudutlarından başlayarak Farsça'dan daha çok Türkçe konuşulduğu bugün artık net olarak bilinmektedir. Zaten Safevi Hanedanı'na mensup bütün hükümdarların anadili, diğer bir ifade ile günlük konuştuğu dil Türkçe idi. Ülkede yoğun olarak Türkçe konuşulduğu, batılı özellikle de Venedik ve Portekiz seyyahların gözlemlerinden anlaşılmaktadır. Örneğin Şah Abbas'ın Türkçe konuşmalarına İtalyan seyyah Della Valle seyahatnamesinde yer vermektedir. Yine Kızılbaş ümera, yönetici atandığı bölgeye kendi oymağı ile birlikte yerleştiğinden Türkçe'nin konuşulduğu alanlar da artmaktaydı. Fakat Şah Abbas'ın bazı nedenlerle Türkmen aşiretlerinin yerlerini değiştirip dağıtması Türkçe'nin etkinliğini de azaltacaktır.

Safevi dönemi, İran'ın modern tarihinin başlangıcını oluşturmaktadır. Bu dönemin en önemli periyodu olan Şah Abbas'ın saltanat yılları ise modern anlamda bir millet kavramının kök saldığı bir zaman dilimidir. Şiilik şemsiyesi altında tek ve birleşik bir İran'ın oluşması bu dönemlerde başlamıştır. Din ve kültüre bağlı gelenekler ile birlikte coğrafi zorunluluklar, Safevi Hanedanı'na milli bir karakter vermiştir. Böylece bu hanedan uzun müddet devam etmekle birlikte imparatorluğun Şiilik eksenli dini birliği, 18. asırdaki karışık devreyi atlatarak, 19. asırda kendini kuvvetle gösteren gerçek bir İran [Fars] milletinin doğmasına hayli yardım etmiştir.[3]

---

[3] Mirza Bala, "İran (Tarihi Bakış)", İA, MEB, İstanbul, 1950, c. 5, s. 1023

Safevilerin özellikle de Şah Abbas'ın doğuda Özbekler ve batıda Osmanlılar ile kıyasıya bir mücadeleye girişmesi, ülkeyi Şiilik şemsiyesi altında birleştirmiş ve bu birlik daha sonra bazı evreler daha geçirerek bugünkü modern İran'ın oluşmasına temel teşkil etmiştir. Tabii modern İran dediğimizde dini olarak Şiilik, etnik kimlik olarak da Fars kimliği akla gelmektedir. Bunun sebebi Safevi Hanedanı'dır. Maalesef Safevilerin İran'ı Şii yapmaları, ülkede Türkçe konuşulması, devlet ve ordu teşkilatındaki unvanların Türkçe olmasına rağmen Şii-Türk temelli birleşik bir İran yerine Şii-Fars temelli birleşik bir İran Devleti teşkiline sebebiyet vermiştir. Bunun sebeplerinden bir tanesi kanaatimizce İran'da Türklerin siyasi hâkimiyetlerine rağmen Farsça'nın kültür dili ve resmi dil gibi daima birinci planda gelmesidir. Buna mukabil Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkçe rakipsiz olarak imparatorluğun devlet ve kültür dili olmuş ve İran'daki ile kıyas edilemeyecek kadar büyük bir gelişme göstermiştir. Osmanlı Türkçesi ile her türlü ilmî ve edebi eserler yazılıp tercüme edildiği halde İran sahasında Azeri lehçesi daha ziyade manzum eserler vermiş, halbuki sair her türlü ilmî mevzulara ait eserler gibi hâkim Türk sülalelerinin tarihleri de Farsça yazılmış, devlet dairelerinde Gaznelilerden ve Büyük Selçuklu İmparatorluğu'ndan beri devam eden ananeye riayet olunarak, hemen hemen yalnız Farsça kullanılmıştır. İran'daki Türk münevverlerinin İslam dünyasının eski ve zengin bir kültür dili olan Farsça'yı konuşma dili ve yazı dili olarak hiç olmazsa Türkçe kadar bilmeleri bu hususta büyük bir âmil olmuştur.[4] Dolayısıyla Türkiye'de Sünni-Türk temelli bir devlet yapısı ortaya çıkarken İran'da Şii-Fars temelli bir yapı ortaya çıkmıştır. Tabii Anadolu'daki Türk nüfusunun İran sahasından fazla olduğunu ve İran'da kurulan Türkmen devletlerinin (Safeviler, Afşarlar ve Kaçarlar) önemli miktarda Fars tebaalarının olduğunu da unutmamak yerinde olacaktır. Yine Safevilerin ilk dönemlerinde "*ülke-i Kızılbaş, devlet-i Kızılbaş, Sipâh-ı Kızılbaş ve Padişahân-ı Safeviyye*" terimleri daha sık kullanılırken, sonraları "*Memleket-i İran, Devlet-i İran ve Padişah-ı İran*" tâbirleri öne

---

[4] Fuad Köprülü, "Azeri", İA, İstanbul Maarif Matbaası, 1944, c. 2, s. 126

geçmeye başlanmıştır. Zaten üzülerek belirtmek gerekir ki İran'daki Türk sülalelerinin faaliyetleri Türklükten ziyade Farsların ve İran'ın yararına olmuştur. Bugün Türkiye'nin yanı başındaki güçlü İran, zamanında -temeli Safeviler olmak üzere- çeşitli Türk hanedanları tarafından meydana getirilmiştir.[5] İşte tüm bunları iyi analiz edip kavramak için İran'da kurulan Türk hanedanlarını ve modern İran'ın mihenk taşı olan Safevileri her yönüyle tetkik etmemiz gerekmektedir.

Sasani İmparatorluğu'nun VII. yüzyılda Araplar tarafından yıkılmasından sonra ilk defa tüm İran'ı kapsayacak şekilde bir yönetim tesis eden Safevi Hanedanı (1501-1736), İran'ı ilk defa olarak tam ve bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkarmış, sosyal, ticari, sanatsal, idari ve askeri sahalarda önemli değişiklikler gerçekleştirmiş ve İran'ı yüzyıllardır yakalayamadığı bir güce kavuşturmuştu.[6] İran'ın bu şekilde güçlenmesi Osmanlı karşısında müttefik arayan Avrupa'nın bir anda dikkatini İran'a çekmişti. Böylece Safevi dönemi, Batı ile diplomatik ve ticari ilişkilerin ivme kazandığı bir dönem olmuştur. Bunun tam tersine olarak, Türkistan'daki Özbek Kağanlığı da uzun müddet Safeviler karşısında Osmanlılardan yardım talep etmiştir. Hindistan ve güney-doğu Asya'dan başlayıp Batı'ya uzanan dünya ticaretinden kazanç elde etmek isteyen Portekiz, Hollanda ve İngiltere, 16. yüzyılda Fars Körfezi'nde ticaret merkezleri oluşturmaya başlamışlardır. Böylece Safevi Devleti, dünya ticareti ve siyasetinde yer almaya başlamış ve İran, uluslararası heyetlerin gelip-gittiği bir ülke olmuştur. Bu silsilenin beşinci hükümdarı olan Şah Abbas (1587-1629) ise yaptığı reformlarla ve uyguladığı başarılı politikalarla tüm Safevi tarihinin en parlak dönemini oluşturmuştur.

---

[5] Saadettin Gömeç, "Safeviler-Avşarlar-Kaçarlar", Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2001, c. I, s. 472

[6] Roger M. Savory, "Very Dull And Arduous Reading: A Reappraisal Of The History Of Shah Abbas The Great By Iskandar Beg Munshi", Studies On The History Of Safawid Iran, Variorum Reprints, London, 1987, s. 19

ŞAH ABBAS ZAMANI (1587-1629)

Doğuda Özbekler ve batıda Osmanlılarla kıyasıya mücadele eden ve başarılı olup, kaybettiği tüm toprakları geri alan Şah Abbas, devlet düzeninde de yeni düzenlemelere gitmiş, Osmanlı Kapıkulu sistemini örnek alarak Gulam sistemini oluşturmuş ve kendisine son derece bağlı bir sınıf meydana getirmiştir. Ayrıca batılı uzmanların yardımıyla ateşli silahları profesyonel anlamda kullanıma sokmuştur. Böylece ordusu tamamen Türkmen atlılarına dayanan Safevi Devleti, modern ve düzenli bir orduya kavuşmuş oluyordu. Ticarete bir hayli önem veren Şah Abbas, Avrupa'ya gönderdiği heyetlerle uluslar arası ticarette faal rol oynamış, ayrıca ülke dahilinde güvenliği tesis etmiş, yeni yollar ve kervansaraylar yaptırıp, iç ticaretin gelişmesine katkı sağlamıştır. İç ve dış ticaretin gelişmesi, Safevi Devleti'nde halkın genel refah seviyesini de artırmıştı. Şah Abbas, saltanatı boyunca ülkesinde bayındırlık faaliyetlerine devam etmiştir. Bu bağlamda özellikle başkent İsfahan olmak üzere Tebriz, Erdebil, Kaşan, Kirman, Yezd, Mazenderan, Meşhed ve Kazvin önemli yapılarla süslenmiştir. Böylece 16. yüzyıl haklı olarak dört büyük Türk devletinin (Osmanlılar, Safeviler, Özbekler ve Babürlüler) varlığıyla Türk Asrı olarak anılmıştır.

Modern İran'ın oluşumunda, özellikle dini bir kimlik etrafında tek vücut olmasında çok önemli bir yer teşkil eden Safevi Hanedanı'nın en parlak dönemi olan Şah Abbas'ın hükümdarlık dönemini (1587-1629) her yönüyle inceleyen bir araştırmanın daha önce Türkiye'de yapılmamış olması bizi bu çalışmaya iten en önemli etken olmuştur. Şimdiye kadar yapılan araştırmalar daha çok Osmanlı-Safevi ilişkileri üzerine yoğunlaşmış ve Şah Abbas'ın Özbek-Babür-Avrupa ile olan ilişkilerine fazla değinilmemiştir. Bu çalışmada, Safevi ve Osmanlı kronikleri, yabancı elçi ve seyyahların seyahatnameleri ile çeşitli dillerde telif eserler kullanılarak Şah Abbas'ın tüm faaliyetlerini ortaya çıkarmaya çalıştık.

Eserimiz beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, İran'ın Şah Abbas'ın saltanatına tarihi genel hatlarıyla anlatılmaktadır. Tarihi bir altyapının oluşması için İran coğrafyasında İlkçağ'dan Şah Abbas'a kadar hangi medeniyetlerin ve devletlerin

kurulduğu özet olarak verilmiştir. II. Bölümde, Abbas Mirza'nın doğumu, devrin şartları ve genç Şehzadenin Herat Valiliği ile Safevi tahtına oturması ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Üçüncü bölümde, Şah Abbas'ın dâhili sorunlarla mücadelesi ve fetihleri anlatılırken dördüncü bölümde Şah Abbas devrinde Safevi Devleti'nin diğer devletlerle ilişkilerine değinilmiştir. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde yoğun olarak devrin ana kaynakları ve seyahatnamelerden faydalanılmıştır. Son bölümde ise Şah Abbas'ın ölümü ve tarihi şahsiyeti üzerinde durulmuştur.

I. BÖLÜM

ŞAH ABBAS DEVRİNE KADAR SAFEVİ DEVLETİ TARİHİ

a) Safevi Hâkimiyetine Kadar İran

İran, tarihin en eski uygarlıklarından biri olup, oldukça erken sayılabilecek bir tarihte insan yerleşmelerine sahne olmuştur. VII. bin yılda, neolitik Tepe Tange Çakmak yerleşmesi sivrilir. İran yaylasında VI.-IV. bin yıllara tarihlenen köy ve tarımsal etkinlik izlerine rastlanmıştır. En ünlü sit, Tahran yakınlarındaki Siyelk Tepe'dir.[1] Siyelk Tepe Uygarlığı, Kalkolitik (Bakır) Çağ'a (M.Ö. 5-3 bin) aittir. Bu yerleşmenin ne Sami, ne de Hint-Avrupa kökenli Asyalı bir halk tarafından kurulduğu sanılmaktadır.

İlkçağ'da İran'da kuzeyde ne zaman geldikleri tam olarak bilinmeyen Orta Asya'dan gelen halklar (Ön Turanlılar[2] veya Proto-Alp'ler), güney ve güney batıda Elam Uygarlığı ve M. Ö. 2. bin yılda İran'a yerleşen Hint-Avrupa(Aryan) toplulukları vardı.

M. Ö III. bin yılda güneybatı İran'da ve güney Mezopotamya'da yükselen Elam Uygarlığı, İran'ı o dönemin uygarlık merkezi durumuna getirmiştir. Elamlılar M.Ö.3000-600 yılları arasında yaşamış, üç büyük boyun bir araya gelmesinden kurulu siyasal bir güç olmuştur. Zagros Dağları'nın eteklerinde Mezopotamya ile ilişkide olan Elam ülkesinin Asyalı halkları, sonradan yüksek yaylalarda da benimsenen kendi yazılarını geliştirmişlerdir.[3] Eklemeli bir lisan olan Elam dilinin ne Hint-Avrupa, ne Sami, ne de Sümer ve Hurice ile dil bağlantıları bulunamamıştır.[4] Elam Uygarlığı'nın başkenti Susa (Sus, Susiane), bugün İran'ın güney batısında başkenti Ahvaz olan Huzistan eyaletindedir. Bugün İran kelimesinin kökeni olarak düşünülen Aryan (Arya, Arî, Aryayî, Ariyayi)) denilen Antik İran halkları ise M.Ö. II. bin yılda İran platosuna göç ederek yerleşmişlerdir.[5]

---

1 İsmail Güven, **Uygarlık Tarihi**, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 221
2 M. Şemsettin Günaltay, **İran Tarihi**, TTK, Ankara, 1987, s. 8-9
3 İsmail Güven, a.g.e., s. 222
4 Aygün Attar, **İran'ın Etnik Yapısı**, Divan Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 24
5 Ahmed Saffar Mukaddem, **Zebân-ı Fârisi**, Cild-i Çehârom(Tarih, Ferheng ve Temeddün-i İran), Tehran, 1386, s. 3

M.Ö.12. yüzyılda Elam medeniyetinin sükûtunun ardından M.Ö. 1000'li yıllarda başlayan Med dönemi, İran'ın dünya tarihinde öne geçmesine neden olmuştur. M. Ö. IX. yüzyılda İran bölgesine göç ettikleri bilinen Medler, yoğun olarak İran'ın batı, kuzey ve kuzey batısında varlıklarını sürdürmüşlerdir. M.Ö. VIII. yüzyılda kurdukları Med İmparatorluğu ile kendilerinden sonra İran'ı bir bütün olarak birleştirecek Pers İmparatorluğu'nun oluşmasına zemin hazırlamışlardır. Anadolu'nun bir kısmını ve Mezopotamya'yı içine alan bir imparatorluk kuran ve 151 sene İran'da yönetimi ellerinde bulunduran Medlerin başkenti bugün batı İran'daki Hemedan'da idi.[6] Medler, aynı zamanda Zerdüşti inancının İran'da yayılmasını sağlayarak bölgenin dinsel ve inanç yapısını etkileyecek bir oluşumun da kurucuları olmuşlardı.[7] Önce Medler, daha sonra Persler dönemi İran'ın kendi sınırlarının ötesine taşımasına yol açmış, Med ve Pers İmparatorlukları İran merkezli büyük devletler olarak hem İran'a hem de İran'ın çevresindeki ülkelere egemen olmuşlardır. Med hâkimiyetine Ahamenişler(Ahameniler, Hehâmenişiyân) son vermiştir.

Medlerden sonra gelen Ahameniş Hânedanı'nın kurmuş olduğu Pers İmparatorluğu, İran'ın kendi çevresini egemenlik altına aldıktan sonra tüm Anadolu'yu işgal etmiş ve Ege Denizi'ne kadar olan alanda uzun süre hükümranlığını sürdürmüştür. Büyük Kiros (Keyhüsrev, M.Ö. 550-530) ve I.Darius (M.Ö 522-486) yönetiminde Pers İmparatorluğu o zamana kadar insanlık tarihindeki en büyük imparatorluk haline gelmişti. Bu imparatorluğun sınırları doğuda İndus Nehri ve Ceyhun Nehri'nden, batıda Akdeniz'e uzanıyor, Anadolu ve Mısır'ı kapsıyordu. Pers İmparatorluğunun tesis ettiği barış, sükunet ve hoşgörü ortamında ziraat ve ticaret artmış, refah yükselmiş ve bölge insanlarının yaşam kalitesi yükselmiştir. Persler, Hint-Avrupa koluna mensup Persçe konuşuyorlardı. Hindistan'a kadar egemenlik alanı kuran Pers İmparatorluğu, Büyük İskender'in Hindistan'a kadar uzanan alanda kendi devletini kurması ile sona

[6] Ahmed Saffar Mukaddem, a.g.e., s. 3
[7] Aygün Attar, a.g.e., s. 26

ermiştir. İskender M.Ö. 333 yılında son Pers (Ahameniş) İmparatoru III. Darius'u meşhur Issus Savaşı'nda yenerek Pers İmparatorluğu'nu tarihten silmiştir. İskender, daha sonra Ahameniş topraklarının yönetimini üst düzey komutanlarına bırakarak bölgeden çekilmiştir. Büyük İskender aynı zamanda Helenistik kültürü de İran topraklarına taşımıştır. Milat sonrası yıllarda Romalıların Anadolu ile beraber, Ortadoğu topraklarını egemenlikleri altına almasıyla hem Helenistik kültür hem de Perslerden gelen etkilere bu bölgelerde son verilmiştir.

Büyük İskender'den sonra İran bölgesi onun kumandanlarından Selevkos'un eline geçmiştir. Selevkos, başkentini Suriye'ye taşıyınca doğuyu ihmal etmiştir. Selevkosların bütün güçlerini batı sınırlarına harcayıp, doğuyu ihmal etmeleri neticesinde doğu eyaletleri merkezden bağımsız hareket etmeye başlamış ve bu eyaletlerden Parthia eyaletindeki Parni kabilesinin reisi Arsakes, Selevkoslara karşı ayaklanarak, diğer kabileleri kendi önderliğinde birleştirdikten sonra Part İmparatorluğu'nu kurmuştur(M.Ö. 250).[8] Partlar, Aral Gölü ile Hazar Denizi bölgesinden göç eden, İskitlerle akraba[İskit-Turanî] göçebe bir kavimdir.[9] Onlar, gerçek anlamda İran sahasına Orta Asya göçebe kimliğinin ilk taşıyıcıları olmuşlardır. M.Ö. III. yüzyılda ortaya çıkan bu imparatorluğu yöneten hanedana Arsasid Hanedanı(Aşkâniyân) denmektedir. Partlar(Arsaklar, Pehlevîler), 500 yıl hüküm sürmüşler ve bu dönemde Roma'nın genişlemesine engel oldukları ve önemli ticaret güzergâhlarını ellerinde bulundurdukları için onların baş düşmanı olmuşlardır.

Part İmparatorluğu, Roma ile yapılan sonu gelmeyen savaşlar ve taht kavgaları neticesinde zayıfladıktan sonra Fars eyaletinin hâkimi Erdeşir, Partlara karşı ayaklanıp Sâsani İmparatorluğu'nu kurmuştur(M.S. 224). Böylece İran'ın yeniden güçlü bir devlet olarak ortaya çıkışı, M.S. III. yüzyılın ilk yarısında kurulan Sâsani İmparatorluğu(M.S. 226-650) döneminde gerçekleşmiştir. Sâsaniler,

---

[8] Esko Naskali, "İran(Başlangıçtan Müslümanlar Tarafından Fethine Kadar)", DİA, İstanbul, 2000, c. 22, s. 394

[9] İsmail Güven, 2007, s. 225; Aygün Attar, 2006, s. 30

kurdukları devlet ile Ortadoğu ve Anadolu bölgelerinde Romalıların komşusu düzeyine geldiler. Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesinden sonra ortaya çıkan Doğu Roma[Bizans] İmparatorluğu döneminde Sâsaniler güçlü bir devlet olarak varlıklarını sürdürdüler ve Bizans'ı yenerek Karadeniz kıyısındaki topraklara sahip oldular. İran'ın tamamını, Kafkasya, Küçük Asya'nın bir kısmını ve Türkmenistan bölgesini ellerine geçiren Sâsaniler, ülkeyi ekonomik ve askeri alanda reformlarla geliştirmeye çalışmışlardır. Sâsaniler zamanında İran'da Zerdüştîlik devlet dini haline gelmiş ve İran kimliği öne çıkarılmıştır. Yine İran adının da ilk kez bütün bu coğrafyayı kapsayacak biçimde onlar tarafından kullanıldığı varsayılmaktadır.[10] Sâsaniler döneminde dini azınlıklar(Hıristiyanlar ve Yahudiler) özel bir vergi ödemek şartıyla serbestçe hareket edebiliyorlardı.[11] Sâsaniler zamanında İran'da sanat, müzik ve mimari alanlarında önemli gelişmeler kaydedilmişti. Ayrıca posta ve haber alma işleri de çok ileri düzeyde idi.

Sâsaniler, Partlar gibi önemli ticaret güzergâhlarını ellerine geçirmeye çalışmışlardır. Fakat bu çabaları onları batıda Roma(sonra Bizans), doğuda ise Kuçan İmparatorluğu(daha sonra aynı bölgede Ak Hunlar) ve Kök Türkler ile karşı karşıya getirmiştir. Sâsanilerin en parlak zamanı, ülke içinde Mezdekilerin dini ve toplumsal şiddet hareketlerine son veren, ülke dışında Bizans ile bir barış antlaşması yapıp, Ak Hunları Ceyhun Nehri'nin kuzeyine atan ve gösterdiği iyi idare sebebiyle "*Âdil*" lakabı verilen I. Hüsrev[I.Kisra, Anuşirvan-ı Âdil, M.S. 531-579) dönemidir. I.Hüsrev, önemli ticaret yollarını ele geçirmiş, hatta Yemen'i bile Sâsani eyaleti yapmıştı. Onun döneminde birçok yeni şehrin ve muhteşem sarayın temeli atılmış, ticaret yolları tamir edilmiş, yeni köprüler yapılmıştır. Antakya, Şam ve Kudüs'ü işgal edip, devletin sınırlarını İskenderiye'ye kadar genişleten, aynı zamanda M.S. 626'da İstanbul'u dahi kuşatan II. Hüsrev'in[Hüsrev Perviz, M.S. 590-628) saltanat yılları ise Sâsanilerin son parlak dönemini oluş-

[10] Aygün Attar, 2006, s. 33
[11] Esko Naskali, 2000, s. 395

turmaktadır. Çünkü onun kazandığı başarılar kalıcı olmamış ve Bizans tekrar toparlanıp kaybettiği toprakları geri almaya başlamıştır. Özellikle İmparator Heraklius(M.S.610-641) zamanında Bizans ordularının Sâsani başkentine kadar uzanan seri seferleri İranlıların gücünü tamamıyla yok etmiştir. Aynı zamanda Bizans-Sâsani çekişmesinden yararlanmak isteyen Araplar da kapıdaydılar.

M.S.7. yüzyılda İran'a Arapların taarruzu başlamıştır. Sâsani-Bizans çekişmesinden yararlanan Araplar, İslâm'ın gücü ile giderek Ortadoğu'nun çeşitli bölgelerinde yayılma şansı elde etmişlerdir. Arap-İslâm yönetimi İran'da yeni bir devlet yapısı kurup, İran halkının Müslümanlaşmasını sağlamıştır. H.z. Ömer(634-644) devrinde 637 yılında Kadisiye Zaferi, 638 yılında Celûlâ Zaferi ve 642 yılındaki Nihavend Zaferi ile Sâsanilere ağır darbeler indirilmiş ve böylece İslâm ordularının önündeki engel kaldırılmış oldu. Daha sonraki yıllarda İran'ın ortasındaki İsfahan'dan, Ceyhun'un batısına kadar Horasan bölgesi ve Hazar Denizi'nin batısında bulunan Derbent şehri Müslümanların eline geçti.[12] Artık, 400 yıllık Sasani İmparatorluğu sona ermiş ve İran, Mısır, Suriye ve Mezopotamya gibi büyük İslam İmparatorluğu'nun bir eyaleti haline gelmişti. Emevi(661-750) ve Abbasi(750-1258) İmparatorlukları döneminde İran halkı tümüyle Müslümanlaştı. Ancak Fars ve Kirman gibi ana yollardan uzak eyaletlerde ise Zerdüştîler kendi inançlarını korumaya devam ettiler.[13] Emeviler döneminde I. Yezid'in(681-683) iş başına gelmesiyle aşırı Arap milliyetçisi politikalar devreye girince, İran bu hanedana karşı yapılan muhalefetin merkezi durumuna geçti. Zaten geçmişte de H.z Ali–Muaviye mücadelesinde İranlılar, H.z. Ali'yi tutmuşlardı. Emevi Devleti'ni yıkan Abbasi isyanında Horasan'da faaliyet gösteren Ebu Müslim, İranlı köylüler ve Emevilerden hoşnut olmayan Arab kabilelerini kendi tarafına çekmeyi başarmıştı. Böylece Abbasiler, İranlıların yardımı ile İran'daki

---

[12] Hasan Karaköse, **Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2006, s. 36

[13] Osman Gazi Özgüdenli, "İran(Fetihten Safevilere Kadar)", **DİA**, c. 22, İstanbul, 2000, s. 396

Araplara karşı 750 yılında kesin zafer kazandılar[14] ve bu isyan neticesinde yıkılan Emevi Devleti'nin yerini Abbasi Devleti aldı. Abbasi Devleti zamanında askeri ve idari zümrelerden pek çok İranlı, Arapların hizmetine girdi. Abbasilerin meşhur vezir ailesi Bermekîler, İranlı bir aile idi. Böylece Abbasi Devleti, Sâsani siyasi-idari kurumlarından yoğun bir şekilde etkilendi. Ayrıca devlet idaresinde önemli görevler İranlı bürokrat ve kâtiplere verilmişti.[15]

Arap hâkimiyeti zamanında birçok Arap kabilesi İran'a yerleştirilmiştir. Bunların içinde Harici ve Şii Araplar da vardı. Böylece çift yönlü bir etkileşim meydana geldi. Bir yandan İslamiyet ve Arapça hızla yayılırken öte yandan yeni gelenler eski İran kültür ve geleneklerinden etkilenmişlerdir. İran'ın Müslümanlaşması ile İslam'ın Altın Çağı olarak adlandırılan Miladi 8-12. yüzyıllar arasındaki İslam Medeniyetinin zirve döneminin oluşmasında Türkler ve Araplar ile birlikte İranlılar da üçüncü unsuru teşkil etmişlerdir.

İran'da iki asır süren Arap hâkimiyeti etkisini birçok alanda olduğu gibi dilde de göstermiştir. 10.yüzyılda Arap hâkimiyetinden sonra artık eski Pers dili(Pehlevi dili) Arap alfabesi ile yazılmaya başlanmış ve resmi vesikalarda Arapça kullanılmaya başlanmıştır. Böylece dile birçok Arapça kelime ve deyim girmiş ve şimdi kullanılan Farsça oluşmuştur. Tabii Selçuklularla birlikte Türkçe de Farsça'ya etki edecek fakat en önemli tesir İlhanlılar ve Timur devrinde olacaktır. 19. ve 20. yüzyıllarda İran'a Rus taarruzu ve işgalleri neticesinde Rusça ile aynı dil grubundan olması itibariyle İngilizce de Farsça üzerinde etkili olan dillerdendir. Bu sebeple bugün konuşulan Farsça'da Arapça, Türkçe, Moğolca, Rusça, İngilizce kelime ve deyimler vardır.

İslâm İmparatorluklarına karşı İran'ın yerli halkı arasından Tâhiriler (821-873), Saffâriler (867-1003), Sâmaniler (874-999) ve Büveyhîler (945-1055), bulundukları bölgelerde kendi hanedanlarını oluşturma çabası içine girmişlerdi. Uzun zamandan beri Arapların dini ve politik üstün egemenlikleri altına girmiş olan İran'ın

[14] Mirza Bala, "İran (Tarihi Bakış)", İA, MEB, İstanbul, 1950, c. 5, s. 1017
[15] Osman Gazi Özgüdenli, 2000, s. 396

milli şuuru, Sâmani devrinde özellikle II. Nasır (913-942) ve I.Nuh (942-954) devrindeki parlak idareyle yeniden uyanmıştır.[16] Sâmaniler de tıpkı Abbasiler gibi Türkleri ordüda kullanıyorlardı. Bunun bir neticesi olarak yetenekli Türk komutanları gönderildikleri bölgelerde önce hâkimiyet kurup, daha sonra bağımsız hareket ediyorlardı. Böylece 10. asırda Türklerin İran'da yayıldıkları, Türk birliklerinin birbirleri ile mücadele eden valilerin ve prenslerin ordularında mühim bir unsur teşkil ettiği görülmektedir.[17] Bunun güzel bir örneği, Samanilere bağlı olup daha sonra Gazne'de hâkimiyet kuran Alp Tekin ve onun ardılları olan Gaznelilerdir. Sâmanilerden sonra bir süre Gazneliler (963-1187) İran'a hâkim oldular. Gazneliler, Irak-ı Acem'den Hindistan'a kadar uzanan geniş bir alanda hâkimiyet kurmuşlardı. Gaznelilerin en parlak dönemi Sultan Mahmut'un(997-1030) zamanı olmuştu. Gazneli Sultan'ı Mahmut, 1026 senesinde İran'a girip Rey şehrini almıştı. Yine Farsça'nın şâheseri sayılan Firdevsi'nin(934-1020) Şehnâmesi de bu dönemde kaleme alınmış ve Gazneli Sultan'ı Mahmut'a sunulmuştu. Sasani mirasıyla İslam devlet geleneğinin birleşmesi Sâmânoğulları, Saffarî, Büveyhî ve Gazneli devletleri için bürokratik anlamda bir model teşkil etmişti.

11. yüzyılın ortalarında, Şii Büveyhi Hanedanı(925-1062) İran'a egemen olmaya çalışırken Gazneli Devleti'ni Dandanakan Savaşı'nda mağlup edip, onların elinden Horasan ve Sistan'ı alan Selçuklu İmparatorluğu(1040-1157) ortaya çıkmış ve bütün İran, uzunca bir süre Selçukluların yönetimi altında kalmıştır. Zaten Oğuz grupları 1029'dan itibaren doğu ve kuzey İran'a göç etmeye başlamışlardı.

Selçuklu hâkimiyetinin siyasi merkezi Nişabur, Rey, İsfahan, Merv ve Hemedan gibi eski İran şehirleriydi. Bu dönemde bürokratik kademelerde pek çok İranlı görev aldı. Selçuklu idaresi boyunca İran'da birçok bilim adamı yetişmiş, bu bilim adamları teknoloji,

---

[16] Carl Brockelmann, **İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi**, Çev: N. Çağatay, TTK, Ankara, 2002, s. 137

[17] Mirza Bala, 1950, s. 1019

bilim ve tıbba katkı sağlayacak çok sayıda eser kaleme almışlardır. Selçuklu sarayı, İran dilini ve edebiyatını koruyup geliştirmede en az Sâmani ve Gazneli sarayları kadar önemli idi. Resmi yazışmalarda ve bürokraside Nizamülmülk'ten itibaren Farsça kullanıldı.[18] Böylece Selçuklu dönemi Farsça konuşan bürokratik kesimin ve Fars dilli bürokrasinin İran coğrafyasında kökleşmesinin ilk aşamasını oluşturmuştur.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Karahıtay İstilası(1141) ve Oğuz İsyanı(1153) neticesinde sona erince İran'da siyasi hâkimiyet küçük hanedanların ve atabeglerin eline geçti. Daha sonra bu alanda yeni bir Türk devleti olarak Harzemşahlar İmparatorluğu(1097-1231) faaliyet göstermiştir. Harzemşah Muhammed, Horasan'dan sonra Mâzenderan, Mâveraünnehir, Kirman ve Irak-ı Acem'i topraklarına katarak yaklaşık yarım asırlık bir süreden beri kesintiye uğrayan İran coğrafyasının siyasi birliğini yeniden kurmuştur. Fakat çok geçmeden 13. yüzyılın ilk yarısında, Azerbaycan ve İran'a Moğol akınları başladı. Moğollara karşı direnen Harzemşah Muhammed'in büyük oğlu Celaleddin Harzemşah'ın öldürülmesinden sonra dağılan Harzemşahlar Devleti yerine İlhanlı Devleti(1256-1335) kuruldu ve İran'a hâkim oldu. İlhanlılar, bürokratik ve idari alanda yavaş yavaş İran geleneklerini benimsemişlerdir. Özellikle Gazan Han'ın İslam'ı kabulü ve içtimai, idari ve iktisadi sahalarda yaptığı reformlarla bu süreç daha da hızlandı. İran'daki Moğol hâkimiyeti kısa sürmesine rağmen önemli izler bırakmıştır. Moğol istilası sırasında başta Horasan şehirleri olmak üzere önemli yerleşim merkezleri büyük oranda zarar gördü. Moğol istilasının ortaya çıkardığı karanlık tablo, toplumda kendine güvensizlik ve dünyevi hayattan kaçış şeklinde tezahür etti. Böylece İran'da dini-tasavvufi hareketlerin güçlenip gelişmesi için uygun bir zemin oluştu. Fakat tüm bunlara rağmen İran'da İlhanlılar devrinde bazı yeni kentler kurulup(Sultaniye gibi), Tebriz ve Meraga gibi şehirlerde önemli imar faaliyetleri yapılmıştır.[19] İlhanlılar devrinde yoğun göçler neticesin-

[18] Osman Gazi Özgüdenli, 2000, s. 398
[19] Osman Gazi Özgüdenli, 2000, s. 398

de İran Türkleşmeye devam etmiştir. Bu dönemde devlet kademesinde İranlı vezirlerden yararlanılmıştır.

İlhanlı hâkimiyetinden sonra İran, bir ara Celayirliler(1340-1431), Çobanoğulları(1337-1357) ve Muzafferiler(1314-1393) gibi bazı boy ve oymakların hâkimiyet mücadelesine sahne oldu. Daha sonra Timur(1370-1405), yerel hanedanlara ve yönetimlere son verip İran'da bir süre siyasi birliği sağladıysa da onun ölümünden kısa bir süre sonra yaşanan taht mücadeleleri sırasında İran'ın siyasi birliği tekrar bozuldu. Özellikle Timur'un oğlu Şahruh'un ölümü(1447) üzerine başlayan taht mücadeleleri sırasında Horasan ve Doğu İran büyük tahribata uğramış, devlet zayıflayarak toprakları bölünmüştür.

İlhanlılar ve Timur devrinde çok sayıda Moğolca ve Türkçe kelime Farsça'ya girmiştir.[20] Özellikle İlhanlılar çağında gerek Türkçe ve gerek Moğolca'nın edebi ve konuşma dili olarak İran'da ehemmiyet kazandığı ve edebi Farsça'ya birçok Türk ve Moğol kelimelerinin girdiği görülmektedir.[21]

Timur'un ölümünden ve tesis ettiği birliğin sarsılmasından sonra Kara Koyunlular(1365-1469) ile Ak Koyunlular arasında hâkimiyet mücadelesi yaşanmıştır. Fakat Cihan Şah'ın 1467'de Uzun Hasan'a mağlup olup öldürülmesinden sonra Kara Koyunlu toprakları Ak Koyunluların eline geçmiştir. Böylece Doğu Anadolu'da bir Türkmen devleti kuran Ak Koyunlular(1403-1507), İran'ın yeni egemen gücü konumuna gelmiştir. Bu iki Türkmen devleti zamanında da İran'a yoğun Türk göçü yaşanmıştır.

16. yüzyılın başında İran'da yayılmakta olan Şii hareketinin önderi Şah İsmail, Ak Koyunlu Devleti'ne son verince Safevi Devleti (1502-1736) onun yerine kurulmuş oldu.

---

[20] Ahmed Saffar Mukaddem, 1386, s. 171

[21] Fuad Köprülü, 1944, s. 129

b) Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Şah İsmail

Safeviler, İran'da başlangıçta bir tarikat temsilcisi iken sonradan siyasi birlik kurmuş olan bir hânedandır. Hânedanı içinden çıkaran Safevi tarikatı, İran'da Türkmen şeyhlerinin itibarının arttığı 13.yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Çünkü Moğollar, İslam dininin değerlerini yerleşik kültüre bağlı, anlaşılması zor felsefi ifadelerle anlatan Farslı alimlerin yerine, kabileci karakterlerine uygun daha basit ve yalın sözcükler kullanan Türkmen dervişlerini tercih ediyorlardı.[1] Bu hanedan adını Safeviye tarîkatı reisi Şeyh Safiyüddin-i Erdebîlî'den (1252-1334) almıştır. Onun yaşadığı dönem, İlhanlıların İslamiyet'e ve muhtelif veçhelerine karşı takındıkları mübhem tavırdan dolayı İslamiyet'in İran'da büyük bir buhran geçirdiği ve birbiri ile çarpışan muhtelif cereyanların ortaya çıktığı bir dönem idi.[2]

Safiyüddin, 1252 tarihinde Hazar Denizi'nin güney batı kıyılarına yakın Erdebil civarında dünyaya gelmişti. Altı yaşında yetim kalan Safiyüddin, gençliğinin ilk devirlerinden itibaren dini karşı ilgi duyuyor ve kendi temayülüne uygun bir mürşit arıyordu. Uzun bir arayış döneminden sonra bir tavsiye üzerine Şeyh Taceddin İbrahim Zahidi Geylanî'ye intisap etmiş ve daha sonra bu şeyhin kızı Bibi Fatıma ile evlenmiştir.[3] Burada düzgün bir hayat yaşayan Safiyüddin, diğer müritler arasında sivrilip şöhret kazanmıştır. Kayınpederinin ölümü üzerine Safiyüddin'in yeni şeyh olması ile Safevi tekkesi de ortaya çıkmış olmaktadır. Böylece Safevi tarihi de başlamış oluyordu. Sünni bir zât olan Safiyüddin, hayatı boyunca sadece "*Şeyh*" unvanını kullanmıştır.[4]

---

1 İlhan Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, 2000, Sayı 31, c. 20, s. 27

2 Mirza Bala, 1950, s. 1021

3 Franz Babinger, "Safiyeddin", **İA**, MEB, İstanbul, 1967, c. 10, s. 64

4 H. Mustafa Eravcı, "Safevi Hanedanı", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, c.6, s. 882-883

Safiyüddin, İlhanlılar devrinde tarikat merkezi olan Erdebil'de adeta bir evliya gibi büyük bir şöhret yapmış ve etrafına kalabalık bir mürit kitlesi toplamaya başlamıştır. Anadolu'da bilhassa Tekeoğulları, Hamidoğulları ve Karamanoğulları gibi güney beyliklerinde pek çok müridi bulunan tarikat, İlhanlı hükümdarları tarafından saygı görmüş ve kısa sürede şöhret bulan Erdebil tekkesine gelirler tahsis olunmuştu.[5] Şeyh Safiyüddin İshâk, İlhanlıların veziri ve vakanüvisi olan Reşidüddin tarafından çok saygıdeğer bir kişi olarak kabul edilmekte ve hediyelere mazhar olmakta idi.[6] Ayrıca İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın nâibi ve baş veziri Emir Çoban ile de görüşmüş ve fevkalade bir nüfuz kazanmıştı.[7]

Faaliyetlerini Deşt-i Kıpçak ve Kırım gibi bölgelerde sürdüren Şeyh Safiyüddin ile birlikte Safeviyye çok geniş bir çevreye yayılmış, Azerbaycan başta olmak üzere Gilân, Mâzenderân, Horasan, Buhara, Türkistan, Hindistan, İran, Irak, Suriye, Lübnan, Anadolu ve Rumeli bölgelerinde binlerce müride sahip olmuş, bütün bu coğrafyada Erdebil'deki merkez tekkeye bağlı tekkeler kurulmuştur.[8]

1334 yılında 85 yaşındaki Şeyh Safiyüddin'in vefatından sonra yerini sırası ile oğlu Sadreddin (1334-1392), torunu Hoca Ali (1392-1429) ve torununun oğlu Şeyh İbrahim (1429-1447) almıştır. Tabii bu zâtların şöhretleri zamanla kendi ülkelerinin dışına taşmış idi. Bunda İlhanlıların, Altın Orda Hanlarının ve Celayirlilerin Türkmen şeyhlerine verdikleri desteğin rolü vardı. Safiyüddin ve halefi Sadreddin döneminde, tarikat Anadolu ve Suriye coğrafyasına kendi davasının propagandasını sevk eden bir dini hareket haline dönüşmüştü. Hoca Ali'ye(Alâeddin-i Erdebîlî) gelinceye kadar tamamıyla sünni bir tarikat olarak tanınan bu teşekkül, adı geçen

---

5 İlyas Üzüm; "Kızılbaş", **DİA**, Ankara, 2002, c. 25, s . 549

6 John Andrew Boyle, "İran'ın Milli Bir Devlet Olarak Gelişmesi", Çev: Berin U. Yurdadoğ, **Belleten**, TTK, 1975, c. 39, sayı 156, s. 653

7 Mirza Bala, "Erdebil", **İA**, MEB, İstanbul, 1945, c. 4, s. 291

8 Reşat Öngören, "Safeviyye", **DİA**, İstanbul, 2008, c. 35, s. 460

şeyh zamanında Şii unsurları bünyesine almaya başlayarak Şiiliğe eğilimli bir hal almıştır.[9] Fakat bu görüşü reddeden Shahı Ahmadov, Erdebil Tekkesi'nin Şiileşme sürecinin Şeyh Hoca Ali zamanında değil Şeyh Cüneyd zamanında başladığını iddia etmektedir.[10] Faruk Sümer dahi "*tarikatı Şiiliğe doğru yönelten İsmail'in dedesi Şeyh Cüneyt olmuştur*" demektedir.[11]

Timur üzerinde büyük nüfuzu olan Hoca Ali'ye bu hükümdar tarafından köyleri ile birlikte Erdebil verilmiş ve kendisine bu arazi içinde her türlü serbestlik tanınmıştı. Bu arada Hoca Ali'nin Timur üzerindeki siyasi nüfuzu, kendisinin Anadolu'da bulunan Bâtıni zümreler arasında geniş taraftar edinmesini sağlamıştı. Hatta Timur, Ankara Savaşı'ndan dönerken Erdebil'e uğramış ve Anadolu'dan beraberinde getirdiği önemli sayıda (30.000 kişi) esiri onun isteği üzerine kendisine vermiş ve Hoca Ali'nin şefaati ile serbest bırakılan bu esirler tarikata bağlanmıştır.[12] Böylece bu Türkmenler, şeyhin tabii müridi ve fikirlerinin yayıcısı olmuşlardır. Bunların bir kısmı Erdebil'de kendilerine tahsis edilen bir mahalleye yerleştirilmişti. "*Rumlu*" ismiyle anılan bu zümre, sonraları ortaya çıkacak olan Kızılbaş kabilelerinin en kuvvetlisini teşkil etmiştir.[13] Anadolu'ya dönen diğer kısım ise Safeviliğin yayılması için gayret göstermiştir. Faruk Sümer, yukarıda anlatılan olayı Timurlular devri kaynaklarında söz edilmediği gerekçesiyle kabul etmemektedir. Hatta ona göre bu olay, İran'da uzun zaman unutulmayan Rum'dan yani Anadolu'dan geliş hatırasının yanlış izahından başka bir şey değildir.[14] İsmail Aka ise Timur'un Türkistan'a Anadolu'daki Kara

---

9 Walther Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, Çev: Tevfik Bıyıklıoğlu, TTK, Ankara, 1992, s. 15

10 Shahı Ahmadov, **Azerbaycan'da Şiiliğin Yayılma Süreci**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005, s. 117

11 Faruk Sümer, "Safevi Tarihi İle İlgili İncelemeler: I. ve II. Abbas Devirleri", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 69, 1990, s. 9

12 İlyas Üzüm, 2002, s. 549

13 Tahsin Yazıcı, "Safeviler", **İA**, MEB, İstanbul, 1967, c. X , s.53

14 Faruk Sümer, 1999, s. 6-7

Tatarların büyük bir kısmını zorla göçürdüğü gibi Azerbaycan'dan da 10.000 hanelik bir topluluğu götürdüğünü yazmaktadır.[15]

Hoca Ali, Kudüs'e yerleşme kararı alıp, hac için Mekke ve Medine'ye gitmiştir. Daha sonra Suriye'deki din adamlarıyla tanışan Şeyh Ali, ünlü bir fıkıhçı ve sûfi lider olarak ün salmıştır.[16] Şeyh Ali, 1429 yılında Kudüs'te ölünce yerine oğlu İbrahim(Şeyh Şah) tarikatın lideri olmuştu. Babası gibi hürmet ve itibar kazanmış, gerek İran gerekse Anadolu'da yayılmış olan tarikatı ilerletmeye ve kuvvetlendirmeye muvaffak olan Şeyh İbrahim'in 1447 senesinde vefatı üzerine ise kardeşi Cafer, Erdebil'de Şeyh ilan edilmiştir.

Şeyh İbrahim'in ölümü, Safevi liderlerin kendilerini müritleri ve takipçileri için öncelikli olarak manevi bir rehber olarak kabul ettikleri bir dönemin bittiğine işaret etmekteydi. Bu arada Safevi tarikatı sapasağlam bir şekilde gelişmiş, özellikle İran'ın kuzeybatısında, Anadolu'nun doğusunda ve Suriye'nin kuzeyinde yaşayan Türkmen kabileleri başta olmak üzere geniş bir bağlılar ve sadıklar topluluğu elde etmişti. İbrahim'in vefatı, tarikatın rolü konusunda olduğu kadar konumu konusunu da etkileyen beklenmedik ve radikal değişikliklere yol açtı. Bazı mücadelelerden sonra onun yerine geçecek olan oğlu Cüneyt, siyasi hırslara sahipti ve bir zamanların saf manevi sûfi tarikatını hesaba katılması gereken siyasal ve askeri bir güce dönüştürme sürecine koyulacaktı.[17]

Cafer'in Şeyh ilan edilmesinden bir müddet sonra Şeyh İbrahim'in altı oğlunun en büyüğü olan Şeyh Cüneyt (1447-1460), Şiilik ve Râfizilik fikirlerini ortaya atınca amcası ile arası açılmış ve babasının müritlerinden bir kısmını yanına alarak Arran, Azerbaycan ve Doğu Anadolu bölgelerinde yaylak ve kışlak kuran Türkmen oymak ve boyları arasında dolaşıp, göçebeler ile köylüler arasında

---

[15] İsmail Aka, "Anadolu'dan İran'a Göçler", **Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu(16-17 Aralık 2002, Konya)**, TTK, Ankara, 2003, s. 59

[16] Adel Allouche, **Osmanlı-Safevi İlişkileri**, Çev: A. Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul, 2001, s. 46

[17] Adel Allouche, a.g.e., s. 47-48

telkinlere başlamıştı.[18] Onun bu şekilde Erdebil'den bağımsız hareket ederek amcasına oranla daha faal bir rol oynaması ve her tarafta telkinler yoluyla müritlerini sürekli artırması ile Safevi hareketinin tarihi de yeni bir döneme girmiştir. Çünkü Şeyh Cüneyt yalnızca dini bir otoriteye sahip olmamış, ayrıca maddi gücü yani saltanatı da aramıştır. Fakat çağdaşı olup, İran'da çok güçlü bir yönetim kurmuş olan Kara Koyunlu Cihan şah, kendisine rakip olabilecek bu yeni tehlikeyi sezmiş, yakın dostu Şeyh Cafer'in de uyarılarıyla Şeyh Cüneyt'ten güçlerini dağıtmasını ve Kara Koyunlu ülkesinden ayrılmasını istemiştir. Cüneyt, bu baskı neticesinde ve amcası ile olan şeyhlik mücadelesi sebebiyle ata yurdundan ayrılıp, Anadolu'ya gitmiştir. Sırasıyla Osmanlı Padişahı II. Murat'a, ardından Karaman oğlu İbrahim Bey'e, sonra Toros Dağları'nda yaşayan Varsak Türkleri arasına, daha sonra da Memluk Sultanı Çakmak'a tâbi olan Suriye'ye sığınmak isteyen hatta bir ara Trabzon'u bile kuşatmaya kalkan Şeyh Cüneyt, tüm bu hükümdar ve beylerden istediği desteği ve himayeyi göremeyince Kara Koyunlu hükümdarı Cihan şah'ın rakibi Ak Koyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a sığınmıştır.[19]

Koyu bir sünni olan Uzun Hasan, en büyük rakibi Cihan Şah karşısında 20.000 silahlı sûfî mürit toplayabilen bu adamı elinden kaçırmak istememiş ve himayesine alıp, kız kardeşi Hadice Begim'in Şeyh Cüneyd ile evlenmesine izin vermiştir (1458). Bu evlilik Şeyh Cüneyt'e, Ak Koyunlu ülkesinde serbestçe faaliyet gösterme fırsatı vermiştir. Bu da Şiiliğin siyasi faaliyetlerine ve ileride bir devlet olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur.[20]

Ak Koyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın yanında müritleri ile birçok sefere iştirak eden Şeyh Cüneyt, dört sene Diyarbakır bölgesinde serbestçe faaliyette bulunarak propaganda yapmış, müritlerini çoğaltmış ve büyük bir silahlı dervişler ordusu vücuda getirmiştir.

---

18 M. H. Yınanç, "Cüneyd" , İA, İstanbul, 1993, c. 3, s. 242

19 H. Mustafa Eravcı, 2002, s. 883; İlyas Üzüm, 2002, s. 549

20 Mehmet Saray, Türk-İran İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 19

Şiiliği tamamıyla benimseyen Şeyh Cüneyt, çevre bölgelerde de faaliyetlerini artırmış, 12.000 silahlı müridi ile Gürcü ve Çerkez memleketlerine bile akınlar düzenlemiştir. Ak Koyunlu ülkesinde geniş ölçüde yeni Safevi davasını işleyen Şeyh Cüneyt, Şirvan ve Dağıstan'ı ele geçirmeye çalışmıştır. Bu amaç doğrultusunda başkent Şamahı yakınlarında Şirvan Şah'ı Sultan Halilullah ile giriştiği savaşta bir ok darbesiyle öldürülmüştür(1460).[21]

Son derece dikkate değer bir şahsiyet olan Şeyh Cüneyd, inanmış ve boyun eğmiş bir dervişler heyetinin sınırsız yetkili reisi sıfatıyla aynı zamanda dünya hâkimiyeti ve hükümet iddiasında bulunmuştu.[22]

Tarikat reisliğinin babadan oğula geçmesi bu dini topluluğun sonradan siyasi bir birlik haline gelmesine yardım etmiştir. Tarikat, Hoca Ali'nin torunu Şeyh Cüneyt zamanında tamamıyla Şii mezhebine bağlanmış ve siyasi gayeler taşıyan bir teşekkül haline gelmiştir.

Safeviye Tarikatı'nın kurucusu Şeyh Safiyüddin'den itibaren bu tarikatın Anadolu'daki göçebe Türkmen kitleleri arasında taraftarlarının bulunduğu ve bilhassa Şeyh Cüneyt'in tarikatın başına geçmesiyle birlikte Anadolu'ya yönelik tarikat propagandasının yoğunlaştığı bilinmektedir. Bu dönemlerde tarikat kurucusu şeyh ailesi mensupları bizzat Anadolu'ya gelerek propaganda faaliyetinde bulunmuşlar, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Osmanlı ve Karaman topraklarında kendilerine yer edinmeye çalışmışlardır. Şeyh Cüneyt'ten itibaren tarikatın siyasi maksatlar gütmeye başlaması söz konusu devletleri tedirgin ederken Erdebil şehrinin de bir toplanma merkezi haline geldiği görünmektedir.[23]

Anadolu Türkleri'nden mühim bir kısmını Safevi tarikatına bağlayan Şeyh Cüneyt olmuştur. O, dolaştığı köylüler ve göçebeler arasında Şiiliğe eğilimli pek çok zümre ile karşılaşmış ve uzun yıl-

---

21 M. H. Yınanç, 1993, s. 244

22 Walther Hinz, 1992, s. 14

23 Saim Savaş, "Osmanlı-Safevi Mücadelesinin Toplumsal Sonuçları", Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, c. 6, s. 907

lar kaldığı Anadolu'da birçok mürit toplamıştır. Safeviler, Şeyh Cüneyt'ten itibaren dini ve siyasi maksatlarla Anadolu'da bulunan Kızılbaş Türkler üzerinde büyük bir propaganda faaliyetinde bulunmuşlardır. Safevi propagandacılarının faaliyetleri sonucu Anadolu'dan İran'a büyük kitleler halinde göçler olmuştur. Bu göçlerle İran'a giden Kızılbaş Türkler, kuruluş ve gelişme döneminde Safevilerin insan kaynağını teşkil edeceklerdir.[24]

Şeyh Cüneyt'in 1460 yılında ölümünden sonra faaliyetlerini, Uzun Hasan'ın kız kardeşinden doğan oğlu Haydar devam ettirmiştir. Şeyh Haydar'ın ilk yılları Anadolu'daki teşkilatı geliştirmek ve müritlerin sayısını artırmak faaliyetleriyle geçmiştir. Ayrıca Haydar, müritlerine on iki dilimli, üzerine beyaz bir tülbent sarılan sürahi biçiminde kızıl bir tâc giydirmiş ve bundan dolayı da mensuplarına "*Kızılbaş*" adı verilmiştir.[25] Zaten Selçuklular devrinden beri Anadolu'daki Türkmenler, beyleri de dâhil olmak üzere kızıl börk giymekteydiler. Safevi tarikatının Anadolulu müritleri de Türk oymakları ve köylülerinden oldukları için giydikleri börkün renginin kızıl olması tabii idi.[26] Böylece bu ad Türkmenler arasında hiç yadırganmamış ve hatta benimsenmiştir.

Kitabımızın pek çok yerinde geçeceği için Kızılbaş terimini ve bu kelimeye yüklenen anlamı burada biraz daha açıklamak faydalı olacaktır. Kızılbaş terimi, başlangıçta sadece Şeyh Haydar'ın taraftarlarını içine alırken daha sonra onun ve oğlu Şah İsmail'in yoğun faaliyetleriyle zaman içinde taraftar kitlesinin çoğalmasına paralel olarak bütün Safevi taraftarlarını kapsayan çok geniş bir sosyal tabanı nitelemek üzere kullanılmıştır.[27] Kızılbaş, Safevi Devleti'nin kuruluşuna katılan, onun asıl dayanağını teşkil eden ve devlet katında imtiyazlı unsur demektir.

---

[24] Saim Savaş, "XVI. Asırda Safevilerin Anadolu'daki Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Buna Karşı Aldığı Tedbirler", **Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi(7-9 Nisan 1999) Bildirileri**, T.C. Selçuk Üniversitesi, Konya, 2000, s. 183

[25] Tahsin Yazıcı, 1967, s. 54

[26] Faruk Sümer, **Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları**, TDAV, İstanbul, 1999, c. I, s. 235

[27] İlyas Üzüm, 2002, s. 547

Safevi Devleti'nin kurulmasıyla birlikte Kızılbaş ismi, devlet bünyesinde kurucu unsuru teşkil etmesi bakımından "*Türk yahut Türkmen*", daha sonra mülki idarede ağırlıklı olarak muharip gücü teşkil etmesi bakımından "*askeri aristokrasi*" anlamında kullanılmıştır.[28] Böylece Kızılbaş oymakları, "*tavâif-i Kızılbaş*", emirler "*ümerâ-yi Kızılbaş*", ordu "*leşker-i Kızılbaş*", hükümdar "*padişâh-ı Kızılbaş*", devlet "*devlet-i Kızılbaş*", hâkim olunan ülke ise "*ülke-i Kızılbaş*" adlarıyla anılmıştır.[29]

Şeyh Haydar (d.1460- ö.1488), başlangıçta Ak Koyunlularla ittifaka devam etmiş, Erdebil'de Uzun Hasan'ın katıldığı bir merasimle tarikat reisliği makamına oturmuştur (1469). Onun 9 yaşında rahatlıkla şeyhlik postuna oturması, Ak Koyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın 1467 yılında Kara Koyunlu hükümdarı Cihanşah'ı mağlup ederek İran'a hâkim olması neticesinde vuku bulmuştu.[30] Onun Safevi tarikatının başına geçmesi ile Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye'deki taraftarları Erdebil'e akın etti. Ak Koyunluların desteği altında tarikatına liderlik eden Şeyh Haydar, bir müddet sonra dayısı Uzun Hasan'ın bir Trabzon prensesinden olan kızı (Halime Begüm ya da Âlemşah Begüm) ile evlenmiştir. Tabii olarak bu evlilik, Haydar'ın Ak Koyunlu yönetimi ile bağlarını güçlendirmiştir. Bu evlilikten üç erkek çocuk (Sultan Ali, İsmail ve İbrahim) meydana gelmiştir.

Şeyh Haydar, bilhassa Anadolu'da geniş bir propaganda faaliyetine girişerek bu bölgeye halifeler göndermiştir. Bu halifelerden biri, Osmanlı Padişahı II. Beyazıt (1481-1512) döneminde 1510 yılında Teke yöresinde isyan çıkaran Şah Kulu'nun babası olan Hasan Halife idi.[31] Daha sonraları Uzun Hasan vefat edince onun yerine geçen Sultan Yakup (1478-1490), büyüyen tehlikeyi görerek, Şeyh Haydar'dan mutlak bir itaat ve sadakat yemini istedi. Kadı

---

[28] İlyas Üzüm, 2002, s. 547

[29] F. Sümer, 1999, s. 150

[30] Adel Allouche, **The Origins and Development of the Ottoman-Safavid Conflict (1500-1555)**, Klaus Schwarz Verlag, Berlin, 1983, s. 49

[31] İsmail Aka, 2003, s. 59-60

huzurunda yemin eden Haydar tekrar Erdebil'e döndü. Fakat daha sonra Şeyh Haydar, Şirvan şahlar ile mücadeleye girişince, Şirvanşahlar Ak Koyunlu Hükümdarı Sultan Yakup'tan yardım isteyecekler, o da bir komutanını Haydar'a karşı yollayacaktır.

Şeyh Haydar döneminde Erdebil tam bir karargâh halini aldı. Haydar babasının yarım bıraktığı saltanat davasını tamamlamak ve babasını öldüren Şirvanşah'dan öcünü almak niyetindeydi. Tekkesini ve odalarını silah deposu haline getirmişti.[32] Ayrıca Anadolu, Suriye ve Azerbaycan'da bulunan Safeviye tarikatının takipçileri Şeyh Haydar'ı ziyaret için büyük kafileler halinde Erdebil'e geliyor ve tekkeye maddi destek sağlıyorlardı.[33]

Şeyh Haydar, 1486 yılında 10.000 kişilik müritler ordusuyla Demirkapı (Derbend) ötesindeki Kafkas kavimleri üzerine bir sefere çıkmış ve bu başarılı geçen seferin ardından bol ganimet ile geri dönülmüştü. Altı bin Hıristiyan köle sağlayan bu başarılı Kafkas seferi, Haydar'ın ününü ve müritlerinin sayısını artırmıştır.

Şeyh Haydar, Ak Koyunlu hükümdarı Yakup'un izin vermesinin ardından Çerkesler üzerine bir akına çıkmıştır (1488). Bunun için Derbent geçidini kullanması gerekiyordu. Buradan geçmek için bir adamını Şirvanşahlara gönderdi. Fakat bu adamı vasıtasıyla Şirvanşah hükümdarı Ferruh Yesar'ın askerlerinin dağılmış olduğunu öğrenince bu ülkenin başkenti Şamahı'ya saldırdı. Babasının intikamını da almak için karşılaştığı, Ak Koyunlu Sultan'ı Yakup'un bir komutanı tarafından desteklenen Şirvan şahlar hükümdarı Ferruh Yesâr ile yapılan savaşta (9 Temmuz 1488) ölmesi üzerine Safevi tekkesine bağlı müritler Erdebil'de onun oğlu Ali'nin etrafında toplanmışlardır. Bu tehlikeli gelişmeden haberdar olan Ak Koyunlu Sultan'ı Yakup, Ali, onun iki kardeşi İbrahim ve İsmail ile annelerini tutuklayıp, Fars'ta İstahr Kalesi'ne hapsetmiştir.[34]

---

[32] Mehmet Çelenk, 16. ve 17. Yüzyıllarda Safevi Şiiliği, Basılmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2005, s. 45

[33] Tufan Gündüz, "Safeviler", DİA, İstanbul, 2008, c. 35, s. 451

[34] Faruk Sümer, 1999, s. 14

Sultan Yakup'un 1490'da ölümü üzerine halefleri arasında çıkan ihtilaf sonucunda Uzun Hasan'ın torunlarından Rüstem'in 1492 yılında saltanatı ele geçirmesi ile 1493'de İsmail, annesi ve kardeşleri serbest bırakılmış, hatta Rüstem Bey, rakibi Yakup'un oğlu Bay Sungur'u bertaraf etmek için Safevilerden yardım bile almıştır. Bu arada en büyük kardeş olan Sultan Ali (1488-1494), tarikat reisi olarak tanınmıştır. Ak Koyunlu hükümdarı Sultan Rüstem'in Sultan Ali'yi kullanmak istemesi üzerine nüfuzu ve kuvveti artan Sultan Ali ile Sultan Rüstem arasında bir süre sonra güç mücadelesi başlamış ve Safevilerin kendi otoritesi için bir tehlike olduğunu anlayan Ak Koyunlu Sultan'ı Rüstem, Sultan Ali'nin yakalanması için asker göndermiş ve Tebriz'de Ali taraftarlarının öldürülmesini planlamıştır. Ak Koyunlu hükümdarı ile Safevi tarikatının arasının açılmasında Erdebil'in dini ve siyasi faaliyetlerin odağı haline gelmesi etkili olmuştur. İki taraf arasında yapılan savaşta Sultan Ali ölmüş ve kuvvetleri dağılmıştır (1494). Fakat Sultan Ali tarafından halef seçilen İsmail (d. 17 Temmuz 1487) yakalanamamıştır.[35] Askeri faaliyetlerine başlayacağı 1499 yılına kadar İsmail, Ak Koyunlu takibinden kaçmış ve sürekli gizlenmiştir.[36]

İsmail'i Erdebil'de Mahalle-i Rûmiyân'da (Anadolulular Mahallesi) oturan Aba veya Ebe adlı bir kadın saklamış, daha sonra Şamlu boyundan Lala Hüseyin Bey, Dulkadirli boyundan Dede Abdal Bey ve Anadolulu Gök Ali'nin yardımı ile Gilân'a kaçırmışlardır.[37] 1494-1499 tarihleri arasında Gilân eyaletinde kalan İsmail, bu sürenin çoğunu Lahican şehrinde geçirmiştir.[38] Lahican'da iken İsmail, Şemseddin Lâhicî'den dini eğitim aldı. İsmail, Lahican şehrinde saklı olarak kalmasına rağmen Anadolu'daki müritleriyle temas halinde olmuştu.

Ak Koyunlu hükümdarı Rüstem'in 1497'de öldürülmesinden iki yıl sonra müsait ortam oluşunca, henüz 12 yaşındayken büyük

---

35 Tahsin Yazıcı, 1967, s. 54
36 Mehmet Çelenk, 2005, s. 51
37 İsmail Aka, 2003, s. 60
38 Faruk Sümer, 1999, s. 15

babası Uzun Hasan'ın bıraktığı devletin başına geçmek üzere yedi seçilmiş adamı ile Lahican'dan ayrılan İsmail, Erdebil'e doğru hareket etti (1499). O Erdebil'e varıncaya kadar Suriye'den ve Anadolu'dan taraftarları gelip ona katıldılar.[39] İsmail'in harekete geçmesinde siyasi konjonktürün uygun olmasının büyük katkısı olmuştur. Zira Ak Koyunlular kendi iç düşmanlıkları ile uğraşırken Safeviler ve müritleri serbest olarak faaliyetlerini yürütmüşlerdir.

Erdebil'de yapılan gizli hazırlıklardan sonra İsmail bir gece buradan ayrılarak Erivan üzerinden Çukur Sa'ad bölgesine gelmiştir. Burada onun birliklerine Karaca İlyas'ın buyruğundaki Anadolu Sûfileri katılmıştır. Daha sonra Kağızman ve Erzurum'dan geçip Tercan'a ve nihayet Saru Kaya'ya ulaşan İsmail, burada iki ay kaldıktan sonra Erzincan'a vasıl oldu ve burada müritlerini toplamıştır. İsmail'in Anadolu'ya gelişi buradaki müritleri arasında derin bir sevinç yaratmıştır. Nitekim 1500 yılı yazında, Ak Koyunlu ülkesindeki saltanat kavgalarından, dâhili karışıklıklardan ve Osmanlı Sultan'ı II Bayezid'in Modon ve Koron'un fethiyle uğraşmasından faydalanarak öteden beri Safevi ailesine bağlılıkları bilinen ve çoğu Anadolu'da sâkin olan Ustaclu, Şamlu, Rumlu, Musullu, Hindli, Tekeli, Bayburtlu, Çapanlı, Kara Dağlı, Karamanlı, Dulkadirli, Varsak, Avşar ve Kaçar gibi Türk oymaklarını etrafına topladıktan sonra kuvvetli bir ordu ile tekrar Erdebil'e geri dönmüş, burada ecdadının mezarlarını ziyaret ettikten sonra ilk iş olarak babasını ve dedesini öldüren Şirvan Hâkimi Ferruh Yesar'a saldırmış, onu mağlup edip cesedini yaktırmıştır (1501). Böylece Şirvanşahların zengin hazinesini de eline geçiren İsmail, elindeki kuvvetleri yeterli görerek Azerbaycan üzerine yürüdü ve Bakü'yü aldıktan sonra Mahmudabad'da kışı geçirdi. Bakü, Şirvanşahların ikinci payitahtı idi. Şah İsmail buradaki hazineleri de aldı. Böylece Şirvanşahlar artık Safevilere bağımlı olmuşlardı. Sıra artık Ak Koyunlu Elvend Mirza'ya gelmişti. Elvend Mirza'nın ordusu da Nahcivan yakınla-

[39] Roger M. Savory, "The Consolidation of Safawid Power in Persia", Studies on The History of Safawid Iran, Variorum Reprints, London, 1987, s. 85

rındaki Şarur'da yenildi (1501). Böylece Ak Koyunlu Elvend Mirza, Diyarbakır'a kaçmaya mecbur oldu. Bu savaş hem alınan ganimet açısından hem de Tebriz yolunu Safevilere açması bakımından önemlidir. Zaferden sonra İsmail, Tebriz'e geldi, saltanat tacını giydi, kendi adına para bastırdı ve *"Şah"* unvanını aldı (1501/2).[40] Böylece Şah İsmail, Anadolu'nun her yerinden gelen müritlerinin başında Azerbaycan'da Safevi Devleti'ni kurmuş oluyordu.

Şah İsmail, Ak Koyunlu başkenti Tebriz'e girip şahlığını ilan ettikten sonra Safevi Devleti resmen kurulmuş oluyordu. Devletin kuruluşundan sonra Şah İsmail, ilk iş olarak Şiiliği resmi mezhep olarak ilan etmiş ve On İki İmam'ın ismini hutbede okutmuştur. Böylece On İki İmam Şii doktrini İran'da devlet dini olarak benimsenmiştir. Daha sonra kendisini destekleyen Türkmen emirlerine devlet kademesinde önemli görevler vermiştir. Şamlu Lala Hüseyin Bey Beylerbeyi, Dulkadir Dede Abdal Bey Korucu başı, Tekeli Sarı Ali Bey Mühürdar, Şamlu Abdi Ali Bey Tavacı başı, Helvacıoğlu İlyas Bey avcıbaşı, Rumlu Pir Ali Bey ve diğer birçokları taşra valiliklerine tayin edilmişlerdir.[41] Bu yeni yapılanmadan sonra Şah İsmail, Safevi hâkimiyetini İran'ın diğer bölgelerini de içine alacak şekilde genişletecektir.

Şah İsmail, 1503 yılının sonlarına kadar Azerbaycan, Fars ve Irak-ı Acem'in çoğu üzerinde hâkimiyet kurdu. 1504 yılında Mazenderan bölgesini zapt ettikten sonra bunu takip eden iki yıl içinde Diyarbakır üzerine yoğunlaştı. 1507 yılında Dulkadiroğlu Alâüddevle üzerine yürüyerek Elbistan yakınlarında bozguna uğrattı. Böylece stratejik Diyarbakır bölgesini topraklarına katmakla Safeviler, Anadolu ve Suriye'deki taraftarları ile yakın ilişki kurmuş oluyordu. Ayrıca ertesi yıl Bağdat da dâhil olmak üzere Irak-ı Arap bölgesini zapt eden Şah İsmail, Fırat Havzası'na kadar bütün toprakları hâkimiyeti altına almış oluyordu.[42]

---

[40] Tahsin Yazıcı, 1967, s. 54
[41] İsmail Aka, 2003, s. 61; Faruk Sümer, 1999, s. 22
[42] H. Mustafa Eravcı, 2002, s. 885

Şah İsmail, 1510 yılına gelindiğinde Horasan hariç sırası ile Irak-ı Acem, Irak-ı Arap ile Diyarbakır'ı zaptetmiş ve bu arada Ak Koyunlu hanedanından kimi gördüyse öldürtmüştü. Hemedan yakınlarında Ak Koyunlu hükümdarı Murat'ın ordusunu yok eden Şah İsmail, hem Ak Koyunlu Devletini ortadan kaldırmış oluyor hem de Şiraz'a kadar olan bölgeyi hâkimiyeti altına almaya muvaffak oluyordu. İran'da sükûneti ve birliği sağlayan Şah İsmail, daha sonra Şirvan üzerine yürüyerek Ferruh Yesar'ın oğlunun topladığı orduyu mağlup etmiştir (1509/1510).[43] Şah İsmail, Şirvan seferi sırasında babasının mezarını buldurmuş ve Şeyh Haydar'ın naaşını Erdebil'e naklettirmiştir.[44]

Batı bölgesindeki yakın tehditleri bir bir ortadan kaldıran Şah İsmail, Hicri 916 (M.1510/11) yılında doğuya Özbekler üzerine bir sefer düzenlemiştir. Yapılan savaşta Özbekler yenilmiş ve Şeybani Han öldürülmüştür. Daha sonra bu askeri zaferi tamamlamak için Şah İsmail, belli başlı Kızılbaş beylerini Herat ve Belh gibi Horasan'ın önemli şehirlerine atayarak Horasan'daki Safevi hâkimiyetini sağlamlaştırmıştır. İleri harekâtına devam ederek Maveraünnehir'e yürüyen Şah İsmail, emirlerin şefaati ve Özbeklerin yaptığı sulh teklifi neticesinde birkaç vilayetin hâkimiyet altına alınması ile iktifa etmiştir.[45] Fakat İran için Özbek tehlikesi bu yenilgi ve kazanımlara rağmen bitmeyecek ve Safeviler, 16.yüzyıl boyunca doğuda Özbeklerle; batıda ise Osmanlılarla savaşacaklardır.

Şah İsmail, ayaklanmaları bastırmış, kurduğu otoriter düzenle ve yaptığı fetihlerle 10 yıl içinde İran'da siyasi birliği kurmuş bulunuyordu. Fakat Anadolu'da adamları vasıtasıyla yapmış olduğu propaganda faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin iç bütünlüğünü sarsmış ve bu Sultan Selim'i bir hayli endişeye sevk ederek, İran'a bir sefer yapmaya mecbur etmişti. Ayrıca Şah İsmail, Alâüddevle üze-

---

[43] Nesib Nesibli, "Osmanlı-Safevi Savaşları, Mezhep Meselesi ve Azerbaycan", Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, c. 6, s. 893

[44] Roger M. Savory, 1987, s. 77

[45] Tahsin Yazıcı, "Şah İsmail", İA, MEB, İstanbul, 1970, c. 11, s.276

rine giderken izin almadan Osmanlı topraklarından geçmekle sınır ihlali de yapmıştı.

Sultan Selim, yukarıdaki gelişmeler üzerine 1514 yılında Şah İsmail'e Farsça bir mektup göndermiş şunları söylemiştir: "*Sen ki İran'dan çıktın, dindar ve doğru kişileri yoldan çıkartıp, ol vilayete müstevli oldun. O ülkeleri harap ettin. Âlimler küfürde olduğuna ve katline fetva verdiler. Ben de buna binâen Müslümanlara yaptığın zulüm ve işkenceyi def etmek için atıma binip, senin üzerine yürüdüm. Gâfil olmayasın, ben varmadan mülk ve saltanattan vazgeçip, tövbe edip, gelip eşiğimi öpesin. Sonra bilmedim, aldandım demek fayda vermez.*"[46] Böylece İran seferine başlayan Sultan Selim, Erzincan'a gelmiş ama Şah İsmail'den herhangi bir karşılık görememişti. Buradan, kendisine bir kutu afyon gönderen Şah İsmail'e bir mektup daha yazmış ve şöyle söylemişti: "*Davete uyup uzun yollar gelerek memleketine girdik; fakat sen meydanda yoksun. Hükümdarların ellerindeki memleket onların nikâhlısı gibidir; erkek ve yiğit olanlar, ona, kendisinden başkasına elini dokundurtmazlar. Halbuki bunca gündür askerimle memleketine girip ilerliyorum. Hâlâ senden bir haber yok. Seni korkutmamak için askerimden 40.000 kişiyi ayırıp Sivas-Kayseri arasında bıraktım. Hasma mürüvvet ancak bu kadar olur. Bundan sonra da saklanıp gözükmezsen erkeklik sana haramdır. Miğfer yerine yaşmak ve zırh yerine çadır(çarşaf)'ı yeğleyip serdarlık ve şahlık sevdasından vazgeçesin.*"[47]

Nihayet iki ordu Van Gölü'nün kuzey doğusunda bulunan Çaldıran Ovası'nda 23 Ağustos 1514 tarihinde karşı karşıya gelmiştir. Ağırlığını Türkmen atlılarının oluşturduğu Safevi ordusunda ateşli silahlar bulunmuyordu. Ateşli silahlarla mücehhez Osmanlı ordusunun Yeniçeri kuvvetleri çok düzenli, Şah İsmail'in de atlı birlikleri muntazam idi. Safevi ordusu hemen saldırıya geçmeyip Osmanlı ordusuna yerleşme ve savaş düzeni alma imkânı verdiği

---

[46] Ahmet Uğur, **Yavuz Sultan Selim'in Askeri ve Siyasi Hayatı**, MEB, İstanbul, 2001, s. 61

[47] Yaşar Yücel–Ali Sevim, **Osmanlı Klâsik Döneminin Üç Hükümdarı: Fatih, Yavuz, Kanuni**, TTK, Ankara, 1991, s. 118-120

için savaşın en kritik anında iyi yer tutan Osmanlı topçusunun atışları Safevi ordusunu perişan etmiştir. Böylece yapılan savaşta Şah İsmail yenilmiş ve İran içlerine doğru geri çekilmiştir. Zaferden sonra ileri harekâtına devam eden Yavuz, 5 Eylül 1514'de Safevilerin başkenti Tebriz'e girmiştir. Tebriz'de ancak sekiz gün kalan Sultan Selim, kışı Azerbaycan'da geçirip, İran seferine devam ederek Şii Safevi hükümetini ortadan kaldırmak niyetinde olmasına rağmen bazı vezir, kumandanlar ve Yeniçeriler arasında baş gösteren huzursuzluklar sebebiyle geri dönmüştür.[48]

Osmanlıların Çaldıran Zaferi, her ne kadar Safevileri tamamen yıkmayı beraberinde getirecek bir çabayla desteklenmemiş olsa da bu galibiyet Osmanlıyı saldırıya karşı korunmaya hazır bir duruma getirmiş ve Anadolu içindeki Safevi etkinliklerinin hızla düşüşüne neden olmuştur.[49]

Şah İsmail, Yavuz Sultan Selim Tebriz'i terk ettikten takriben bir ay sonra şehre geri dönmüştür. Fakat Çaldıran yenilgisinin ardından, yas tutarak siyah elbiseler giyen, taraftarları arasındaki prestiji sarsılan Şah İsmail, kendini içkiye vermiş ve bu tarihten sonra hiçbir savaş meydanında tekrar görülmeyerek ömrünü hemen her yıl ayrı bir şehirde yaşayarak tamamlamıştır.[50] Onun bu umursamaz tutumu sebebiyle Belh ve Kandahar Safevi hâkimiyetinden çıkmıştır. Şah İsmail'in son zamanlarında meydana gelen önemli olaylar arasında, Özbeklerin tekrar Horasan'ı ele geçirmesi, Şah İsmail ile Şirvan hâkimi Şeyh Şah ile yapılan sulh ve Şah İsmail'in Osmanlılara karşı Alman İmparatoru Şarlken'den yardım talebinde bulunması sayılabilir.

Macaristan ve İsviçre kralları birer elçi göndererek Şah İsmail ile ittifak imzalayıp, Osmanlılara karşı mücadele etmeye hazır olduklarını bildirmişler, fakat bu iki kralın müttefikliğini kâfi görmeyen Şah İsmail, Alman İmparatoru V. Karl'a 1518 Ekiminde bir mektup yazarak *"müşterek düşman Osmanlı'ya karşı birlikte hücum*

---

[48] Yaşar Yücel—Ali Sevim, a. g. e., s. 123; Mehmet Saray, 2006, s. 28-29
[49] Adel Allouche, 2001, s. 12
[50] Tahsin Yazıcı, 1970, s. 277; Roger M. Savory, 1987, s. 93

etme" önerisinde bulunmuştur.[51] Fakat bu mektup Alman İmparatoruna geç ulaşacak ve onun cevabı ancak Şah İsmail öldükten sonra İran'a gelecektir.

Şah İsmail, 23 Mayıs 1524 tarihinde Azerbaycan'da Serâb havâlisinde vefat etmiştir. Cenazesi Erdebil'e getirilip, ceddi Şeyh Safi'nin yanına gömülmüştür. Şeyh Cüneyt'in torunu ve Şeyh Haydar'ın oğlu olan Şah İsmail'in annesi Halime Begüm, Ak Koyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın kızı idi. Şah İsmail'in eşi de Ak Koyunlu elinin iki mühim oymağından biri olan Musullu oymağı beğlerinden birinin kızı Tâclu Hanım idi.[52] Ak Koyunlu Hanedanına mensup olduğu için Şah İsmail çocukluk yıllarında iyi bir eğitim ve terbiye görmüştü. Büyük bir kabiliyete ve zekaya sahipti. Çok cesur bir insan olan Şah İsmail aynı zamanda disiplin sever ve teşkilatçı bir hükümdar idi.[53]

Şah İsmail, kendisini destekleyen Türk boy ve aşiretlerine devlet işlerinde büyük mevkiler vermişti. Safevi ordusunun temelini Şah İsmail'i gönülden destekleyen Kızılbaş oymaklarının yetenekli süvarileri oluşturmaktaydı.

Şah İsmail'in devlet adamlığı yanında edebi bir yanı vardı. "*Hatâî*" mahlasını kullanan Şah İsmail, Türkçe, Farsça ve Arapça dillerinde şiir yazacak kadar yetenekli idi.

Şah İsmail, 24 senelik saltanatı sırasında son derece koyu bir Şii olarak, kan dökücülüğü ve merhametsizliği ile tanınmıştır. Özellikle Sünnilere karşı çok zalim davranmıştır. Saltanatını yeterli derecede kuvvetlendirdikten sonra Şah İsmail, ifrat derecesinde Şiiliğe bağlanmış, sünni mezheplere karşı şiddet kullanmış, ezanı değiştirmiş ve camilerde H.z. Ebubekir, H.z. Ömer ile H.z. Osman'ın lanetle anılmasını emretmiş idi. Şah İsmail Tebriz'e girdiğinde din adamları, kadınlar ve çocuklar dahil olmak üzere pek çok insan öldürülmüş, Şeyh Haydar ile savaşanlar araştırılıp katledilmiş ve daha sonra fetbedilen Horasan eyaletinde buna benzer katliamlar

---

[51] Mehmet Saray, 2006, s. 29
[52] Faruk Sümer, 1999, s. 101
[53] Mehmet Saray, 2006, s. 31

yapılmıştır. Şah İsmail, işgal ettiği vilayetlerin ahalisine zorla Şiiliği kabul ettirmiş, bundan imtina eden binlerce insanı çekinmeden kılıçtan geçirtmişti.[54] Ayrıca İsfahan, Yezd ve Kirman gibi bölgelerde toplu Sünni kıyımlarına girişmiş, bazı âlimleri işkence ile öldürmekten çekinmemiştir.[55] Mukavemet gösterenler maiyetleriyle birlikte Osmanlı elçisine gözdağı vermek için bizzat onun önünde yakılmışlardır. Böylece Şah İsmail, Şii mezhebini İran'da yaşayan Türklere ve Farslara zorla kabul ettirmiş oldu.

Şah İsmail ile birlikte Şiilik, artık İran'ın resmi dini olmuştu. Böylece sünni olan batıdaki Osmanlı ve doğudaki Özbek komşularından dinî yönden ayrılışı, İran'ın milliyetini muhafaza etmesine yaramıştır. Vecd karakteri taşıyan bu yeni din, merkezi kuvvetin güçlendirilmesine ve milli bir İran'ın oluşmasına yardım etmiştir.[56] Bu açıdan bakıldığında İran, bugün bulunduğu mezhep birliğini ona borçludur. Fakat Türk milletinin menfaatleri açısından bir değerlendirme yapacak olursak, Türkistan Türkleri ile Osmanlı Türkleri arasında engel teşkil eden bir Şii İran'ın oluşması, Türk Dünyasının birleşmesini önlemiştir.

---

[54] Nesib Nesibli, 2002, s. 895

[55] Faruk Sümer, 1999, s. 24, n. 37; İlyas Üzüm, 2002, s. 549.

[56] John Andrew Boyle, 1975, s. 655

c) Şah I. Tahmasp

Şah İsmail'in vefatından sonra Safevi hanedanına destek veren Türkmen aşiretleri kendi aralarında bir güç mücadelesine girdikleri gibi devlet kademesindeki Fars unsurlarla da çekişmeye başlamışlardır. Hatta birbirlerine rakip olan Türkmen aşiretleri arasında 1526 yılında bir iç savaş bile çıkmıştı.[1]

1524 yılında Şah İsmail'in vefatı üzerine 10 yaşında tahta geçen Şah Tahmasp, rüşte erişinceye kadar Kızılbaş emirlerinin elinde kalmıştır. Bunun tabii bir sonucu olarak İran'da merkezi idare sarsılmıştır. Bu dönemde ayrıca Kızılbaş ümera arasında bozulmalar olmuş; önceleri bir mürit olarak itaat eden emirler mevki, servet ve makam görünce eskisi gibi itaat etmemeye başlayarak istedikleri olmayınca isyan edip Osmanlı Devleti'ne sığınmaya başlamışlardı. Bu arada Osmanlılar, kendi memleketlerinde görülen Kızılbaş ayaklanmaları, Safevilerin Azerbaycan Valisi Ulama Han'ın ve daha sonra Elkas Mirza'nın İran'dan Osmanlı'ya iltica etmesi ve buna karşılık Osmanlılara tâbi Bitlis Han'ı Şeref Han'ın Safevilere sığınması gibi sebeplerle Sultan Süleyman önderliğinde Azerbaycan, Irak-ı Acem ve Irak-ı Arap'a üç defa sefer düzenleyerek buraların bir kısmını tahrip ve bir kısmını da ele geçirmişlerdir.[2]

Şah Tahmasp'a karşı isyan edip, Kanuni Sultan Süleyman'a sığınan Ulama Han, İran seferinin açılmasına sebep olmuş ve 1533 yılında Vezir-i Azam İbrahim Paşa komutasında yaklaşık 90.000 bin kişilik Osmanlı ordusu Safevi sınırlarını geçmiştir. Kargaşalıklarla ve iç çekişmelerle boğuşan Safevi Devleti'nde Şah Tahmasp, Osmanlı Devleti'nin bu muazzam gücüne karşılık, sadakatleri bile şüpheli olan 7.000 kişi toplayabilmişti.[3] Hal böyle olunca Osmanlı ordusu Ağustos 1534 yılında Tebriz'i kolayca ele geçirmiş, fakat kışın şiddetinden burada kalmamıştır. Ertesi sene Osmanlı ordusu

---

1 İsmail Safa Üstün, "İran(Safevilerden Günümüze Kadar)", DİA, İstanbul, 2000, c.22, s. 401

2 Tahsin Yazıcı, 1967, s. 55

3 Roger M. Savory, 1987, s. 94

yeniden bir dizi Azerbaycan şehrini ele geçirdikten sonra Bağdat'a doğru yürümüştür. Bu seferin neticesinde Bağdat Osmanlılara bağlanmış fakat Avrupa cephesinde yeni gelişmelerin olması üzerine Kanuni geri dönmek mecburiyetinde kalmıştır.

1548 yılında Şah Tahmasp'ın Osmanlı sarayına iltica eden kardeşi Elkas Mirza'nın teşvikiyle Kanuni Sultan Süleyman, yeni bir İran seferine çıktı. Van ve çevresi Osmanlı idaresine katıldı.1548-1549 harekâtı neticesinde Kanuni, Tebriz'i işgal etti.

Kanuni'nin başkenti işgal etmesi üzerine Tebriz'in Osmanlı akınlarına karşı savunmasız kaldığını gören Şah Tahmasp, Safevi başkentini Osmanlı sınırlarından uzaklaştırarak daha içerde korunaklı bir yere, İran'ın güney doğusundaki Kazvin'e taşımıştır(1548). Bu tarihten itibaren Osmanlı hücumlarını önlemek için Safeviler yeni bir taktik uygulamaya başlamışlardır. Osmanlı ordusunun ilerlemesini önlemek amacıyla Şah Tahmasp'ın emriyle Azerbaycan'da tarlalar yakılmış, gıda maddeleri yok edilmiş, yollar ve köprüler yıktırılmıştır. Ayrıca Osmanlı ordusunun çekilmesini fırsat bilen Safeviler, Osmanlı idaresi altındaki Kars, Erzurum, Ahlat, Bayburt gibi şehirleri yağmalamışlardır.[4] Hafif atlı birliklerden oluşan Safevi ordusu, Osmanlıların bu seferlerinde onlarla ovada bir meydan savaşına çıkmaya cesaret edememiş ve genelde Osmanlı ordusunun geçeceği yerleri tahrip ile vur-kaç taktiği uygulayarak Kanuni'nin seferlerini sonuçsuz bırakmaya çalışmışlardır. Yine bu politika gereğince, Osmanlı ordusu bölgeyi boşaltınca hemen Safevi kuvvetleri geliyordu.

Kanuni, 1554'de yeni bir İran seferine çıktı. Osmanlı ordusu, Gürcistan üzerinden Nahçivan'a yöneldi. Daha önce Safevilerin yaptığı tahribata karşılık Revan, Karabağ ve Nahçivan yağmalanıp, tahrip edildi.[5] Bu seferde Osmanlılar Hoy'u işgal etti. Kanuni bu seferde bizzat Nahçivan'ın işgaline katılmıştır. Fakat burada kala-

---

4 A. Salih Muhammedoğlu, "İran(Osmanlı-İran Münasebetleri)", DİA, İstanbul, 2000, c. 22, s. 407

5 A. Salih Muhammedoğlu, a.g. m., s. 407

madı. Çünkü karşısına çıkan Safevi ordusu Osmanlıları geri çekilmeye mecbur etmiştir.[6]

Kanuni Sultan Süleyman'ın İran'a yaptığı bu üç sefer, Safevilerin mukaddes şehri Erdebil üzerine yürüyüp tahrip edeceği yolundaki tehdidi ve Osmanlı Padişahı'nın kışı sınır boylarına yakın Amasya'da geçirmesi neticesinde Şah I. Tahmasp, Kanuni'ye bir elçi gönderip barış istemiştir. Bunun sonucunda İran ile 1 Haziran 1555 tarihinde Amasya Barış Antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşma sonucunda Osmanlılarla Safeviler arasında 37 yıldan beri aralıksız devam eden savaşa son verilmiştir. Bu antlaşmaya göre Tebriz dahil olmak üzere Azerbaycan, Batı Gürcistan, Doğu Anadolu ve Irak-ı Arab Osmanlı sınırları içinde kalmıştır.[7] Ayrıca bu antlaşmaya, iki taraf ülkelerinden diğerine sığınacakların iade edileceğine dair bir madde eklenmiştir.[8]

Osmanlılarla Safeviler arasında ilk kez yapılan Amasya Barışı, Şah I. Tahmasp'ın 1576 yılında ölümü dolayısıyla İran'da iç karışıklıkların baş gösterdiği zamana kadar 25 yıl yürürlükte kalmıştır.[9] Amasya Barışı, Osmanlı ve Safevi topraklarında iktisadi ve ticari gelişmeye yardım eden önemli bir etken olmuştur. Tahmasp'ın barışçı, akıllı ve âdil siyaseti sayesinde bu antlaşmadan sonra İran'da zirai ve iktisadi hayat canlanmıştır. Her iki hükümdar da barışın korunması için yoğun çaba harcamışlardır.

Şah Tahmasp, saltanatının ilk yıllarını iç kargaşalıklar, Kızılbaş reislerinin devlet üzerindeki nüfuz rekabeti ile Özbek ve Osmanlı tehditlerine karşı mücadeleyle geçirmiştir. Ayrıca Şah Tahmasp'ın saltanatı devamınca Safevi hükümetine tâbi beyler ve eyalet valilerinin isyan ve muhalefetleri olmuş, bunlar ya üzerlerine kuvvet gönderilerek ya da bizzat Şah'ın sefere çıkması neticesinde bastırılmıştır. Şah Tahmasp, devlet yönetimindeki mutlak idareyi

---

6 Nesib Nesibli, 2002, s. 896
7 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, TTK, Ankara, 1983, c. 2, s. 361
8 İsmail Aka, 2003, s. 61
9 Yaşar Yücel–Ali Sevim, 1991, s. 181

ancak Şamlu aşiretinin reisi Hüseyin Han Şamlu'yu idam ettirerek ele geçirebilmiştir.

Şah Tahmasp zamanında Safeviler, Şirvan ve Şeki'yi ele geçirmiş ve böylelikle Gürcü prensleriyle temas haline gelmişlerdir. Bazı Gürcü prensleri itaat etmişlerse de bazıları haraç vermeyi reddetmişlerdi. Gerek bu muhalefet gerekse de Gürcü beyleri arasındaki anlaşmazlıklar Safevi ordularının çeşitli vesilelerle Gürcistan'a girerek yağma ve tahriplerde bulunmalarına, geniş miktarda esir toplamalarına yol açmıştır.[10] Safeviler 1569 yılına kadar Şirvan ile sınır olan Gürcü prensliklerine aralıklarla yedi sefer düzenlemişlerdir. Tabii bu arada Osmanlı Devleti'nin de bölgede faaliyetlerde bulunması Osmanlı-Safevi mücadelesini Gürcistan'a taşımıştır. Gürcüler de bu mücadeleden faydalanarak menfaatleri icabı bazen Osmanlı Devleti'ne bazen de Safevi Devleti'ne sığınmışlardır. Yukarıda bahsedilen Amasya Antlaşması'na bu sorun için de bir madde konmuş ve Gürcistan, Osmanlı ve Safevi nüfuz bölgelerine ayrılmıştır. Fakat bu taksimat geçici bir çözüm olmuştur. Bölgede nüfuz mücadelesi ileride Rusya'nın katılmasıyla daha da çetin bir mahiyete bürünecektir.

Şah Tahmasp zamanında Safevilerin batı sınırlarında Osmanlılarla uğraşmasını fırsat bilen Özbekler, Horasan'da Herat, Kandahar, Meşhed ve Nişabur gibi Safevi şehirlerini ele geçirmişlerse de batı sınırındaki tehlike ortadan kalktıktan hemen sonra Tahmasp doğuya yönelerek bu şehirleri 1566 tarihine kadar tekrar ele geçirmiştir.[11]

Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında Amasya Antlaşmasından sonra oluşan dostluk havası Kanuni'nin küçük şehzadesi Bayezid'in babasına âsi olarak İran'a sığınması neticesinde biraz nazik bir hal alsa da iki hükümet arasında gerçekleşen yoğun bir siyasi faaliyet neticesinde şehzadenin 1562 yılında Kazvin'de boğdurulmasıyla konu kapanmış ve Sultan II. Selim'in tahta çıkışı üzerine Şah Tahmasp, kıymetli hediyeler ve pek kalabalık bir maiyet

---

[10] Bekir Kütükoğlu, "Tahmasp I", İA, MEB, İstanbul, 1970, c. 11, s. 641

[11] H. Mustafa Eravcı, 2002, s. 887

ile Revan hâkimi Ustaclu Şah Kulu Sultan'ı elçilikle Sultan Selim'e göndererek cülusunu tebrik etmiştir. Şah Tahmasp, III. Murat'ın tahta çıkışını kutlamak için de yine bir elçi göndermiştir. [12] II. Selim ve III. Murat'ın tahta çıkışlarını tebrik eden Safevi diplomatik heyetine İstanbul'da en yüksek seviyede devlet elçilerine gösterilen merasim sergilenmiştir.[13]

Şah Tahmasp zamanında, Osmanlı-Safevi düşmanlığından yararlanıp Safeviler'i Osmanlılar aleyhine kışkırtmak için Avrupalı devletler tarafından bazı çalışmalar yapılmıştır. Osmanlıların İnebahtı mağlubiyetinden sonra Papa V. Pius, Şah Tahmasp'a bir mektup gönderip Irak ve Suriye'yi Osmanlılardan geri almasını telkin etmiştir. Safevilerle siyasi temaslar kurmak üzere Portekizliler de iki elçilik heyeti göndermişlerse de Tahmasp'ın ve çevresinin Hıristiyanlara karşı tavrı ve özellikle de Müslümanların mukaddes saydıkları yerlere saldırılarda bulunan Portekizlilere karşı oluşan olumsuz düşünce bu temasları başarısız kılmıştır. Şah Tahmasp zamanında Asya ticaretini Rusya üzerinden yapmak isteyen İngilizlerin bir teşebbüsü olmuştur. Kraliçe Elizabeth'in mektubu ile başkent Kazvin'e gelen Moskova Kumpanyası temsilcisini Şah Tahmasp *"münkirlerin yardımına muhtaç olmadığı"* gerekçesiyle geri çevirmiş ve bu teşebbüs de sonuçsuz kalmıştır. Fakat buna rağmen İngilizlerin İran ile iktisadi bağlar kurmak istekleri devam etmiş, Şah'a 1568 yılında iki temsilci daha göndermişler ve sonunda bazı imtiyazlar elde etmişlerdir.[14]

1571 yılında ise Degli Alessandri adlı bir Venedik elçisi İran'a gelmiş, fakat Safeviler bu elçiye Osmanlılarla olan Amasya Antlaşması'nı bozmaya niyetli olmadıklarını söylemişlerdir.[15] Venediklilerle Safeviler arasında gerek Tahmasp gerekse daha sonraki dönemlerde bazı karşılıklı heyetler gönderildiyse de iki ülkede savaşa uygun şartlar hiçbir zaman aynı anda ortaya çıkmadığından bir ittifak oluşturulamamıştır.

---

12 Bekir Kütükoğlu, 1970, s. 645

13 H. Mustafa Eravcı, 2002, s. 887

14 Bekir Kütükoğlu, 1970, s. 646

15 Giorgio Rota, "Safevi İranı ile Venedik Cumhuriyeti Arasındaki Diplomatik İlişkilere Genel Bir Bakış", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, c. 6, s. 901

Safevi tahtına geçişine müteakip 30 sene kadar İran'da sulh ve sükûnu tesise çalışan Tahmasp, iki cephede başarılı savunma savaşları yapmış, babasının aksine meydan savaşına çıkmaktan kaçınmış ve özellikle sınır boylarında düşmanlarına karşı yıpratma savaşı uygulayarak eski Fars topraklarının ana iskeletini korumayı başarmıştır. Ayrıca Osmanlı tehdidi üzerine hükümet merkezini Tebriz'den Kazvin'e taşımıştır.

Orta boylu, sağlam cüsseli, esmer tenli, kalın dudaklı, kıvırcık sakallı, güzel yüzlü ve mahzun çehreli olan Tahmasp'ın paraya karşı hırsı ve hasisliği meşhurdu.[16] Ölümünde altın, gümüş ve mücevher olarak 80.000.000 dukalık serveti bulunmuştu. Şii taassubu ile perhizkâr yaşayan Tahmasp, İran'da sarhoşluk veren içkileri, boza ve esrar içilmesini yasaklamış ve eğlence yerlerini kapattırmıştı. Şii ulemasına tazim, seyyidler ve fakirlere ihtimam göstermesine karşılık babası gibi Sünnilere kötü davranma siyasetini devam ettirmiştir.[17]

Şah Tahmasp'ın düşkün olduğu iki şey vardı. Bunlardan biri para biriktirmek diğeri de kadınlar ile eğlenmekti. Kibirli ve gururlu olmayan aynı zamanda kendisini âdil, dindar ve halka karşı şefkatli bir hükümdar olarak göstermeye ehemmiyet veren Şah I.Tahmasp, damga resmini de kaldırtmıştı.[18]

Şah Tahmasp 14 Mayıs 1576 sabahı veliaht tayini hususunda Kızılbaş beyleri arasında ortaya çıkan anlaşmazlık dolayısıyla zehirlenerek öldürülmüştür. Cenazesi geçici olarak Kazvin'de toprağa verilmiş sonra vasiyeti gereğince Meşhed'e naklolunmuştur.[19]

---

[16] Tufan Gündüz, Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 222

[17] Bekir Kütükoğlu, 1970, s. 647

[18] Faruk Sümer, 1999, s. 68-69

[19] Bekir Kütükoğlu, 1970, s. 646; Faruk Sümer, Şah Tahmasp'ın eceli ile öldüğü kanaatindedir. Bkz. Faruk Sümer, 1999, s. 111, n. 5

d) Şah II. İsmail ve Şah Muhammed Hüdabende

Şah Tahmasp'ın 1576 yılında ölümünden sonra İran tekrar iç karışıklıklarla sarsılmıştır. Şah'ın vefatını müteakip devlet içinde hâkim pozisyonda kalabilmek için Türkmen, Tacik ve Kafkas menşeli gruplar arasında mücadele başlamıştır. Bu mücadele, Harem'in de katılımıyla fazlasıyla karışık bir hal almıştır. Sarayda Çerkez ve Gürcü menşeli Tahmasp'ın hanımları kendi oğullarını iktidara taşımak için kıyasıya bir mücadeleye girmişlerdir.[1]

Veliaht tayin etmeden ölen Şah Tahmasp'ın 45 yaşındaki oğlu Muhammed Hüdabende âmâ olduğu için saltanat, diğer oğulları Haydar Mirza ve İsmail Mirza taraftarları arasında ihtilaf konusu olmuştu. Ustaclu oymağı ileri gelenleri ve Gürcü beyleri Haydar Mirza'nın; Rumlu, Avşar ve Tekeli ileri gelenler ve Çerkezler ise İsmail Mirza'nın saltanata geçmesini istiyorlardı.[2]

Şah I. Tahmasp'ın ardından tahta çıkarılan Haydar Mirza, daha saltanatın ilk günlerinde muhalifleri tarafından kuşatılmış ve kaçmasına bile fırsat verilmeden yakalanarak öldürülmüştür. Böylece duruma hâkim olan İsmail Mirza'nın taraftarları onu, uzun süredir mahpus bulunduğu Kahkaha'dan getirtip II. İsmail unvanı ile Safevi tahtına iclâs etmişlerdir(1576).[3]

Şah II. İsmail'in ilk icraatı bazı Kızılbaş ileri gelenleri ile şehzadelerin çoğunu ortadan kaldırmak oldu. II. İsmail, önemli mevkiler işgal etmiş olan Kızılbaş reislerinden çekindiği için onları azledip yerlerine kendisine bağlı tecrübesiz kimseleri getirmiştir. Ayrıca kendisi Şafiliğe eğilimli olduğundan Şii ulemayı saraydan uzaklaştırmış, onların yerine Sünni âlimleri getirmiş idi. Şah II. İsmail, Şiiliği daha mutedil bir hale getirmek ve Sünniliği müsamaha ile karşılamak görüşündeydi. Buna rağmen Anadolu Kızılbaşları arasında tahriklere meydan vermesi ve Doğu Anadolu'da Osmanlı

---

1 H. Mustafa Eravcı, 2002, s. 887
2 Tahsin Yazıcı, 1967, s. 55
3 Bekir Kütükoğlu, 1970, s. 646

Devleti'ne bağlı emirleri kendi tarafına çekmesi ile ölümünden sonra Osmanlıların Safevilere savaş açmalarına sebep olacaktır.[4]

II. Şah İsmail, bir buçuk yıllık saltanat süresi içinde radikal değişiklikler uygulamaya koymuştur. O, öncelikli olarak birer birer rakiplerini ortadan kaldırmış, daha sonra saraydan ve başkentten Haydar taraftarlarını temizlemiştir. Şii ulemayı ve Kızılbaş aşiretlerini saraydan uzaklaştıran II. İsmail, onların yerine Sünni bürokrat ve âlimleri iş başına getirmiştir. Ayrıca İran sınırlarını tehdit eden Sünni Osmanlı ve Özbek saldırılarının önüne geçmek için On İki İmam'ın ihtilaflı doktrinlerini yasaklamıştır. Böylece İran'da Sünnilikle Şiiliği kuşatıcı ve bütünleştirici yapısal reformlar yapmak istemiştir. Bir yandan bu faaliyetlerini uygularken bir yandan da Anadolu'da unutulmaya başlanan Safevi davasını tekrar alevlendirmiştir. Bu onun ölümünden sonra Osmanlı ile Safevilerin savaşmalarına sebep teşkil edecektir. II. İsmail bu politikaları çerçevesinde Doğu Anadolu'daki Sünni halkı kendine çekmek için Sünni Şeref Han liderliğinde bazı diplomatik manevralara girişmiştir.[5]

İsmail'in her ne pahasına olursa olsun iktidarını sağlamlaştırma siyaseti kendine olan nefreti artırmıştır. Özellikle Sünnilere olan toleranslı tavrı Kızılbaş oymaklarının kendisine olan nefretini artırmıştır. Böylece kısa zamanda en yakınlarının bile nefretini kazanmış olan II. İsmail, 24 Kasım 1577'de Helvacı Oğlu Hasan Bey'in evinde ölü bulunmuştur. Zehirlenerek mi öldürüldüğü yoksa fazla afyondan mı öldüğü şüphelidir.[6]

Babası ve kardeşi zamanında uzun süre hapiste kaldığı için oldukça asabi ve şüpheci bir mizaca bürünen II. İsmail, ülkesinde iç istikrarı sağlamaya bir türlü muvaffak olamamıştır. Beylerin ve valilerin mücadelesi neticesinde ülke kısa zamanda bir keşmekeşe sürüklenmiştir.[7]

---

4 Tahsin Yazıcı, 1967, s. 55

5 H. Mustafa Eravcı, 2002, s. 888

6 Edward G. Browne, A Literary History Of Persia, Cambridge University Press, Cambridge, 1953, c. IV, s. 99

7 Mehmet Saray, 2006, s. 41

ŞAH ABBAS ZAMANI (1587-1629)

Şah II. İsmail'in öldürülmesinden sonra uzun müzakereler yapılmış ve sonunda Kızılbaş reisleri tarafından Şah Tahmasp'ın büyük oğlu Muhammed Hüdabende saltanata getirilmiştir(1578). Ancak hasta ve âmâ olan bu hükümdar idareden âciz olduğundan memleketi zevcesi idare etmeye başlamıştır. Bu arada 11 yaşında olan oğlu Hamza Mirza veliaht olarak seçilmişse de hükümet işleri tamamıyla annesinin elindeydi.[8]

Hamza Mirza'nın annesinin sert hareketleri ve kendi yakınlarını bazı memuriyetlere tayini Kızılbaş reislerinin memnuniyetsizliğini artırmıştır. Ayrıca Tacik unsurları devletin üst makamlarına atamış, Kızılbaş liderlerini de husumeti artırmamak için taşradaki görevlere atamıştır. Fakat devlet yönetimindeki Türk ve Fars unsuru dengelemek için yapılan bu teşebbüsler düşünülenin aksine düşmanlığı ve kargaşayı daha da artırmıştır. Bu arada Osmanlı Sultan'ı III. Murat da Şah II. İsmail tarafından sebebiyet verilen bazı olaylar yüzünden aralarındaki mevcut antlaşmanın ihlal edilmiş olduğunu görerek, aynı zamanda II. İsmail'in ölümü üzerine Muhammed Hüdabende'nin devlet üzerindeki cılız ve ihtilaflı idaresinden de istifade etmek amacıyla serhat boylarındaki kuvvetlere Safevi Devleti topraklarının istilası yönünde hareket edilmesini emretmiştir. Arkasından üçüncü vezir Lala Kara Mustafa Paşa, Erzurum üzerinden Gürcistan, Şirvan ve Azerbaycan'ın fethi için görevlendirilmiştir(1578). Çıldır üzerinde karşılaşan iki ordudan Safevi ordusu yenilmiştir. Böylece ilk olarak Tiflis, daha sonra Osmanlı ordusunun harekatına devam etmesi neticesinde Şirvan ve havalisi Osmanlıların eline geçmiştir. Safeviler, Şirvan ve Gürcistan'ı tekrar ele geçirmek için bir çok teşebbüslerde bulunmuşlardır. Fakat Muhammed Hüdabende'nin eşi Ulya Hatun ile Kızılbaş reisleri arasındaki mücadele ve Özdemiroğlu Osman Paşa'nın gayretleri ile bu teşebbüslerin birçoğu sonuçsuz bırakılmıştır. Bir ara Safevi Şah'ının oğlu, Özdemiroğlu'na yardım için gelen Kırım Kalgay'ı Adil Giray'ı mağlup ve esir etmeyi başarmıştı. Fakat bunun duyulması

---

[8] Tahsin Yazıcı, 1967, s. 55

üzerine Osmanlılar, Koca Sinan Paşa takviyeli bir orduyu Erzurum'a göndermişlerdir. Osmanlı Devleti'nin yeni kuvvetlerle üzerine geleceğini anlayan Safeviler, hemen taktik değiştirerek bir elçi gönderip sulh talebinde bulunmuşlardır. Taraflar arasında yapılan görüşmelerde Safeviler, Sünni Şirvan Hanlığı'nın İran hâkimiyetinde kalmasını istemişler ve karşılığında senelik vergi vermeyi kabul etmişlerdir. Fakat daha sonra Safeviler, Gürcü beylerinin yardımı ile başta Şirvan olmak üzere Tiflis'e kadar olan bölgeyi yeniden işgale kalkınca Özdemiroğlu Osman Paşa, emrindeki kuvvetlere takviye alarak geceleri de devam eden bir muharebe sonunda Safevileri mağlup etmeye muvaffak olmuştur(1583).[9] Daha sonra Sinan Paşa'nın yerine Osmanlı ordusu başkumandanlığına Ferhat Paşa getirilmiş ve onun emrindeki kuvvetlerle Revan ele geçirilmiş, böylece Gürcistan'daki vaziyet kuvvetlendirilmiştir. Tam bu sıralarda Azerbaycan'da bazı Şii Türkmen beylerinin Safevi hükümeti tarafından öldürülmesi üzerine bölgede huzursuzluklar çıkınca bundan istifade eden Özdemiroğlu Osman Paşa, 1585 yılında Tebriz şehrini işgal etmiştir.[10]

1578-1590 Osmanlı-Safevi Savaşı'nın çıkmasından kısa bir süre sonra 1580 yılında tüccar Hace Muhammed, Sultan Muhammed Hüdabende'nin özel temsilcisi olarak Venedik'e gitmiştir. Fakat Venedik'in Kutsal Ligi terk ederek Osmanlılarla barış yapmış olması Şah'ın önerisini yine sonuçsuz bırakmıştır.[11]

Osmanlıların eline geçen Tebriz'i geri alma teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanan Hamza Mirza'nın barış teşebbüsünde bulunduğu sırada 4 Aralık 1586'da öldürülmesi ile yerine tayin edilecek veliaht hususunda Kızılbaş emirleri arasında muhalefet çıkmıştır. Bu iç karışıklıklar sebebiyle Osmanlı ile sulh yapılması düşünüldüğü anda Abbas Mirza'nın cülûsu(1587) ile barış yapılmasına taraftar olan emirler öldürülmüş ve sulh antlaşmasından da vazgeçilmiştir.[12]

---

9 Mehmet Saray, 2006, s. 44
10 Tahsin Yazıcı, 1967, s. 55-56; Mehmet Saray, 2006, s. 44
11 Giorgio Rota, 2002, s. 901
12 Tahsin Yazıcı, 1967, s. 56

Fakat daha sonra Ferhat Paşa kumandasındaki Türk kuvvetlerinin Gence'ye girmesi ve Osmanlıların burada hâkimiyet tesis etmesi; doğudan Özbeklerin taarruzları neticesinde iki taraftan sıkıştığını gören Safevilerin genç Şah'ı Abbas, Osmanlılara barış teklif edecek ve 1590 yılında Osmanlı-Safevi Barış Antlaşması imzalanacaktır.

Hamza Mirza'nın öldürülmesi ile karışan siyasi durum, bir de batıdan Osmanlılar ve doğudan Özbekler olmak üzere dış saldırıların bu derece artmasıyla iyice vahim bir hal almıştı. Bu nedenle Safevi hükümdarı Muhammed Hüdabende, tahttan Abbas Mirza lehine feragat etmiştir. Böylece 1587 tarihinde Abbas Mirza, Safevi tahtına "*Şah Abbas*" olarak oturmuştur.[13]

[13] H. Mustafa Eravcı, 2002, s. 888

II. BÖLÜM

ABBAS MİRZA'NIN ŞEHZADELİK DÖNEMİ (1571-1587)

a) Abbas Mirza'nın Doğumu

Abbas Mirza, babasının valiliği sırasında H.3 Ramazan 978(M.29 Ocak 1571) tarihinde Pazartesi gecesi Herat şehrinde dünyaya gelmiştir.[1] Herat'ta dünyaya gelişi kesindir. Çünkü hükümdarlığı zamanında Özbek hükümdarı Abdullah Han'a yazdığı bir mektupta Herat'ta doğduğunu açıkça ifade etmiştir.[2] Annesi, Mâzenderan eyaletinin valisi Mir Abdullah Han'ın kızı Seyyide Hayrünnisa Bigem(Mehdi Ulya), babası ise Şah I. Tahmasp'ın oğlu Muhammed Mirza idi. Abbas Mirza'nın soyu annesi tarafından Şiilerin dördüncü İmam'ı İmam Zeynelabidin'e gidiyordu. Çünkü annesi Mazenderan bölgesinin Maraşi seyyidlerinden idi.[3] Abbas Mirza doğduğunda babası Herat Valisi idi. Kazvin'de bulunan Şah Tahmasp, torununun doğum haberi kendisine ulaştığında son derece sevinmiş, okumakta olduğu bir şiir içinde geçen "*Abbas*" isminin torununa verilmesini emretmiş ve yeni doğan şehzade için halı, keçe ile beşik göndermiştir.[4]

---

1 Ebu'l-Hasan Kazvinî, **Fevâidü'ş-Safeviyye**, Müessese-i Mütâla'at ve Tahkikât-ı Ferhengi, Tahran, 1367, s. 38; Mirza Muhammed Ma'sûm, **Târîh-i Selâtin-i Safeviyye**, İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran, s. 19; Faruk Sümer, "Abbas I", **DİA**, İstanbul, 1988, c.1, s. 17; Nasrullah Felsefi, **Zendegâni-yi Şah Abbas-ı Evvel**, İntişârât-ı İlmî, Tahran, 1375, c. 1-2, s. 17

2 Bu mektupta Şah Abbas, şöyle diyordu: "*Benim Herat'ta güzel hatıralarım var. Çünkü orada doğup orada yaşadım. Ailem oradaydı. Ben hep oraya özlüyorum.*" Bkz. Z. Sâbityan, **Esnâd ve Nâmehâ-yı Târihi Devre-i Safeviyye**, Be Sermaye-i Kitabhâne-i İbn-i Sina, Tahran, 1343, s. 260-263

3 İskender Bey Türkmen, **Târîh-i Âlem-ârâ-yı Abbasi**, Haz. İrec Afşar, Müessese-i İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran, 1387, s. 128

4 Veli Kulu Bek Şamlu, **Kısasü'l-Hâkânî**, Haz. Seyyid Hasan Sâdât-ı Nâsırî, Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-ı İslâmî, Tahran, 1374, s. 119

b) İlk Gençlik Yılları ve Herat Valiliği

Şah Tahmasp, Horasan bölgesinin sık sık Özbek saldırılarına maruz kalmasından dolayı Horasan'ın önemli şehirlerinden Herat'ta bir şehzadenin bulunmasını istemiş ve oğlu Muhammed Mirza'yı Herat Valisi olarak bölgeye göndermişti. Zaten Abbas Mirza da yukarıda anlatıldığı üzere babasının Herat Valisi olduğu dönemde doğmuştu. Fakat bir süre sonra Muhammed Mirza ile lalası Istaclu Yeğen Şahkulu Sultan'ın arası açılmış, bunun üzerine Şah Tahmasp, oğlu Muhammed Mirza'yı Horasan'dan uzaklaştırarak Şiraz'a göndermek mecburiyetinde kalmıştı. Böylece boş kalan Herat Valiliğine Muhammed Mirza'nın 8 yaşındaki oğlu Hamza Mirza'yı atamıştı. Fakat bu tayin üzerine Hamza Mirza'yı çok seven anne ve babası Şah Tahmasp'a bir mektup yazarak Herat Valiliğine, Hamza Mirza'nın yerine en küçük çocukları 18 aylık Abbas Mirza'yı atamasını istemişlerdir.[1] Şah Tahmasp, buna göre Abbas Mirza'nın Herat Valiliğine tayin emrini vermişti. Şehzadenin lalası olarak Ustacalu Yeğen Şahkulu Sultan, Herat'ta kalmıştı.[2] Böylece küçük şehzade Abbas Mirza'nın Herat yaşantısı başlamış oluyordu.

Abbas Mirza'nın dedesi güçlü Safevi hükümdarı Şah Tahmasp, 1576 senesinde vefat etmiş, bir takım mücadelelerden sonra amcaları Haydar Mirza ve İsmail Mirzalar Safevi tahtına geçmişlerdir. İşte bu sıralarda amcası Şah II. İsmail'in saltanatı esnasında Herat'ta Abbas Mirza'nın lalası olarak bulunan Yeğen Şah Kulu Sultan Ustaclu katledilmiş ve yerine "*Han*" unvanı ile Ali Kulu Han-ı Şamlu Herat'a gönderilmiştir.

Küçük yaştaki Abbas Mirza'nın Herat Valiliği ismen ve şeklen idi. Herat'ın gerçek hâkimi Şamlu taifesinin reisi Ali Kuli Han-ı Şamlu idi. Herat'ta küçük şehzadeyi büyüten hatta emziren Ali Kuli

---

1 Menuçehr Pârsadûst, **Şah Abbas-ı Evvel**, Şirket-i Sihâmi-i İntişar, Tahran, 1388, c. I, s. 20

2 Şapur Ensari, **1588-1619 Yılları Arasında Osmanlılar ve Şah Abbas**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 1962, s. 26; Faruk Sümer, 1990, s. 12

Han-ı Şamlu'nun annesi Han Aka Hanım idi. O, -aşağıda da anlatılacağı üzere- şehzadeyi altı yaşında iken merhameti ve ilgisi sayesinde ölümden bile kurtarmıştı. Ayrıca Ali Kuli Han-ı Şamlu ve eşi Can Aka Hanım, Abbas Mirza ile yakından ilgilenmiş ve onu şefkatli bir anne-baba gibi büyütmüşlerdir.[3] Böylece Abbas Mirza, annesinden ve babasından ayrı olarak Ali Kuli Han'ın himâyesinde Herat'ta büyümüş ve ilk gençlik yıllarını Horasan'ın bu önemli şehrinde geçirmiştir. Herat şehrindeki ikameti müddetince Abbas Mirza, Ali Şir Nevâi'nin sarayını kullanmıştır.[4]

II. İsmail, Kasım/Aralık 1577'de kendi atadığı Ali Kulu Han'a emir gönderip Abbas Mirza'nın öldürülmesini istemiştir. Fakat bu emri yerine getirmeye pek hevesli olmayan Ali Kulu Han, annesi Han Aka Hanım'ın tavsiyesi gereği mübarek ramazan ayının bitmesini bekleyince, Şah II. İsmail'in ölüm haberi gelmiş ve böylece Abbas Mirza öldürülmekten kıl payı kurtulmuştur.[5] Amcasının Safevi şehzadesi katliamından kurtulduğunda Abbas Mirza sadece 6 yaşında idi. Abbas Mirza'nın amcalarının kısa süren bu saltanatlarından sonra babası Muhammed Mirza, 1578 yılında *"Şah Muhammed Hüdâbende"* olarak Safevi tahtına oturmuştu. Babasının şahlığı zamanında Abbas Mirza, Herat Valisi olarak görevine devam etmiştir.

Şah Muhammed Hüdabende'nin devlet işlerini tutan eşi Melike Hanım(Ulya Hatun), sürekli kargaşalık çıkaran Horasan emirlerinin oğlunu alet ederek fesat çıkarmalarını önlemek için Abbas Mirza'nın Kazvin'e gönderilmesini istemişti. Fakat Horasan'daki diğer valilerin desteğini kazanmış olan Ali Kulu Han, bu isteği, *"Safevi hanedanından bir şehzadenin Horasan'da olması güven ve huzur veriyor"* diyerek yerine getirmedi.[6] Şah Muhammed'in karısının Kızılbaş emirleri tarafından 26 Temmuz 1579 tarihinde öldü-

---

3 Nasrullah Felsefi, **Zendegânî-i Şah Abbas-i Evvel**, Çâp-ı Keyhan, Tahran, 1334, c.I, s. 142

4 Zeki Velidi Togan, "Herat", İA, MEB, İstanbul, 1993, c. 5, s. 440

5 Edward G. Browne, 1953, s. 99

6 Abdülazîm Rezâyi, **Târih-i Deh Hezar Sâle İran**, İkbal Yayınevi, Tahran, 1363, s. 316

rülmesinden iki yıl sonra çoğunluğunu Ustacalu ve Şamlu emirlerinin oluşturduğu Horasan emirleri toplanıp, Ali Kulu Han'ı *"Hanlar Han'ı"* unvanı ile kendilerine baş seçip, 10 yaşındaki Abbas Mirza'yı da hükümdar ilan etmişlerdir (1581). Böylece ekserisi Tekelü ve Türkmen oymaklarından olan merkez emirlerine karşı bir cephe vücuda getirilmiş oluyordu. Ali Kulu Han'ın en gözde müttefikleri, Horasan emirlerinin en muktediri olan Ustacalu Mürşit Kulu Han ile Kaçar Kubat Han idi.[7]

Horasan emirlerinin merkeze karşı bir birlik oluşturmasının ardından Şamlu Veli Halife, Ustacalu Hamza Han, Ustacalu Şah Kulu Sultan ve Şamlu Korkmaz Han gibi merkeze sadık emirler Horasan'a gönderilmiştir. Bunlar henüz yolda iken Herat Valisi Ali Kulu Han, kendisine bağlı kuvvetlerle Meşhed üzerine yürümüştü. Meşhed Valisi Murtaza Kulu Han ise hem Türkmen oymağından olduğundan hem de Ali Kulu Han'ı kıskandığından ona muhalif ve merkeze bağlı kalmıştı. Aslında Herat Beylerbeyi Ali Kuli Han-ı Şamlu da Murtaza Kulu Han'ı Özbeklere karşı kazandığı bazı başarılardan dolayı sevmiyor ve kıskanıyordu. Bu yüzden aralarında çekişme başlamış ve böylece İran'ın kuzey doğusu karışıklık içinde kalmıştı.[8]

Ali Kulu Han'ın gönderdiği birliklerin Veli Halife'yi öldürmeleri diğer emirlerin geri çekilmelerine yol açtı. Ali Kulu Han böylece yalnız kalan rakibi Meşhed Hâkimi Murtaza Kulu'yu şehre kapanmaya mecbur etti. Ali Kulu Han, Meşhed'i dört ay kuşattıysa da almaya muvaffak olamadı. Bu hadise Türkmen ve Tekelü emirleri ile Şamlu ve Ustacalu emirlerinin arasını açmıştı. Aynı zamanda veliaht Hamza Mirza'nın maiyetinin Şamlu beyzadelerinden oluşması Türkmenlerin Şamlulara karşı nefretini artırıyordu.[9] Murşit Kulu Han'ın da Horasan'da iktidarını gittikçe artırması Tekelüler'in Ustacalular'a ağır sözler söylemelerine neden oluyordu.

---

[7] Faruk Sümer, 1999, s. 124-126

[8] Remzi Kılıç, "Osmanlı Padişahı III. Murad ve Özbek Padişahı II. Abdullah Han Dönemi Osmanlı-Türkistan Dayanışması", Bilig, Yaz 1999, Sayı. 10, s. 53

[9] Faruk Sümer, 1999, s. 127

Meşhed Beylerbeyi Pornaklı Murtaza Kulu Han, merkeze gönderdiği mektuplarda Şamlu Ali Kulu Han ile Ustacalu Mürşit Kulu Han'dan şikâyette bulunuyordu. Fakat bu sırada Osmanlı ile mücadele devam ettiğinden Horasan işlerine gereken ilgi gösterilemiyordu. Zaten Safevi hükümdarı Hüdabende'nin otoritesi de Horasan'da geçmiyordu.

1581 yılında Abbas Mirza'yı hükümdar ilan eden Hanlar Han'ı Ali Kulu Han, Rumlu Derviş Muhammed Han'ın elinde bulunan Nişabur'u almak için harekete geçti ise de başarılı olamamıştır. Bunun üzerine Murşit Kulu Han'ı itaat ettirmek için amcasının oğlu Şah Verdi gibi merkezden bazı emirler bölgeye gönderildiyse de arzu edilen netice elde edilememiştir. Bunun üzerine Horasan'a korucular gönderilerek Şah'a bağlı olanların Meşhed'de Murtaza Kulu Han idaresinde toplanması emredilmiştir. Şah'ın ordusu kalabalık olduğu halde yine de istenilen gaye hâsıl olmamış, iki taraftan da önemli emirler öldürülmüş veya tutsak düşmüşlerdi. Sonuçta Şah'a itaat etmiş gibi görünen Ali Kulu Han'ın isteği üzerine Murtaza Han, Meşhed Valiliğinden alındı ve yerine Ustacalu Selman Han, Meşhed Valisi oldu. Böylece Horasan'daki hareketin başı Şamlu Ali Kulu Han ile ondan çok daha tehlikeli olan Ustacalu Mürşit Kulu Han mevkilerini muhafaza ettiler.[10] Bunun sebebi Safevi ordusundaki Şamlu ve Ustacalu beylerinin oymak asabiyeti güderek gevşek davranmaları ve Türkmen ile Tekelü oymaklarının muktedir bir emire sahip olamaması idi.

Şah, Horasan'dan döndükten az bir zaman sonra Ustacalu Mürşit Kulu Han, Meşhed'i hile ile Selman Han'ın elinden aldı ve bu bölgedeki önemli aşiretlerin beylerini kendisine tâbi kıldı. Bunun üzerine dirayetsiz bir emir olan Selman Han, Safevi başkenti Kazvin'e dönmeye mecbur olmuştur.

1584 yılına gelindiğinde Safevi devlet yönetiminde Tekelü-Türkmen ile Ustacalu-Şamlu arasındaki çekişme devam etmekte olup, Ustacalu ve Şamlular merkezde de üstünlüğü ele geçirmiş

---

[10] Faruk Sümer, 1999, s. 135

gibiydiler. Horasan işlerine gelince şimdiye kadar ittifak halinde Abbas Mirza'yı koruyarak onun adına neredeyse İran'ın yarısına hükmeden iki eski dostun, Herat Valisi Şamlu Ali Kulu Han ile Meşhed Valisi Ustacalu Mürşit Kulu Han'ın oymaklar arası düşmanlıklar ve güç mücadelesi yüzünden arası açılmış ve bu savaş ile neticelenmişti. Savaşın şiddetli bir anında Mürşit Kulu Han'ın gizli bir oyunu ile Abbas Mirza yakalanıp, Ustacalu Han'ının yanına götürülmüştü.[11] Böylece Safevi şehzadesini yanına alan Murşit Kulu Han, büyük bir azamet ve gönül rahatlığı içinde Meşhed'e gitti.[12] Savaştan sonra Ali Kulu Han Herat'a döndüğü zaman artık yanında hükümdar ilan ettiği Abbas Mirza bulunmuyordu. Çünkü onu savaş esnasında Murşit Kulu Han'a kaptırmıştı.[13]

Murşit Kuli Han, Safevi şehzadesini yanına aldırdıktan sonra Meşhed'de Abbas Mirza'yı Horasan hükümdarı ilan edip adına para bastırdı ve kendisini de hükümdar naibi olarak açıkladı. Bunun karşılığında öç almayı tasarlayan Herat Hâkimi Ali Kulu Han, Özbekleri Horasan'a davet etti. Aslında bundan amacı onların desteği ile başkent Kazvin'e yürümekti. Fakat bir gün gelip işlerin değişip, kendisinin Özbeklerce katledileceğini elbette tahmin edememişti.[14]

Abbas Mirza'nın Herat Valiliği döneminde Safevi Devleti'nde Şah Muhammed Hüdabende'nin pasif idaresi sebebiyle hem Kızılbaş oymakları arasında mücadele bitmemiş hem de Şah'ın mirzalarından birini tahta geçirme teşebbüsleri sürüp gitmiştir. 1581 yılında Horasan emirleri tarafından Abbas Mirza'nın tahta geçirildiği ilan edilirken, rakip oymaklar(Türkmen ve Tekelüler) 1586 yılında Kazvin'de Tahmasp Mirza'yı tahta geçirdiklerini ilan etmişlerdir. Fakat daha sonra bu iki oymak, Veliaht Şehzade Hamza Mirza tarafından bertaraf edilmiş fakat onun da 1586 yılında öldürül-

---

[11] Veli Kulu Bek Şamlu, a.g.e., s. 125

[12] Şeref Han, Şerefname, Çev: M. Emin Bozarslan, Ant Yayınları, İstanbul, 1971, s. 282

[13] Faruk Sümer, 1999, s. 137

[14] Hafez F. Farmayan, The Beginnings Of Modernization in Iran: The Policies and Reforms of Shah Abbas I(1587-1629), University Of Utah, 1969, s. 8, 10

mesinin ardından Şamlu İsmail Kulu Han ile Ustacalu Ali Kulu Han, Şah Muhammed'in oğullarından Ebu Talip Mirza'yı saltanat nâibi ve veliaht şehzade ilan etmişlerdir. Buna rağmen bazı Kızılbaş reisleri itiraz edip, Abbas Mirza'yı hükümdar tanıdıklarını ilan ettiler. Bu itaatsizlik gösteren emirleri tedip için İsmail Kulu Han, Ali Kulu Han, Şah Muhammed ve Ebu Talip Mirza 1586 yılında Kazvin'den hareket ettilerse de aralarındaki nifak ve anlaşmazlık yüzünden hiçbir iş göremediler. Onlar İsfahan'da iken Özbek hükümdarı Abdullah Han'ın harp ilan ederek Herat'ı kuşattığı(Haziran 1587) ve aynı zamanda Mürşit Kulu Han'ın Abbas Mirza ile birlikte Kazvin üzerine yürüdüğü (Ağustos 1587) haberi alınmıştır.[15]

[15] Faruk Sümer, 1999, s. 142

c) Safevi Tahtına Geçişi

Horasan ve Herat mıntıkasının bütün işleri, şehzade Abbas Mirza'nın lalası Mürşit Kulu Han eliyle idare olunmakta idi. Abbas Mirza'nın büyük kardeşi Hamza Mirza, 1586 yılının son aylarında Kızılbaş emirlerinin suikastı neticesinde öldürüldükten sonra batı İran karışmış ve bu kargaşalık memleketin her yerine sirayet etmiş idi. Şah Muhammed Hüdabende ise yaşlı ve âmâ olduğundan devlet işlerinden uzak, İsfahan'da hayatına devam ediyordu. Bu durum en çok sınır valileri tarafından siyasi gelişmeleri yakından takip edilen Osmanlı Devleti ve Özbekler açısından memnuniyet verici idi. İki devlet de İran'ın bu karışık durumunda faydalanarak sınırlarını kendileri lehine genişletiyorlardı. Hal böyle olunca durumu müzakere eden emirler, Meşhed'de bulunan Abbas Mirza'ya haber ulaştırıp, derhal başkent Kazvin'e gelmesini istediler. Zaten Abbas Mirza ile Mürşit Kulu Han da bu haberi bekliyorlardı.[1]

1587 yılında Özbekler Horasan'a girip, Haziran ayında Herat'a saldırmışlardı. Bunun üzerine Ağustos ayının sonlarında Mürşit Kulu Han ve Abbas Mirza, 300 Kızılbaş süvarisiyle görünüşte Özbeklere karşı savunma yapmak fakat gerçekte süratle başkent Kazvin'e gidip tahtı ele geçirmek amacıyla harekete geçtiler.[2] Mürşit Kulu Han, tahtı ele geçirmek için bu durumdan daha uygun bir durumun olamayacağını anlamış ve daha çok kuvvete ihtiyaç duyduğundan hemen diğer Türkmen emirlerine mektuplar yazarak İran'ın içinde bulunduğu durumdan kurtulması için destek istemiştir. O, yazdığı mektuplarda zayıf ve otoritesi sağlam olmayan Sultan Muhammed Hüdabende'nin en büyük oğlu Abbas Mirza'nın İran tahtı için en uygun isim olduğu vurgusunu yapmıştı. Ayrıca tüm Kızılbaşları, Şiilik ve Safevi tacının kurtarılması için birleşmeye çağırıyordu. Bu manevrası tutan Murşit Kulu Han ve Abbas Mirza, sonunda Türk ve Tacik yeni katılımlarla[3] güçlenerek başkent

---

1 Şapur Ensari, 1962, s. 26

2 Hafez F. Farmayan, 1969, s. 8

3 Tahran'da 1000 süvari, Melek Behmen-i Mazenderânî komutasında 300 topçu piyade, Rey, Şehriyar ve Savuçbulak'tan Kurçiler ve tiyul sahipleri

Kazvin'e yaklaşık 2000 kişilik bir kuvvetle dayanmış ve şehir kapılarını açmıştır. Ekim 1587'de Abbas Mirza ve Mürşit Kulu Han, Veliaht Ebu Talip Mirza'yı bertaraf ederek Kazvin'e girdiklerinde halk şehzadeyi sıcak bir hüsnü kabûl ve tezahüratla karşılayıp, ona bağlılık yemini etmiştir.[4] Bu sırada Safevi hükümdarı Hüdabende, Fars bölgesindeki bir isyanı bastırmakla meşguldü. Fakat onun bu yokluğu kendisi için pahalıya mal olacaktı. Şehzadenin Kazvin'e girişi Şah Muhammed Hüdabende'nin en güvendiği iki isim olan İsmail Kuli Han-ı Şamlu ve Ali Kuli Han-ı Istaclu'yu çok tedirgin etti. Şah, hemen başkente geri dönüş için yola koyuldu. Fakat Kum Hâkimi, Abbas Mirza yanlısı olduğunu ilan edip şehrin kapılarını onlara açmadı.[5] Ayrıca Kazvin'e hâkim olan Murşit Kulu Han, bir emir yayınlayıp başkentte evi ve arazisi olan askerlerin bir an önce dönmelerini, yoksa mallarının müsadere edileceğini ilan edince, o sırada Sâve'de olan Şah Muhammed Hüdabende'nin yanındaki askerler dağılmıştı.[6] Böylece Safevi hükümdarının herhangi bir dayanağı kalmamış oldu. Şah Muhammed Hüdabende Kazvin'e yaklaştığında maiyetinde kalan askerlerin de savaşmak istemediği anlaşıldı. Böylece iki taraf arasında yazışmalar başladı. Murşit Kulu Han, batıdan Osmanlı ve doğudan Özbek tehdidi altında kalan devletin birliği ve dirliği için tüm emirleri Abbas Mirza'ya itaat etmeye çağırdı. Ayrıca kimsenin canına dokunulmayacağını açıkladı. Böylece emirler ve Şah Muhammed Hüdabende, Abbas Mirza'nın tahta geçmesine râzı oldular. Bu gelişme üzerine Abbas Mirza, babasına haber göndererek, ağabeyinin katlinden dolayı teessürlerini ve kendisini görmeyi arzuladığını bildirmiş ve onu başkente getirtmiştir. Abbas Mirza, başkent Kazvin'e gelen babasını Devlethâne'de karşıladı. Kardeşlerini ve ailesini Harem'in bulunduğu saraya götürdü. Herhangi bir dayanağı, gücü ve otoritesi kalmayan Şah Muhammed

---

Abbas Mirza'ya intisap etmişlerdi. Mirza Bek, **Ravzatü's-Safeviyye**, Yay. Haz. Gulam Mirza Tabatabai, İntişârât ve Câp-ı Danişgâh-ı Tahran, 1378, s. 667

4 Kadı Ahmed Kumî, **Hülasatü't-Tevârih**, Haz. İhsan İşrakî, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1383, c. 2, s. 861

5 Nasrullah Felsefi, 1334, s. 130

6 P. M. Sykes, **A History Of Persia**, London, 1915, c.2, s. 257

Hüdabende, bu durum karşısında tahtından feragat edip, 1 Zilkâde 995 (3 Ekim 1587) tarihinde Kazvin'deki Çehel Sütun Sarayı eyvanında düzenlenen ve tüm devlet erkânı ile ümeranın hazır bulunduğu bir cülus töreninde[7] kendi eliyle Safevi tacını oğlunun başına koydu.[8] Böylece Abbas Mirza, 17 yaşında Safevi tahtına oturmuş ve *"Şah Abbas"* lakabını almıştır. Mürşit Kulu Han ise *"Vekil-i Saltanat"* olarak tüm güçleri elinde toplamıştır.

Abbas Mirza'nın tahta geçiş tarihi gerek tarihi kaynaklarda gerekse modern eserlerde farklı farklı olarak verilmektedir. Zaten Hülasatü't-Tevârih dışında hiçbir dönem kaynağında Şah Abbas'ın tahta geçiş tarihi tam olarak yazmamaktadır. İskender Bey Münşi-i Türkmen ve Veli Kulu Bek Şamlu'da Domuz yılı ve H. 996 (M.1587/1588) tarihi, Molla Celal'de ise H.Zilkade 996 (Eylül/Ekim 1588) tarihi vardır. Hatta Şah Abbas'ın cülusu için yazılan şiirlerin tarihleri bile bazen birbirlerini tutmamaktadır. Osmanlı vakanüvisti Naîmâ Mustafa Efendi, Abbas Mirza'nın H. 995 (M.1587) tarihinde Horasan Valisi iken babası Muhammed Hüdabende hayatta olmasına rağmen İran Şah'ı olduğunu ve Kazvin'de cülus ettiğini söylemektedir.[9] İstanbul'dan Tahran'a bir yolculuk gerçekleştiren Fransız diplomat M. Tancoigne, Şah Abbas'ın 1587 yılında tahta geçtiğini seyahatnamesinde belirtmektedir.[10] Fakat tahta oturduğu tarihin ayı ve günü meselesine gelirsek biraz daha açıklama yapmamız gerekecektir. Bu konunun kesin

---

7 Tac giyme töreninde Şah Abbas saltanat tahtına oturmuştu. Altından yapılmış Şahlık asası elinde idi. Bir yanında babası, diğer yanında Murşit Kulu Han yer almaktaydı. Horasan'dan gelen Istaclu taifesinin ileri gelen 300 komutanı Şahlık tahtının etrafında saf tutmuşlardı. Birçok sûfi de hançer ve kılıçla kuşanmış, omuzlarında teber törende hazır idiler. Bkz. Nasrullah Felsefi, 1334, s. 135

8 Rıza Pâzuki, **Tarih-i İran(Ez Moğol Tâ Afşâriyye)**, Şirket-i Çaphâne-i Ferheng, Tahran, 1317, s. 311; Edward G. Browne, 1953, s. 101; Rıza Kulu Han, **Târih-i Ravzatü's-Safâ-yı Nâsırî, İntişârât-ı Esâtir**, Tahran, 1380, c. 12, s. 6616

9 Naîmâ Mustafa Efendi, **Târih-i Na'îmâ**, Haz. M. İpşirli, TTK, Ankara, 2007, c. 2, s. 643

10 M. Tancoigne, **A Narrative Of A Journey Into Persia And Residence At Teheran**, London, 1820, s. 138

çözümü ancak Osmanlı arşiv belgelerinde gizlidir. Bekir Kütükoğlu, Abbas Mirza'nın Kazvin'de tahta cülus edip kışı Karabağ'da geçirerek Osmanlı ülkesine tecavüz niyetinde bulunduğuna dâir H. 996 Muharremi başlarında vârid olan mektuplardan bahsetmektedir.[11] H. 996 Muharrem tarihi Miladi olarak 1587 Aralık ayına isabet etmektedir. Bu bilgi bize Abbas Mirza'nın –haberin yayılıp Osmanlı sınır valileri tarafından duyulup İstanbul'a gönderilmesi süresi de göz önüne alınarak- 1587 Aralık tarihinden birkaç ay önce tahta çıktığını göstermektedir. Yine Serdar Ferhat Paşa'ya H. 13 Muharrem 996 (M. 14 Aralık 1587) tarihli gönderilen hükümde, "*Zilhiccenin yirmisinde Tebriz'de olan Cafer Paşa'dan ve Revan Valisi Hızır Paşa'dan mektuplar gelip Abbas Mirza'nın Kazvin'e geldiği ve şimdi Şah olduğu*" bildirilmektedir.[12] Hükümde geçen H. 20 Zilhicce 995 tarihi Miladi 21 Kasım 1587 tarihine isabet etmektedir. Böylece hem merhum Bekir Kütükoğlu hem de şahsımızın gördüğü mektuplardaki bilgiler sayesinde en çok gösterilen Haziran 1587 tarihi elenmektedir. Çünkü Abbas Mirza, Haziran ayında tahta çıkmış olsaydı, kışın geçmesini beklemek zorunluluğu olmayacaktı. Daha önünde Temmuz ve Ağustos ayları vardı. Ayrıca Kadı Ahmet Kumî, Abbas Mirza'nın Murşit Kuli Hanla birlikte Ağustos/Eylül 1587'de Meşhed'den Kazvin'e hareket ettiğini ve H.14 Zilkade 995 (M.16 Ekim 1587) tarihinde Kazvin'de Çehel Sütun Sarayı'nda saltanat tahtına oturduğunu yazmaktadır.[13] Fakat bu bilginin de günü doğru değildir. Çünkü 15 Ekim 1587 tarihinde Hoca Mahmut adlı Safevi temsilcisi, Gürcü Kaheti Krallığı'nın merkezi Zagem'e vasıl olup, Hüdabende'nin tahttan çekilip genç Abbas'ın tahta çıktığını haber vermiştir.[14] Netice olarak verdiğimiz izahatlardan sonra Abbas Mirza'nın Kazvin'de *"Şah Abbas"* adıyla tahta çıktığı tarih olarak 3 Ekim 1587 tarihi en isabetli ve doğru

---

[11] Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1962, s. 191

[12] BOA, **Mühimme**, LXIII, 51

[13] Kadı Ahmet Kumî, a.g.e, s. 862

[14] W. Allen, **Russian Embassies to the Georgian Kings (1589-1605)**, Cambridge, 1970, s. 61

tarih olarak görünmektedir. Faruk Sümer dahi Ekim 1587 tarihini Abbas Mirza'nın tahta geçtiği tarih olarak vermektedir.[15]

Şah Abbas, tahta geçtikten sonra her gün komutanlar ve hanlar, grup grup kendisine gelmeye, ona itaatlerini sunmaya, bağlılık ve sadakatlerini belirtmeye, saltanata geçtiği için tebrik etmeye ve onun yüce emirleri, isabetli tedbirleri altında çalışmaya hazır olduklarını arz etmeye başladılar.[16] İtaat arz eden emirler arasında Kirman Afşarlarından Afşar Veli Han, Eberkuh Afşarlarından Korçubaşı Kulu Bey'in oğlu Yusuf Han, Dulkadirli Mehdi Kulu Han, Şirazlı Mirza Selman'ın oğlu Mirza Abdullah, Kum'dan gelen mühürdar Şahkulu Halife'nin torunu Dulkadirli Ali Kuli Sultan, Esterabad'dan gelen Taliş Emir Hamza Han, Müseyyeb Han-ı Tekelü ve Erdebil hududundan gelen Türkmen Mehmed Han vardı.[17]

Şah Abbas tahta geçtiğinde İran'ın durumu pek iç açıcı değildi. İçerde Kızılbaş emirlerinin mücadeleleri ve dışarıda Özbekler ile Osmanlıların taarruzları Safevi Devleti'ni oldukça güç bir duruma sokmuştu. Genç hükümdar I.Abbas, bu durumu Babür Devleti hükümdarı Ekber Şah'a yazdığı bir mektupta dedesinin vefatından alarak tüm ayrıntılarıyla anlatmıştır.

Şah Abbas, güçlü bir şahsiyet olan dedesi Şah Tahmasp'ın vefatından sonraki durumu, tahtta güçlü bir hükümdarın olmamasından dolayı çıkan kargaşayı ve dış güçlerin İran'a mütecaviz tutumlarını adı geçen mektupta şöyle anlatmaktadır: *"Her fırkanın ileri gelenleri ve her taifenin büyükleri öncelik ve fazlalık alma arzusuyla türlü türlü ve çelişik iddialarda bulunmuşlar, o vefalı ve hayır düşünceli topluluğun[Kızılbaşları emirleri] işi vefadan ve birlikten isyana ve nifaka dönüşmüştür. Muhalefet, inatlaşma, fitne ve fesat yüzünden kargaşanın ateşi ve düşmanlığın karanlığı aralarında şiddetlenmiştir. Bu durum, yabancıların bu diyara tamah*

---

[15] Faruk Sümer, 1990, s. 14

[16] Şeref Han, a.g.e., s. 285

[17] İskender Bey Münşî, Tarih-i Alem Ara-i Abbasi, Çev: Ali Genceli, TTK, İstanbul, 1945, c. II, Kısım I, s. 8

etmelerine ve memlekette kargaşa çıkmasına yol açmıştır. Gözleri her zaman bu engin topraklarda bulunan Turan[Özbek] ve Anadolu[Osmanlı] sultanları fırsat bulup, hilaf kapıları açmışlardır."[18]

Şah Abbas, tahta geçişinden sonra ihsanlarda bulunmuş ve bazı şehzadeler ile emirlere kıymetli hediyeler ve hilatler yollayıp her birini bir bölgeye hâkim yapmıştır. Daha sonra kardeşi Hamza Mirza'nın katlinde parmağı olan, memleket işlerinde karışıklık çıkaran ve Muhammed Hüdabende'nin yanından kaçıp başkent Kazvin'e gelen yedi Kızılbaş reisini huzuruna çağırıp, annesinin ve ağabeyinin öldürülmeleri hususlarında sorgulatmış, ikna edici bir cevap alamayınca işaretini bekleyen silahlı saray muhafızlarına hançer ve kılıç darbeleri ile katlettirmiştir(8 Kasım 1587).[19] Bu işin düzenlenmesinde yönetimde tek kalmak isteyen Mürşit Kulu Han'ın elbette parmağı vardı. Katledilen Kızılbaş serdarları içinde yanlarına Ebu Talip Mirza'yı alarak Kazvin'e Şah'ın huzuruna gelen Esma Han, Istaclu Ali Kulu Han, Şamlu İsmail Kuli Han, Muhammedi Bey Saru Solak ve Rıza Kuli Bey İnanlu vardı. Öldürülenlerin malları, evleri ve tüm eşyaları Şah Abbas'ın komutanları ve Horasan'dan gelen 300 emire dağıtıldı. Şah Abbas, bu Kızılbaş serdarlarını öldürttükten sonra bütün gücüyle ülkesini imar etmeye ve halkı içinde bulunduğu zulüm ve kargaşalıktan kurtarıp rahata kavuşturmaya çabaladı. Bu Kızılbaş ümeranın katli, Mürşit Kulu Han'ın planladığı gibi ilk evrede işine gelmişti. Çünkü rakiplerinden kurtulmuş ve Nâibü's-saltana [Saltanat Vekili] unvanı ile hükümet ve memleket işlerini eline almıştır. Fakat daha sonra sıra kendisine gelecektir. Bunlara ilave olarak Şah Abbas, tahta geçişinden bir müddet sonra saltanatı için tehlikeli gördüğü babasını ve hayatta olan iki kardeşini kör ettirerek, Alamut Kalesi'ne sürmüştür.[20] Şah

---

[18] Atâullah-i Hasanî, "İranlı Tarihçilere Göre Osmanlı-İran İlişkilerindeki Krizin Nedenleri(985-1049/1577-1639)", **Tarihten Günümüze Türk İran İlişkileri Sempozyumu(16-17 Aralık 2002, Konya)**, TTK, Ankara, 2003, s. 16-17

[19] Hafez F. Farmayan, 1969, s. 10

[20] H. R. Roemer, "The Safavid Period", **The Cambridge History Of Iran**, Cambridge University Press, Cambridge, 1986, c. 6, s. 27

Abbas, babasının Tacik vezirlerini(Şah Mirza Muhammed Vezir, Mirza Lütfullah-i Şirazî ve Mirza Ahmed) ise ancak yüklü miktarda para cezası ödemeleri karşılığında affetmiştir.

Şah Abbas, hükümdar olduktan sonra ülkesini içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için üç çare düşünmüştür. İlki, kanun ve nizamları uygulanır kılarak iç huzuru ve güvenliği sağlamak; ikincisi, ordu teşkilatını yenilemek ve mali düzeni ıslah etmek; üçüncüsü Özbekleri Horasan'dan çıkarmak ve Osmanlıların elinden kaybedilen toprakları geri almak.

Abbas Mirza tahta geçtiğinde Safevi Devleti inkıraza doğru sürükleniyordu. Ticaret ve sanayi çökmüş, halkın yaşam standardı gerilemişti. Fakat genç hükümdar Şah Abbas, âsi Kızılbaş reislerini tedip etmiş, Osmanlı Devleti ile sulh yaparak ülkesinin iç sorunlarıyla ilgilenme fırsatı bularak devleti yeniden toparlayıp birliği sağlamış ve iç-dış ticari hayatı düzenleyip tekrar halkın refah düzeyini artırmıştır. Bu karakteri ile adeta Safevi Devleti'nin ikinci kurucusu sayılabilecek olan Şah Abbas, İran halkının zihninde nesillerce devam eden unutulmaz bir yer edinmiştir.

III. BÖLÜM

ŞAH ABBAS DEVRİNDE İÇ VE DIŞ GELİŞMELER

I) Dâhili Olaylar

a) Kızılbaş Emirleri İle Mücadele

Kızılbaş aşiretleri Safevi Devleti'nin kuruluşunda çok etkili olmuşlardı. Şah İsmail, devletini tamamen bu unsura dayanarak kurmuştu. Şah İsmail'e destek olan ve Safevi Devleti'nin kurulmasını sağlayan en önemli Türk boyları Ustacalu, Şamlu, Rumlu, Tekelü, Afşar, Kaçar, Dulkadir ve Varsak boyları idi. Bu unsurlardan Ustacalu ve Şamlu'lar devlet kurulmadan önce Safevi tarikatı zamanında Şeyh Cüneyt ve Haydar'ın Anadolu'lu müritlerinin mühim bir kısmını oluşturmuşlardı.[1] Kızılbaş oymaklarının etkinlikleri tahta geçen Şah'a göre değişiyordu. Örneğin Şah İsmail zamanında Şamlu, Ustacalu, Tekelü, Rumlu ve Dulkadir oymakları devlet kademesindeki yüksek makamları doldururken Afşarlar sadece Şah Tahmasp zamanında etkili olabilmişlerdi.[2] Bir ara Tekelü ve Türkmenler devlet kademesinde ve ordüda daha etkili oldularsa da Ustacalu ve Şamlu oymakları, Şah Abbas'ın Kızılbaş aşiretlerin verdiği zararı görerek devlet kademesinde ve ordu teşkilatında yaptığı düzenlemelere kadar ağırlıklarını korumuşlardır. Şah Abbas'ın Herat'ta Şamluların arasında büyümesi Şamlu aşiretinin korunmasına sebep olmuştu. Hatta devletin kudretini devam ettirebilmesi bile çoğu zaman bu iki oymağa dayanmasına bağlı idi. Çünkü bu oymaklar hem sayıca kalabalık hem de devlet idaresinde daha tecrübeli ailelere sahip idiler. Örneğin Abbas Mirza adına Herat valisi olan ve onu Kazvin'e göndermeyip Herat'ta muhafaza eden Ali Kulu Han, Şamlu oymağından; Abbas Mirza'yı Kazvin'de tahta oturtan Murşit Kulu Han da Ustacalu oymağından idi.

Şah Abbas tarafından bertaraf edilen veya öldürülen Kızılbaş ümeraya geçmeden önce bunların nedeni üzerinde durmakta fayda vardır. Genç yaşta Safevi tahtına geçen Şah Abbas'ın ilk yıllarında

---

1 Faruk Sümer, 1999, s. 44, 47

2 Roger M. Savory, 1987, s. 92

devlet kademelerindeki önemli görevler hep Kızılbaş reislerinin elinde idi. Bunlar devletin kuruluşunda emeği geçmiş önemli Türk oymaklarının başlarındaki kişilerdi. Nüfuzları çok fazla ve ellerin altında kendilerine ait özel birlikleri vardı. Böylece kendilerini güçlü görüp Şah üzerinde etkili oluyorlardı. Ayrıca Kızılbaş oymakları arasında özellikle Tekelü, Türkmen, Ustacalu ve Şamlu oymakları arasında şiddetli bir rekabet vardı. Kanlı savaşlarla ve çok sayıda Türk'ün ölümüyle sonuçlanan bu rekabet aynı zamanda Safevi Devleti'nin merkezi otoritesini de sarsıyordu. Doğuda ve batıda güçlü rakiplerle mücadele halinde olan Şah Abbas için kendi devletinde asayişin ve merkezi otoritenin sağlanması çok önemli idi. Bu amaçla otoritesini sarsacak güce erişen ve en ufak da olsa bir kusuru olan Kızılbaş emirleri hemen yok ediyordu.

Şah Abbas, gerek Herat valiliği gerekse babasının ve amcasının saltanat yıllarında Kızılbaş emirlerinin faaliyetlerinin İran için ne kadar tehlikeler oluşturduğunu anlamıştı. Bu emirler, İran'ı kendi çıkar ve nüfuz mücadelelerinin sahası yapmışlardı. Bunun sonucunda İran içte ve dışta güç ve prestij kaybına uğramış, devlet dağılma tehlikesi bile geçirmişti. Saltanata geçtiğinde birinci düşüncesi İran'ı içerde huzura ve birliğe kavuşturmak olan Şah Abbas, bu amacını gerçekleştirip, merkezi bir devlet otoritesi sağlamak için ilk önce kendi yönetimine engel teşkil eden muhalif Kızılbaş emirlerini yok etmek istemişti. Bunun için aradığı fırsatı Osmanlı Devleti ile 1590 yılında sulh yapılmasından sonra bulmuştur.

Şah Abbas, özellikle babası Şah Muhammed Hüdabende dönemindeki Kızılbaş emirlerinin hâkimiyet mücadelesine yakından tanıklık etmiş hatta annesi ve ağabeyi Hamza Mirza, bu emirler tarafından katledilmişti. Bu feci hadiseler Şah Abbas'ın genç ruhunda Kızılbaş liderlere karşı büyük bir nefret yaratmış ve hayatının her döneminde bunlara karşı kuşku duymuştu. Fakat Şah Abbas'ın aldığı akılcı ve dikkatli tedbirler sayesinde Safevi Devleti bir daha böyle bir dönem yaşamamış ve ülke huzura kavuşmuştu. Bunu Osmanlı vakanüvisti Naîmâ Mustafa Efendi şöyle ifade etmektedir: *"Zamanında Kızılbaşlar esir gibi kendiye müsahhar [boyun eğmiş]*

olup serkeşlik [başkaldırma] vâdîlerini [yöntemlerini] feramuş ettiler [unuttular]."[3]

Kızılbaş serdarlarının nüfuzundan hoşlanmayan ve devleti kendi yönetimi altına almak isteyen Şah, şahsi ordusunu oluşturup, içte ve dışta zaferler elde edip güç kazandıkça devlet kademesinde önemli yerlerde olan bu nüfuzlu Kızılbaş reislerini ya öldürtmüş ya da yönetimden uzaklaştırmıştır. Böylece devlet yönetiminde Türkmen emirlerinin etkinliği azaltılmış ve Türkmen aşiretlerinin kendi aralarındaki çekişmeler de son bulmuştu. Bunu Naîmâ şu şekilde ifade etmektedir: "*Babası âmâ [kör] olmakla ümera-i Kızılbaş umûra [devlet işlerine] müstevli [ele geçiren] olup devleti hisseleşmek [paylaşmak] murad etmişler idi. Abbas şah olduktan sonra mezburları [Kızılbaş emirlerini] cümle kırıp memleketi müstakil zapt eyledi. Bâkileri [kalanları] umûra [devlet işlerine] müdahaleden el çektiler.*"[4]

Kızılbaş emirlerinden en etkili olanı aynı zamanda Şah Abbas'ın babasının yerine saltanata oturmasında önemli roller oynayan ve babasına bağlı devlet adamlarıyla mücadelede Şah Abbas'a yardımcı olan Mürşit Kuli Han'dır. Esasen Şah Abbas, hükümdarlığını bu muhteris fakat diğer birçoklarından farklı olarak devleti dirayetle idare edebilecek olan emirlerden biri olan Mürşit Kulu Han'a borçlu idi. Çünkü kendi lalalığını üzerine alan Mürşit Kulu Han'ın yorulmak bilmeyen çalışmaları ve fedakârlığı neticesinde Kazvin'e gelmeye ve İran tahtına oturmaya muvaffak olmuştu.[5]

Şah'ın cülus töreninden sonra kardeşi Hamza Mirza'nın katlinde rol oynayan ve memleket işlerinde karışıklık çıkaran Kızılbaş kumandanlarını öldürmesi ile rakipsiz kalan ve Nâibü's-saltana olan Mürşit Kulu Han, devlet işlerinde tek adam olarak istediği icraatı yapıyordu. Tüm saltanat fermanlarını ve emirlerini Şah'tan izinsiz çıkarıyor, boynuna taktığı saltanat mührü ile de onaylıyordu. Hatta

---

[3] Naîmâ Mustafa Efendi, a. g.e., s. 643
[4] Naîmâ Mustafa Efendi, a. g.e., s. 643
[5] Şapur Ensari, 1962, s. 28

hazinenin anahtarlarını da kendi boynuna asıyordu.[6] Kısa zamanda tüm önemli görevleri kendi akraba ve güvendiği adamlara dağıttığı gibi İsfahan'daki tüm Şahlık mülkünü de kendi üzerine aldı.[7] Ayrıca Şah Abbas'ın yaşıtlarıyla ava çıkmasına ve dolaşmasına izin vermiyordu. Tabii bu durum genç Şah'ı rahatsız ediyor ve Mürşit Kulu Han yok edilmeden hiçbir zaman devlet ve hükümet işlerini tam bir bağımsızlıkla yürütemeyeceğini biliyordu. Bu sebeple pusuya yatan Şah Abbas uygun zamanın gelmesini kollamaya başlamıştı. Mürşit Kulu Han ise kendinden emin, genç Şah'ın devlet işlerinden uzak kalması için onu Safevi hanedanından iki kızla evlendirmişti. Fakat Han'ın memleket ve ordu işlerinde istibdat yoluna gitmesi ve Kızılbaş ileri gelenlerine hiç müdahale hakkı vermemesi diğer emirler arasında artan bir nefrete sebebiyet veriyordu. Mürşit Kulu Han'a muhalif Kızılbaş ümera Şah'ın ondan nefret ettiğini biliyor fakat şu an için onun da aciz durumda olmasından dolayı münasip zamanı kolluyorlardı. Bütün bunlara ilave olarak Mürşit Kulu Han, memleket işlerinde o kadar bağımsız olmuştu ki Şah Abbas namına kararlar verip fiilen saltanat sürüyor, Şah 18 yaşına bastığı halde onu bir çocuk gibi görüyor ve genç Şah'ı adeta göz hapsinde tutuyordu.[8]

Mürşit Kulu Han'ın nüfuzundan rahatsız olan muhalif Kızılbaş emirler, Şah Abbas'ın saltanatın daha ilk yılında baş kaldırmışlar ve başkent Kazvin'i kargaşalığa sürükleyip, kuşatma vaziyetinde Şah'ın sarayında toplanmışlardır. Bu durum karşısında Şah Abbas, şâhı-sevenlik davasına sığınmış ve ona sadık olanlar kitleler halinde iltihak etmişlerdir. Ayrıca Şah'ın davetine icabet edip gelen bu Şah sevenler Şah'ın sarayında sabaha kadar nöbet tutmuşlardı. Böylece Şah, Kızılbaş reislerinden kendi tarafını tutanları ayırmış ve onları teşkilatlandırmış oldu. Birkaç gün sonra da âsiler tevkif ve katl edilmişlerdir.[9] Kaçabilenlerin bazıları Gilân hükümdarı Han Ahmet'e bazıları da Hemedan yoluyla Osmanlı Devleti'ne sığınmışlar-

---

6 İskender Bey Münşi, a.g.e., s. 14
7 Nasrullah Felsefi, 1334, s. 137
8 Şapur Ensari, 1962, s. 29
9 V. Minorsky, "Şah-Seven", İA, MEB, İstanbul, 1993, c.11, s. 289

dır. Öldürülen 10-12 tane deneyimli Kızılbaş serdarının içinde Mehdi Kulu Han, Ali Kulu Han-ı Zülkadir [Dulkadir], Pir Gayb Sultan-ı Ustaclu, Emir Aslan Sultan Ustaclu ve Hulefa Rumlu vardı.[10] Şah Abbas, bu Kızılbaş ümerayı tahrik eden Tacik asıllı Mirza Selman'ın oğlu Mirza Abdullah ve kardeşi Mirza Nizamülmülk'e de ağır bir para cezası kesti. Şah Abbas'ın bu sert tutumu üzerine diğer muhalif emirler, korkularından tekrar isyan çıkarmaya cesaret edememiştir. Bu olay aynı zamanda Şah Abbas'a Mürşit Kulu Han'ın öldürülmesi için uygun zamanın henüz gelmediğini göstermiştir. Şah Abbas'ın deneyimli ve yaşlı Kızılbaş serdarlarını öldürtmesi sonucunda bunların oymaklarının başlarına çoğu Şah'ın çocukluğunda arkadaşı olan, genç ve Şah'a bağlı Kızılbaş serdarları geçmiştir. Bu, Kızılbaş aşiretleri üzerinde Şah'ın otoritesinin ve gücünün artmasına yaramıştır.

Mürşit Kulu Han'ın boğucu baskısından bunalan, Osmanlı ile barışı geciktirip daha fazla Safevi toprağının Osmanlı tarafına geçmesine sebebiyet veren, Özbekler karşısında çok sevdiği Herat Valisi Ali Kulu Han'a yardımda bilerek geciken ve böylece Herat'ın düşman eline geçip Ali Kulu Han'ın ölümüne sebep olan, Safevi hanedanından bir kızla (Hamza Mirza'nın kızıyla) evlenmek isteyecek kadar cüretkâr davranışlar sergileyen Mürşit Kulu Han'a öfkesi bir hayli artan Şah Abbas, Herat'ı geri almak için Özbeklere karşı çıktığı Horasan seferinde ordu Bestam'a vardığında uygun zamanın geldiğini anlamış ve Han'ı sevmeyen, Şah'ı gece çadırında korumakla görevli dört genç Kızılbaş emirine (Ustacalu Ümmet Bey, Çavuşlu obasından Kara Hasan Bey, Allahverdi Bey ve Muhammed Bey) emir vererek Ustacalu taifesinin reisi ve Nâibü's-saltana olan Murşit Kuli Han'ı 3 Ağustos 1588 Perşembe gecesi öldürtmüştür.[11] Şah, ayrıca Han'ın tüm yakınlarını aynı akıbete uğratmıştır. Murşit Kuli Han'ın tüm malları "*Han*" rütbesiyle birlikte Meşhed Hakimliği'ne atanan Ümmet Bey'e verildi. Kara Hasan, Karavul-i Hâssi (Şah'ın ok ve yayını korumakla görevli kimse) görevine ek olarak

---

[10] Şeref Han, a.g.e., s. 286

[11] Nasrullah Felsefi, 1334, s. 146

"*Han*" unvanı aldı. Allahverdi Bey "*sultan*" unvanı ile emir; Muhammed Bey Sarukçi ise İsfahan Darugası yapıldı. İtimadü'd-devle makamına ise Tacik asıllı Mirza Muhammed getirildi.[12] Böylece bıktırıcı bir himayeden kurtulan genç Şah, gücünü ispatlamış, tam, mutlak ve bağımsız bir hükümdar olarak Safevi tahtında hüküm sürmeye başlamıştır. Şah Abbas'ın Mürşit Kulu Han'ı öldürtmesinden sonra Ustacalular'ın Safevi tarihinde oynadıkları mühim rol sona ermiştir. Zaten Şah'ın Ustacalulardan hoşlanmadığı ve hatta onlardan nefret ettiği bilinmektedir. Şah Abbas'ın ölümü esnasında hiçbiri mühim bir eyaletin başında bulunmayan sadece üç Ustacalu emiri vardı. Şah Abbas zamanında öldürücü bir darbe yiyerek varlığını kaybeden bir diğer boy Tekelüler olmuştu. Şah Abbas, devletin kurulması ve gelişmesinde en mühim rolü oynayan Ustacalulara[13] ağır darbeler vurduktan sonra H. 1005 yılında (M.1596/1597) Tekelüler'e de öldürücü bir darbe vurmuştur. Bu esnada çoğu Hemedan bölgesinde yaşayan Tekelüler'in çoğu, Hemedan Beylerbeyi Kürt Çekeni Hasan Ali Han tarafından öldürülmüştür.[14]

Şah Abbas, Osmanlı Devleti ile sulh yapıldıktan sonra aradığı fırsatı bulmuş ve ülkeyi sık sık kaos ortamına sürükleyen Kızılbaş emirleri ile mücadeleye girişmiştir. Onların ileri gelenlerinin birçoğunu öldürmüş veya hapsetmiştir. Böylece Şah İsmail zamanında cân-ı gönülden Şahlarına bağlı olan Kızılbaş taifeleri, Şah Abbas zamanında can korkusundan Şah'a bağlı ve itaatkâr olmuşlardı. Şah Abbas, ayrıca birçok Türkmen oymağının eski yurtlarında kalabalık kitleler halinde yaşamalarına da son vererek muhtelif yerlere dağıtmıştır.

Şah Abbas, yukarıda adı geçen iki boya uyguladığı sert politikanın tam tersine olarak, Şamlu oymağı beylerine itibar göstermiş ve onlara büyük eyaletlerin idaresini vermiştir. Nitekim ölümü es-

---

12 İskender Bey Münşî, a.g.e., s. 49

13 Ustacalu'nun devletin kurulmasından itibaren değerli şahsiyetler çıkarmış olan, Murşit Kulu Han'ın da mensup olduğu Çavuşlu obası emirlerinin çoğu Şah Abbas'ın saltanatının ilk yıllarında öldürülmek suretiyle tasfiye edilmişlerdir.

14 Faruk Sümer, 1999, s. 169

nasında dördü "*Sultan*" yani sancak beyi, üçü "*Han*" beylerbeyi olmak üzere bu oymaktan yedi büyük emir vardı.[15]

Şah Abbas, tahta geçtikten kısa bir süre sonra Özbek taarruzları olduğu esnada Kızılbaş emirlerinin muhalefetinden başka Kirman Valisi Bektaş Han-ı Afşar, Şiraz Valisi Yakup Han-ı Zülkadr, Kûh-ı Gilûye, Yezd, İsfahan ve Hemedan hâkimlerinin isyanlarıyla karşılaşmıştı. İç huzuru sağlayıp devleti sağlamlaştırmadan Özbeklerle mücadele edemeyeceğini anlayan Şah Abbas, bir an önce iç isyanları bastırmakla meşgul olmuştu. Bu sebeple yukarıda saydığımız bölgelere ya Beylerbeyi Ferhat Han'ı göndererek ya da bizzat kendisi süratle giden Şah, bazen bazı tavizler verse de neticede isyancıları cezalandırıp, fitnecileri yok etmiş, adı geçen bölgelere yeni hâkimler tayin ederek huzuru sağlamış ve tekrar başkent Kazvin'e dönmüştür. Böylece genç Safevi Şah'ının saltanatının ilk yılları, Özbekler, Kızılbaş emirleri ile mücadele ve iç isyanlarla uğraşmakla geçmişti.

[15] Faruk Sümer, 1990, s. 16

b) Gilân Sorunu

Gilân, Hazar Denizi'nin güneyinde ve Elburz Dağları'nın kuzeyinde, merkez şehri Reşt olan İran'ın bir eyaletidir. Reşt, Şah Abbas zamanında Gilân'ın idare merkezi olmuştur.[1] Gilân Sorunu ise Gilân Hâkimi Ahmet Han'ın Osmanlı Devleti'ne sığınması ile ortaya çıkan diplomatik bir olaydır.

Gilân, Safeviler zamanında iki kısma ayrılıyordu. Doğusu, merkez şehri Şah İsmail'in bir dönem saklandığı Lahican olan Biye Piş ve batısı ise merkez şehri Reşt olan Biye Pes idi. H. 943 [M.1536/1537] yılında Biye Piş'in idaresi bir yaşında olan Han Ahmet'e geçmiştir. Daha sonra Şah Tahmasp'ın saltanatı esnasında, Biye Pes'in idaresini yürüten amcaoğlu Muzaffer Sultan Tebriz'de öldürülünce, Şah Tahmasp, burasının idaresini de Han Ahmet'e vermiştir. Böylece çok küçük yaşta Han Ahmet, Gilân'ın tamamına hâkim olmuştur.[2]

Şah Tahmasp'ın hükümdarlığı süresince mesele çıkarmış olan Ahmet Han, H.975 (M.1567/1568) yılından itibaren on yılını Kahkaha ve İstahr Kalelerinde hapis olarak geçirmiş olduğu Safevilere düşmandı.[3] Zaten Safevi hükümetinin gözü de zaman zaman Şah'a karşı Özbeklerle temas halinde olan ve gün geçtikçe bölgesinde güçlenen bu adamın üzerindeydi.

Şah Tahmasp'ın vefatının ardından Şah Muhammed Hüdabende'nin cülusu zamanında, akrabası olan Şah'ın zevcesinin delâletiyle serbest bırakılan Ahmet Han, tekrar Gilân Hâkimi yapılmıştır (1578). Hatta Şah Muhammed Hüdabende, kendi kız kardeşi Meryem Sultan Hanım'ı ona vermiştir.[4] Böylece Ahmet Han,

---

1 Cl. Huart, "Gilân", İA, İstanbul, 1945, c.4, s. 782

2 Nasrullah Felsefi, 1375, s. 1019

3 Abdullah Gündoğdu, "Osmanlı Diplomasisinde Örnek Bir Olay: Gilân Sorunu(1591-1594)", KÖK Araştırmalar, Osmanlı Özel Sayısı, 2000, s. 27

4 Z. Sabityan, 1343, s. 279

hem Safevi Hanedanı'nın damadı hem de tekrardan Gilân'ın mutlak hâkimi olmuştu.

Gilân sahası, Osmanlı ticaret kervanlarının gidip geldiği bir bölge olup, İran'ın en zengin ipekçilik eyaletlerinden biri idi. Buna ilave olarak, Sünni nüfusu da barındırıyordu. Osmanlı Devleti ise politikası gereği İran'ın sünni bölgeleriyle devamlı temas halindeydi. Doğal olarak Gilân halkı, Osmanlıların Safevilerle giriştikleri mücadelelerde Osmanlı Devleti'nin yanında yer alıyordu. Hatta bölgesinde kurduğu hâkimiyet sonucunda küstahlaşan Han Ahmet, Şah Abbas'a mektup gönderip Osmanlılarla anlaşmasını bile öğütlemişti. Buna oldukça öfkelenen genç Şah, Ahmet Han'ın bu küstahça mektubuna cevap vermemiştir. Fakat 1590 yılında Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında sulh antlaşması yapılınca, Osmanlıların İran dâhilindeki yandaşları ile Gilân Hâkimi Ahmet Han, Safevilere karşı güvencesiz ve desteksiz kalmıştı.[5]

Ahmet Han, 1590 Osmanlı-Safevi barışından sonra Şah'ın muhaliflerine sığınma hakkı vererek ve suçluların iadesini içeren ricaları reddederek açık bir şekilde Şah Abbas'a karşı meydan okumaktaydı.[6] Ayrıca Ahmet Han'ın H. 997 (M. 1588/1589)'de vezâretten azlettiği Hoca Mesih, Kazvin'e giderek Şah'ı Gilân'ın fethi için teşvik ediyordu. Kızılbaş beylerinin nüfusunu kırmış olan Şah Abbas da bölgelerinde bağımsız gibi hareket eden hâkimleri defedip, memlekette otoriteyi tesis etmek istiyordu. Bu yüzden Şah Abbas'ın Osmanlı Devleti ile yaptığı sulh antlaşmasından sonra üzerine geleceğini iyi bilen Ahmet Han, ilk önce bir elçisini İstanbul'a göndermiş ve Padişah'tan yardım istemiştir.

Ahmet Han, Osmanlı Padişahı'na gönderdiği mektuplarında özetle şöyle diyordu: *"Eğer siz, Hazar Denizi'nden [Şirvan'dan] gemilerle Gilân'a gelirseniz, hiç zahmet etmeden tüm Gilân'ı alabilirsiniz. Ben de size Lahican'ı vermeye hazırım. Lahican'dan*

---

[5] Abdullah Gündoğdu, 2000, s. 27

[6] Audrey Burton, **The Bukharans: A Dynastic, Diplomatic And Commercial History (1505-1702)**, Curzon Press, Great Britain, 1997, s. 69

Kazvin ise az bir mesafedir. Bu düzenle Irak'ı ve belki İran'ın tamamını fethedebilirsiniz."[7]

Şah Abbas, Gilân hâkimi Han Ahmet'in İstanbul'a bir elçi gönderdiğini haber alınca çok sinirlenmiş ve hemen bir adamını göndererek bunun sebebini sordurmuştur. Ahmet Han'ın bu elçinin Hac izni talep etmek üzere Osmanlı hükümdarına gittiğini ve başka bir amacının olmadığı söylemesine inanmayan Şah Abbas, İstanbul'da bulunan casusları vasıtasıyla adı geçen elçinin asıl amacını öğrenmişti.[8] Yaşanan bu gelişmeler üzerine Osmanlıların Kazvin'e doğrudan bir tehdit oluşturacakları Gilân bölgesine yerleşmesinden endişe eden Şah Abbas, Osmanlı Devleti nezdinde tam bir diplomatik taarruz başlatmıştır.[9] Tam bu sırada Ahmet Han'ın ikinci elçisi İstanbul'a gelmiştir. Ahmet Han, elçisi vasıtasıyla *"hükm itdüğü memleketinün nısf-ı güzidesini"* Osmanlı Padişahı'na bağışlayarak iktidarını kurtarmayı planlamıştı.[10] Zira Ahmet Han, Şah Abbas'ın gözünün Gilân'da olduğunu çok iyi biliyordu.

Eylül 1591'de yukarıda bahsedilen Gilân Hâkimi Ahmet Han'ın elçisi Hüsâmeddin Tâcir [Lenkerudî], İstanbul'a geldi. Yanında Han'ın kendi el yazısı ile yazılmış bir mektubu vardı. Bu mektupta Ahmet Han, hâkim olduğu toprakların yarısını Padişah'a hibe ettiğini ve geri kalan kısmı için de Padişah'tan kendi ve evlatları adına menşûr talep ediyordu.[11] Fakat Safevilere karşı barışı korumaya kararlı olan Osmanlılar[12], Ahmet Han'ın göndermiş olduğu mektuplara itibar etmeyip, İran Şah'ı ile ihtilaf çıkmaması yönünde karar alıp, sulhu bozmadılar ve Ahmet Han'ın elçisini

---

7 Rıza Pazuki, 1317, s. 314; Rıza Kulu Han, a.g.e, s. 6651

8 Nasrullah Felsefi, 1375, s. 1023

9 Abdullah Gündoğdu, 2000, s. 28

10 Abdullah Gündoğdu, 2000, s. 28

11 Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî**, Haz: Mehmet İpşirli, TTK, Ankara, 1999, c. I, s. 255

12 Osmanlı Devlet ricali, Sadrazam Ferhat Paşa'nın evinde toplanmış ve şöyle karar vermiştir: *"Şah Abbas, kardeşinin oğlunu İstanbul'a göndermiş ve itaat üzere olduğunu belli etmiştir. Tekrardan fitneye sebep olmaya gerek yoktur. Gilân elçisi Hüsâmeddin'e icazet verilsin ve Divân'a gelmeden Üsküdar'a geçirilsin."* Bkz. Selânikî Mustafa Efendi, a. g. e., s. 256

Divan'a kabul etmeyip geri gönderdiler.[13] Şah Abbas da Gilân sorunu hususunda Osmanlı Devleti ile diplomatik yazışmalar yapmakla yetinmiş ve hiçbir zaman -doğudaki Özbek tehdidi bitmediğinden- sulhu bozmak niyetinde olmamıştır.

1591 yılında çıkan bir olay, Şah ile Ahmet Han'ın arasını açmıştı. Şah Abbas, kendi oğlu Safi Mirza'yı Ahmet Han'ın küçük kızıyla nişanlamak istiyordu. Buna önceleri razı olmayan Ahmet Han, sonunda mecbur olunca kızını istemeyerek de olsa Kazvin'e göndermiştir.[14] Ayrıca ilişkileri gerginleştiren bir diğer olay, Han'a sığınan mülteci ümeralar sorunudur. Şah Abbas'ın babasının ümerası ve bazı asi Kızılbaş reisleri, Gilân hükümdarı Ahmet Han'a sığınmıştı. Bunun üzerine Han'a haber gönderen Şah, babasının ümerasının ve asi Kızılbaş reislerinin iadesini istemiştir. Bunun üzerine Ahmet Han, Şah'tan kaçan mülteci beyleri bağışlanmaları dileğiyle Kazvin'e göndermiştir. Fakat bu beyler Kazvin'e girmeden katledilip, cesetleri teşhir edilince tedirgin olan Ahmet Han, Osmanlı Sultanı'na dostluk ve itaat arzına meylettiği gibi diğer taraftan Rus Çarı'na da bir heyet göndermiştir.[15] Bu yaşanan gelişmelerin doğal bir sonucu olarak savaş kaçınılmaz olmuştur. Tüm bunlara ilave olarak, Şah Abbas, Ahmet Han'ın Osmanlı Padişahı'na memleketinin yarısını hibe ettiğini bildiren mektubundan haberdar olmuş ve buna çok öfkelenmişti. Bunun üzerine Gilân'ın Safevi mülkü olduğunu belirten bir mektubunu[16] elçisi Bayezid Ağa ile İstanbul'a gönderen Şah, ardından 1592 baharında, Ahmet Han'a haddini bildirmek ve o bölgeyi hâkimiyeti altına almak maksadıyla gözde komutanlarından Vekil-i Saltanat Karamanlu Ferhat Han ve kardeşi

---

13 Abdullah Gündoğdu, 2000, s. 28

14 Z. Sabityan, 1343, s. 280

15 Hafez F. Farmayan, 1969, s. 13

16 Bu mektup İstanbul'a Nisan 1592'de ulaşmıştı. Bu mektubunda Şah, şöyle diyordu: *"Gilân Hâkimi Han Ahmed sâbıka Âsitâne-i sa'âdete[İstanbul'a] ilçisin gönderüp ve memleket defterin îsâl idüp[ulaştırıp], bağışladuğı mülkde kendünün medhali[karışma yetkisi] yokdur. Eben an ceddin[atadan beri] mülk-i mevrusumuz[miras kalmış toprak] olduğı ma'lûm-ı âlemiyândur[tüm insanlık tarafından bilinmektedir]. Ol takdîrce kimün mülkin hibe ider."* Bkz. Selânikî Mustafa Efendi, a. g.e., s.267

Zülfikar Han kumandasındaki Safevi kuvvetlerini Gilân'a göndermiştir. Ahmet Han, başkumandanın ihanetine uğrayarak, süvari ve piyade kuvvetlerinin hezimete uğradığını haber alınca bir gemi ile Osmanlı hâkimiyetindeki Şirvan'a kaçmıştır.[17] Ferhat Han'ın Ahmet Han'ı kaçmaya zorlamasından sonra Şah Abbas, bizzat Gilân'a yönelip, bölgeyi ilhak etmiş, Ahmet Han'ın şehzadelerini bağışlamış ve Gilân hükümetini Mehdi Han-ı Şamlu'ya vermiştir. Daha sonra Gilân ve Lahican'da birkaç idari atama daha yaptıktan sonra Horasan'a Özbeklere karşı harekete geçmek için Gilân'dan ayrılmıştır. Fakat kısa bir süre sonra 1592 yılında Gilân'da Şah Melek adında biri isyan çıkarınca Şah Abbas, Ferhat Han'ı Allah Kulu Bey ve Korucubaşı Hüseyin Bey Şamlu ile birlikte âsilerin tedibi için Gilân'a göndermiştir. Kısa zamanda Şah Melek öldürülmüş ve Gilân halkı onun zulmünden kurtulmuştur. Ardından Şah, Gilân Hâkimliğini Rumlu Ferhat Han'a vermiştir.[18]

Şah Abbas'ın Gilân'ı fethi ile dağlık bir arazi olan Deylem bölgesi de Safevi Devleti'ne ilhak edilerek, Gilân'a tayin edilen valiler tarafından idare edilmeye başlanmıştır.[19]

Safevilerden kaçan Ahmet Han ise Osmanlıların Şirvan Muhafızı Hasan Paşa'ya sığınmıştı. Hasan Paşa bu durum üzerine İstanbul'a bir mektup göndermiş ve ne yapması gerektiğini sormuştur. Ona gönderilen cevapta Ahmet Han'ın Şirvan'da bir yerde iskan edilmesi ve masraflarının Şirvan hazinesinden karşılanması emredilmiştir.[20] Ahmet Han'ın Osmanlılara sığınmasından sonra iki devlet arasında yazışmalar olmuştur. Şah Abbas, Ahmet Han'ın Osmanlı Devleti'ne iltica sı üzerine Eşikağası Seydi Bey'i İstanbul'a elçi olarak bir mektupla göndermiştir. Bu mektubunda Şah; Gilân ülkesinin öteden beri Safevilerin tasarrufunda bulunduğunu, Ahmet Han'ın esasen Safevilere tâbi olduğundan itaatten çıktığı ve halka zulüm yaptığı için üzerine gidilip, Gilân topraklarının Safevi ülke-

---

17 Remzi Kılıç, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları, Tez Yayınları, İstanbul, 2001, s. 137

18 Rıza Pazuki, 1317, s. 314

19 Ahmed Ateş, "Deylem", İA, İstanbul, 1993, c. 3, s. 573

20 Selânikî Mustafa Efendi, a.g.e., s. 271

sine katılmış olduğunu belirterek, Ahmet Han'ın Osmanlı Devleti'ne sığınmasının sulha mugayir olduğunu ve iki taraf arasında fitne çıkarması ihtimali olduğundan tutuklanabileceğini yazıyordu.[21] Bunun üzerine Osmanlı Sultan'ı III. Murat, Haziran/Temmuz 1592'de Şah'a bir mektup yazıp, Gilân Hâkimi Ahmet Han'ı affetmesini ve görevini geri iade etmesini istemiştir. Şah, elçisi Bayezid Bey aracılığıyla III. Murat'a gönderdiği cevapta; Han Ahmet'in geri dönmesine karşı olmadığını fakat görevini iade etmesinin mümkün olmadığını çünkü Gilân halkının ondan bıktığını dile getirmiştir. Fakat kapıları tam olarak kapatmayan Şah Abbas, Han Ahmet'in eğer İran'a dönecek olursa Gilân hariç Osmanlı padişahının işaret edeceği herhangi bir vilayete yönetici olarak atanabileceğini yazmıştır.[22]

Şirvan'da ikameti uzun sürmeyen Ahmet Han, muhtemelen İstanbul'a gelmesine izin çıkınca memleketini geri almak için Padişah'tan bizzat yardım istemek maksadıyla Şirvan'dan İstanbul'a gitti. 1592 yılının sonlarına doğru İstanbul'a ulaştı ve Osmanlı Padişahı III. Murat'a sığındı. 13 Ocak 1593 tarihinde Divan'a ve huzura kabul edilen Ahmet Han, bir ay sonra Vezîr-i Âzam Sinan Paşa tarafından kabul olunarak teselli edildiyse de umduğu alâkayı görememekten me'yus olarak, Bağdat yakınlarında H.z. Ali ile H.z. Hüseyin'in kabirlerinin bulunduğu ve Şiilerce kutsal sayılan Meşhedeyn ziyareti için izin talep etmiştir.[23]

Şah Abbas, Babür İmparatorluğu hükümdarı Celaleddin Ekber Şah'a da Gilân sorunu hakkında bilgi vermiş ve kendi haklılığını savunmuştu. Ekber'e gönderdiği mektubunda Şah şunları belirtmiştir: "*Bu Ahmet Han ki bizim ekmeğimizi yemiştir, bunun hakkını yerine getirmedi. Bizi sırtımızdan vurdu. Gilân halkına şiddet uyguladı. Bizim hükümetimizi yok etmeye kalktı. Biz, ona çok merhamet gösterdik. Ama o, bu merhametin cevabını bizi yok etme*

---

[21] Remzi Kılıç, 2001, s. 137

[22] Z. Sabityan, 1343, s. 280; Nasrullah Felsefi, 1375, s. 1040-1041

[23] Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1993, s. 210

planlarıyla verdi. Bizim sabrımızı ve şefkatimizi başka türlü anladı. En kötüsü başka bir ülkeye sığındı. Ayrıca sürekli İran'ı ele geçirmek için planlar yapmaktadır. Gilân halkı iyi bir hâkime layıktır. Onun yeniden Gilân hâkimi olmasını istemiyorlar. Eğer yeniden gelmek istiyorsa onu, tüm yaptıklarına rağmen affederiz. Ama Gilân hâkimi olup-olmamasının kararını biz veririz."[24]

Şah Abbas, Osmanlı Sultan'ı III. Murat'ın hocası Sadeddin Efendi ile Gilân Hâkimi Ahmet Han hakkında mektuplaşmıştır. Bu mektuplarda Şah, Ahmet Han'ın art niyetli hareketini, kendine karşı isyan etmiş olduğunu belirtip, onun İstanbul'da yaşamasının iki devlet için de tehlikeli olduğunu söyleyerek, ısrarla Ahmet Han'ın iadesini talep etmiştir. Şah, Sadeddin Efendi'ye yazdığı mektubunda şöyle demekteydi: "*Herkes biliyor ki Gilân Hâkimliği eski zamanlardan beri bizim uhdemizde idi. Onların Gilân'a hâkim olması benim sülalemin onayıyla gerçekleşmişti. Her zaman bir suçu olsa benim atalarım cezalandırıyordu. Ahmet Han, kendi halkı ve bizim memlekete hıyanet etmiştir. Kendi suçunu sizin devletinizle paylaşmak için size sığınmıştır. Bu konu bizim halkımızı ve devletimizi çok üzmektedir. Ben önceden de mektup gönderip, onu İran'a iade etmenizi talep etmiştim. Bizim barış antlaşmamızda -eğer herhangi bir taraftan bir isyankâr diğer ülkeye sığınırsa kendi ülkesine teslim edilmek zorundadır- maddesi vardır. Ahmet Han, benim ülkemin vatandaşı olarak sizin ülkenize sığınmıştır. Bu ülkenin yüce padişahı, o adamı kabul etmiştir. Bizim anlaşmamızda böyle bir madde yoktur. İran şehzadelerinden biri sizin ülkeye gelirse onu göndermek zorundasınız. Bu Müslüman dünyası için daha hayırlıdır. İki ülkenin Müslümanlarına bu daha hayırlıdır. Aksi ise zararlıdır. Bir cânînin padişahın himayesinde olması câiz değildir. Bu konu bizi, iki ülkenin ilişkileri açısından meyus etmektedir. Bu, bizim hizmetlerimizi hiçe saymaktır. Benim Allah'ın adaletine güvenim vardır. Ben, iki ülkenin muayedesine aykırı bir şey yapmadım. Müslümanların huzuru için elimden geleni yaptım ve yapacağım. Ama bizim de sizden bir ricamız var. Eğer iki ülkenin dostluğunu sağlamak*

[24] Z. Sâbityan, 1343, s. 281

istiyorsanız, Ahmet Han'ın ülkenizde yaşamasına izin vermeyin."[25] Sadettin Efendi'nin Şah'a cevabı ise şöyledir: "*Bizim sarayımıza bir misafir sığınırsa ve bu kişi Seyyid olursa, bundan da öte bu kişi bir Müslüman ise şeriatımıza göre kabul ederiz. Mektubunuzda bizi, antlaşmaları bozmakla itham ediyorsunuz. Biz, antlaşmalarımızı hiçbir zaman bozmadık. Bize göre bir misafir Tanrı'nın sevgilisidir. Misafiri evden çıkarmak bizim de sizin de dininize aykırıdır. Ahmet Han, Seyyid, şâir ve Tanrı'nın bir kuludur. Onun niyeti sizi rahatsız etmek veya sizin mülkünüze taarruz etmek değildir. Eğer bir yanlışlık olmuşsa geçmişte olmuştur. Şu anda o, kendini ülkesine bağlı olarak biliyor ve sizden af talep ediyor. Dinimizde büyükler af ederler. Onun amacı sizin hükümetinizin sayesinde yaşamaktır. Sizinle mücadele etmek gibi bir amacı yoktur. Ben, sizi İran Şah'ı, şâir ve derviş ruhlu bir adam olarak biliyorum. Ama Ahmet Han'ın dönmesi kendi isteğine bağlıdır."*[26] Şah Abbas'ın bu mektuba cevabı ise şöyle olmuştu: "*Sen, bu adamın Ehl-i Beyt'e, Tanrı'ya saygılı, Müslüman bir adam olduğunu söylüyorsun. Ama bir Müslüman kendi dininin şartlarına uymak zorundadır. İnsâni ve ahlaki konularda aykırı bir davranışı olursa cezalandırılması lazımdır. Eğer insanlara zulüm edip, mallarını gasp ederse ve kendine meşru olmayan yollardan mal toplarsa hatta insanların namuslarına musallat olursa böyle bir insan Müslüman olamaz. Müslüman olsa bile yaptığı suçlardan dolayı cezalandırılması lazımdır. Eğer bir insan şeriata aykırı bir suç işlerse ilk defa ona nasihat etmek lazım ki barışa uyalım. Ama nasihatin faydalı olmadığı zaman Allah'ın emriyle onunla mukabele etmek lazımdır. Beytullah'a gidenlerin hulûsi niyet ve şeytanın şerrinden uzak olması lazımdır. Hatta Hac'a dahi giderse fakat kalbi temiz olmazsa onun imanının değeri yoktur. Siz, Ahmet Han'ı ne kadar da bana tarif etseniz o adam, bir Müslüman ülkede insanların namusuna taarruz etmiş, camileri yıkmış, suçsuz insanları öldürmüş ve sonra birkaç ülkeye sığınmak istemiş ama o ülkeler bu adamın niyetini anlayıp kabul etmemişlerdi. Siz, mektu-*

---

[25] Z. Sabityan, 1343, s. 282-284

[26] Z. Sabityan, 1343, s. 284-287

bunuzda benden onu affetmemi istiyorsunuz. Ama bir insan, kendi dinine ve inancına aykırı işler yaparsa onun cezası olmayacak mı? Acaba İslâm dininde suçlular için ceza yok mudur? O, İran'a gelebilir. Fakat onun hakkındaki kararı biz vereceğiz. Bu konudaki bizim ısrarımız onun İran'â iade edilmesidir. Ahmet Han'ın [Gilân] Hâkimliği konusunda ise –babası da Gilân Hâkimi idi- biz iyi biliyoruz ki suç işlemeseydi biz onun sülalesine –babası zamanında dadestek veriyorduk. Kurallara uysalardı hâlen Şah'ın himayesi altında idiler. Ama mesele, başka yerlere taarruz edip, kan dökme olunca ne ben ne de benden önceki Şahlar rıza göstermemiştir. Biz, iki ülkenin dostluğunu istiyoruz. Sizinle antlaşmamız var. Ahmet Han'ın Osmanlı Sarayı'nda olması sizin için de tehlikelidir. Çünkü o adamın niyeti kötüdür. Biz kendi isteğimizde ısrar etmekteyiz. Onun İran Şah'ına gönderilmesini talep ediyoruz. Bu, iki ülkenin dostluğu ve barışın devamı için daha faydalıdır."[27] Şah Abbas, ayrıca III. Murat'ın vezirlerine hitaben bir mektup yazmıştır. Bu mektubunda Şah, özetle iki ülkenin ilişkilerinin gelişmesinin ve siyasi-ticari alanlarda ilerleme kaydedilmesinin Ahmet Han'ın iade edilmesine bağlı olduğunu belirterek, vezirlerin Padişah ile konuşup bu engelin ortadan kalkması için aracı olmalarını istemiş ve kendi niyetinin iki ülke arasında dostluk ve barışın tesisi olduğunu söylemiştir.[28]

İstanbul'da ümitlerini gerçekleştirebileceği bir ortamı bulamayan Ahmet Han, 1593 Nisan başlarında Osmanlı Devleti'nin izni ile Kerbela'ya gitmiştir.[29] Ahmed Han'ın Bağdat'a gidişinden iki ay sonra Şah Abbas'a yazılan nâmede Ahmed Han'ın İran'a döndüğü takdirde hayatına dokunulmayacağı hakkında Şah'ın vaadi hatırlatılmış, Han'ın Kerbela ziyaretinden sonra döneceği ve iki devlet arasındaki muahedeye zarar gelmesi ihtimali olmadığı beyan edilmiştir.[30] Irak'ta bir süre kalan ve Necef ile Kerbela gibi Şiiler için

---

27 Z. Sabityan, 1343, s. 287-293

28 Z. Sabityan, 1343, s. 293-297

29 Selânikî Mustafa Efendi, a.g.e., s. 311

30 Halil Edhem, "Karkeyâiyye'den Han Ahmed'in İstanbul'a İltıcası Hakkında Bir Vesika", Türk Tarih Encümeni Mecmuası, İstanbul, 1341, s. 303

kutsal sayılan yerleri ziyaret eden Ahmet Han[31], emellerini gerçekleştirmek için başka bir destek(Özbekler) bulmak amacıyla rahat irtibat kurabileceği bir yere gitmek maksadıyla Şirvan'da bıraktığı ailesini bahane ederek Bağdat Muhafızı Müşir Paşa'dan izin alarak Şirvan'a gitmek üzere yola çıkmıştır (Temmuz 1594). Fakat Gence'ye geldiğinde Özbekler ile temasa geçeceği niyeti anlaşılan Ahmet Han, Beylerbeyi Mahmut Paşa tarafından hapse atılmıştır.[32] Çünkü Osmanlı Devleti, Ahmet Han'ın rahat durmayarak Safevilerle yapılan barışa zarar getireceğinden endişe etmişti. Fakat Seyyid[33] olduğundan öldürülmesine de razı değildi. Bunun üzerine önce Tokat'a, son olarak da İran'a karşı devlet merkezinde bulundurulması devlet siyasetine uygun telakki olunarak lüzumu halinde kendisinden istifade olunmak üzere İstanbul'a Üsküdar'a yerleşmesine izin verilmiş, ona Seyyid olduğu için hürmet gösterilip, ödenek tahsis edilmiştir.[34] Gilân Hâkimi Ahmet Han, sonunda H.1005 [M.1596/1597] tarihinde 63 yaşında iken İstanbul'da memleketinden uzak gurbette vefat etmiştir.[35] Osmanlı Devleti, Gilân Hâkimi Ahmet Han'ın vefatını Bağdat Beylerbeyi aracılığıyla Şah Abbas'a bildirmiştir. Böylece iki devleti bir süre meşgul eden fakat savaşa sebebiyet vermeyen Gilân sorunu kapanmıştır.

---

31 Nasrullah Felsefi, Ahmet Han'ın Bağdat'ta ikamet ettiği sırada Babür hükümdarı Ekber Şah'a övgü dolu ifadeler içeren bir mektup gönderdiğini yazmaktadır. Bk.z Nasrullah Felsefi, 1375, s. 1044

32 Abdullah Gündoğdu, 2000, s. 29

33 Ahmet Han'ın soyu, İmam Ali neslinden Kârkeya bin Emîrkeya adında 14.yüzyılda Gilân'da hüküm süren bir zâta dayanıyordu. Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, "Osmanlı Devletine İltica Etmiş Olan Kârkeya Hânedanından Ahmed Han Nerede Vefat Etti?", Belleten, TTK, Ankara, 1964, c. XXVIII, S.109, s. 73

34 Uzunçarşılı, a.g.e., s. 79-80

35 İskender Bey Türkmen, a.g.e., s. 529; Rıza Kulu Han, a.g.e, s. 6700

c) Yusuf-ı Terkeşdûz Olayı (Üç Günlük Saltanat)

Şah Abbas'ın 6. saltanat yılında 1593'de ilginç bir olay meydana gelmiştir. Sadece üç gün saltanat tahtına oturan Yusuf-ı Terkeşdûz adlı bir idam mahkûmu bu süre sonunda öldürülmüştür.

Şah Abbas'ın saray müneccimleri yıldızların ve gök cisimlerinin bir takım hareketlerinden İran ülkesinde padişah gibi bir adamın öldürüleceğini haber vermişlerdi. Şah Abbas döneminin meşhur müneccimi Mevlana Celaleddin, bu uğursuz olayın olabileceği üç uğursuz günü yıldızların hareketlerinden ve yaptıkları açılardan tespit edip, Şah'a bildirmişti. Bu durum üzerine toplanan devlet erkânı müzakerelerden sonra adı geçen üç günde Şah Abbas yerine idam mahkûmu bir kimsenin tahta oturtulması formülünü bulmuşlardı. Nasıl olsa idama mahkûm olan bu kimse bu üç gün sonunda öldürülecekti.

Üç uğursuz günde tahta oturtulacak mahkûmu belirlemek için kura çekilmiş ve bu kurada Usta Yusuf-ı Terkeşdûz[1] ismi çıkmıştı.[2] Bu adam Safevi Devleti'ni bir hayli uğraştırmış, Kazvinli Derviş Hüsrev'in müritlerinden idi ve aynı zamanda mülhid (Allah'ı inkâr eden, dinsiz, imansız) sayılıyordu.

Derviş Hüsrev, Kazvin'de doğmuş, babası ve dedesi kuyu temizlemekle ve suyollarını tamir etmekle uğraşan orta halli bir aileden gelmekteydi. Fakat bu adam sonraları babasının işini bırakıp, dervişliğe ve kalenderiliğe meyletmiş ve dilediği gibi seyahat eder olmuştu. Bu yolculukları esnasında Şah Abbas dönemi tarikatlarından Naktavi tarikatı ile temasa geçmiş ve onlardan bir kısım malumat elde etmişti. Daha sonra Kazvin'e geri dönüp, bir mescidin köşesine yerleşmiş ve yanına bir takım dervişleri toplamıştı. Onun faaliyetleri ve ünü yayılınca Şah Abbas, bu adamı huzuruna çağırtıp ne yaptığını sordu. Adam Şah'a on iki imamlı Şii mezhebine bağlı

---

[1] Terkeş (Tirkeş) ok kılıfı (sadak) anlamına gelmektedir. Terkeşdüz ise Farsça bir tamlama olup "*ok kılıfı diken, yapan*" anlamındadır. Anlaşılan bu adam sadak ustası idi.

[2] İskender Bey Münşî, a.g.e., s. 189

olduğunu, şeriat hilafına bir şey yapmadığını söyleyince Şah adama dokunmadı. Fakat Şah Abbas, adama mescitte oturmamasını ve halkı etrafına toplamamasını tembihlemişti.[3]

Safevi Şah'ının uyarılarına rağmen faaliyetlerini gizlice devam ettirip, etrafına adam toplamak suretiyle başkent Kazvin'de hayli güç ve taraftar kazanan bu adam, Şah Abbas tarafından takibe alındı. Sonunda Şah güvendiği bir adamına bu adamın ve etrafının öldürülmesini emretti. Yusuf-ı Terkeşdûz da işte bu bahsedilen Derviş Hüsrev'in müritlerinden olup, onun hayli ateşli bir savunucusu idi. Şah Abbas, Loristan seferi ile meşgul iken emri gereğince Derviş Hüsrev ve adamlarının tümü yakalanıp, hapsedilmişlerdir.[4]

Kurada ismi çıkan Yusuf-ı Terkeşdûz, hapisten çıkartılıp Şah'ın huzuruna getirildi. Şah Abbas, kendisinin tahttan feragat edip onu Şah yaptıklarını Yusuf'a söyledi. Şahlık tacını başına koyup güzel elbiseler giydirdiler. Sırmalı mücevherlerle işlenmiş eğerli bir ata bindirip, başına da Şahlık bayrağı açtılar. Ordunun tüm emirleri ve devlet erkânı onun hizmetine hazırlandı. Bu şekilde yeni Şah, evden Divanhane'ye, Divanhane'den de eve götürülüyordu. Bu sayede Yusuf, ömründe görmediği kadar çeşitli yiyeceği ve içeceği yemiş, içmiş hapiste kaldığı günlerin acısını çıkarmıştı.[5] Nöbetçiler kapısında daima bekliyorlardı. Herkes onun emrine âmade idi. Şah Abbas, bu üç günlük süre zarfında yanına birkaç güvendiği adamını alarak gezintiye çıkıyor ve kesinlikle devlet işleriyle ilgilenmiyordu. Müneccimbaşı Mevlana Celaleddin-i Muhammed Yezdî de Yusuf'un bir ferman hazırlayıp kendisini öldürtmesinden çekindiğinden birkaç gün ortadan kaybolmuştu.[6]

5 Ağustos 1593 - 8 Ağustos 1593 tarihleri arasında üç günlük saltanatın sonunda Şah Abbas şöyle söylemişti: *"Şer'an bir adamın*

---

[3] İskender Bey Münşî, a.g. e., s. 187

[4] İskender Bey Münşî, a.g.e., s. 188

[5] Ebu'l Hasan Kazvinî, a.g.e., s. 41

[6] Tarih-i Alem Ara-i Abbasi'ye göre Yusuf-ı Terkeşdûz, Müneccim Mevlana Celaleddin'in hazırladığı bu oyunu biliyordu ve bu üç günlük süre sonunda öldürüleceğinden haberdar idi. Bkz. İskender Bey Münşî, 1945, s. 189-190

katli, saltanat bile sürmüş olsa vaciptir. İki-üç gün sonra bu adamın başını kesin." Böylece Şah Abbas'ın emri gereğince, Yusuf-ı Terkeşdûz cellât tarafından başı kesilerek öldürüldü.[7] Bu olaydan sonra Derviş Hüsrev de şeriatın gerektirdiğince amel etmediği gerekçesiyle öldürülüp, tüm Kazvin şehrine teşhir edildi. Yusuf'un öldürülmesi olayı devrin şairlerinden ve aynı zamanda hekimlerinden olan Rükneddin Mesud Kâşi tarafından Şah Abbas'a hitâben yazılan bir dörtlükte hicvedilmiştir.

"Senin kılıcın ki binlerce Yusuf gibi mülhidi Müslüman etti.

Yusuf ve saltanatı hakkında iki beyit söylemek gönlüme düştü.

Tüm dünya ona gidip, secde etti. Bu senin emrinle oldu.

Şeytan Tanrı'ya karşı gelerek secde etmemişti, ama senin emrinle âdem Şeytan'a secde etti." [8]

[7] Ebu'l Hasan Kazvinî, a.g.e., s. 40

[8] Ebu'l-Hasan Kazvinî, a.g.e., s. 40

d) Lor İsyanı

Loristan [Luristan], İran'ın iç batı kesiminde, Zagros Dağları'nın arasında yer alan ve yönetim merkezi Hürremabad şehri olan bir eyalettir. Luristan ahalisi Şii olup, muhtelif aşiretlere mensuptur. Lor Hâkimi Şahverdi Han-ı Abbasî, Şah Abbas'ın cülusunun ilk yıllarında kendi atalarının mülkü olan Loristan'da hükümeti ele almıştı. Lor (Lûr) kabileleri reisi Şahverdi Han'ın *"Abbasî"* unvanını kullanmasının sebebi bu kabilenin kendilerini Abbâs b. Ali b. Ebî Tâlib neslinden saymalarından ileri gelmekteydi.[1]

30 Ekim1588 yılında Bağdat Serdar'ı Ciğalazâde Sinan Paşa, Şah Abbas'ın Özbeklere karşı düzenlediği Horasan Seferi için Kazvin'den ayrılmasından istifade ederek Nihavend ve etrafındaki birkaç kaleyi zapt ve tahkim, Lûristan Hâkimi Şahverdi Abbas Han'ı Câmâsb'da mağlup ve Hemedan Hâkimi Korkmaz Han'ı Darmayan Geçidi'nde esir etmişti.[2] Bu gelişme üzerine Lor Hâkimi Şahverdi Han, Ciğalazâde Sinan Paşa'ya başvurarak, itaat arz etmiş ve Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır.[3] Zaten II. Şah İsmail zamanında da Lûristan Valisi, Osmanlılara iltica etmiş ve kendisine kılıç, sancak ve hilat gönderilmişti.[4] Yine Safevi hükümdarı Muhammed Hüdabende(1578-1587) zamanında da Luristan Hâkimi, Osmanlılara itaat edip, bağlılık göstermiş, bazı bölgeleri kendisine istemiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti kendisine bazı sancakları vermişti. Fakat daha sonra Safevi Şah'ından gelen hilat ve tacı kabul ederek yine taraf değiştirip Safevilere sığınmıştı. Bu şekilde Luristan hâkimi, hangi taraf o sırada güçlü görünüyor veya daha fazla taahhütte bulunuyorsa o tarafa doğru yanaşıyordu.

Osmanlılarla 1590'da İstanbul Antlaşması imzalandıktan sonra Şahverdi Han, birkaç sene başına buyruk hareket edip, bir

---

1 Bekir Kütükoğlu, 1993, s. 214

2 Bekir Kütükoğlu, "Murad III", İ.A, İstanbul, 1993, c. 8, s. 620

3 Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi**, Haz. B. Sıtkı Baykal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982, c. 2, s. 103

4 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, TTK, Ankara, 1983, c. 3, s. 56

türlü itaat yoluna girmemiştir. Ayrıca kurnazlık yapıp, iki tarafı da idare etmek niyetindeydi. Zamanına ve yerine göre hem Kızılbaş tacını hem de Rûmi kavuğunu kullanıyordu.[5]

Şahverdi Han, Şah Abbas'ın beşinci saltanat yılında 1000 Hicri'de(1591/92), genç Şah'ın ülkedeki yerel bazı isyanları bastırıp, duruma hâkim olmaya başlamasıyla sıranın kendinse geleceğinden korkmuş ve Osmanlılardan ümidini kesmişti. Bunun üzerine ister istemez yine yönünü Safevi Sarayı'na döndürmüştü. Hüseyin Bey adlı bir akrabasını Şah'a gönderip, affını istedi. Şah Abbas, bunun üzerine onu affedip, himayesine aldı. Ayrıca kendi kız kardeşini ona verip Safevi Hanedanı'nın damadı yaptı. Böylece Şahverdi Han, atalarından hiç birinin elde edemediği bir nüfuz ve otoriteye sahip olmuştu. Fakat buna rağmen bağımsız hareket etmeye alışmış olan Şahverdi Han, arada sırada Şah Abbas'a bazı hediyeler göndermekle iktifa ediyordu. Görünüşte Şah'a bağlıydı fakat bağımsız olarak hüküm sürüyordu. Ayrıca bazı oymakları zorla yerlerinden edip, kendi topraklarına yerleştiriyordu.

Şahverdi Han, cüretkâr hareketlerini devam ettirip, Bürucerd vilayetine el uzatmaya başlayınca Şah Abbas, bir hamle yapmak istedi. Fakat Gilân sorunu ve doğudaki Özbek tehdidi ona istediği fırsatı vermedi. Şah Abbas, Özbeklere karşı yapılacak Horasan seferi için Uğurlu Sultan Bayat'a asker toplama emri vermişti. Uğurlu Sultan, bu iş için Loristan'ın Bürucerd şehrine geldi. Bunun üzerine Şahverdi Han, Uğurlu Sultan'a taarruz edip, onunla muharebeye girişti. Burada bulunan Bayat aşireti ileri gelenleri ile meşveret eden Uğurlu Sultan, Şahverdi Han'a bu saldırısının sebebini sormak için adam gönderecekken Şahverdi Han ve Lor ordusu göründü. Mecburen karşı koyup savaşmak zorunda kalan Uğurlu Sultan, muharebede öldü ve Bayat aşireti de inhizama uğrayarak dağıldı.[6]

Şahverdi Han, yaptığı işin farkına varıp, tekrar dayızâdesi Hüseyin Bey'i Şah'a gönderip sudan sebepler ileri sürerek affını istedi. Fakat Uğurlu Sultan'ın öldürüldüğünü öğrenen Şah Abbas,

---

[5] İskender Bey Münşî, a.g.e., s. 180
[6] İskender Bey Münşî, a.g.e., s. 182

bu sefer çok öfkelendi ve Horasan seferini bir kenara bırakıp, memleketinin içinde bu tür cüretkâr işler yapan bir adamı cezalandırmayı daha önemli gördü. Ordusunu toplayan Şah Abbas, Loristan'a sefere çıktı. Şahverdi Han'ın her zaman oturduğu Hürremâbad Kalesine gidildi. Fakat Şahverdi Han çoktan kaçmıştı. Loristan'da bulunan bazı aşiret beyleri ve emirler gelip, Şah Abbas'a katıldılar. Şah Abbas, Hürremâbad Kalesi ve havalisini Mehdi Kuli Han Şamlu'ya verdi. Bu arada Şahverdi Han'ın Osmanlı ülkesine kaçacağı haberi duyuldu. Bunun üzerine Şah Abbas onu yakalamaya karar verdi. Ordunun ağırlıklarını bırakan Şah, az bir kuvvetle hızlıca Şahverdi Han'ın bulunduğu Sed Mere adlı yere gitti. Fakat buraya ulaşıldığında Şahverdi Han'ın kaçıp, Osmanlı Devleti sınırlarına girdiği anlaşıldı. Osmanlı sınırını geçip, Bağdat'a doğru kaçan Şahverdi Han'ın karısı, çocukları ve atları Kızılbaş eline geçmiştir.[7] Fakat bu adamın sınır ihlali veya Osmanlıya sığınması iki taraf arasında barışa zarar verebilecek bir mevzu teşkil etmemiştir. Şah Abbas, bölgede huzuru sağladıktan sonra Şahverdi Han tarafından zorla göç ettirilen Kara Ulus oymaklarını, Hemedan'daki yerlerine iade ettirmiştir.

Şahverdi Han'ın korkusundan firar etmiş olan dayıoğlu Sultan Hüseyin, Şah Abbas'a başvurup, itaat arz edince Şah, onu Loristan Hâkimi olarak atadı. Fakat Hüseyin Han'ın sahip olduğu arazi bir dereceye kadar tahdit edilmiş idi.[8] Çünkü Hürremâbad ve havalisi aynı zamanda Loristan Muhafız'ı olan Mehdi Kuli Han Şamlu'ya verilmişti. Lorların aksakalları, Şah'ın inayetine mahzar oldular. Şah Abbas, onları Sultan Hüseyin'in hizmetine tayin etti. Bunlar da Şah'a yüz bin baş koyun hediye etti. Şah, emir vererek bu koyunları muzaffer ordu efradına taksim ettirdi.[9]

Şah Abbas, Loristan'da düzeni sağladıktan sonra Horasan üzerine yürümeyi planlıyordu ki Nişabur Hâkimi Derviş Han'ın

---

7 Molla Celal, **Ruznâme-i Molla Celal**, Yay. Haz. Seyfullah Vahidniya, İntişârât-ı Vahid, Tahran, 1366, s. 122

8 V. Minorsky, "Lurlar", İA, İstanbul, 1993, c. 7, s. 88

9 İskender Bey Münşî, a. g. e., s. 184-185

Özbeklerle sulh yapıp, şehri terk ettiğini ve Abdullah Han'a mağlup olan Harezm Han'ı Hacı Muhammed'in Kazvin'e sığındığını duydu. Bu haber üzerine Horasan'a yürüme fikrinden vazgeçip, Loristan işlerine devam etti. Şahverdi Han karşısında yenilgiye uğrayan Bayat aşiretine kızıp, kusurlarından dolayı onları ayıpladı. Fakat Uğurlu Sultan'ın yerine Bayatlara hâkim olan kardeşi Şahkuli Sultan, Şah Abbas'tan Bayatların affı için ricada bulundu. Şah'ın nezdinde itibarı olan bu adam sayesinde Bayatlar affedildi. Bunun karşılığı olarak Bayat aşireti, üç bin kadar aygır, beygir ve iyi cins Bayat atını Safevi Şah'ının huzuruna gönderdi. Bundan başka 3000 tümen tutarında altın parayı da ceza kabilinden Safevi Divan'ına teslim ettiler.[10] Daha sonra Şah Abbas, Loristan'dan ayrılarak 6 Ekim 1593'de Kazvin'e döndü.[11]

1594 yılında Luristan'a geri dönen Şahverdi Han, dayısının oğlu olan Vâli Sultan Hüseyin'i katletmiş ve ardından H.1005(M.1596/1597)'de Mehdi Kulu Han aracılığı ile Şah'a itaat arz etmiş, fakat H.1006(M.1597/1598) tarihinde yakalanıp öldürülmüştür.[12]

[10] İskender Bey Münşî, a. g. e., s. 185
[11] Bekir Kütükoğlu, 1993, s. 215
[12] Bekir Kütükoğlu, 1993, s. 215

e) Lâristan'ın Hâkimiyet Altına Alınması

Lâristan, güney İran'da Fars eyaletine dâhil bir bölgedir. Bu bölgenin merkez şehri Lâr'dır. Lâr'da mahalli bir sülale hüküm sürmekte idi.[1] Bu sülaleye mensup hükümdarlar Lâd(Lâr'ın eski ismi) şehrinin, Keyhüsrev[2] tarafından Milâd oğlu Gurgin'e verilmiş olması menkıbesine dayanarak kendilerini bu efsanevi kahramandan türemiş biliyorlardı. Hatta ona atfedilen tacı da giyerlerdi.[3]

Şah Abbas zamanında Lâr Hâkimi II. İbrahim Han idi. Bu Han'ın gerçek ismi Mirza Ala el-Mülk idi. Şah Abbas'ın babası Şah Hüdabende devrinde "*II. İbrahim Han*" lakabını almasına izin verilmişti. Lar hâkimleri, merkezi idare güçlü olduğunda tâbi oluyorlar ama merkezi idare zayıfladığında müstakil hareket ediyorlardı. Bu alışkanlıkları gereği, Genç Lâr Hâkimi İbrahim Han da Şah Abbas'ın tahta geçişini tebrik etmek için Şah, Fars eyaletinde olduğu sırada bizzat huzura gitmeyip birkaç hediye ile bir komutanını gönderdiği gibi onun içte ve dışta huzuru ve sükûneti sağlayıp devleti toparlama faaliyetlerinden istifade ederek istiklal sevdasına düşmüştü. Bunun neticesi olarak memleketinden geçen tacir ve seyyahlara zulmediyordu. Ayrıca Şah Abbas tarafından gönderilen haraç toplama memurlarına kötü davranıyordu. İran'ı geleneksel sınırları içinde birleştirmeye çabalayan Şah Abbas'ın Safevi başkenti İsfahan'ı deniz kenarına bağlayan ana yolun Lâr şehrinden[4] geçtiği bir devirde böyle bir hareketi hoş görmesi mümkün değildi. Bunun üzerine Şah Abbas, Belh seferindeyken Fars hâkimi Allahverdi Han'a emir vererek ilk fırsatta Lâr bölgesindeki otono-

---

1 Bu sülale kendilerinin Sasani soyundan geldiklerine inanıyorlardı. Hanları olan İbrahim Han'ın da Fars'ın eski padişahlarından Gorgin Milad'ın soyundan geldiğine inanırlardı. Bkz. Abdülazim Rezayi, 1363, s. 318; Rıza Pazuki, 1317, s. 323

2 Pers İmparatoru Büyük Keyhüsrev ya da Sasanilerin en meşhur ve en çok övülen kralı I. Hüsrev olmalıdır. Lâr Hâkimleri, kendi hâkimiyetlerini bir nevi meşrulaştırmak için bu menkıbeyi kullanıyor olmalıydılar.

3 V. Minorsky, "Lâr", İA, İstanbul, 1993, c.7, s. 15

4 Lâr şehri, Şiraz'dan Bender Abbas'a giden yol üzerindedir.

miye son verip Safevi toprakları içine ilhak etmesini istedi. Tam bu sırada yaşanan bir olay bölgenin fethi için Şah'ın aradığı bahaneyi ortaya çıkardı. Laristan bölgesinden geçen Santo Fonte adlı Venedikli bir tüccarın mallarına ve ailesine İbrahim Han tarafından el konulunca, tüccar Şah'tan yardım istedi ve Kâşan'daki Hıristiyan cemaati İbrahim Han'dan şikâyetçi oldu. Ülkesindeki tüm yabancı tüccarların koruyucusu olan Şah Abbas, bu fırsatı kaçırmayarak Allahverdi Han'a saldırı emri vererek Laristan'ı istila etmesini istedi. Böylece Bahreyn'i aldıktan sonra Laristan üzerine yürümeyi tasarlayan Fars Beylerbeyi Allahverdi Han, Şah Abbas'ın emri doğrultusunda 15.000 kişilik bir ordu ile Kasım/Aralık 1601 tarihinde İbrahim Han'ın üzerine yürüdü.[5] İbrahim Han, bahis konusu olan tüccarın mallarını ve ailesini teslim etse de bu, topraklarının Safevi kuvvetlerince istila edilmesini engellemedi. 7000 bin askeri ile birkaç ay kuşatma altında kalan Lâristan hâkimi İbrahim Han, sonunda çaresiz kalınca Allahverdi Han'a boyun eğmek zorunda kaldı. Sonunda bölge halkı tarafından tılsımlı olduğu söylenen ve bu sebeple ele geçirilemeyeceği düşünülen Lar Kalesi Safevi hâkimiyetine geçmiş oldu. Allahverdi Han, Lar Kalesi'nin fetih haberini o sırada İsfahan'dan Meşhed'e yaya olarak gitmekte olan Şah Abbas'a iletti. Bu müjdeli haber Ocak 1602 tarihinde Şah'a ulaştı. Şah bu sırada Horasan'da idi ve oradan Allahverdi Han'a kıymetli bir hilat ile çeşitli hediyeler gönderdi ve ele geçen ganimetle birlikte İbrahim Han'ın huzuruna gönderilmesini istedi. Bunun üzerine Allahverdi Han, yanına İbrahim Han'ı ve ele geçen ganimetleri alıp 25 Şubat 1602 tarihinde Horasan'a doğru yola çıktı. Haziran ayında Herat'a ulaşıp İbrahim Han'ı huzura çıkardı. Fars Hâkimi Allahverdi Han, İbrahim Han'ı mağlup ettikten sonra onun hazinelerini ve kıymetli mücevherlerini de ele geçirmişti. Allahverdi Han, Laristan'ın ve Bahreyn'in fetihnâmelerini, aynı zamanda Lâr Hâkimlerinin geleneksel tacı olan Keyhüsrev Tacını da Herat'ta iken Şah Abbas'a sunmuştur.[6]

---

[5] Nasrullah Felsefi, 1375, s. 1089

[6] Rıza Pazuki, 1317, s. 323

İbrahim Han, aynı yıl 35 yaşında Horasan'da iken bir salgın hastalıktan ölünce, Lâr'ın idaresi itikadı bütün bir Şii olan Kadı Ebu'l-Kâsım'a verildi.[7] Böylece Fars körfezine çok sayıda kıyısı olan Laristan bölgesinin Safevi Devleti'ne bağlanmış olmasıyla Şah Abbas, Portekiz karşısında Fars körfezindeki konumunu güçlendirmişti.[8]

Lâr Krallığı, Büyük Şah Abbas tarafından zapt edildikten sonra özellikle Laristan bölgesinde yaygın olarak kullanılan bir tür gümüş para olan "*larin*" de tedavülden kaldırılmıştır.[9]

---

7 V. Minorsky, 1993, s. 15

8 Hafez F. Farmayan, 1969, s. 14

9 J. Allan, "Larin", İA, İstanbul, 1993, c. 7, s. 17

II) Fetihler

a) Bahreyn'in Fethi

Bahreyn, Basra körfezinin batı sahili yakınlarında bulunan takımadalarıdır. Bu adaların en büyüğüne Bahreyn adı verilir. Uzunluğu 50, genişliği 17 km kadardır. Hükümet idare merkezi Manama olup, burası aynı zamanda adanın limanıdır. Adaların başlıca servet kaynağı inci avcılığıdır. Bu inci ticaretinin Osmanlı ekonomisinde de önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Hatta Osmanlı topraklarından altın ve gümüş çıkarması yasak İranlı ham ipek ithalatçıları, Bursa'da eline geçen nakit parayı incilere yatırırdı.[1] İnci ticareti 17. yüzyıl Portekiz tüccarların seyahatnamelerini de yansımış, seyyahlar inci avcılığını canlı bir şekilde seyahatnamelerinde tasvir etmişlerdir. Ayrıca adanın her tarafını kaplayan zengin hurmalıklardan da mühim gelir elde edilirdi. Halk Arapça konuşur, fakat Farsça da anlar. Ahalisi melez bir ırktır.[2]

Ortaçağda Bahreyn, halifeler devletine tâbi idi. 1507'den 1622'ye kadar burası Portekizlilerin faaliyet sahasında idi. Lâkin bunlar Hürmüz'ü kaybedince Bahreyn adalarından da tam olarak el çektiler. Hürmüz'ün Portekizlilerden fethinden önce Bahreyn, Şah Abbas'ın Fars valisi Allahverdi Han tarafından Safevi Devleti'ne bağlanmıştır.

17. yüzyılın başında Bahreyn ülkesi eski Hürmüz hâkimi Sungurşah'ın oğlu Turanşah'ın hâkimiyeti altında idi. 1010 Hicri'ye (1601/1602) gelindiğinde burası Hürmüz hâkimine bağlı idi. Sonraları Hürmüz adasının yönetimi Turanşah'ın oğluna geçmiştir. Portekiz ülkesi bu adada nüfuz sahibi idi. Ayrıca burada bir ticaret merkezi kurmuşlardı. 1010 Hicri'de (1601/1602) Hürmüz Hâkimi Ferruhşah vefat edince oğlu Firuzşah onun yerine tahta geçmiştir.

---

1 Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000, C. I, s. 398 n.1

2 J. Oestrup, "Bahreyn Adaları", **İA**, İstanbul, 1993, c. 2, s. 230

Bahreyn Hâkimi Rükneddin Mesut, aynı zamanda Hürmüz Veziri Reis Şerefüddin Lütfullah'ın kardeşi idi. Rükneddin, Portekiz himayesinde olan Hürmüz Hâkimi Firuzşah'ın korkusundan Fars şehrinin ileri gelenlerinden olan Muineddin Fâli'den yardım istedi (1602). Bu kişi, Safevilerin Fars Hâkimi Allahverdi Han'a durumu iletince, hâkimliğinin ilk yıllarından beri Bahreyn'i almak isteyen Allahverdi Han bu fırsatı kullanıp, Muineddin Fâli'yi yardım amacıyla bir heyetle Bahreyn'e gönderdi. Ama aslında gerçek amacı orayı fethetmekti. Heyet, Bahreyn'e ulaşınca fırsatını bulup Rükneddin Mesut'u öldürmüş ve Bahreyn'de idareyi ele almışlardır. Bunun üzerine Hürmüz Hâkimi Firuzşah ve Portekiz askerleri, Muineddin Fâli ve Fars Hâkimi Allahverdi Han'ın kuvvetleriyle savaşa başlamışlardır. Bu savaşta Muineddin Fâli öldürülmüştür. Buna rağmen Bahreyn, Fars Hâkimi Allahverdi Han'ın hâkimiyetinde kalmıştır.[3] Çünkü Portekizliler adayı geri alacak güce sahip değillerdi. Fakat yine de Portekizliler, Hürmüz'den atılıncaya kadar Bahreyn Adası'ndan tam olarak el çekmeyeceklerdir.

[3] Rıza Pazuki, 1317, s. 322-323

b) Hürmüz Adası'nın Fethi

Hürmüz, Ortaçağda İran'ın en ehemmiyetli ticaret limanı olup, Basra Körfezi'nin girişinde yer almaktadır. Konumu itibariyle körfezin kapısı durumundadır. Batı Asya ile Hindistan arasındaki ticaret bu liman aracılığı ile yapıldığından Hürmüz, Hint Okyanusu üzerindeki memleketlerce ehemmiyetli addedilmiştir. Arapların fethinden sonra yabancı ticarete açılan ve şöhret kazanan Hürmüz, İlhanlılar zamanında takriben 1300 yılında kadim şehrin karşısında bulunan küçük adaya taşınmıştır.[1]

Hürmüz adası ve hemen onun karşısında yer alan Gemburun (Kemburun) Limanı, 16. yüzyılın başında H.912 (M.1506/1507) yılında, meşhur Portekizli seyyah, gemici ve donanma komutanı, ayrıca Portekiz'in Hint Okyanusunda emperyal bir koloni tesis etmesinde önemli rol oynamış Alphonso de Albuquerque tarafından alınmış ve böylece Portekiz askerleri adanın kalesini kolayca ellerine geçirmişlerdi. Bunun sonucunda Hürmüz Hâkimi Portekizlilerin emri altına girmiş, Portekizliler de kendilerine haraç vermesi şartıyla Hürmüz hakimine dokunmamışlardı.[2] Hürmüz adasında tahkim edilmiş ve güçlü bir kale inşa eden Portekizliler, adanın karşısında İran anakarasındaki Gemburun Limanı'nı da işgal etmişlerdi. Böylece geçiş bölgesi üzerindeki karşılıklı olarak iki noktaya sahip olan Portekiz, İran körfezindeki tüm ticari ve askeri aktiviteyi kontrol eder duruma gelmişti.[3]

Hint deniz yolu keşfedildikten sonra İran'ın güney sahillerinde görünmeye başlayan Portekizliler, Şah İsmail ile bir anlaşma yapmışlardı. Bu antlaşmaya göre İran, Hürmüz adasından tamamen vazgeçecek ve Hürmüz hâkiminin Portekiz Kralı'nın haraçgüzârı olmasını kabul edecekti. İran yine bu antlaşmaya göre Hürmüz adasının işlerine müdahale etmeyecekti. Bu şekilde Portekizliler 16. yüzyılın sonuna kadar Hürmüz adasında söz sahibi olmuşlar, Fars

---

1 R. Stübe, "Hürmüz", İ.A, İstanbul, 1993, c. 5, s. 632

2 Rıza Pâzuki, 1317, s. 333; R. Stübe, a. g. e., s. 633

3 Hafez F. Farmayan, 1969, s. 22

Körfezi'nde güç kazanarak, ticaret gemileri işletmeye başlatmışlar ve Hürmüz adasını da bir ticaret merkezi yapmışlardır. Böylece Portekiz gemileri kolayca Fars Körfezi'ni dolaşır hale gelmiş ve böylece önemli bir ticari avantaj elde etmişlerdi. Portekizliler adanın bu elverişli konumundan Şah Abbas'ın fethine kadar yaklaşık bir asır istifade edeceklerdir.

16. yüzyılda Portekiz'in baharat ticaretini Basra Körfezi'ne çekmesi sonucu Hürmüz, Arabistan, Mezopotamya, Venedik, Tataristan ve İran'dan gelen tacirler için Asya ticaretinin uluslar arası nitelikte bir antreposu olarak tanımlanıyordu. Ada, Portekiz hâkimiyetinde ticari bir gelişme yaşamış ve Hindistan ticaretinden sağlanan gelir artmıştı. Her yıl 20-30 gemi Hindistan'dan Hürmüz'e ulaşıyordu. Hindistan-İran Körfezi ticaretinin Portekizlilerin elindeki canlı ve hareketli merkezi Hürmüz'de Osmanlı tâbiyetindeki Ermeni ve Türkler ile Venediklilere rastlanıyordu. Bu ticaret sayesinde Portekiz, Hürmüz'den önemli miktarda gümrük geliri elde ediyordu. Ayrıca Hürmüz'deki Müslümanlar da adanın Hâkimi Portekizlilere haraç veriyorlardı.[4]

Şah Abbas'ın devleti toparlayıp düzene kavuşturmasına kadar gerek İran'ın iç durumu gerekse Özbeklerle ve Osmanlılarla savaşlar sebebiyle Hürmüz adasının fethi ve Portekizlilerin Fars Körfezi'nden atılmaları mümkün olmamıştı. Şah Abbas, 1602 yılında Bahreyn'in Safevi Devleti'ne bağlanmasından sonra Fars Hâkimi Allahverdi Han'a emir verip, Gemburun Limanı ve Hürmüz Adası'nı Portekizlilerin elinden alıp, Safevi hâkimiyetine katmasını istemişti. Fakat Fars Hâkimi bu işle ancak 1613 yılında ilgilenebilmiş, ilk teşebbüsünde başarılı olamayıp geri dönmüş ve ertesi yıl da vefat etmiştir. Allahverdi Han, vefat edince yerine oğlu İmam Kuli Han, Şah Abbas tarafından Fars Hâkimi olarak atanmıştır.[5]

---

[4] Halil İnalcık, 2000, s. 399- 401

[5] Rıza Pazuki, 1317, s. 334

Fars Hâkimi İmam Kuli Han, hâkimliğinin ilk yılında Portekizlilerin Hürmüz Adasını korumak için yaptığı Gemburun Limanı'nın fethine çaba göstermiş ve onları buradaki kaleden geri püskürtmüştü. Böylece kale Portekiz hâkimiyetinden çıkmış ve İmam Kuli Han tarafından yıktırılıp yeniden daha sağlam olarak inşa edilmişti. Kalenin fethi ile Gemburun Limanı -fetihten sonra Şah Abbas tarafından Bender Abbas ismini alacak- Safevi hâkimiyetine geçmiş oluyordu.[6] Fakat buranın tam karşısında yer alan Hürmüz adası daha fethedilebilmiş değil idi.

Şah Abbas, Portekiz'in Hürmüz adasında ticaret merkezi kurmasına ses çıkarmamıştı. Bundaki amacı eğer mümkün olursa Portekiz gemi ve askerlerinin yardımı ile Osmanlıya saldırmaktı. Ama sonra Osmanlı Devleti ile Nasuh Paşa Antlaşması (1612) ve Serav Barış Antlaşmaları (1618) olmuş, ayrıca Portekizliler, Müslüman tüccarlara ve ada halkına eziyet eder olmuşlardı. Dolayısıyla ordusunu modern bir şekilde tanzim eden, devletini toparlayan ve savaş meydanlarında Osmanlı Devleti'ne kafa tutan, hatta İspanya'nın müttefikliğine ihtiyaç duymadan Osmanlı hâkimiyetine geçmiş topraklarını geri alan Şah Abbas, Fars körfezindeki Portekiz hâkimiyetine hoşgörülü bakmıyordu. Bu sebeple Şah Abbas, adanın fethini planlıyor ve Portekiz tüccarlarına kötü davranarak tavrını net olarak ortaya koyuyordu. Aslında Şah Abbas, bu adanın fethini çok önceden istiyordu. Bu amaçla daha 1608 yılında Fars Körfezi'ne giren Hollandalılardan Zeynel Bey Şamlu vasıtasıyla yardım talep etmiş, fakat talebi kabul görmemişti.[7]

Portekiz'in kilit konumdaki Hürmüz adasına hâkim olup, Fars Körfezi'nde etkin rol oynaması, Hint Deniz ticaretinde görünmeye başlayan İngilizleri rahatsız etmişti. Böylece Şah Abbas amacına ulaşmak için tabii bir müttefik bulmuştu. Ayrıca Şah Abbas'ın donanmaya sahip olmaması da İngilizlerle ittifak yapılmasını gerek-

---

[6] Abdülazim Rezâyi, 1363, s. 319

[7] Abdürrıza Hûşnek Mehdevi, **Târîh-i Revâbıt-ı Hâriçi-i İran**, Müessese-i İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran, 1377, s. 100

tiriyordu. Sonunda İngilizler, Fars körfezinde Şah ile işbirliğine yanaşmışlardı.

1620 yılında 4 İngiliz gemisi Surat Limanı'ndan Fars Körfezi'ne doğru hareket etti. 28 Aralık 1620 tarihinde İngiliz donanmasına ait gemiler Portekiz gemileriyle karşılaşmış ve Cask yakınlarında meydana gelen savaşta İngilizler galip gelmişlerdir. Fakat İngiliz donanması komutanı Kaptan Shiling ölmüştür. Bu zafer neticesinde İngiliz gemilerine Fars Körfezi'nin yolu açılmıştır.[8]

İngiliz-Portekiz rekabetinden faydalanmak isteyen Şah Abbas, İngiliz donanmasının yardımı ile Hürmüz Adası'nı tamamen ele geçirmeye karar verdi. Bu amaçla Fars Hâkimi İmam Kuli Han, İngiltere hükümeti adına Doğu Hint Şirketi [Doğu Hindistan Kumpanyası][9] temsilcisi ile İran'da 26 Aralık 1621'de bir antlaşma yaptı. Bu antlaşmaya göre, İngiltere deniz yoluyla İmam Kuli Han da kara yoluyla Hürmüz adasındaki Portekiz kuvvetlerine saldıracaklardı. Fakat bu ittifakın bazı şartları vardı. Bunlar;

1) Ele geçirilen tüm ganimetler eşit olarak paylaşılacak.

2) Hürmüz Kalesine saldırı aynı anda olacak.

3) Adanın gümrük vergileri eşit olarak İran ile Doğu Hindistan Kumpanyası arasında paylaştlacak, İngiltere'den İran Şah'ına ve Fars Hâkimi'ne gelen ticari mallar gümrük vergisinden muaf olacak.

4) Savaştan sonra Hıristiyan esirler İngiltere'ye, Müslüman esirler İran'a verilecek

5) Savaşın tüm masraflarını iki taraf eşit olarak karşılayacak[10]

---

8 Abdürnıza Hüşnek Mehdevi, a.g.e., s. 90

9 30 Aralık 1600 tarihinde İngiltere Kraliçesi 1. Elizabeth(1558-1603) tarafından, Portekizlilerle Hindistan'dan yapılan ticaret -özellikle de baharat ticareti- hususunda rekabet edilmesi ve aynı zamanda Hint yarım adasında nüfuz kazanmak için kurulan bir şirkettir. 80 Londralı tüccar bu şirketi Kraliçe'nin onay beratı ile oluşturmuştur.

10 Rıza Pazuki, 1317, s. 335

İmam Kuli Han, İngilizlerle yapılan antlaşma sonrasında 3000 kişiden oluşan kendi askerleri ile Kemburun Limanı'na gidip, oradan gemilerle Hürmüz Adası'na doğru hareket etmiştir. Bir İngiliz filosu da antlaşma gereği denizden harekete geçmiştir. Müttefik güçler ilk adımda Portekiz için yiyecek ve su kaynağı olan Keşm adasını Portekiz'den aldılar. Onlara ait malları yağmaladılar. Sonra Portekiz askerini Hürmüz adasına kadar geri püskürttüler. 9 Şubat 1622'de İngiliz gemileri Hürmüz adasının karşısında demir attı. Bender Abbas'tan[Gemburun'dan] İngiliz gemileri ile taşınan İran askerleri, Hürmüz adasına çıktıktan sonra İmam Kuli Han ve Şahkulu Bey komutasında kara yoluyla Hürmüz adasının kalesine saldırdılar. İmam Kulu Han, şehri ateşe verdi ve iki ay süreyle kaleyi kuşattı.[11] Bu kuşatma neticesinde 19 Nisan'da adadaki kalenin hisarları yıkıldı. Bunun üzerine İngilizler aracılığı ile İmam Kulu Han ile görüşme talep eden kalenin Portekiz Hâkimi Ruy Fereira d'Andrada, kaledeki tüm Portekizlilerle birlikte 23 Nisan 1622 tarihinde etrafları İngiliz gemileriyle sarılı bir şekilde Batı Hindistan'daki Goa Limanı'na kaçmıştır. Daha sonra İmam Kulu Han, bu stratejik kaleye 200 kişilik bir Safevi garnizonu yerleştirmiştir. Böylece Fars körfezinde ticaret için çok önemli olan Hürmüz adası bir asırlık Portekiz işgalinden sonra İran'ın eline geçmiş oldu.[12] Bahreyn, Keşm ve Hürmüz adasının Safevi hâkimiyetine geçmesi ile Şah Abbas, İran körfezindeki ticareti tamamen kontrolüne almış oluyordu.

Hürmüz'ün fethinden sonra müttefik güçlerin eline birçok ganimet geçmiştir. İranlılar, İngilizlerin payına düşen ganimetleri de ucuza onların elinden almıştır. Hürmüz adasının fetih haberi, Şah Abbas Horasan işlerini tanzim etmek amacıyla Herat'ta ikamet ettiği sırada ona ulaşmıştır(Ağustos-Ekim 1622). Safevi Devleti, adanın fethinden sonra yukarıda bahsedilen anlaşmanın şartlarına uymadığı gibi İmam Kulu Han'a gönderdiği bir emirle Hürmüz ile Keşm adasındaki Portekiz tahkimatlarını yıktırmış ve Hürmüz ada-

[11] Hafez F. Farmayan, 1969, s. 23
[12] Rıza Pazuki, 1317, s. 336

sında bulunan şehri tamamen tahrip ettirmiştir.[13] Şah Abbas, İngilizlere vaat ettiği imtiyazları da fetihten sonra onlara vermemiştir.[14]

Şah Abbas, İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'na ait gemilerin yardımı ile Hürmüz'ü Portekizlilerden aldıktan sonra yeni tesis etmiş olduğu Bender Abbas'ı kendi idaresi ile Hürmüz'ün yerine ikame etmiştir. Hürmüz'ün inhitâtı da o tarihten itibaren başlamıştır.[15] Bender Abbas, eski adı Gemburun olan Hürmüz adasının karşısındaki eski bir iskân yerine inşa edilmiştir. Bender Abbas(Abbas Limanı) adını bizzat Şah Abbas koymuştur. Burası coğrafi konumu dolayısıyla tüm Fars Körfezi'nin en müsait limanıdır. Şah burayı kurarak Fars Körfezi'ni daha iyi kontrol etmek istemişti. Şah, İngiliz ve Hollanda gemilerinin rahatça bu limanı kullanmalarını sağlamıştır. Fakat İran Şah'ının vücuda getirdiği bu yeri, henüz teşekkül etmemiş olan bir deniz ticaretinin merkezi yapmak projesi, tebaasının denizcilik hayatını sevmemesi yüzünden akim kalmıştır. Bununla birlikte Hürmüz'e halef olan Bender Abbas, bir asırdan fazla çok daha mütevazı bir halde olsa bile deniz ticaretine merkez oldu. İngiliz ve Hollandalılar tarafından yürütülen ticaret -özellikle de ipek ticareti- sayesinde hızla gelişme göstermişti. Ayrıca Şah Abbas, ham ipek akışını Bender Abbas yönüne çevirebilmek için uğraşmıştı. Şah Abbas zamanında nüfusun 20.000 kişi olduğu tahmin edilen şehrin içme suyunu sağlaması açısından büyük sarnıçlar kazdırılmıştır.[16]

---

[13] M. Streck, "Bender Abbas", İ. A., İstanbul, 1993, c. 2, s. 516
[14] Abdülazim Rezâyi, 1363, s. 319
[15] R. Stübe, 1993, s. 633
[16] M. Streck, 1993, s. 515-517

c) Kandahar'ın Fethi

Kandahar, bugün Afganistan'ın orta güney kesiminde yer alır ve ülkenin üçüncü büyük şehridir. Deniz yüzeyinden yaklaşık 1056 metre yükseklikte olan şehir, Tarnak ve Argantab ırmakları arasında bulunmaktadır. Verimli bir arazide kurulu olan şehir, üç taraftan dağlarla çevrilidir. Kandahar, stratejik bir öneme sahip olup, Afganistan'ın en mühim ticaret ve idare merkezlerinden biridir. Hatta ülkenin güneyinin başlıca ticaret merkezidir. Kandahar vilayeti, Afganların büyük Dürrâni kabilesinin başlıca yaşam alanıdır.[1]

İran ve Horasan'dan Sind'e ve Kâbil üzerinden Pencab'a yani genel olarak Hindistan'a giden yollar üzerinde bulunması sebebiyle stratejik ve çok önemli bir şehir olan Kandahar, 16. yüzyılda birkaç defa Safeviler ile Bâbürlüler arasında el değiştirmişti. Şah Tahmasp zamanında 1558 yılında Safevi hâkimiyetine geçen Kandahar, Tahmasp'ın ölümünden sonra ülke kargaşaya sürüklenince Şah Abbas'ın Özbeklerle uğraştığı bir dönemde 1595 yılında tekrar Babür Devleti'nin hâkimiyetine geçmişti. Bu olay şöyle gelişmişti. Tahmasp, Kandahar Safevi hâkimiyetine geçince buraya Safevi mirzalarını göndermişti. Fakat Tahmasp'ın ölümünden sonra Safevi ülkesi kargaşalıklara sürüklenmiş, otorite kaybolmuş ve Özbekler Horasan'ı ele geçirmişlerdi. Horasan'ın elden çıkmasıyla doğal olarak Kandahar'daki Safevi mirzaların merkez ile ilgileri de kesilmiş oluyordu. Böylece Özbeklerin eline düşmek istemeyen Safevi mirzaları, Babür Devleti Hükümdarı Ekber'e sığınıp onun egemenliğini kabul etmişlerdir. Böylelikle Kandahar yeniden Gurkanlılar eline geçmiştir.[2]

Safevi şahları, Hindistan ile İran arasındaki ana ticaret rotası üzerinde bulunan ve Hindistan'ın batı uçlarını Herat yoluyla İran'a birleştiren güzergâhın odak noktası olan Kandahar şehrini daima Horasan ülkesinin bir parçası sayıyorlardı. Safevilere göre Horasan

---

1 M. Longworth Dames, "Kandehar", İA, İstanbul, 1993, c. 6, s. 152

2 Yusuf Hikmet Bayur, Hindistan Tarihi, TTK, Ankara, 1987, s. 150

dört şehirden(Herat, Meşhed, Kandahar ve Merv) oluşuyordu. Bu yüzden Safeviler Kandahar'ı her zaman kendi hâkimiyet alanları altında bulundurmak istiyorlardı. Horasan bölgesinin emniyeti için Kandahar'ı hâkimiyetleri altında tutmak isteyen Safevi şahlarına karşı Babür hükümdarları da Kabil şehrinin ve Kuzey Hindistan'ın müdafaası için Kandahar'a hâkim olmak istiyorlardı. Bu yüzden Kandahar, iki devlet arasında birçok defa el değiştirmişti.

Kandahar, ticari açıdan çok mühim bir merkez idi. Lahor'dan Kandahar yoluyla İsfahan'a ulaşan yol, bazı tehlikeler ve zorluklar içermesine rağmen en çok tercih edilen ve yoğun olarak kullanılan bir güzergâh idi. Yolculuk toplam beş ay sürüyordu. Bu yol üzerinde kervanlar aracılığıyla çivit, şeker, baharat, pamuklu dokumalar ve elbiseler taşınıyordu. Sarık ticareti de çok önemli boyutlardaydı. Çünkü İran'da kullanılan sarıkların tümü Hindistan'dan geliyordu.[3] Hindistan'da kurulan Babür Devleti için Kandahar coğrafi konumundan dolayı da önemliydi. Çünkü Hindistan'a kuzeyden gelebilecek saldırılar için Kandahar Kalesi bir set görevi üstlenmişti. Tabii Safeviler de bunun aksine Hindistan'dan gelecek saldırganların Kandahar Kalesi'ni kendi aleyhlerine üs olarak kullanmalarından korkuyorlardı.

Şah Abbas'ın ülkenin iç işleri ile meşgul olduğu sıralarda Babür Devleti hükümdarı Ekber Şah (1556-1605), Kandahar'ı hâkimiyeti altına almıştır. Şah Tahmasp'ın kardeşinin torunu olan Kandahar Hâkimi Muzaffer Hüseyin, Özbeklerin Herat kuşatması esnasında gösterdikleri sert tutum ve İranlıların feci bir şekilde katledilmeleri üzerine korkmuş ve merkezle irtibatı kesilip yardım ümidi olmadığından Özbek tehdidine karşı Babür Devleti'ne sığınıp şehri Ekber'e teslim etmiştir (Nisan 1595). Kandahar'ın Babürlülerin eline geçmesi üzerine Şah Abbas, dostâne bir mektupla Kandahar'ı Ekber Şah'tan geri istemiştir. Fakat bu isteği uygun bir dille reddeden Ekber, Şah Abbas'ın elçisini bir süre Hindistan'da tutmuş-

---

[3] Clara C. Edwards, "Relations Of Shah Abbas The Great, Of Persia, With The Mogul Emperors, Akbar And Jahangir", Journal Of The American Oriental Society, Sayı 35, 1915, s. 250

tur. Zaten kendi iç meseleleri ile meşgul durumda olan Şah Abbas, konunun üzerinde çok fazla duramamış ve kendi mülkünün bir parçası saydığı Kandahar ile ancak 1620 yılında devletini güçlendirip, Osmanlı ve Özbek tehlikelerini bertaraf ettikten ve ülkesini huzura kavuşturduktan sonra kesin olarak ilgilenmeye başlayacaktır.

Babür Devleti hükümdarı Ekber Şah ölünce, Herat ve Kandahar'a yakın yerlerde bulunan Kızılbaş beyleri Kandahar'ı Gurkanlılardan geri almak için uğraş ve saldırılara koyulmuşlardır. Fakat babasının yerine tahta geçen Cihangir(1605-1627), gerekli yardımı göndermiştir. Ayrıca o sıralarda Osmanlı ile savaşmakta olan Şah Abbas, kendi beylerine uslu durmaları buyruğunu yollar ve Cihangir'i kendi kardeşi saydığını ekler.[4]

Şah Abbas, 1620'de iki yıldır İran'da alıkoyduğu Babür elçisi Mirza Berhordar Han'ı[Han Alem], kendi elçisi Tûşmâl Başı Zeynel Bek Şamlu[Beğdili] ile birlikte Cihangir'e gönderip, münasip bir dille Babür kuvvetlerinin Kandahar'dan çekilmesini istemiştir.[5] Şah Abbas, bu elçi ile birlikte Cihangir'e üzerine kendi adını yazdırdığı 100.000 rupi değerinde bir lâl, çeşitli hediyeler ve değerli kumaşlar göndermiştir.[6] Ayrıca zeki bir siyasetçi olan Şah Abbas, Cihangir'in mücadele içinde olduğu Dekken Emirleri ile temas halindeydi. Bundan amacı Babür hükümdarının dikkatini Dekken üzerine çekip, Kandahar'ı kolayca fethetmek idi. Fakat Cihangir, asıl niyetini anladığı Zeynel Bey'e sert bir şekilde hitap edip, Babür geleneklerine uygun davranmayan Safevi elçisini sarayından kovunca,[7] durumdan haberdar olan Şah Abbas, bu işin tatlılıkla çözülemeyeceğine kanaat getirerek komutanlarından birini Şah Tahmasp zamanında elden çıkan yerlerin fethi için bölgeye gönderdi.[8] Kendisi de akabinde 15 Nisan 1622'de İsfahan'dan ordusuyla Horasan'a

---

4 Y. Hikmet Bayur, 1987, s. 170

5 Ebu'l Hasan Kazvinî, a.g.e, s. 44

6 İskender Bey, bu değerli taşın 7.000 tümen değerinde olduğunu söylemektedir. Bkz. İskender Bey Türkmen, a.g.e., s. 951

7 Safevi elçisi Zeynel Bek saraydan kovulmakla birlikte memleketine dönmesine de izin verilmemiş ve Hindistan'da alıkonulmuştur.

8 Ebu'l Hasan Kazvinî, a.g.e, s. 44

doğru yola çıktı. Safevi ordusunda Ali Kulu Han Şamlu ve İsa Han Kurçibaşı gibi deneyimli ve cesur komutanlar vardı. Yolda, Babürlülere bağlı olarak görev yapan Kandahar Hâkimi Abdülaziz'in kendisine muhalefet edeceği haberini duydu. Bu sebeple Kandahar yakınlarındaki Zemindaver'in fethi işini Hüsrev Sultan-ı Mir Pâzûki'ye bırakıp, kendisi doğruca Kandahar'a doğru yola koyuldu.[9] Şah Abbas, Kandahar'ı fetih hareketinin gizli kalması için av amacıyla seferde olduğunu duyurmuştu. Tabii burada şunu belirtmekte fayda vardır ki Şah Abbas, askeri olarak harekete geçmeden önce bir süredir Kandahar'ın fethini, politikasının ana hedefi olarak tasarlamıştı. Zaten 1617 yılında Osmanlı Padişahı I. Ahmet'in ölümü ve daha sonra yaşanan mücadeleli devir Safevi Şah'ı Abbas için uygun ortamı oluşturmuş, böylece batı sınırından emin bir şekilde doğuda tasarladığı fetih hareketine girişmiştir.

Şah Abbas'ın Kandahar'ı almayı tasarladığı zamanda Babür hükümdarı Cihangir, Dekken hâkimleriyle mücadele halindeydi ve Şah ile arasında son derece dostça ilişkiler olduğu için önemli bir yol kavşağında bulunan Kandahar'da 5000 kişilik az bir kuvvet bulunuyordu. 1622 yılında Şah Abbas'ın ordusuyla Kandahar'a doğru yola çıktığı haberi Cihangir'e ulaşınca Cihangir başta buna inanmak istememiştir.[10] Zaten Şah Abbas da geçtiği yerlerde av için hareket ettiği şayiasını yayıyordu. Fakat Cihangir, tedbir olarak önemli komutanlarından biri olan oğlu Şah Cihan'a haber yollayıp elindeki kuvvetlerle kuzeye yürümesini emretmiştir. Şehri teslim etmesi için tehdit edilen ve içinde çok az bir kuvvet bulunan Kandahar Hâkimi ise yardım için Babür Sarayı'na başvurmuş, bunun üzerine ileride imparator olacak olan Şah Cihan yardımcı kuvvetlerle Mandu'ya yürümüştür. Fakat burada Cihangir, hatalı bir emir vererek Şah Cihan'ın daha fazla ileri gitmesini istememiştir. Çünkü onun fikrine göre "*Krallar, krallar tarafından karşılanmalı*" idi. Bu fikirle Şah Abbas ile karşılaşmak için bir hayli hazırlığa giren Cihangir, ordusunun beslenmesi için çok büyük tedarikler yaptırır,

---

[9] Rıza Kulu Han, a.g.e, s. 6858

[10] Y. Hikmet Bayur, 1987, 173

sınırdaki komutanlarına emirler gönderip ana orduyu beklemelerini ve başlarına buyruk hareket edip ileri atılmamalarını söyler. Fakat tam bu sırada kendi oğlu ve devletin en başarılı komutanı Şah Cihan, Türkmenlere karşı savaşmak üzere istedikleri yerlerin kendi idaresi altına verilmemesini bahane ederek babasına karşı ayaklanmış ve başına buyruk hareket etmeye başlamıştır. Daha kötüsü Dekken hâkimleri de Cihangir'i tehdit eder bir vaziyet almış ve her an saldırı pozisyonunda beklemeye geçmişlerdir. Durum bu şekilde olunca kendi kaderine terk edilen Kandahar kaledârı Abdülaziz Han, şehir doğal olarak savunulmaya uygun bir konumda olmasına rağmen kendinde Şah Abbas'a uzun süre dayanacak kuvveti ve direnci bulamadığından, kuşatmaya ancak üç hafta dayanabilmiş ve bu süre sonunda şehir teslim olmuştur(21 Haziran 1622). Aslında Kandahar Kalesi üç taraftan doğal olarak dağlarla çevrili idi ve bu dağlar kaleyi korumakta doğal bir set vazifesi görüyordu. Fakat Cihangir'in düşüncesizce Şah Cihan'ın ileri harekâtını durdurması, istediği yerlerin idaresini onun emri altına vermemesi, muhtemel yardımı engellemiş ve Babür Devleti'ni iç karışıklığa sürüklemişti. Bunun üzerinde yardım ümidi kalmayan ve duvarları lağımcılar tarafından kazılan şehir teslime mecbur olmuştu. Böylece Bâbürlü valileri tarafından idare edilen Kandahar ve Zemindaver Safevilerin eline geçmiş oldu. Safevi hükümdarı Kandahar'ı fethettikten sonra şehirde kendi adına sikke bastırmış ve hutbelerde adını okutmuştur.[11]

Kandahar'ın fethi üzerine Gılzay (Galzay)[12] ve Abdali[13] aşiretleri Şah Abbas'a bağlanıp, onun tebaası olmuşlardır. Şah Abbas,

---

[11] Hûşnek Cebbârî, "Kandahar ve Nakş-ı An Der Revâbıt ve Firâz ü Nişîb-i Miyan-ı Iran ve Hind", Mecmua-i Makâlât-ı Hemâyeş-i Safeviyye Der Gostere-i Târîh-i İran-ı Zemin, Haz: Maksud Ali Sâdıkî, İntişârât-ı Sütûde, Tebriz, 1383, s. 223

[12] Galzaylar, Halaç(Kalaç) ismi verilen Türk kabilesi ile aynı oldukları düşünülen bir Afgan oymakları topluluğudur.

[13] Abdaliler, Afganistan'ın en büyük iki aşiretinden biri olan Durranilere bağlı bir kabiledir. Ülkede en çok tanınan Peştun kabilesi olan Abdaliler, Kandahar ve Gazne arası ile Pakistan'a doğru uzanan Süleyman Dağları'nda yaşamaktadırlar.

kendi memurlarının elinde onların başına buyruk hareketlerinden şikâyet eden bu aşiretlerin başına kendi içlerinden sadece kendi iç işleriyle ilgilenmek üzere bir yönetici[Kalantar] atadı. Buna rağmen isyan çıkaran ve kafa tutan Abdaliler, daha kuzeye Herat eyaletine göçmeye zorlanmıştır.[14]

Kandahar eyaletinde Hindistan ve İran idarelerinin sık sık el değiştirmesi bir takım ihtilaf ve entrikalara yol açtığı gibi kuvvetli kabileleri de birbirine düşürmüştür. Kandahar civarındaki Abdaliler, bu suretle Büyük Şah Abbas'tan imtiyazlar koparmaya muvaffak olmuşlardır. Sado, reis olarak tanındı ve halefleri Sadozaylar bir hanedan haline geldiler. Fakat kötü idareleri, başıbozuk hareketleri kabilenin bir kısmının Herat vilayetine taşınmasına sebep oldu. Bu durum Kandahar yakınlarında bulunan ve eski Kalaç Türkleri olduğu düşünülen Galzay kabilesinin nüfuzunu artırmıştır.[15]

Şah Abbas, fetihten hemen sonra Cihangir'e, birinde "*Kandahar*", diğerinde ise "*İran*" ibarelerinin bulunduğu altından iki anahtar göndermiş ve Babür hükümdarına şöyle bir mesaj iletmişti: *"Bu iki ülke kardeşime aittir. Hangisini isterse alabilir."*[16] Ayrıca adı geçen mektupta Şah Abbas, *"Kandahar'ın kendisine, yaşam kadar değerli sevgili kardeşinden bir hediye olarak sayılabileceğini"* ifade etmiştir.[17] Şah Abbas, bir müddet sonra Kandahar'ın hakimliğini cesur ve tecrübeli bir devlet adamı olan Gencali Han'a verip Herat'a doğru yola çıkmıştır.

Şah Abbas, Kandahar'ın fethi sebebiyle oluşan tedirginliği yok etmek için Yüzbaşı Karadağlı Haydar Bey ve Mir Veli Bey aracılığı ile Cihangir'e sevgi dolu ve kardeşçe ifadeler içeren bir mektup gönderdi.[18] Haydar Bey ve Mir Veli Bey, Kasım 1622 tarihinde Hindistan'a ulaştılar ve Cihangir'in huzuruna çıktılar. Şah

---

[14] Percy Sykes, A History Of Afghanistan, London, Macmillan & Co. Ltd, 1940, c. I, s. 313

[15] M. Longworth Dames, "Efganistan", İA, İstanbul, 1993, c. 4, s. 161

[16] Ebu'l Hasan Kazvinî, a.g.e, s. 45

[17] Percy Sykes, 1940, s. 312

[18] İskender Bey Türkmen, a.g.e., s. 974

Abbas, Cihangir'e gönderdiği bu mektupta yaptığı fetih hareketinin sebebini oldukça nazik bir dille açıklayıp, kendini haklı göstermek gayreti içerisinde şöyle diyordu: "*Biz, saltanatımızın başlangıcında bu atadan miras toprağı elimizden kaçırmıştık [Ekber'in fethine işaret ediyor]. Fakat saltanatımız süresince oraları geri almaya kararlıydık. Kandahar ise bu süre zarfında Gurkani[Timurlu] hükümdarlarının yani sizin elinizde idi. Biz ise sizi kendimizden biliyorduk. Bu yüzden taarruz etmemiştik. Aramızda kurulmuş olan dostluk ve birlik sebebiyle sizin bir adım atacağınızı biliyorduk[Kandahar'ın iadesini beklediklerine işaret ediyor]. Bir müddet böyle geçti. Biz arada sırada o bölgelerin İran Şah'ının hâkimiyeti altında olması gerektiğini hatırlatmıştık. Fakat sizden kati bir cevap gelmedi. Sonra bir haber yollayıp, oralara seyehat ve ziyaret edeceğimizi bildirdik. Ama buna da olumlu yaklaşmadınız ve amacımız hâsıl olmadı. Kandahar Kalesi'nin muhafızları muhalefete başlamışlardı. Biz sabrettik. Fakat onlar cüretkâr hareketlerine devam ettiler. Biz de Kandahar'ı hak ile yeksan[yerle bir] etmeye karar verdik. Fakat kalenin fethinden sonra hepsini bağışladık. Sizinle aramızdaki ilişki bu kalenin fethiyle bozulmayacak kadar sağlamdır. Bu bölgeler size aittir. Biz sadece yönetiyoruz. Bu fetih sizi tedirgin etmesin. Gönlünüzü meşgul etmeyin.*"[19]

Cihangir, Şah'ın gönderdiği yukarıdaki mektuba karşılık, kardeşi olarak gördüğü Şah Abbas'ın Kandahar'a saldırmasının şimdiye kadarki antlaşmalara aykırı bir tutum olduğunu belirttiği şikâyet dolu mektubunda şöyle yazmıştır: "*Elçinizin gelişine kadar Kandahar hakkında bir dileğiniz olduğunu hiç duymamıştım. Elçiniz ile yolladığınız mektupta da bundan bahsedilmemekte idi. Bunu onun sözlerinden öğrendik. Ben elçinize 'biraderimle aramda hiçbir iş için sıkıntı olmaz' dedim. Daha sonra sizin ordunuzla Kandahar'a doğru yola çıktığınızı duydum. Tabii buna da inanmadım. Fakat haberin gerçek olduğu anlaşılınca Kandahar hâkimine emir yollayıp 'Biraderimin rızasının dışına çıkma' dedim. Aramızdaki kardeşlik bağı sağlamdı. Size yakışan [kardeşliğe yakışan] sabredip*

[19] Z. Sâbityan, 1343, s. 311-312

elçinin gelmesini beklemekti. Şimdi antlaşma ve sadakat süsünden ayrılmada kim kusurlu davranmıştır?"[20] Cihangir'in bu mektubu bir süredir Hindistan'da tutulan Zeynel Bey vasıtasıyla Şah Abbas'a iletilmiştir. Şah Abbas, Zeynel Bey İran'a dönünce gördüğü iş için onu tebrik etmiş ve ona "*Han*" lakabı vererek ordu komutanı yapmıştır.[21]

Şah Abbas, herhalde yukarıdaki suçlayıcı mektuba karşılık Haydar Kuli Bey aracılığıyla Cihangir'e bir mektup daha göndermiş ve Kandahar'ın fethi hususunda birtakım ek açıklamalara girişmiştir. Bu mektubunda Şah Abbas şöyle yazmıştır: *"Kandahar'ı fethettikten sonra oranın halkına şefkat ile davrandık. Onlara, iki ülke arasında olan sağlam ilişkiye kimsenin ve hiçbir şeyin zarar veremeyeceğini söyledik. İlişkilerimiz devam etmektedir. İki ülkede bazı fesatçılar çıksa da bunlara rağmen Hint ülkesi ile düşman olmayız. Sizi düşman olarak görmüyoruz. Şimdi Kandahar'da barış ve sükûnet hâkimdir. Halka mesajımız, bizim Hint ülkesi ile farkımız olmadığıdır. İki ülke de Kandahar'ın huzur içinde olmasını istemektedir. Bundan sonra Allah'ın yardımı ile ilişkilerimiz gün geçtikçe iyileşecek ve ileri gidecektir. Kandahar hâkimleri iki ülkenin zararına olan hareketlerden kaçınacaktır. Biz, eski hâkimleri affedip, onlara yeni görevler verdik. Siz, bundan dolayı üzülmeyin. Bu olayın bize de size de zararı oldu. Bu olay hakkında ne sizde ne de bizde suç vardır. Oradaki bazı yağmacılar bu olaylara sebebiyet vermiştir. İffeti ve namusu dikkate almayıp, suç işlemişlerdi. Bizim tarafımızdan olan şey ise merhamet ve şefkattir. Tabii ki o insanlar da yaptıklarından pişman olup, bize itaat etmeye karar vermişlerdir. Biz de bu sebeple onları af ediyoruz. Çünkü affetmek Padişahların işidir. Onların da bizi mahcup etmeyeceğini ve yaptığımız iyiliklerin karşılığında artık rahatsızlık yaratmayı bırakacaklarını ümit ediyoruz."*[22]

---

[20] Y. Hikmet Bayur, 1987, s. 177-178
[21] Abdürrıza Hûşnek Mehdevi, 1377, s. 99
[22] Z. Sâbityan, 1343, s. 312-314

Şah Abbas, son olarak H. 1033[M.1623/1624] yılında Cihangir'e bir mektup daha göndermiştir. Bu mektupta Cihangir'e Osmanlı Devleti'ne açtığı batı seferi hakkında bilgi vermiştir. Bağdat'ın fethi ve İran ordusunun nasıl savaştığını anlatmıştır. Şah Abbas'ın böyle ardı ardına mektup göndermesinden maksat ilişkilerin kesilmesini önlemek ve yeni fetih haberlerini iletip, Cihangir'e göz dağı vermekti. Fakat Şah Abbas'ın mektuplarındaki yumuşak ve nazik üsluba rağmen Hindistan'dan gelen mektupların dili oldukça ağır olmuştu. Buna karşılık Şah Abbas da bu son mektubunda üslubunu biraz değiştirip, sert ifadeler kullanmıştır. Şah Abbas, Nasırî Tusî tarafından kaleme alınıp, Safevi elçisi Aka Muhammed Müstevfi-i Gulâmân tarafından Hindistan'a götürülen ve Şah Selim'e sunulan mektubunda, önsöz ve girişten sonra şöyle demektedir: *"Tanrı'ya hamd ve şükürler olsun ki iki ülkenin arasında atalarımız ve babalarımız zamanında hiçbir sıkıntı olmamıştı. Bundan sonra da bir sıkıntı olmaması için çaba gösteriyoruz. İki ülke hep kardeş olarak birbiri ile irtibatta bulunmuştur. Şu ana kadar hiçbir olay kesinlikle bu kardeşliği bozamamıştır. Bizim de sizden istediğimiz şudur ki iki ülke arasındaki bu dostluk ve kardeşliğin bozulmasına izin vermeyin. Bazı tedirginlikler iki ülke ilişkisini bozamaz. Asilerin çıkardığı fitne ve yaptıkları kötü işler iki ülkeye zarar veremez. Bu dostluk, can-ı gönüldendir. Sonuna kadar da bu şekilde devam edecektir. Ben, ilişkilerimizin bozulmasını istemiyorum. İki ülkenin kapılarının açık olmasını istiyorum. Ama bazı konuları da anlatmak zorundayım. Biz, Bağdat ve İran'ın batısına saldırmak zorunda kaldık. Çünkü orası bizim ata toprağımızdır. Hiç kimsenin bizim toprağımızı almasına izin veremeyiz. Bu bölgelerde fesat ve fitne haddini aşmıştı ve suçsuz insanları öldürüyorlardı. Halk da bundan şikâyetçi idi. Onlar benim fermanım altında idiler. Bizim için kutsal toprakların huzur içinde olması çok önemlidir. Kutsal topraklar bizim ülkemizin bir parçası idi ve bundan sonra da öyle kalacaktır. Ben, ordularımı oraya sevk ettim. Düşmanları oradan çıkardım. Çünkü o toprakların huzura kavuşması gerekiyordu. O bölgeleri fethettikten sonra H.z. Ali'nin türbesine gidip ziyaret et-*

tim. Diğer masum imamların türbesine gidip, yardım için dua ettim. Çünkü mazlum ve zayıf insanların haklarının yenmesine dayanamam. Onların namusunu ve mallarını korumak benim görevimdir. Şu anda orada insanlar sıkıntısız yaşıyorlar. Herat bölgesinin de öyle olmasını ümit ediyoruz. Çünkü Herat da bizim ata mirasımızdır. Ama büyük Padişah'a[Cihangir'i kastediyor] bazı tavsiyelerde bulunmak zorundayım. İki ülkenin ilişkisinin bozulmasına izin vermeyiniz. Mektuplaşmalar devam etsin. Düşmanlara fitne çıkarmak için fırsat vermeyiniz. O ülkeye ve Padişah'a Tanrı'dan muvaffakiyetler dileriz.[23] Ekim 1625 tarihinde Lahor'da huzura kabul edilen Aka Muhammed, altı aylık bir ikametten sonra Cihangir'in Şah Abbas için hazırlattığı hediyelerle İran'a dönmüştür. Şah Abbas'ın gücünün zirvesinde oluşu, Özbeklerin Babür sınırlarını ihlal etmeleri ve bir takım dâhili problemler Cihangir'in sert tavrının yumuşamasına ve Kandahar'ın fethini sineye çekmesine sebep olmuştur.

Sonuçta, batıda Osmanlı Devleti'nde meydana gelen iç karışıklar ve Babür hükümdarı Cihangir'in Dekken emirleriyle olan mücadelesi Şah Abbas'a aradığı uygun fırsatı vermiş ve zeki bir hükümdar olan Şah Abbas, ayağına kadar gelen bu fırsatı kaçırmamış ve ata toprağı saydığı Kandahar'ı fazla zorlanmadan fethetmiştir. Şah'ın gönderdiği elçiyi oyalamak amacıyla taktik icabı bir müddet Hindistan'da alıkoyan Cihangir ise Şah'ın dostluk ve kardeşlik nutuklarına fazlaca inandığından ve uyguladığı yanlış strateji yüzünden önemli bir kavşak noktası olan Kandahar'ı kaybetmiştir. Daha sonra Şah Abbas'ın Osmanlı Devleti ile Bağdat yüzünden savaşması Cihangir için uygun fırsatı sağladıysa da o sıralarda ülkesindeki iç savaş ile meşgul olan Babür hükümdarı Cihangir herhangi bir harekette bulunamamıştır. Fakat kader Cihangir'e ikinci bir şans çıkarmış, Şah Abbas'ın Osmanlı Devleti ile mücadelesinin uzaması ve Babür Devleti'nde de Şah Cihan ayaklanmasının sona ermesi Cihangir için tekrar uygun bir ortam doğurmuştur. Hatta Özbek hükümdarı İmam Kulu Han, Cihangir'e haber yollayıp bir

---

[23] Z. Sâbityan, 1343, s. 317-319

Özbek-Gurkanlı ittifakı oluşturup iki taraftan hareket ederek önce Kandahar'ı almayı daha sonra da Horasan'a saldırmayı teklif etmiştir. Ayrıca bu iş için oğlu Şah Cihan'ı affedip, İran'a göndereceği ordunun başına geçirmesini tavsiye etmiştir. Ancak tüm yetkileri elinde tutan Cihangir'in eşi Nur Cihan, isyancı şehzade Şah Cihan'ı yeniden güçlü bir ordunun başında görmek istememiştir. Böylelikle birtakım siyasi hesaplaşmalar sonucunda İmam Kulu Han'ın istediği Özbek-Gurkanlı ittifakı kurulamamış ve Kandahar işi de bir süreliğine kapanmıştır.

IV. BÖLÜM

ŞAH ABBAS DEVRİNDE DIŞ MÜNASEBETLER

ŞAH ABBAS ZAMANI (1587-1629)

I) Komşu Devletlerle İlişkiler

a) Osmanlılarla İlişkiler

Osmanlı İmparatorluğu ile Safevi Devleti, 16. yüzyılın başlarında Şah İsmail'in devletini kurması ile 17. yüzyılın ilk yarısında imzalan Kasr-ı Şirin Antlaşmasına (1639) kadar birbirlerine karşı Basra Körfezi'nden Gürcistan'a kadar uzanan büyük arazi şeridini ele geçirmek için geçici sulh fasılaları ile bölünen mütemadi bir harbe girişmişlerdi. 16. asırda Osmanlılar üstün gelerek Azerbaycan'ı, Elcezire'yi ve Irak'ı zaptettiler. Abbas I devrinde ise kaybedilmiş olan arazinin büyük kısmı tekrar geri alındı. Fakat 17. yüzyılda IV. Murat(1623-1640) zamanında Bağdat'ın tekrar zaptı ile Dicle vadisinde İran hâkimiyetine son verilmiştir.[1] Buna mukabil Azerbaycan, Gürcistan ve Batı İran üzerinde mücadele aralıklarla da olsa devam etmiştir.

Şah Abbas devrinde Osmanlı-Safevi mücadeleleri daha çok Güney Azerbaycan, Doğu Anadolu ve onun devamında yer alan Batı İran(Irak-ı Acem) üzerinde yoğunlaşmıştır. Güney Azerbaycan'ın en önemli şehri, nüfusunun neredeyse tamamı Türk olan Tebriz, tarihte Irak-ı Acem denilen Batı İran'ın ise en önemli şehri Hemedan'dır. Özellikle Tebriz, Safevi Devleti'nin kurulmasıyla başlayan Osmanlı-İran rekabetinde sık sık el değiştirmiştir. Bu rekabete zaman zaman Gürcistan, Ermenistan, Kafkasya ve Şiilerin kutsal saydıkları yerleri barındıran Irak-ı Arab da dâhil olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin değişmeyen Batı siyasetini Avrupa ahvali teşkil ettiği gibi değişmeyen doğu siyasetinin temelini de Safeviler ile olan münasebetleri oluşturmuştur.[2] Safeviler ile olan münasebetler daha çok iki devletin rekabeti şeklinde yaşanmıştır.

---

1 Mirza Bala, 1950, s. 1024

2 Mehmet İpşirli, "Osmanlı Vekayinâmelerinde İran(XVI-XVII. Asırlar)", Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu(16-17 Aralık 2002, Konya), TTK, Ankara, 2003, s. 49

Çünkü bu iki devlet, Türk Devleti olup, bölgelerine tam hâkim olmak arzusunda idiler.

Osmanlılar ile Safeviler arasında ihtilafa sebep olan hususları, İran'ın Osmanlı aleyhine Batılı devletlerle ittifak yapması veya ittifak arayışında olması ve bu ittifak teşebbüslerinin Osmanlı istihbaratı tarafından öğrenilmesi,[3] ilk üç halife ile H.z. Aişe'ye karşı takınılan menfi tavır, doğuda Osmanlı-İran hududunda vur-kaç usulüyle sınır ihlallerinin yapılması, İran tarafından yıllık olarak gönderilmesi gereken ipeğin az gönderilmesi veya zamanında gönderilmemesi, Şah Abbas'ın özellikle Azerbaycan bölgesini ata toprağı sayıp hak iddia etmesi, Gürcü ve Kürt beylerinin fitne çıkarmaları ve arabozucu faaliyetleri ile ikili oynamaları ve bazı yerel hâkimlerin karşı tarafa sığınıp, diğer devlet aleyhine faaliyetlerde bulunmaları olarak sayabiliriz.

Safevi Devleti'ndeki iç karışıklıklar, Osmanlı-Safevi ilişkilerinde ortaya çıkan krizlerin asli değişkeni olmuş ve Osmanlıların İran'a göz dikmelerinde önemli bir rol oynamıştır. Çünkü ne zaman iç karışıklıklar azalsa ve çeşitli güçlerin birliği sayesinde hükümetin gücü artacak olsa, Osmanlıların emellerini uygulama imkânı da o oranda azalmıştır. Bunun tam aksine ne zaman devlet adamları arasında anlaşmazlık ve nifak baş gösterecek ve merkezi hükümet zayıflayacak olsa, komşu devletin sadece iştahı kabarmakla kalmamış, İran'a tâbi olan kavimleri, yönetimleri ve İranlı devlet adamları gibi değişkenleri de kendi amaçları doğrultusunda kullanmayı ve hizmetine almayı başarmıştır. Osmanlı iç işlerindeki karışıklıklar da bir başka temel değişken olarak tanımlanabilir. Çünkü bu değişken, sınır boylarında güvenliğin yok olması, kavmi hareketlerin meydana gelmesi ve sonuçta iki devletin ilişkilerinde kriz çıkmasında önemli rol oynamıştır.[4]

---

[3] Yetkili makamlarca verilen fetvalara göre Müslüman bir devlet diğer bir Müslüman devlet aleyhine gizli veya aşikâr olarak gayri müslim devletlerle antlaşma ve ittifak yapamazdı. Bu fetvaları dayanak alan Osmanlı Devleti, batı ile ittifak arayışında olan İran'a saldırmakla aykırı bir iş yapmadığını söylüyordu.

[4] Atâullah-i Hasanî, 2003, s. 30

Sonuç olarak iki Türk devleti beyhude yere birbirleriyle savaşmışlar, iktisadi ve içtimai olarak her iki devlette bir hayli yıkım oluşmuş ve en önemlisi Türk kanı oluk gibi akmıştır.

Büyük oranda araştırmamızın kapsamı dâhiline giren III. Murat (1574-1595) devrinden IV. Murat'ın (1623-1640) saltanatı sonlarında imzalanan Kasrışirin Antlaşmasına kadar devam eden süre, sebepleri ve sonuçları itibariyle iki tarafa verdiği zararlar bakımından önemle üzerinde durulması gereken bir devredir. Bu devrenin en önemli kısmını da tabii ki Şah Abbas'ın saltanat yılları (1587-1629) oluşturmaktadır. Adı geçen dönemde Osmanlı-Safevi münasebetleri dört safhada cereyan etmiştir. Birinci safha, 1577-1589 yılları içerisinde 12 yıl süren ve sonunda İstanbul Antlaşması (1590) ile sonuçlanan bir devredir ki bizim çalışmamızın kapsamına sadece -Şah Abbas'ın tahta 1587 yılında geçmesi sebebiyle- son üç yılı girmektedir. İkinci safha, 1603-1612 tarihleri arasındaki dokuz yıllık bir dönemdir. Bu dönemde Osmanlı Padişahı III. Mehmet (1595-1603) vefat etmiş, 14 yaşında tecrübesiz bir genç olan oğlu I. Ahmet (1603-1617) tahta geçmişti. Buna mukabil Safevi tahtında ise dirayetli, dizginleri elinde tutan Şah Abbas bulunmaktaydı. Osmanlı ordusuna önce Cıgalazade Sinan Paşa serdar olmuş fakat herhangi bir başarı kazanamamış, daha sonra Kuyucu Murat Paşa, üçüncü olarak da Nasuh Paşa serdar tayin edilmiştir. Şah Abbas'ın seri hareketi, casusları vasıtasıyla önceden bilgi toplaması ve en önemlisi ordusunu modern ve düzenli hale getirmesi neticesinde Osmanlı orduları karşısında direnmiş ve sonunda Osmanlı tarafı daha önce aldığı yerlerin bir kısmından çekilmek zorunda kalmıştır. Sonuçta 1612 tarihinde Nasuh Paşa ya da İkinci İstanbul Antlaşması imzalanmıştır. Üçüncü safha, 1615-1618 yılları arasında üç yıl sürmüş, önce Öküz Mehmet Paşa, daha sonra Halil Paşa serdar tayin edilmiş, 1618 yılında da Serav Barış Antlaşması yapılmıştır.[5] Dördüncü safha ise Osmanlı Devleti'nde Genç Osman'ın öldürülmesi(1622) neticesinde karışıklıklar çıkması üzerine bundan istifade

[5] Mehmet İpşirli, 2003, s. 51

etmek isteyen Şah Abbas'ın 1623 yılında Bağdat'a saldırması ile başlayıp 1639 yılında Kasr-ı Şirin Antlaşması ile neticelenen dönemdir. Fakat Şah Abbas'ın 1629 yılındaki ölümü sebebiyle araştırmamızın kapsamına giren dönem 1629 yılı ile bitmektedir.

İran'ın içinde bulunduğu durumdan faydalanmak isteyen Osmanlı Sultan'ı III. Murat, II. İsmail'in faaliyetlerini bahane ederek, vezirlerin de ihtiraslarına kanarak H. 985 (M. 1577/1578) yılında 12 yıl sürecek olan Osmanlı-Safevi mücadelesini başlatmış, Lala Mustafa Paşa'yı İran seferi için Serdar tayin ederek Gürcistan ve Şirvan'ın istilasına memur etmişti.[6] Şah Abbas'ın tahta oturduğu 1587 yılında ise Osmanlılar Tebriz, Gürcistan, Nahçivan, Şirvan, Şamahı ve Bakü'yü almıştı. Bunun üzerine Safeviler, Osmanlı Devleti ile sulh yapmak için uğraşıyorlardı. Fakat sulh görüşmelerinin yapıldığı esnada Veliaht Hamza Mirza'nın vefatı, ardından ülkede çıkan kargaşalık ve bunun sonunda 1587 yılında Şah Muhammed Hüdabende'nin oğlu Abbas Mirza'nın Kazvin'de babasından tahtı devralıp, "*Şah Abbas*" unvanı ile başa geçmesiyle sulh taraftarı ümera katledilip, müsâlaha yolu bir müddet için kapandı.[7] Hatta Şah Abbas, 1587-1588 kışını Tebriz civarına taarruz için Erdebil havalisinde geçirmişti.[8]

İran Serdarlığına tayin edilen Ferhat Paşa'nın Şah Abbas'ın Özbeklere karşı Horasan seferinde olmasından dolayı batı sınırları ile pek fazla ilgilenememesinden istifade ile 1588 yılında Gence'yi alıp, karşısına çıkan Muhammed Han Ziyadoğlu Kaçar komutasındaki Safevi kuvvetlerini bozguna uğratarak Karacadağ mıntıkasına yerleşmesi, Tebriz Hâkimi Cafer Paşa'nın Serab'a kadar etraftaki şehirleri fethetmesi, ayrıca Bağdat Valiliğine gönderilen Cağalazâde Sinan Paşa'nın 30.000 kişiyle Hemedan üzerinden İran'a girip, oranın hâkimlerinden Korhmas Han-ı Şamlu'yu yakalaması (31 Ekim 1588) ve daha sonra Nihavend Kalesi'ni ele geçirerek, asker yerleştirip, muhtelif kabile ve aşiretleri kendi tarafına çekmesi neticesinde

---

6 Uzunçarşılı, 1983, s. 58

7 Bekir Kütükoğlu, "Murad III", İA, İstanbul, 1993, c. 8, s. 620

8 Remzi Kılıç, 2001, s. 117

Şah Abbas, muharebeye son vermek istedi. Çünkü bir sonraki yıl sefer mevsiminde Erzurum'da bekleyen Osmanlı Serdar'ı Ferhat Paşa, İran'ın iç kesimlerine ve Safevilerin başkenti Kazvin'e yürüyebilirdi.[9] Bunun üzerine Şah Abbas'ın vezirleri ile iki yıldır Kazvin'de bekleyen Serdar Ferhat Paşa'nın elçisi Çaşnigirbaşı Veli Ağa barış şartlarını görüştüler. Sonunda Şah'ın ölen kardeşi Hamza Mirza'nın dokuz yaşlarındaki oğlu Haydar Mirza'nın barış rehinesi olarak İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırıldı. Böylece Şah Abbas, kardeşi Hamza Mirza'nın oğlu Haydar Mirza'yı maiyetinde Erdebil Valisi Ustacalu Mehdi Kulu Hanla birlikte bir sefaret heyetiyle Ferhat Paşa'ya gönderdi.[10] Bu sırada Şah Abbas, Nihavent'i almaya kalkıştıysa da Nihavend Beylerbeyi Mehmet Paşa'nın kuvvetli direnişi ve Özbek tehdidi üzerine bölgeye takviye kuvvet gönderememesi; ayrıca ülkesindeki bazı idarecilerin kendi bölgelerinde bağımsız veya yarı bağımsız bir halde hâkimiyet tesis etmeye çalışmaları üzerine ülkenin iç durumunu düzenlemek, asayişi ve merkezi otoriteyi sağlamak ve Özbeklerle batı sınırından emin bir şekilde mücadele etmek için barışa razı oldu ve sınır valilerine Osmanlılara taarruz etmemeleri uyarısında bulundu. Aslında Osmanlı Devleti de Safevilerle barışa taraftardı. Çünkü uzun yıllardır devam eden İran harpleri, devleti maddi açıdan büyük sıkıntılara sürüklemiş, zapt edilen yerlerin muhafazası halledilmesi güç meseleler doğurmuştu.[11] 1578-1590 yıllarında Azerbaycan ve Şirvan'ın Osmanlı topraklarına katılması yalnız Türk askeri yapısı açısından değil Osmanlı maliyesi açısından da yıkıcı sonuçlar doğurmuştu.[12]

Şah Abbas, yukarıda bahsedilen sefaret heyetiyle birlikte Ferhat Paşa'ya gönderdiği mektupta *"kendi memleketine ve Padişahına hizmet ettiğin ve fedakârlıkta bulunduğun gibi bize dostluk edip iki memleket arasındaki anlaşmalarda da adâlet ve müsavâtı [eşitliği] göstermelisin ki yaptığın bu müspet iş dünya durdukça*

---

9 M. Fahrettin Kırzıoğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1976, s. 377

10 Selânikî Mustafa Efendi, a.g.e., s. 216

11 Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1967, s. 56

12 Halil İnalcık, 2000, s. 59

bâki kalsın" diye ricada bulunmuştu.[13] Ferhat Paşa ise yukarıda isimleri sayılan Safevi heyetini yanına alarak 1590 yılında muzaffer bir serdar olarak İstanbul'a girmiştir.[14] İstanbul'da Sultan Murat'ın emri gereğince şahane bir şekilde karşılanan heyet, şereflerine düzenlenen ziyafetten sonra Pertev Paşa Sarayı'na yerleştirilmiş ve kendileri için günlük 100 koyun kesilmiştir.[15] Ayrıca Şehzade Haydar Mirza'nın İstanbul'da kalacağı için dört mevsimlik ihtiyacı tayin olunmuştur. Safevi şehzadesinin İstanbul'a gelişi devrin şairleri tarafından da işlenmiş ve "*Geldi izz ü nâz ile Rum'a Acem şehzâdesi*" diye tarih düşmüşlerdir.[16]

1000 adet maharetli Kızılbaş süvarisinin eşlik ettiği İran elçilik heyeti ve başkanı Mehdi Kulu Han, 24 Ocak 1590 tarihinde Veziriazam ve diğer vezirler tarafından kabul edilmiştir. 29 Ocak'ta ise Şehzade Haydar Mirza ve Mehdi Kulu Han, Divan-ı Hümayun'a kabul edilmişlerdir. Kabul merasimi sırasında Mehdi Kulu Han, 1500 seçilmiş süvari atının ve 330 yük hayvanının taşıdığı pahalı hediyeler ile Şah Abbas'ın mektubunu Sultan Murat'a takdim etmiş,[17] ardından Şehzade ve elçilere hilatler giydirilmiştir.

İran ile 12 yıldır devam eden harbe son veren İstanbul Barışı (Ferhat Paşa Antlaşması) 21 Mart 1590 tarihinde imzalandı. Bu antlaşmaya göre Batı Azerbaycan ile birlikte Tebriz, Ermenistan, Karacadağ, Gence, Şeki, Karabağ, Şirvan [Şamahı], Kars, Tiflis ve Nihavend Osmanlılarda kaldı. Bu yerlerin terkinden başka İran uleması tarafından ilk üç İslam halifesi Ebubekir, Ömer, Osman ile H.z Peygamber'in zevcesi H.z. Aişe hakkında söylenen ve halka telkin edilen fena sözlerin bundan sonra men edileceğini İran Şahı temin ediyordu. Haydar Mirza da rehin olarak İstanbul'da alıkonul-

---

[13] Şapur Ensari, 1962, s. 36 n. 8
[14] Uzunçarşılı, 1983, s. 62-63
[15] İbrahim Fâikî, Azerbaycan Der Mesîr-i Târîh-i İran, İntişarât-ı Yâran, Tebriz, 1375, c. 2, s. 765
[16] Solakzâde Mehmet Efendi, Solakzâde Tarihi, Mahmud Bek Matbaası, İstanbul, 1297, s. 614
[17] Remzi Kılıç, 2001, s. 128

du.[18] Ayrıca bu antlaşma ile iki tarafın aldığı esirleri serbest bırakmaları ile iki tarafa sığının eşkıya ve âsilerin korunmaması kararlaştırılmıştır.[19]

Osmanlı Padişahı III. Mehmet (1595-1603), Şehzâde Haydar Mirza'nın hatırını sormak için gönderilen İran elçisi Kerem Han ile Şah Abbas'a gönderdiği cevabî mektubunda; babası III. Murat'ın vefatını, kendisinin 27 Ocak 1595'de tahta oturduğunu ve Irak'ta Şiilerce kutsal sayılan yerler civarında bulunan fakirlerin gözetilmesi için Şah'ın iki adamının tayinine izin verilmesi hakkındaki isteğin kabul edildiğini bildirmiştir.[20]

Şah Abbas, Osmanlı ile yapılan barış sürecinde Horasan'ı Özbek hâkimiyetinden kurtarma işiyle meşgul olduğundan Osmanlılarla tesis edilen barışı bozma ihtimali bulunan her türlü girişimi önlemeye çalışmıştır. Bu cümleden olarak, Nihavent havalisindeki Sa'd-ı Vakkâs ahalisi, Osmanlı dizdarlarına karşı ayaklandıkları ve Kürtlerle birlikte kaleyi kuşattıkları H. 1004(M. 1595/1596) yılında Şah Abbas tarafından hizaya getirilip öldürüldüler, hatta öldürülenlerin başları Bağdat'a gönderildi.[21] Buna ilave olarak Şah Abbas, Osmanlıların bu fitnenin müsebbibi olarak gösterdikleri Hemedan Hâkimi Hasan Ali Han Çekeni'yi Hemedan vilayeti hâkimliğinden azletmiştir.[22]

Şah Abbas, Osmanlılarla İstanbul Antlaşması(1590) ile başlayan sulh devri esnasında 1596 yılında III. Mehmet'in(1595-1603) cülusunu tebrik, babasının vefatı dolayısıyla baş sağlığı ve aynı zamanda Özbek Hanına karşı kazandığı zaferi bildiren bir nâmesini ağır hediyelerle elçisi Erdebil Hâkimi Karamanlu Zülfikar Han ile İstanbul'a göndermiştir. 12 Kasım 1596 tarihinde İstanbul'a ulaşan İran sefaret heyeti 1000 kişiden fazla idi.[23] Eğri seferinden dönen

---

18 Uzunçarşılı, 1983, s. 63
19 Bekir Kütükoğlu,1962, s. 196
20 Bekir Kütükoğlu, 1993, s. 216; Remzi Kılıç, 2001, s. 139
21 Atâullah-i Hasanî, 2003, s. 21
22 İskender Bey Münşî, a.g.e., s. 267
23 Selânikî Mustafa Efendi, a.g.e., s. 638

III. Mehmet, Ocak 1597'de İran elçisini kabul etmiştir. Zülfikar Han, Şah Abbas'tan getirdiği mektubu ve hediyeleri Padişah'a takdim ederek, Şah'ın tebriklerini ve temennilerini iletmiştir. Şah bu mektubunda III. Mehmet'e şöyle yazmaktaydı: *"Padişahlığını tebrik ederim. Aslında bizim zât-i âlinizin tahta oturması nedeniyle bir temsilcimizi size göndermemiz gerekiyordu. Ama Özbekler Horasan'da karışıklık çıkardıklarından bizim oraya acilen müdahale etmemiz gerekti. Böylece ansızın bölgeye hareket ettik. Bu yüzden özür diliyoruz. İran devlet olarak elçimizle birlikte saygı ve hürmetlerimizi sunuyoruz. Sizin sonsuz merhametiniz bizim suçumuzu affedecektir. Bizim kusurlarımız zât-ı âliniz bağışlayacaktır. Sizin hilafete başlamanızla bize de Horasan tarafından iyi haberler gelmektedir. Abdülmümin Han, Horasan'a girmişti. Ama orada tutunamayıp kaçmayı tercih etti. Bizim ordumuz onun ordusuna ulaşıp ağır bir darbe indirdi. Çoğunu kılıçtan geçirdi. Daha sonra Özbek temsilcileri Kazvin'e gelip af ve bağışlanma talep etmişlerdir. Ben güvendiğim bir yakınımı [Zülfikar Han-ı Karamanlu] size gönderiyorum. En kısa zamanda iki büyük ülke arasındaki tedirginliklerin kalkmasını arzuluyorum. Çünkü barış ve huzur her şeyden önemlidir. Bu Müslümanların daha yararınadır."*[24] Şah Abbas'a yazılan dostluk ve barış ifadeleri dolu olan cevapta ise İstanbul'da rehin olarak bulunmakta olan Haydar Mirza'nın H.1005[M.1596/1597] yılında veba nedeniyle vefatından dolayı Padişah III. Mehmet, tees-sürlerini bildirmiştir.[25]

Temmuz 1599 tarihinde Şah Abbas'ın elçisi Eşik Ağası Arabgirlü Muhammed Kulu Bey[Kara Han] İstanbul'a gelmiştir.[26] Elçinin getirdiği nâmede Şah Abbas'ın Özbeklere karşı kazandığı zafer haber verilmekte ve aynı zamanda Abdullah Han'ın vefatı sebebiyle Özbek Hanlığında çıkan kargaşadan istifade ile Safevilerin Horasan'ı işgal etmiş olduğunu bildirilmektedir. Ayrıca

---

[24] Z. Sâbityan, 1343, s. 268-274

[25] İsmail H.Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, TTK, Ankara, 1995, c. 3, Kısım 2, s. 246

[26] Selânikî Mustafa Efendi, a.g.e., s. 814

Şah Abbas, gönderdiği elçisi ile Özbeklerden zaptettiği 24 şehir ve kalenin anahtarlarını da Padişah'a yollamıştır.[27] Bu başarı yani Horasan'ın fethi, Şah Abbas'ın o ana kadar gizli tuttuğu ihtiraslarını alevlendirmeye ve Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca hislerini su yüzüne çıkarmaya yetmişti.[28] Bunu anlayan Osmanlı Devleti, Mehmed Aga adında bir elçiyi İran sarayına gönderip, iki devlet arasında geçerli olan anlaşmanın yenilenmesi, Horasan'ın Özbeklere verilmesi, Osmanlı toprağından İran'a giden 20.000 kişilik Kürt taifesinin geri gönderilmesi ve rehine olarak Şah Abbas'tan büyük oğlunu İstanbul'a göndermesini istediler. Komutanları huzurunda Osmanlı elçisini dinleyen Şah Abbas'ın bu teklifleri kabul etmesi mümkün değildi. Elçiye Kızılbaş serdarları ve Safevi devlet erkânı önünde şöyle cevap verdi: *"Benim oğlum benim veliahdımdır. Bir gün İran Şah'ı olacaktır. Ben, bir Padişah'ı diğer bir Padişah'a rehine olarak gönderme hakkına sahip değilim."*[29] Daha sonra emir verip Osmanlı sefirini bazı hediyelerle İstanbul'a geri gönderdi.

Siyasi heyetlerin 1601 yılında geliş gidişi dışında iki ülke arasında tacirlerin ticari hareketliliği devam ediyordu. H. 1010(M. 1601/1602) yılında Özbeklerin İmam Rıza Türbesinden götürdükleri ve o sırada Özbek şehzadeleri ve ileri gelenleri tarafından Şah Abbas'a hediye edilen çok değerli bir elmas parçasını Şah kendi tasarrufuna almayıp âlimlere hediye etmişti. Âlimler ise müminlerin genel yararı doğrultusunda bu elmasın satılmasına, karşılığında uygun mülkler satın alınmasına ve bundan elde edilecek paranın devlet işlerinde kullanılmasına cevaz vermişlerdi. Bundan dolayı elması, Anadolu'ya gönderip, İstanbul'da makul fiyata satıp kıymetini Şah'ın huzuruna göndermişlerdir.[30]

Şah Abbas dönemindeki Osmanlı-Safevi mücadelesinin ikinci safhasını 1603-1612 yılları arasındaki dönem oluşturmaktadır. Bu dönem, Osmanlı Devleti'ne bağlı Gazi Bey'in Tebriz Beylerbeyi

---

[27] Uzunçarşılı, 1995, s. 246
[28] Mehmet Saray, 2006, s. 47
[29] İbrahim Fâikî, 1375, s. 771
[30] Atâullah-i Hasanî, 2003, s. 23

Ali Paşa ile bozuşarak Şah Abbas'tan yardım istemesi ile başlamıştır. Uzun Avusturya harpleri ve Celali isyanları ile uğraşan Osmanlı Devleti'nin bu zayıf anını değerlendirmek isteyen Şah Abbas, hemen bu yardım talebini kabul edip Tebriz üzerine yürümüştür(1603). Zaten ordusunu başarıyla ıslah eden, Horasan'ı Özbeklerden geri alan Şah Abbas, Osmanlılardan Azerbaycan, Gürcistan ile Şirvan'ı geri almak istiyor ve fırsat kolluyordu. Gazi Bey'in yardım talebi tam böyle kritik bir anda gelmişti ki Şah Abbas gibi kurnaz bir hükümdarın ayağına kadar gelen bu fırsatı kaçırması düşünülemezdi. Böylece 9 yıl sürecek Osmanlı-Safevi harpleri tekrar başlamıştır.[31]

Selmas Kalesi Hâkimi Gazi Bey'in Şah Abbas'tan yardım istemesi mücadelenin başlaması için sadece bir kıvılcım olmuştur. Zaten iç huzuru sağlayan ve ordusunu düzenleyen, doğuda güveni sağlayarak Özbeklere karşı üst üste başarılar elde edip, Horasan'da hakimiyetini pekiştiren, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu da gönderdiği adamları vasıtasıyla yakından takip eden Şah Abbas, önceden beri Osmanlılara bıraktığı toprakları geri almak gayesini taşıyor ve bu amaçla Avrupa Devletleri ile de ittifak anlaşmaları yapıyordu. Bu suretle gerginleşen ortam, Gazi Bey'in yardım talebi ile Şah'a uzun süredir aradığı fırsatı veriyor ve durum harp halini alıyordu.

Aylıklarının muntazam olmadığını bahane eden Tebriz askeri etrafa tecavüz ile yağmaya başlamışlardı. Yalnız Tebriz'e bağlı olan yerlerle yetinmeyen asker, etraftaki sancaklara da saldırmıştı. Bu esnada Osmanlıya tâbi Gâzi Bey'in sancağı da yağmaya uğramıştı.[32] Çünkü Gâzi Bey'in bir kısım arazisi miri arazi olarak kaydedilip Tebriz kulunun ocaklığı olarak ayrılmıştı.[33] Bu sebeple Tebriz askeri Gazi Bey'in arazilerine de tecavüzde bulunmuştu. Bunun üzerine Gazi Bey, Şah Abbas'a iltica edip, yardım istemiştir.[34] Du-

---

31 Uzunçarşılı, 1983, s. 64

32 Naîmâ Mustafa Efendi, a.g.e., s. 239

33 M. Tayip Gökbilgin, "Mehmed III", İA, İstanbul, 1993, c. 7, s. 545

34 Tahsîldâr Ömer Faruk, **Târîh-i Ebu'l-Fârûk**, Dersaâdet, 1328, c.3, s. 286

rum bu şekle girince yani kendisine bağlı bir beyin, hâkimiyetinden çıkıp Şah'a sığınması üzerine Osmanlı ümerası bu ihaneti cezalandırmak için harekete geçti ve Tebriz Beylerbeyi Zincir-kıran Ali Paşa, Karnıyarık Kalesi'ne çekilen Gazi Bey'in üzerine gitti. Böylece Tebriz'de bulunan muhafızların rezaleti iki büyük devleti tekrar karşı karşıya getirdi. Tebriz Beylerbeyi Ali Paşa'nın Gazi Bey isyanını bastırıp bölgedeki asayişi sağlamakla meşgul olduğu sırada Tebriz'in askerden hâli olduğunu haber alan Şah Abbas, 14 Eylül 1603 tarihinde görünüşte Mazenderan seferi için aslında Azerbaycan'ı fethetmek amacıyla başkent İsfahan'dan hareket ederek, süratle Ali Paşa'yı Tebriz'e girmeye fırsat vermeden esir edip, şehir ve kaleyi almıştır (29 Ekim 1603).[35] Böylece 18 yıldır Osmanlı hâkimiyetinde olan Tebriz, Safevilere geçmiş oluyordu. Daha sonra ise Nahcivan ile Azerbaycan şehir ve kasabaları[Culfa, Maku, Selmas, Hoy, Meraga] birer birer elde edilip altı ay muhasaradan sonra 28 Mayıs 1604'de Revan[Erivan] da düşmüştür.[36] Tebriz, Nahcivan ve Revan'dan sonra ordugâhını Akdağ'a nakleden Şah Abbas, Van serhaddindeki Kürt beylerine Van ve Erciş havalisini tahrip ve yağma etmeleri emrini vermiş, ayrıca Fars valisi Allahverdi Han'ı Erciş üzerine göndermiştir. Bütün bu yağma ve tahrip seferlerinden sonra Osmanlı doğu vilayetleri alt-üst olmuş, zirai ve ekonomik hayat felç olmuştur. Her yanda asayişsizlik, zulüm, can güvenliği tehlikesi artmış ve bölgedeki istikrar bozulmuştur. Şah daha sonra 1604 yılı Haziran ayı sonlarında Kars Kalesi'ni de bizzat gelerek fethetmiş ve şehri tahrip etmiştir.[37]

İran harbinin başladığı sıralarda Avusturya seferi ve Celali isyanlarıyla uğraşan Osmanlı Devleti'nde, 22 Aralık 1603'de Padişah III. Mehmet vefat etmiş ve yerine henüz 14 yaşında bulunan büyük oğlu I. Ahmet (1603-1617) tahta geçmişti. Şah Abbas, bu haberi Erivan kuşatması esnasında duymuştu. Osmanlı Devleti, Şah'ın taarruzu ile İran muharebesinin başlaması üzerine

---

35 Bekir Kütükoğlu, 1993, s. 262
36 Uzunçarşılı, 1983, s. 65
37 Remzi Kılıç, 2001, s. 158

Cağalazâde Sinan Paşa'yı doğu sınırına gönderdi.[38] Tabii Osmanlı Devleti bölgeye kuvvetlerini gönderesiye kadar Şah, yukarıda da anlattığımız üzere önemli fetihlerde bulunmuştu.

16 Mayıs 1604 tarihinde İstanbul'dan ayrılan Cağalazâde Sina Paşa, Anadolu'da rast geldiği eşkıyânın da hakkından gelerek Erzurum'a, oradan da 8 Kasım 1604 tarihinde Kars'a ulaşır.[39] Sinan Paşa, Kars'tan Nahcivan'a geldiğinde Şah Abbas da Tebriz'e geri çekilmiştir. Daha sonra Cağalazâde, Nahcivan yoluyla Revan'ı geri almak için yürüdüyse de bir taraftan Şah Abbas'ın serdarın yolu üzerindeki yiyecek şeyleri tahrip ettirmesi, Safevi öncülerinin verdiği rahatsızlık ve bir taraftan da maiyetindeki yeniçerilerin Kasım ayının yaklaştığını söyleyip kışlak talep etmeleri üzerine Serdar Sina Paşa, Van'a geri dönmeye mecbur oldu. Tabii bu sırada Şah'ın görevlendirdiği Kullar Ağası Allahverdi Han komutasındaki Safevi ordusu, Paşa'yı tedirgin etmekteydi. Bu tedirginlik içinde Cağalazâde kışı Van'da geçirip hazırlanmış ve daha sonra Tebriz'i geri almak için harekete geçmiştir. 5 Eylül 1605 tarihinde Sinan Paşa Selmas'a ulaşır. Bu esnada Şah da Hoy'dadır. Öncü kuvvetlerin çarpışmasında İran askeri mağlup olunca Şah Abbas Tebriz'e çekilir. İki taraf arasında Tebriz'e altı fersah [~34 km] mesafedeki Sis[Sûfiyân] köyü civarında 9 Eylül 1605 tarihinde meydana gelen savaşta Safevi ordusu sahte ricat taktiği uygulamıştır. Bu savaşta Osmanlı ordusunun sayısı 100.000 iken Safevi ordusu 62.000 kişi idi.[40] Fakat Safevi ordusu ilk defa topçu sınıfı ile desteklenmişti. Şah Abbas'ın bizzat idare ettiği bu muharebede, onun maiyetindeki topçular ve pusuya yerleştirilen tüfenkçilerin, Serdarlarının uyarılarını dinlemeyip düşmanı takip etmek amacıyla üzerlerine gelen Osmanlı ordusuna yaptıkları ani taarruz üzerine Cağalazade'nin birlikleri dağılmış, Sinan Paşa maiyetindeki 2000 yeniçeri ve bir o kadar sipahi ile önce Van'a sonra da Diyarbakır'a çekilmiştir (2

---

38 Uzunçarşılı, 1983, s. 65

39 Naîmâ Mustafa Efendi, a. g.e., s. 277-278

40 P. M. Sykes, 1915, s. 262, Abdürrıza Hûşnek Mehdevi, 1377, s. 76

Aralık 1605).[41] Bu savaş esnasında Şah'ın sevgisini kazanan ve Şah'a askeri konularda yardımcı olan İngiliz asilzâdesi Sir Robert Sherley, üç kere yararlanmış ve birçok Osmanlı askerini öldürmüştür. Hatta bir ara Osmanlı askerinin Safevi askeri karşısında çok olması sebebiyle İran ordusunda panik çıkınca onlara *"Ey İran'ın cesur askerleri"* diye başlayan etkileyici bir konuşma yapıp, Safevi askerini heyecana sev ederek savaşa teşvik etmişti.[42] Şah Abbas, saltanatı döneminde kazandığı en parlak zaferlerinden biri olan bu zafer sonucunda pek çok ganimet, savaş topu ve savaş malzemesi elde etmiştir. Ganimetin çoğunu askerine dağıttırmıştır. Sinan Paşa aynı yıl içinde Diyarbakır'da kederinden ölecek ve böylece doğu cephesi serdarsız kalacaktır. Bu durum tabii en fazla Şah Abbas'ı sevindirmiştir.

Safevi ordusunun Sinan Paşa karşısında kazandığı başarı, Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile olan mücadelesi, Anadolu'daki Celali kargaşası ve doğu cephesinin uzunca bir süre serdarsız kalması, Şah Abbas'ı iyice cesaretlendirmiş ve bunun üzerine 4 Temmuz 1606'da Gence, ardından Gürcistan[43] daha sonra Şirvan ve 9 Ocak 1607'de Şamahı Safevilerin eline geçmiştir.[44] Şah, Gence'nin fethinden sonra buranın idaresini Muhammed Han-ı Ziyadoğlu Kaçar'a vermiştir. Şah Abbas, itaat arz edip kendisine hediyeler getiren Gürcistan emirlerine ise kıymetli hilatler dağıtmıştır. Gürcistan Krallarının payitahtı olan Tiflis'in Safevi hâkimiyeti eline geçmesinin haberi İstanbul'a ulaşınca Sadrazam Derviş Paşa tarafından Şah Abbas'a sulh için bir temsilci gönderilmiştir. Şah, sulh teklifi

---

41 Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi**, Haz. B. Sıtkı Baykal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982, c. 2, s. 250

42 P. M. Sykes, 1915, s. 263; Rıza Pâzuki, 1317, s. 322

43 Safevilerin taarruzları karşısında korkan Gürcü Kralı Aleksander, Şah Abbas'a birçok hediye, Gürcü cariye ve köle ile üzerinde *"Şah Abbas-ı Safevi"* yazan altından bir tepsi[tabak] göndermiş ve Şah'a Osmanlı Devleti ile olan mücadelesinde yardım sözü vermişti. Fakat bu kral, daha sonra Şah'ın emirlerine muhalefet edince, Şah'a bağlı olan öz oğlu tarafından (muhtemelen Safevi desteğiyle tahta geçmek niyetindeydi) öldürülmüştür. Bkz. Rıza Pâzuki, 1317, s. 326, 327, 350

44 Uzunçarşılı, 1983, s. 66

ile gelen Osmanlı temsilcisine sulh koşullarının ancak Kanuni ile dedesi Tahmasp zamanındaki koşullar olabileceğini iletmiştir. Azerbaycan şehirlerinin fethi, Osmanlı askerlerinin mağlup olarak Mugan, Karabağ ve Şamahı'dan çekildiği ve Kızılbaş askerinin Derbent'e doğru hareket ettiği duyulunca Osmanlı hâkimiyetindeki Bakü'de bulunan Safevi taraftarları ayaklanıp kale muhafızını öldürmüştür. Daha sonra öldürülenlerin başları Şah Abbas'a gönderilip itaat arz etmişlerdi. Şah böylece Bakü'yü zahmetsizce hâkimiyeti altına almış ve eski hâkimleri tekrar görevleri başına getirmiştir. Şah daha sonra küçük bir kuvvetini Derbent'e göndermiş ve oradaki Osmanlı paşasından hoşnut olmayan şehir halkı Gence ve Bakü'nün de fethini duyduklarından itaat arz etmişlerdi. Böylece Derbend de kolaylıkla Şah'ın eline geçmiş oldu. Şehir halkını divânî vergilerden muaf tutan Şah Abbas, Derbend Kalesini korumak için Çağataylı, Bafklı, Horasanlı ve Iraklı tüfenkçilerden oluşan bir grup askeri hisarda görevlendirmiştir.[45] Ayrıca Şah Abbas, Erivan'dan getirdiği bazı askeri mühimmatı da Şamahı'ya naklettirmiştir. Şah, daha sonra bir grup askerini Kars Kalesi'ne saldırtmış ve Kars'ı Osmanlı hâkimiyetinden çıkarmıştır. Şah Abbas, bu fetihlerden sonra her bölgeye uygun bir yönetici atayıp Tebriz'e çekilmiş, Tebriz'den de ziyaret için Meşhed'e gittikten sonra başkent İsfahan'a dönmüştür.[46] Böylece Şah Abbas amacına ulaşmış, 1590 İstanbul Antlaşması ile kaybettiği toprakları geri almış ve Osmanlı birliklerini gerisin geri Anadolu'ya atmıştır. Tabii Şah Abbas'ın bu başarılarında, Celali olarak bilinen eşkıya çetelerinin Anadolu'da çıkardığı kargaşalık ve bu yüzden Osmanlı Devleti'nin bu süre (1603-1610) zarfında İran'ın karşı taarruzu esnasında felce uğramış durumda olması önemli bir etmen olmuştur.

Cağalazâde Sinan Paşa'nın Diyarbakır'da bulunduğu sırada 1605 yılında vefatı üzerine Anadolu'daki Celali kargaşası yüzünden İran cephesi yaklaşık 5 yıl serdarsız kaldıktan sonra 1610 yılında

[45] İskender Bey Türkmen, a.g.e., s. 734
[46] Rıza Pâzuki, 1317, s. 329

Anadolu'daki Celalileri[47] temizleyen Kuyucu Murat Paşa, İran serdarı olarak tayin edilmiştir. 20 Nisan 1610 tarihinde İran seferine çıkan Sadrazam Murat Paşa, Şah Abbas'a teklif ettiği sulhun kabulünü hızlandırmak için Osmanlı ordusunun hareket ettiğini duyup askerini Tebriz'de toplayan Şah'ın üzerine yürümüştür. Bunun üzerine Avusturya ile barış yapmış ve Celalileri ezmiş olan Osmanlı Devleti'nden çekinen Şah Abbas, fethettiği yerleri geri iade etmeyeceğini ama bu esaslar doğrultusunda bir antlaşma yapılabileceğini iletmiştir. Ayrıca Şah, Hayreddin Çavuş vasıtasıyla Osmanlı Padişahı I. Ahmet'e 1800 miskal[~ 8100 gr] anberî ihtiva eden 21 kilo ağırlığında som altından bir çekmece göndermiştir.[48] Fakat Şah'a gönderilen cevapta sulh yapılabilmesi için fethedilen yerlerin iadesi istenmiştir.

İleri harekâtına devam eden İran Serdarı Kuyucu Murat Paşa, 16 Kasım 1610 tarihinde Tebriz yakınlarına kadar gelmiş, fakat iki taraf da saldırmaya teşebbüs etmemişti. Osmanlı ordusunda erzak ve mühimmat sıkıntısı vardı. Ayrıca sefer mevsimi de geçiyordu. Bu sırada Şah Abbas, fethettiği yerlerin gelirinden her sene Osmanlılara iki yüz ipek göndermek suretiyle gizli bir uyuşma teklifinde bulundu.[49] Hem bu teklif hem de mevsimin geçmesi nedeniyle Murat Paşa, Diyarbakır'a çekildi. Şah ise önce Erdebil'e sonra da başkenti İsfahan'a geri döndü. Kış geçip sefer mevsimi gelince Murat Paşa askeriyle tekrar harekete geçti. Osmanlı askerinin harekete

---

[47] Osmanlı ordusunun takibinde olan bazı Celali reisleri özellikle de Kuyucu Murat Paşa'nın takibinde olanlar [Kalenderoğlu v.s] Paşa'nın gösterdiği şiddet ve uğradıkları hezimet yüzünden Şah Abbas'a sığınmışlardır. Şah, sığınan Celalileri, Kürtlere karşı kullanmak üzere Urmiye ve Selmas taraflarına sevk etmiştir. Fakat Nasuh Paşa tarafından Celali ileri gelenlerine afnâmeler gönderilerek hizmete alınacakları vaadinde bulunulunca pek çoğu Osmanlı ülkesine geri dönmüştür. İran'da kalanlar ise Mayıs/Haziran 1609'da reisleri Muhammed Paşa ölünce bir kuvvet olmaktan çıkıp dağılmışlardır. Bkz. M. Cavid Baysun, "Ahmed I", İA, İstanbul, 1993, c. I, s. 162; Faruk Sümer, 1999, s. 155; İsmail Aka, 2003, s. 62; İbrahim Fâikî, 1375, s. 799

[48] Rıza Kulu Han, a.g.e, s. 6826; Remzi Kılıç, 2001, s. 166; Bekir Kütükoğlu, 1993, s. 277

[49] Naîmâ Mustafa Efendi, a.g.e., s. 385

geçtiğini haber alan Şah Abbas yukarıda söylediğimiz teklifini gönderdiği elçileri vasıtasıyla yineledi. Fakat Kuyucu Murat Paşa, iki ülke arasında yapılacak sulh antlaşmasını göremeden Diyarbakır'da vefat etti (6 Ağustos 1611).[50] Kuyucu Murat Paşa'nın yerine Vezir-i âzam ve Serdar olarak barış görüşmeleri için görevlendirilen Nasuh Paşa, Şah'ın teklifini kabul ederek, muahedenin imzalanması için Kadı Han isminde bir İran temsilcisi ile birlikte İstanbul'a gitti. 27 Eylül 1612 tarihinde Nasuh Paşa, İran heyeti ile İstanbul'a girdi. 17 Ekim'de Divan'a kabul edildiler. İran elçileri yanlarında 200 yük tutan ipek haracı da getirmişlerdi.[51] Bunun yarısı altın ve gümüş sırmalı ipek kumaşlardan oluşmaktaydı. Böylece İran'la barış yapıldı (20 Kasım 1612). Bu antlaşmaya göre İran Şah'ı, I. İstanbul Antlaşması (Ferhat Paşa Antlaşması) ile elinden çıkarak şimdi tekrar fethetmiş olduğu yerler mukabilinde her sene 200 yük ipek göndermeyi kabul etmekte ve bu II. İstanbul Antlaşması (Nasuh Paşa Antlaşması) ile de dokuz sene süren Osmanlı-İran harplerinin ikinci safhası son bulmuş oluyordu.[52] Ayrıca bu antlaşma ile İran, Şemhal ve diğer Dağıstan hâkimleri üzerindeki Osmanlı hâkimiyetini tanıyor, kendi hacıları için Halep-Şam güzergâhını onaylıyor ve Ashâb-ı Kirâm'a kötü sözler söylenmeyeceğini taahhüt ediyordu.[53]

İran ile yapılan Nasuh Paşa Antlaşması, yaklaşık olarak üç sene sürmüş ve 1615 yılında Osmanlı-Safevi harplerinin üçüncü safhası başlamıştır. Buna sebep olan olaylar Şah Abbas'ın taahhüt etmiş olduğu vergiyi 1612 yılından sonra Osmanlı başkentine göndermemesi, bazı sınır anlaşmazlıkları[54] ve Osmanlı elçisi İncili

---

50 Cengiz Orhonlu, "Murad Paşa", İA, İstanbul, 1993, c. 8, s. 653

51 Naîmâ Mustafa Efendi, a.g.e., s. 390

52 Uzunçarşılı, 1983, s. 67

53 Bekir Kütükoğlu, 1993, s. 278

54 Şah Abbas, 1612 yılında Nasuh Paşa sulh antlaşmasını imzalamasına rağmen Gürcistan'da kendi idaresini kabul etmeyen Kaheti Hâkimi Tehmurs Han gibi bazı yerel hâkimleri ve bölgeleri itaat altına almak için H. 1022 [M.1613/1614] tarihinde ordusuyla Gürcistan seferine çıkmıştı. Tehmurs Han'ın kaçmaya zorlayan Şah Abbas, Kaheti bölgesi hâkimliğine İsa Han'ı getirmişti. Fakat Osmanlı Devleti'nin protestosu üzerine, Gürcistan kilisesinden aldığı murassa tacı ve 200 deve yükü ipeği Osmanlı devlet ricalinin

Mustafa Çavuş'tan bir haber çıkmamasıdır. Şah Abbas, 200 yük ipeği *"men haraca mı kesilsem gerek"* diye göndermemişti.[55] Aynı zamanda Şah, Sherley kardeşler vasıtasıyla Avrupa ile temas halinde olup bazı ittifak antlaşmaları yapıyordu. Tabii Şah'ın ordusunu güçlendirip, ülkesindeki düzeni sağlaması da Osmanlılara kafa tutmasındaki önemli etkenlerden biriydi. Taahhüt ettiği vergiyi göndermeyen Şah, Osmanlı temsilcisi Divan-ı Hümayun çavuşlarından İncili Mustafa Çavuş'u da geri göndermeyip İran'da tutmuştu. Bunun üzerine Osmanlı Padişahı I. Ahmet, zaten Nasuh Paşa'nın ısrarlarıyla imzaladığı antlaşmayı bozmuş ve kaybedilen yerleri geri almak maksadıyla İran'a harp ilan etmiştir.

Vezir-i âzam Serdar Öküz Mehmet Paşa, Padişah'ın fermanıyla Kapıkulu, Rumeli ve Anadolu askeriyle 1615 yılında İran seferi için hareket etti. Emrinde 100.000 kişilik bir ordu vardı.[56] Osmanlı ordusunun hareket ettiğini haber alan Şah Abbas, yeni bir muharebenin önünü almak için Mazenderan Sipehsaları Kasım Bey'i elçi olarak bir süredir elinde tuttuğu Osmanlı elçisi İncili Mustafa Çavuş ile beraber çeşitli hediyelerle İstanbul'a gönderdi. Fakat İran elçisinin sadece bir senelik vergi ile gelmesi Osmanlı Devleti'ni tatmin etmemiş ve elçi Yedikule'ye hapsedilip, ordunun hareketine devam etmesi kararlaştırılmıştı. Bunun üzerine Mehmet Paşa, Erzurum'dan Revan üzerine yürüdü. Osmanlı ordusu Haziran 1616 tarihinde Revan sahrasına ulaştı. Fakat Revan Kalesi iyi tahkim edilmişti. Ayrıca Şah da askeriyle Nahcivan'da idi. Bu sebeple 44 gün süreyle şiddetli bir kuşatma altına alınan Revan şehri alınamadığı gibi Osmanlı ordusu 4000 askerini de kaybetmişti.[57] Şah Abbas, Nahcivan'da bekleyip taarruza geçmemişti. Fakat taciz hareketleri ile Osmanlı ordusunu zor duruma sokmaktaydı. Ayrıca mevsim hayli ilerlemiş, kuşatma uzamış, barut da tükenmişti. Bu

---

kızgınlığını gidermek için aşağıda da anlatılacağı üzere elçisi ile İstanbul'a göndermiştir. Bkz. Mehmet Saray, 2006, s. 53

55 Uzunçarşılı, 1983, s. 67

56 Rıza Kulu Han, a.g.e, s. 6847

57 Naîmâ Mustafa Efendi, a.g.e., s. 426; Abbas İkbal Âştiyânî, Târîh-i Kâmil-i İran, Müessese-i İntişârât-ı Nigâh, Tahran, 1388, s. 862

durumda Şah'ın senede vereceği 200 yük ipek 100 yük ipeğe indirilerek anlaşma yoluna gidildi ve Osmanlı ordusu geri döndü. Fakat Osmanlı Devleti, Öküz Mehmet Paşa'nın Revan'ı alamamasından dolayı onu vezâretten azlcdip, kararlaştırılan anlaşmayı da onaylamadı. Çünkü Osmanlı devlet adamları doğudaki toprak kayıplarını telafî etmek istiyorlardı. Bu sebeplc azledilen Mehmet Paşa yerine Halil Paşa, İran üzerine serdar yapıldı(1617). 60.000 kişilik orduyla İran seferine çıkan Halil Paşa, kış yaklaştığı için ordusuyla Diyarbakır'da konakladı. Düşüncesi kış mevsimi geçip bahar olunca Kırım Hanı Canibek Giray ile birlikte Tebriz'e doğru hareket etmekti. Osmanlı ordusunun hareketini haber alan Şah Abbas, tüfenkçi birliklerinin ve topçu sınıfının kumandanı Kurçakay[Karçigay(doğan)] Bey'e Azerbaycan'ı savunması, Osmanlı ordusunun ilerlemesini durdurması ve Safevilerin klasik stratejisi gereği Osmanlı ordusunun yolu üzerindeki tüm kaynakların yok edilip, Tebriz'in boşaltılması emretmişti.

Serdar Halil Paşa İran seferinde iken Osmanlı tahtında değişiklikler olmuş, 22 Kasım 1617'de Padişah I. Ahmet vefat edip, yerine I. Mustafa padişah olmuştur. Fakat I. Mustafa'nın padişahlığının bu ilk evresi kısa sürmüş ve tahttan indirilerek 26 Şubat 1618'de yerine II. Osman(1618-1622) tahta geçirilmiştir. II. Osman'ın tahta oturtulmasından sonra Osmanlı Devlet erkânı, Çavuş Hasan Ağa isminde bir elçi ile II. Osman adına Şah Abbas'a dostane bir mektup göndermiştir. Bu elçi Mayıs/Haziran 1618'de Şah Kazvin'de iken huzura çıkmış ve Şah Abbas tarafından iyi karşılanmamıştır. Şah Abbas, Çavuş Hasan Ağa'ya kaba bir dille şöyle hitap etmişti: *"Mektubun ve mesajın faydası yoktur. Eğer Osmanlı Devlet adamları âdilâne şartlarla ve iyi niyetle sulha hazır olsalar, ben de dostluk elini uzatırdım. Böylece iyi bir iş yapmış olurduk. Fakat siz Türkler, savaşıp kan dökerek biçare ve günahsız insanları öldürmek niyetindeyseniz, günah sizin boynunuza olacaktır ve ben bu durumda ilk önce İran askerini savaş meydanına süreceğim."*[58] Şah, Osmanlı sefiri ile birlikte Mirza Muhammed Hüseyin Ebherî

[58] İbrahim Fâik, 1375, s. 806

isimli elçisini, Diyarbakır'da konaklayan Serdar Halil Paşa'ya göndermiş ve Nasuh Paşa Antlaşması'ndaki şartlara uygun bir barış yapılabileceğini, yoksa savaşa hazır olduğunu bildirmiştir.[59] Daha sonra Şah Abbas, 25 Temmuz 1618 tarihinde Kazvin'den Sultaniye'ye doğru hareket etmiştir. Sultaniye'ye vardığında Serdar Halil Paşa'nın kurmaylarıyla görüşerek Kırım Han'ı Canibek Giray ile birlikte kalabalık bir orduyla[60] Diyarbakır'dan Erdebil'e doğru hareket ettiğini duymuştur.

Erdebil'e doğru ileri harekâtına devam eden Serdar Halil Paşa ilk planda Tebriz'e ulaşmıştı. Şah Abbas ise 22 Ağustos'ta Erdebil'e varmıştı. Böylece Osmanlı ordusu Tebriz'de, İran askeri de Erdebil'de konuşlanmış olarak beklemeye koyulmuşlardı. Tabii bu arada iki taraftan da elçiler gelip gitmekteydi. 31 Ağustos'ta Serdar Halil Paşa'nın elçisi Defterdar Hekim Osman, Erdebil'e gitti ve Şah Abbas'a sulh için Halil Paşa'nın ileri sürdüğü şartları iletti. Halil Paşa'nın sulh şartları şu maddelerden oluşmaktaydı:

1) Şah Abbas her yıl 300 yük ipeği haraç olarak Sultan'a gönderecek,

2) Batı Azerbaycan, Ermenistan, Şeki, Şirvan, Gürcistan ve Karabağ'ı Osmanlı Devleti'ne verecek,

3) Şah, oğullarından birini rehine olarak Osmanlı sarayına gönderecek,

4) Halil Paşa bu sefer nedeniyle çok güçlükler yaşadığından Şah ona kıymetli hediyeler verecek

---

[59] Seyyid Hasan Estarâbâdî, **Tarih-i Sultanî(Ez Şeyh Safî Tâ Şah Safî)**, Yay. Haz. İhsan İşrâkî, İntişârât-ı İlmî, Tahran, 1366, s. 213

[60] İtalyan seyyah Della Valle, bu ordunun miktarını 300.000 olarak vermektedir. Bkz. John Pinkerton, **A General Collection Of The Best And Most Interesting Voyages And Travels**, London, 1811, c. 9, s. 86. Fakat bu rakam, Kırım Han'ı ve Tehmurs Han komutasında bir miktar Gürcü askerinin katıldığı dikkate alınsa bile yine de abartılı görünmektedir. Seyyid Hasan Esterabâdî ise Halil Paşa'nın Tatar askeriyle birlikte toplam 60.000 kişilik bir orduyla hareket ettiğini yazmaktadır. Bkz. Seyyid Hasan Esterabâdî, a.g.e., s. 214

Tabii hüsn-ü kabul görmeyen elçiye Şah Abbas, Bağdat ve Halep'i aldıktan sonra Osmanlı Sultan'ı ile barış yapacağı gibi kibirli bir ifade kullandı.[61] Şah, bu şartların hiçbirisini kendi yararı için uygun görmüyordu. Ama Şah Abbas'ın Halil Paşa'nın istediği sulh şartlarını kabule yanaşmamasına rağmen Azerbaycan Veziri Muhammed Rıza ve Şah'ın damadı Kurçibaşı İsa Han gibi bazı önemli Safevi devlet adamları, Serdar Halil Paşa'nın teklif ettiği şartların kabul edilip barış yapılmasının İran için yararlı olacağı yönünde Şah'ı ikna etmeye çalıştılar. Ayrıca gereksiz yere Müslüman kanı dökülmemesi hususunda ısrarcı oldular. Bunun üzerine Şah Abbas, gönderdiği bazı hediyelerle Osmanlı elçisinin gönlünü almaya çalıştı. Üç gün sonra nihai kararını bildirmek üzere elçiyi tekrar huzuruna çağıran Şah Abbas, elinde kılıç olduğu halde Safevi devlet ricali önünde Osmanlı elçisine şöyle dedi: *"Benim oğlum budur ve bunun dışında sizin için bir şeyim yoktur. Gücünüz yetiyorsa bunu elimden alın. Türk askeri nereye kadar ilerlemek istiyorsa ben, sağlam bir şekilde onları bekliyor olacağım."*[62] Şah'ın bu sözlerine Osmanlı elçisi, günahsız insanların kanı dökülecceğini ve bunun günahının Şah'ın boynu üzerine olacağını söyledi. Şah, elçinin bu sözlerine verdiği cevapta şöyle dedi: *"Ben kendi evimde oturmaktayım ve Osmanlılar her sene gelip evime taarruzda bulunuyorlar. Kan dökücülük ve kötülük getiriyorlar. Ben ve halkım ülkemizi savunmayalım mı?"*.[63] Daha sonra sulh taraftarı ulemaya da gözdağı veren Şah Abbas, tekrar sulhtan yana ısrarcı olacakların katledileceklerini ilan etti. Böylece Osmanlı sefiri elleri boş olarak 3 Eylül 1618 tarihinde Serdar Halil Paşa'nın yanına geri döndü. Tabii Osmanlı elçisi, Serdar Halil Paşa'nın yanına döndüğünde Safevi ordusu hakkında bazı bilgiler de getirmişti. Elçinin Tebriz Hâkimi Kurçagay Han'ın Erdebil yakınlarında olduğunu ve Tatar atlılarının acele ederlerse bunları bir gece baskınıyla bozguna uğratıp yüklü miktarda ganimet elde edilebileceğini söylemesi üzerine Kırım

[61] John Pinkerton, 1811, s. 86
[62] İbrahim Fâikî, 1375, s. 809
[63] İbrahim Fâikî, 1375, s. 810

Hanı, ana ordudan ayrılıp tüm askeriyle Erdebil'e doğru hareket etmiştir.[64] Böylece Osmanlı ordusundan Kırım Han'ı ve bazı Beylerbeyileri askerleriyle birlikte ayrılmış oluyordu. Fakat durumdan haberdar olan Safevi ordusunun komutanı Kurçagay Han, Kaçar, Şamlu, Afşar, İnanlu, Beğdili taifelerine ait askerler ve Fars Hâkimi İmam Kulu Han'ın ordusuyla birlikte, yorgun olan, hiçbir güvenlik tedbiri almadan hareket eden ve gün ışıyana kadar Safevi ordugâhına ulaşamayan düzensiz Tatar ordusunu ve bu orduyla birlikte gelen bazı Osmanlı beylerbeylerinin kuvvetlerini Pol-i Şikeste [Kırık Köprü] mevkiinde pusuya düşürüp bozguna uğratır (10 Eylül 1618). Erzurum Beylerbeyi Hasan Paşa, Rumeli Beylerbeyi Arslan Paşa, Diyarbakır Beylerbeyi Mustafa Paşa şehit ve Van Beylerbeyi Elmacı Mehmet Paşa ile bazı ümera esir düşmüşlerdir.[65] Serdarın başında bulunduğu esas Osmanlı ordusu ise Kırım Hanı Canibek Giray'ın Tebriz ile Erdebil arasındaki Serav Ovası'nda Safevi kuvvetlerince pusuya düşürülmesi haberi üzerine tarihi Safevi şehrine doğru ilerleyip, Serav Ovası'nda çadırlarını kurmuştur. Serav, Erdebil'e yakın olup ertesi gün oraya varmak hazırlığı görülüyordu.[66] Safevilerce mukaddes sayılan Erdebil şehrinin Osmanlıların eline geçme ihtimali üzerine Şah Abbas, acele olarak elçilerini göndererek barış istemiş ve iki taraf arasında Serav Barış Antlaşması yapılmıştır(26 Eylül 1618).[67] Daha sonra Şah, iyi niyet ve dostluk göstermek için Osmanlı ordusuna 500 deve yükü zahire (meyve, limon, nar, un, yağ, pirinç ve şeker) göndermiştir.[68] Tabii bu zahire gelir gelmez Osmanlı askerine dağıtılmıştır. Antlaşmanın kararlaştırılmasından sonra Şah Abbas, Azerbaycan tarafından ordusuyla Kazvin'e geri dönmüş, bir müddet Kazvin'de oyalandıktan sonra Ferahabad'a gitmiştir. Antlaşmanın İstanbul'da tasdik olup yazılması ise aşağıda anlatılacak olan İran elçisinin gelmesinden sonraya kalacaktır. Bu

---

64 Naîmâ Mustafa Efendi, a.g.e., s. 443
65 Şinasi Altundağ, "Osman II", İA, İstanbul, 1993, c. 9, s. 444
66 Peçevi İbrahim Efendi, a. g. e., s. 344
67 Uzunçarşılı, 1983, s. 68
68 İskender Bey Türkmen, a.g.e., s. 937

antlaşmaya göre İran Şahı her yıl haraç olarak 100 yük ipek[69], 100 yük de kumaş ve sair kıymetli eşya gönderecek, esirler karşılıklı olarak serbest bırakılacak, Ashab-ı Kirâm'a ve H.z. Peygamber'in zevcesine küfür edilmeyecek, Şemhal ve diğer Dağıstan hâkimlerinin memleketlerine zarar verilmeyecek[70], Osmanlı tarafına dönmek isteyen hanlar ve hâkimlere engel olunmayacak, Bağdat şehri ile İran hududu arasında bulunup evvelce İran'a ait iken Osmanlılara geçen Vehmin, Derne ve Dertenk sancaklarına ilave edilen arazi ve köyler yine İran'a bırakılacak, Kars ve Ahıska Osmanlılarda kalacaktı.[71] Serav Barışı'nın tasdiki için Safevi elçisi Yadigâr Ali Sultan-ı Taliş[Burun Kasım Sultan], Nisan/Mayıs 1619 tarihinde İstanbul'a gelmiştir. Safevi elçisi beraberinde 100 yük ipek haracından başka dört fil, bir gergedan ve daha birçok hediyeler getirmiştir.[72] Yukarıda maddeleri sayılan antlaşma 29 Eylül 1619 tarihinde İstanbul'da tahrir olunmuştur.[73] Bunun üzerine İran elçisi Ali Sultan, Serav Barışı'nı tasdik mahiyetinde bir Nâme-i Hümâyun alıp, İbrahim Aka ismindeki Osmanlı elçisi ile birlikte memleketine doğru yola koyulmuştur.[74] Serav Antlaşması ile Şah Abbas dönemi Osmanlı-Safevi mücadelesinin üçüncü dönemi kapanıyor ve iki taraf arasında beş yıl sürecek bir barış dönemi başlamış oluyordu.

Şah Abbas, Serav Barışı ile biten Osmanlı-Safevi mücadelesinden sonra başarı gösteren Kurçakay Han'ı Azerbaycan Hâkimi yapmıştı. Fakat Osmanlı Devleti, kendisi karşısında başarı gösteren Kurçakay Han'ın Azerbaycan gibi bir sınır eyaletinde valilik yap-

---

[69] Peçevi İbrahim Efendi, *"Bundan sonra her yıl iki yüz yük ipek ve yüz yük bazı nadir eşya gönderilmek üzere kesin barış anlaşması imzalandı ve Osmanlı ordusu da o konaktan ayrılıp yurduna döndü."* demektedir. Bkz. Peçevi İbrahim Efendi, a. g. e., s. 345; Naîmâ Mustafa Efendi, *"Tarafeyn[iki taraf] temessükleşip[anlaşıp] bundan sonra beher sene iki yüz yük harîr[ipek] ve yüz yük bazı tefârik[hediyeler] gönderilmek şartıyla sulhnâmeler yazılıp..."* demektedir. Bkz. Naîmâ Mustafa Efendi, a.g.e., s. 445

[70] Feridun Bey, **Mecmua-i Münşeat-ı Feridun Bek**, İstanbul, 1275, c. II, s. 264

[71] Uzunçarşılı, 1995, s. 248

[72] Naîmâ Mustafa Efendi, a.g.e., s. 448

[73] Feridun Bey, a.g.e., s. 265

[74] Remzi Kılıç, 2001, s. 173

masından rahatsız olup, değiştirilmesini isteyince Osmanlı Devleti'nin güvenini kazanmak isteyen Şah Abbas, Azerbaycan Sipehsaları Kurçakay Han'ı H. 1028(M.1618/1619) yılında Meşhed Hâkimi yapmıştır.[75] Kurçakay Han'ın yerine ise Azerbaycan Hâkimi olarak Kızılbaş serdarlarından Şahbende Han-ı Purnak getirilmiştir.[76]

1620 yılına gelindiğinde Şah Abbas'ın hedefine ulaşmış ve Osmanlılardan istediği tüm eyaletleri geri almış olduğunu görmekteyiz. Bu tarihte Eyalet-i Şirvân, Şeki, Demürkapu, Ereş, Gence, Tiflis, Gori, Tebriz, Nahcivân, Nihavend ile Karabağ, Badkube[Bakü], Revân, Ordubâd ve Şehrizol kaleleri Kızılbaş elinde idi.[77]

Serav Barışı'ndan sonra Yadigâr Ali Sultan ile İran'a giden Osmanlı elçisi İbrahim Aka, 13 Mart 1620 tarihinde İsfahan'a ulaşmış ve Osmanlı Padişah'ı Sultan Osman'ın iki taraf arasındaki dostluğu pekiştiren muhabbet dolu mektubunu ve hediyeleri Şah Abbas'a takdim etmiştir.[78] Şah Abbas da karşılık olarak elçisi Yüzbaşı Tohte Bey Istaclu aracılığı ile Osmanlı Sultan'ına layık hediyeler gönderip, sulha riayet edeceğini bildirmiştir.[79]

Şah Abbas, Horasan işlerini düzenlemek amacıyla Ağustos-Ekim 1622 tarihinde Herat'ta ikamet etmekte iken, Kandahar'ın fethi ve Portekizlilerin Hürmüz Adası'ndan defi haberini iletmek üzere elçisi Kurçi Çelebi Bek Kâçâr'ı İstanbul'a göndermiştir.[80] Fakat elçi İstanbul'a ulaştığında II. Osman tahttan indirilmiş idi.

Osmanlı tahtına, II. Osman'ın 1622 yılında tahttan indirilip katledilmesinden sonra ikinci defa I. Mustafa[81] geçmiş fakat onun

---

75 Rıza Pâzuki, 1317, s. 332

76 İbrahim Fâiki, 1375, s. 818

77 Yaşar Yücel, Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar: Kitâb-ı Müstetâb, TTK, Ankara, 1988, s. 12

78 İskender Bey Türkmen, a.g.c., s. 948

79 Abdürrıza Hüşnek Mehdevi, 1377, s. 80

80 İskender Bey Türkmen, a.g.c., s. 984

81 I. Mustafa kısa süren saltanatı esnasında Şah Abbas'a hitaben yazdığı dostane mektubunda *"barışın ve dostluğun temellerini yeniden sağlamış-*

da yine kısa süren saltanatından sonra 10 Eylül 1623 yılında henüz 12 yaşında olan IV. Murat başa geçmiştir. Tabii tecrübeli ve zeki bir devlet adamı olan Şah Abbas da bu gelişmeleri yakından takip etmekteydi.

Serav Barışı beş sene sürmüş ve Şah Abbas zamanındaki Safevi-Osmanlı mücadelesinin dördüncü yani son safhası 1623 yılında Bağdat subaşısı Bekir'in isyan edip, Bağdat'ı Safevilere teslim etmek istemesiyle başlamıştır. Zaten bahane arayan Şah Abbas hâkimiyetini Azerbaycan ve Gürcistan'dan sonra güneye Bağdat, Musul, Basra gibi büyük vilayetlere doğru genişletmek arzusundaydı. Zira Kanuni devrinden beri 89 yıldır Osmanlı idaresinde olan Bağdat, İran ve Basra üzerinde kontrolü sağlayan Irak bölgesinin en önemli merkezi ve milletlerarası ticaret yollarının da kavşak noktasıydı. Osmanlı Devleti'nde ise bu sıralarda Genç Osman Faciası'nın bir neticesi olarak İstanbul'da ve memleketin uzak vilayetlerinde kargaşalıklar çıkmaktaydı. Bu karışıklıkların çıktığı yerlerden biri de Bağdat idi. Bağdat'ta mülki ve askeri zümreler arasında ihtilaf vardı. Bağdat Valisi Yusuf Paşa ile Bağdat askerinin komutanı Subaşı Bekir arasında güç mücadelesi başlamıştı. İki Osmanlı idarecisi arasındaki bu mücadele büyüyünce Vali Yusuf Paşa, bir ara şehirden çıkan Bekir Subaşı'yı şehre tekrar sokmak istemez. Bunun üzerine çıkan silahlı mücadelede Bağdat Beylerbeyi Vezir Yusuf Paşa, kaza kurşunuyla ölür. Bunun üzerine uydurma bir ferman düzenleyen Bekir Subaşı, kendisine Bağdat Valiliği'nin verildiğini ilan eder. Fakat durumu kabullenmeyen Osmanlı Devleti, Diyarbakır Valisi Hafız Ahmet Paşa'yı Bağdat'ı Bekir Subaşı'dan almak üzere Serasker olarak görevlendirir.[82] Hafız Ahmet Paşa, 30.000 kişilik ordusuyla[83] Bağdat'ı kuşatınca durumun tehlikeye girdiğini gören Bekir Subaşı, Şah Abbas'a haber gönderip, *"Eğer Şah gelip Osmanlı'yı bu cânibden def ederse canımızı düşmandan*

ırmaktan" söz etmiştir. Fakat hem Osmanlı Devleti'ndeki iç karışıklıklar hem de Şah Abbas'ın bu fırsattan yararlanmak istemesi, Osmanlı-Safevi mücadelesini Irak tarafına çekecektir. Bkz. Atâullah-i Hasanî, 2003, s. 27

82 Remzi Kılıç, 2001, s. 177

83 Veli Kulu Bek Şamlu, a.g.e., s. 203

tahlîs[kurtarmış] etmiş olur. Lâ-cerem[şüphesiz] Bağdad-ı dârü's-selâm kendilere teslim olunur" demiştir.[84] Bu haberi büyük bir memnuniyet içersinde karşılayan Şah Abbas, bu vesile ile Şiilerce kutsal sayılan yerleri(Necef, Kerbela v.s.) de hâkimiyeti altına almak gayesiyle on iki dilimli bir Şii tacı ile bir valilik menşuru vermek üzere Hemedan Hâkimi Safi Kulu Han başkanlığındaki heyeti Bağdat'a yollar. Daha sonra kendisi 30.000 kişilik bir orduyla hareket eder. İran heyetinin Bağdat'a gelip, Bekir Subaşı ile görüştüğünü haber alan Hafız Ahmet Paşa ise Bağdat Beylerbeyiliği menşurunu Bekir Subaşı'ya gönderir.[85] Böylece isteği yerine gelmiş ve Paşa olarak Bağdat Beylerbeyi olmuş olan Bekir, Safevi elçisine teşekkür edip, artık Bağdat'ı Şah'a teslim etmek gibi bir niyetinin olmadığını söylemiştir.[86] Fakat buna rağmen Kurçakay Han kumandasında öncü Safevi ordusu Bağdat'a ulaşmış, kısa bir süre sonra Şah Abbas, içinde Zeynel Han-ı Şamlu ve Kurçibaşı İsa Han gibi değerli komutanların olduğu kendi ordusuyla Bağdat'a ulaşıp, yaklaşık 30.000 kişilik bir kuvvetle bu şehri kuvvetli bir muhasara altına almıştır(Temmuz/Ağustos 1623). Bağdat Beylerbeyi Bekir Paşa ise Hafız Ahmet Paşa'nın Diyarbakır'a dönmesini istediğinden Şah'ın karşısında bin bir güçlükle dayanmaya çalışıyordu. Tam bu esnada hile ile Bekir Paşa'nın oğlunu elde eden Şah, ona Bağdat Valiliğini taahhüt ederek, babasına ihanet ettirdi ve şehrin kapısını İran askerine açtırdı(28 Kasım 1623). Başta Bekir Paşa olmak üzere Sünni halktan birçoğu büyük işkencelerle öldürüldü. Şah, Bekir Paşa'nın oğlunu *"babasına bu denlü ihanet eden adamın bana ne hayrı olacak"* diyerek önce Horasan'a sürmüş, sonra da öldürtmüştür.[87] Şah Abbas'ın Bekir Paşa'yı bir kayığa koyup, üzerine neft döktürüp, Dicle Nehri üzerinde yaktırmasından başka, Bağdat Kadısı, Büyük Camii Hatibi ve şeyhi ve Bağdat'ın sünni halkı işkence ile öldürülmüş, İmam-ı Azam Ebu Hanife ve Pir Abdulkâdir Geylani

---

[84] Naîmâ Mustafa Efendi, a.g.e.,s. 523
[85] Peçevi İbrahim Efendi, a. g. e., s. 368
[86] Remzi Kılıç, 2001, s. 178
[87] Remzi Kılıç, 2001, s. 179

türbeleri hem soyulmuş hem de yıktırılmış, Bağdat şehri ve halkı baştan başa soyguna ve zulme uğramıştır.[88]

Şah Abbas, fetihten sonra Bağdat valiliğine Safî Kulu Han'ı tayin etmiş, ardından Kasım Han-ı Afşar, Han Ahmet Erdelânî ile Kurçakay Han'ı Musul ve Kerkük (Dakuk ve Şehrizor da dâhil) havalisini işgale göndermiştir.[89] Daha sonra Kerbela, Necef ve Kûfe Safevi hâkimiyetine geçmiştir. Şah Abbas, Şiilerce kutsal sayılan imamların mezarlarını ziyaret ettikten ve oralardaki yapılarla ilgili bazı onarımlarda bulunduktan sonra H.1033'de [M.1623/1624] başkent İsfahan'a geri dönmüştür.[90] Şah'ın Bağdat'ı işgal ederek Şiiler için kutsal bir yer olan Kerbela gibi bir merkezi kontrolü altına almış olması daha önce darıltığı Şii ulemayı yeniden kazanmasını ve İran'da duruma tam anlamıyla hâkim olmasını sağlamıştır.[91] Musul ve Kerkük, kısa zamanda İran kuvvetlerinin eline geçmişse de daha sonra Küçük Ahmet isminde bir sipahinin gayretleri, Safevi askerinin azlığı ve şehirde veba salgını çıkmasından dolayı Safevi askerinin şehri terk etmesi sebebiyle bölge tekrar Osmanlı hâkimiyetine dahil edilmiştir.

Safevilerin Bağdat üzerine yürüdüğü sıralarda Osmanlı Devleti'nde hükümdar değişikliği olmuş ve tahta IV. Murat (1623-1640) geçmişti. IV. Murat'ın ilk işi Şah Abbas'a mektup göndererek sulha riayet etmesini ve Bağdat'ı boşaltmasını istemek olmuştu.[92] Fakat bu sıralarda başlayan Abaza isyanı durumu Osmanlı Devleti aleyhine biraz güçleştirecektir.

Abaza Mehmet Paşa isyanını bastıran ve Bağdat'ın istirdâdına pek ziyade ehemmiyet veren Osmanlı Devleti, Diyarbakır Beylerbeyi Hafız Ahmet Paşa'yı Vezir-i Azam olarak Bağdat seferine memur etmiştir.[93] Durumdan haberdar olan Şah Abbas ise tekrar Bağdat'a hareket etmiştir. Tam bu sıralarda Şah Abbas, kendisine

---

88 Remzi Kılıç, 2001, s. 179; Mehmet Saray, 2006, s. 55
89 İskender Bey Türkmen, a.g.e., s. 1006
90 Rıza Pâzuki, 1317, s. 336
91 Mehmet Saray, 2006, s. 57
92 Mehmet Saray, 2006, s. 55
93 M. Cavid Baysun, "Murad IV", İA, İstanbul, 1993, c. 8, s. 626

muhalefet eden bazı Gürcü Beylerini itaat altına almak için Kurçakay Han'ı Gürcistan tarafına göndermişti. Şah'ın gönderdiği Kurçakay Han'ı mağlup edip, öldüren Gürcü beyleri Hafız Ahmet Paşa'yı kendi taraflarına çekebilmek için onunla temas kurmuşlar, fakat Ahmet Paşa bunu kabul etmeyip, *"Saadetli Padişah bizi Bağdat'ın fethine memur etmiştir. Biz, Gürcistan'a Şirvan'a memur değiliz."* diyerek Bağdat yoluna devam etmiştir.[94]

21 Kasım 1625 tarihinde Bağdat'ı kuşatan Hafız Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri, defalarca hücum yaptılarsa da kaleyi bir türlü düşürememişlerdir. Şah'ın kaleye koymuş olduğu asker hem sayıca çok olup hem de Safevi ordusunun en seçkin birlikleri idi. Şah'ın kendisi ise bu sırada ordusuyla, Basra üzerinden Osmanlı kuvvetlerine yapılan iaşe ve zahire yardımını kesmişti. Bu nedenlerden dolayı Osmanlı ordusu için hücum yada aman ile kaleyi ele geçirmek ihtimali kalmamıştı. Fakat Safevi kuvvetleri cesaret gösterip Osmanlı ordugahına saldırmayı düşünmüyor sadece saldırılara karşılık veriyordu. Bu şekilde kuşatma dokuz ay kadar sürecektir.

Kuşatma sürerken bir ara Şah'ın bir nâmesi gelmişti. Şah, gönderdiği nâmesinde *"Ben Bağdat'ı bir celâli elinden aldım. Padişah hazretlerine elçi ve nâme gönderip oğluma rica ederim. Eğer vermezse geri size teslim ederiz. Şimdilik siz ceng ü cidâl[mücadele, savaşma] zahmetine girmeyesiz."* Şah'ın bu mektubuna Hafız Ahmet Paşa, manidar bir cevap vermiş ve şöyle yazmıştır: *"Biz hâlâ Padişahın vekil-i mutlakı olup anların cevabı bizdedir. Ol tarafa nâme göndermeğe hâcet yoktur. Bu maküle sözler ile biz Bağdat'tan el çekmeyiz. Padişah'ın fermanı budur ki Şah, İmam-ı Ali ziyaretine gelmiş, biz dahi varıp Erdebil'de Şeyh Sâfi'yi ziyaret edelim."*[95]

Bağdat Kalesi etrafında Şah Abbas ile yapılan çarpışmalar çok şiddetli olmuş ve Şah, Osmanlı askerlerini siperlerinden çıkarıp, sahraya çekmek istemiştir. Fakat Şah'ın bu niyetini anlayan Vezir-i

---

[94] Peçevi İbrahim Efendi, a. g. e., s. 379-380

[95] Naîma Mustafa Efendi, a.g.e., s. 588

Azam Ahmet Paşa, Safevi kuvvetlerini püskürtmeyi başarmıştır(Mayıs 1626). Böylece özellikle Hafız Ahmet Paşa'nın ve Yeniçeri Ağası Hüsrev Ağa'nın askeri gayretlendirmesiyle durum tekrar Osmanlı lehine dönmüş, Safevi kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bunun üzerine Tohte Han adlı bir elçisini gönderen Şah Abbas, Necef, Kerbela ve Hille taraflarının İran'da kalması şartıyla Bağdat'ı teslim edeceğini bildirmişse de Hafız Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunda kargaşalık çıkıp, Kapıkulu askerinin isyana kalkıştığını ve bu yüzden Osmanlı askerinin kuşatmayı bırakıp çekilme durumunda olduğunu öğrenince barış ve anlaşma niyetinden vazgeçip Osmanlı elçisi Mustafa Çavuş'a *"Mustafa Ağa! Serdar Bağdat üzerinden kalktı gitti. Giden askere kal'a vermek bizim şânımıza düşmez. Var yürü gördüğünü söyle"* deyip göndermiştir.[96] Böylece Kasım 1625'te başlayıp dokuz ay süren Bağdat kuşatması başarısızlıkla neticelenmiş ve Osmanlı kuvvetleri Temmuz 1626'da Bağdat'tan çekilmişlerdir. Osmanlı askerinin çekilmesi üzerine Safevi Şah'ı I. Abbas, Şiilerce kutsal sayılan yerleri tekrar ziyaret ettikten sonra başkenti İsfahan'a dönmüştür. Safevilerin bu askeri harekâtı sonucunda Bağdat, Şah Abbas'ın elinde kalmışsa da Kerkük, Musul ve havalisi Safevi kuvvetlerinden tamamen arındırılmıştır.[97]

Bağdat kuşatmasının başarısızlığı üzerine Vezir-i Azamlıktan azledilen Hafız Ahmet Paşa'nın yerine Halil Paşa Vezir-i Azam olarak Halep'e gitmek üzere Serdar tayin edilmiştir.[98] Halil Paşa, 1627 yılında Halep üzerinden Diyarbakır'a oradan da Bağdat üzerine sefere çıktığı sırada Ahıska Kalesi'nin İranlılar tarafından kuşatıldığı ve Ahıska'yı kuşatan İranlılara karşı Serdar olmak arzusu yerine getirilmeyen Abaza Mehmet Paşa'nın tekrar isyana kalktığı haberi gelmiştir. Ahıska için yardımcı kuvvetler gönderen Halil Paşa, Abaza İsyanı'nı bastırmak için Erzurum'a gitmiştir. Serdar

---

[96] Naîma Mustafa Efendi, a.g.e., s. 598

[97] Remzi Kılıç, 2001, s. 182

[98] Hasan Bey-Zâde Ahmed Paşa, **Hasan Bey-Zâde Tarihi**, Haz. Ş. Nezihi Aykut, TTK, Ankara, 2004, c. 3, s. 993

Halil Paşa Erzurum üzerinde seferdeyken Şah Abbas'ın Tahmasp Kulu Sultan adlı elçisi İstanbul'a ulaşmış ve Padişah'tan Bağdat'ın oğluna verilmesini rica etmiştir. Şah'ın elçisine Celali fitnesinden dolayı Şah'ın fırsatçılık yaptığı ve şimdi Serdar Halil Paşa'nın cephede olduğu bildirilmiştir.[99] Ayrıca Gürcü Tehmurs Han'a mektup gönderilip Vezir-i Azam Halil Paşa'nın Kızılbaş üzerine serdar gönderildiği ve Gürcistan beylerinin de birlik olup Kızılbaş askerine saldırmaları istenmiştir. Ayrıca IV. Murat, Hindistan'daki Babürlü hükümdarı Cihangir ile Özbek hükümdarı İmam Kulu Han'a mektup göndererek onların da İran Şah'ına karşı savaşa katılmalarını istemiştir.[100]

Abaza Paşa isyanından dolayı Acem seferini tehir eden Halil Paşa, Eylül 1627 tarihinde Erzurum'a ulaşıp, Abaza Mehmet Paşa'nın içinde bulunduğu Erzurum Kale'sini kuşatmıştır. Fakat 25 Kasım 1627'de şiddetli bir kar yağışı olması sebebiyle iki ayı geçkin bir süredir Erzurum'u kuşatan Osmanlı askeri geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine başarısız olan Halil Paşa da azledilerek yerine Hüsrev Paşa, Vezir-i Azam tayin edilmiştir. Tabii Ahıska Kalesi de gerekli yardım zamanında ulaşmayınca Kızılbaş askerinin eline geçmiştir.

Hüsrev Paşa, yeni kuvvetlerle ve gerekli cephaneyle 1628 yılında tekrar Abaza üzerine Erzurum'a gitmiştir. Ağustos ayının sonlarında Serdar-ı Azam Hüsrev Paşa, askeriyle Erzurum'a ulaşıp, topları yerleştirip 5 Eylül'de kaleyi kuşatma altına almıştır. Bunun üzerine Hüsrev Paşa karşısında tutunamayacağını anlayan Abaza Mehmet Paşa, zorda kalması sebebiyle yardım ümidiyle iki adamını Şah Abbas'a göndermiştir. Buna karşılık Şah, Şemsi Han komutasında birkaç bin Kızılbaş askerini Abaza'ya yardıma gönderdiyse de Serdar Hüsrev Paşa'nın süratle Erzurum Kale'sini kuşatıp Abaza'yı teslime zorladığını öğrenince bu Kızılbaş kuvvetleri geri dönüp Revan üzerinden Kars'a uğrarlar. Kars'ı yağmalama niyetleri Kars Valisi Köse Sefer Paşa tarafından öğrenilince ekserisi Paşa'nın

---

[99] Feridun Bey, a.g.e., s. 262
[100] Mehmet Saray, 2006, s. 56

askerleri tarafından kılıçtan geçirilir. Komutanları Şemsi Han ise yakalanıp Serdar Hüsrev Paşa'ya gönderilir.[101]

Erzurum'u kuşatan Hüsrev Paşa'dan 18 Eylül 1628'de can ve mal güvenliği isteyen Abaza affedilince Erzurum şehri isyancılardan temizlenmiş ve Abaza Mehmet Paşa da İstanbul'a Sultan IV. Murat'a gönderilmiştir. Daha sonra Ahıska Kalesi de zapt edilmiştir. Böylece hem Abaza İsyanı hem de yaklaşık beş yıldır İran hudutları üzerinde ve Bağdat kuşatmasında bulunan Osmanlı kuvvetleri terhis edilmiş ve Serdar Hüsrev Paşa Kapıkulu askeriyle 1628 Aralık ayında İstanbul'a dönmüştür.[102] Bu tarihten yaklaşık beş ay sonra Mayıs 1629 tarihinde Osmanlı Devleti Bağdat'ı kurtarmak için Hüsrev Paşa komutasında tekrar bir Şark Seferi açmaya karar verir. Hüsrev Paşa komutasındaki Osmanlı askeri 9 Temmuz 1629 tarihinde Üsküdar'dan geçip Bağdat ve Hemedan üzerine sefere çıkar. Fakat 19 Ocak 1629 yılında Safevi hükümdarı Şah Abbas vefat ettiği için bu yeni Bağdat Seferi ve sonrasındaki gelişmeler eserimizin konusu dışındadır.

[101] Naîma Mustafa Efendi, a.g.e., s. 635
[102] Remzi Kılıç, 2001, s. 184

b) Özbeklerle İlişkiler

Timurlulardan Sultan Hüseyin Baykara'nın Herat'ta 1506 yılında vefatı üzerine Şeybânî Han idaresindeki Özbekler kısa sürede Herat'ı almıştır. Daha sonra Maveraünnehir'in tamamında hâkimiyet kuran ve Özbekleri tekrar toparlamaya muvaffak olan Şeybânî Han, Maveraünnehir'den batı İran'ı tehdide başlamıştır. Böylece odak noktası Horasan olmak üzere Safevi-Özbek rekabeti de başlamış oluyordu.

Safevi Devleti'nin kuruluşuyla birlikte Şah İsmail ile Türkistan'da hâkimiyeti henüz ele almış olan Şeybânî (Şeybak) Han, Horasan üzerinde çetin bir mücadeleye girişmişlerdir. Şah İsmail'in Şiiliği siyasallaştırarak bütün faaliyetlerini bu temel üzerine kurmasına karşılık, Türkistan'da Şiiliğe karşı mücadeleyi yürüten Hâcegân diye adlandırılan Nakşî tarikatına mensup olan Şeybânî Han, Sünniliğin koruyuculuğuna soyunmuştu. Aslında temelde siyasal nedenlere dayanan bu mücadele görünüşte bir mefkûre mücadelesi şekline dönmüştü.[1] Bu mücadelenin odak noktasını, Horasan bölgesi oluşturuyordu. Horasan eyaletinin kontrolü konusundaki rekabet, Safevilerle Özbekleri karşı karşıya getirmiş ve bir düşmanlığa yol açmıştı.[2]

İran'ın doğusundaki bu geniş arazi Amu Derya'nın güneyi ve Hindu-Kuş'un kuzeyindeki memleketleri ihtiva ettiği gibi siyasi bakımdan Maveraünnehir ile Sicistan'ı da hudutları içine alıyordu. Arap coğrafyacılarına göre bu memleketin sınırları doğuda Sicistan ve Hindistan, batıda Cürcân, kuzeyde Maveraünnehir ve güneyde Fars sahrası idi. Horasan'ın mühim şehirleri Nişabur, Merv, Herat ve Belh idi. Diğer şehirleri ise Tus, Nesa, Ebiverd, Sebzvar, Esferayin, Serahs, İsfizar, Badgîs ve Cürcân idi.[3] Selçukluların çıkış yeri olan Horasan, stratejik öneme haiz bir geçiş bölgesiydi. Hora-

---

1 Abdullah Gündoğdu, "Türkistan'da Osmanlı-İran Rekâbeti", Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, c. 1, s. 581

2 Adel Allouche, 2001, s. 11

3 Cl. Huart, "Horasan", İA, İstanbul, 1993, c.5, s. 560

san, İran ile Turan arasında Fars unsurlarla Türklerin kesiştiği bir bölgeyi oluşturuyordu. Horasan ile birlikte artık İran ülkesi bitiyor ve Turan yurdu(Türk ülkeleri) başlıyordu. Böylece tarih boyunca İran coğrafyasında kurulan pek çok devlet için Horasan eyaleti, İç Asya steplerinden gelen kavimlere karşı bir kapı durumunda olmuş ve bu eyaletin muhafaza ile idaresi her zaman önemli bir vazife sayılmıştır.[4]

İslam fetihlerinden sonra Horasan'ın başşehri Merv ve Belh, ardından Nişabur olmuşken, Safeviler zamanında bu eyaletin merkezi Meşhed şehri olmuştur. Ayrıca Safeviler Kandahar şehrini de Horasan'ın bir parçası saymışlardır. Bugün ise Horasan arazisi üç devlet tarafından paylaşılmaktadır. Meşhed ve Nişabur İran sınırları içindeyken, Merv Türkmenistan, Kandahar, Belh ve Herat Afganistan sınırları içinde kalmıştır.

Şeybak Han ile yapılan mücadelede Safeviler galip çıkmış ve Şah İsmail, Şeybak Han'ı öldürmüştü. Daha sonra Hârezm'i alan Şah İsmail hâkimiyetini Maveraünnehir'e kadar genişletmişti. Fakat Özbekler daha sonra takviye kuvvetlerle Maveraünnehir ve Hârezm'de tekrar hâkimiyetlerini kuracaklardır. Ama Horasan bölgesi Özbekler ve Safeviler arasında sürekli bir mücadele alanı olarak kalacaktır.[5]

Şah Abbas devrinde İran'ın doğu sınırında bulunan Özbeklerle Horasan odaklı olmak üzere yapılan tarihî mücadele devam etmiş, iki taraf da adı geçen bölgenin hakimiyeti için sürekli savaşmıştır. Hafez F. Farmayan, Şah Abbas'ın Horasan bölgesine olan ilgisinin altında, Şiiler için kutsal olan 8. İmam Rıza'nın türbesinin Meşhed'de olması ve Arap hâkimiyetine karşı ilk ulusal isyanın buradan çıkması gibi dinî nedenler arasa da Horasan bölgesinin tarihi, coğrafi ve stratejik önemi, bu bölge üzerindeki Safevi-Özbek rekabetinin ana nedenini oluşturmaktadır. Özellikle Şah Tahmasp'ın vefatı üzerine ülkede meydana gelen kargaşa ve merkezi otoritenin

---

[4] Osman Gazi Özgüdenli, **Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)**, Kalmüs Yayınları, İstanbul, 2009, s. 173

[5] Abdullah Gündoğdu, 1999, s. 581

zayıflaması Özbekleri harekete geçirecek ve 1583 yılında Özbek Hanlığının başına geçen Abdullah Han zamanında Özbekler Horasan üzerinde hâkimiyet tesis edeceklerdir. Şah Abbas, bu mücadelede Özbeklerin kendi aralarındaki rekabetten(Buhara ve Harezm Hanlıkları arasındaki) faydalanarak Harezm ile Hive Hanlıklarını destekleyerek kendi safına çekmeye çalışmıştır.

Özbekler, Şah Abbas ile olan mücadelelerinde daima vur-kaç taktiği uygulamışlar ve Şah ile doğrudan bir savaştan kaçınmışlardı. Şah Horasan'a ilerlediğinde Özbek Hanları Maveraünnehir'e dönüyor ve *"biz kardeşiz, savaşa gerek yok"* diyerek barış talep ediyorlardı. Fakat Şah Abbas, Horasan'dan çekilip başka işlerle meşgul olduğunda hemen fırsattan istifade Horasan'a girip yağma ve katliamlarda bulunuyorlardı. Bu yüzden Şah Abbas'ın her zaman için doğu sınırlarında teyakkuz halinde bulunması gerekiyordu.

Şah Abbas'ın Safevi tahtına oturduğu Ekim 1587 tarihinde İran, iç ve dış olaylarla sarsılmış bir vaziyette idi. Batıda Osmanlılar, doğuda Özbekler ve içerde Kızılbaş emirleri arasındaki mücadeleler Safevi Devletini çok zor bir duruma düşürmüştü.

Şah Abbas'ın tahta geçmesinden kısa bir süre sonra Özbek Han'ı Abdullah zaten bir süredir kuşatma altında olan Herat'ı işgal etmiş (1588) ve Horasan'ın en büyük şehri olan Meşhed'e doğru harekete geçmiştir. Abdullah Han'ın Herat'ı alıp Meşhed'e doğru hareket ettiğini haber alan genç Safevi Şah'ı Abbas ise ona mani olmak için Nisan 1588'de Horasan'a doğru hareket edecektir. Böylece Şah Abbas dönemi Safevi-Özbek mücadelesi başlamış oluyordu.

Şah Abbas, Özbeklerin Herat'ı kuşattığını haber alınca buranın hâkimi ve aynı zamanda kendi üzerinde çok emeği olan Şamlu Ali Kuli Han'ın Özbekler karşısında fazla dayanamayacağını düşünerek kaygılanmaya başlamıştı. Bunun üzerine Nâibü's-Saltana Mürşit Kuli Han'a harekete geçilmesini söylemiş fakat kendisinin yerine, itibarının artmasından çekindiği Ali Kuli Han'ı Nâibü's-saltana yapacağından korkan Ustacalu Mürşit Kuli Han, işi ağırdan almış ve Şah'ı bir süre oyalamıştır. Şah Abbas'ın bizzat neden yar-

dıma gidemediğinin sebebi ise o sırada yönetimin gerçek sahibinin kudretli Murşit Kulu Han'da olması ve Şah'ın kendine sadık kuvvetli bir ordusunun olmamasıdır. Böylece Ali Kulu Han'ın Herat'tan yolladığı habercilerle istediği yardım gelmeyince şehir sıkıntıya girmiştir. Şah'ın Özbekler karşısında etkili olabilecek bir yardım kuvvetini toplaması da uzun bir süre alacak gibiydi. Şah'ın yardım için kuvvet toplamakla meşgul olduğu haberi bile Herat hâkimini tatmin etmemiş ve Kızılbaş askerinin tüfenk kullanarak Özbeklere ağır zayiat verdirmesi bile kuşatmanın tamamen kaldırılmasını sağlayamamıştı.[6]

Böylece dokuz aylık bir Özbek kuşatması sonucunda yardımdan ümidini kesen Herat halkı, bulaşıcı hastalık, açlık ve susuzluktan teslim olmuştur (17 Mart 1588). Abdülmümin Han komutasındaki Özbekler, Herat'ı aldıktan sonra Ali Kuli Han'ı ve Şamlu askerlerini öldürüp şehri yağmalamışlar, Şamlu taifesinin kadınlarını ve çocuklarını da esir almışlardır.[7] Oruç Bey Bayat, Herat savunması esnasında 6000 İran askerinin canlarını seve seve feda ettiklerini yazmaktadır.[8] Özbekler, hazinelerin yerini öğrenmek için haremdeki kadınlara eziyet etmiş, onları çıplak vaziyette sokaklarda dolaştırmışlardır. Tüm şehrin erkeklerini Şii oldukları gerekçesiyle öldüren Özbekler, Buhara'ya çok sayıda esir götürmüşlerdir. Şeref Han, bu Özbek katliamını şöyle tasvir etmiştir: *"O kadar ki Türklerden, Taciklerden, özgürlerden, kölelerden, yabancılardan, yerlilerden, gençlerden ve yaşlılardan hiç kimseyi sağ bırakmadılar."*[9] Bu katliam ve yağmalardan dört gün sonra şehre giren Özbek hükümdarı Abdullah Han, Özbek muhafızları ile askerlerinin katliam ve talandan vazgeçmelerini, şehir halkından ve Kızılbaşlardan hiç kimseye zarar verilmemesini emretti.[10] Ardından Herat şehrinin

---

6 Natanzî, Nekâvetü'l-Âsâr fî Zikri'l-Ahyâr, Haz. İhsan İşrâki, Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, 1373, s. 294

7 İskender Bey Münşî, a.g.e., s. 24

8 Oruç Bey Bayat, Don Juan Of Persia: A Shi'ah Catholic(1560-1604), Çev: G. Le Strange, Great Britain, 1926, s. 220

9 Şeref Han, a.g.e., s. 287

10 Şeref Han, a.g.e., s. 288

yönetimini Emir Kökeltaş'a bırakan Abdullah Han[11], Meşhed'e doğru harekete geçmiştir. İki ay süreyle bu şehrin etrafında kalan ve mahsulâtı ateşe veren Abdullah Han, azığının tükenmek üzere olması, Babür hükümdarı Ekber'in hanlık topraklarına saldırdığı şayiası ve Şah Abbas'ın taze kuvvetlerle Horasan'a doğru hareket ettiğini duyunca Meşhed'i bırakıp Serahs'a hücum etmiş, kısa bir müddet bu şehri kuşattıktan sonra alamayacağını anlayarak Buhara'ya geri çekilmiştir.[12] Özbekler çekildiğinde ise arkalarında kuzey-doğu bölgeleri harabeye dönmüş bir Horasan bırakmışlardı.[13]

Safevi Devleti'nin genç Şah'ı Abbas, Horasan haberlerini duyunca çok üzülmüş ve aynı zamanda tedirgin olmuştur. Bunun üzerine Mürşit Kuli Han'a emir verip sefer hazırlıklarını başlatmıştır. Sefer hazırlıkları tamamlandıktan sonra baharın ilk ayında

---

[11] 1583 yılında rakiplerini bertaraf ederek Özbek Hanlığı'nın başına geçen II. Abdullah Han, 1598 yılındaki vefatına kadar ülkeyi yeniden Özbeklere en kudretli devirlerini yaşatan Muhammed Şeybânî Han zamanındaki sınırlarına kadar genişletmeyi başarmıştır. Bu arada Sünni bir lider olarak Safevi tehlikesine karşı Osmanlı Devleti ile sürekli irtibat kurmak için elçiler ve mektuplar göndermiştir. 1588 yılında Ferhat Paşa'nın Karabağ ve Gence harekâtı sırasında İran'a karşı taarruza geçerek Herat'ı zaptetti, oğlu Abdülmümin de Meşhed ve civarını aldı. Bu Özbek taarruzu Safeviler'i Osmanlılarla barış yapmaya zorlamıştır. Abdullah Han, Hindistan'daki Babür İmparatorluğu ile de iyi münasebetler kurmaya çalışmıştır. Doğu Türkistan'a da bir sefer düzenleyen II. Abdullah Han'ın son yılları oğlu Abdülmümin ile ihtilaf içinde geçmiş ve 1598 yılında vefat etmiştir. Abdullah Han, Sibir Han'ı Küçüm Han'a yaptığı yardımlarla Müslümanlığı Uzak Doğu'da yayılmasında önemli rol oynamıştır. Ülkesinin topraklarını genişlettiği gibi idarede ve para sisteminde de ıslahat yapmış, ticareti geliştirmeye çalışmış, köprü, çeşme ve kervansaray gibi yapılar inşa ederek sosyal hizmetlere önem vermiştir. Muhammed Şeybâni Han'dan sonra Özbeklerin en büyük hükümdarı kabul edilen II.Abdullah Han, aynı zamanda Türkistan'ın yetiştirdiği en büyük şahsiyetlerden biri idi. O, sadece memleketin birliğini ve bütünlüğünü sağlamakla kalmamış, ilmin, sanatın ve edebiyatın da teşvikçisi ve hâmisi olmuştur. Bkz. Mehmet Saray, "Abdullah Han", **DİA**, İstanbul, 1988, c. 1, s. 104; Mehmet Saray, "Buhara(Özbek) Hanlığı", **Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu**, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 1987, c. 2, s. 594

[12] Abdülhüseyin Nevâi, **Şah Abbas**, İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran, 1352, s. 142-143

[13] Henry H. Howorth, **History Of The Mongols**, Longmans, Green And Co., 1830, s. 734

12.000 kişilik bir kuvvetle Horasan'ın istirdâdı niyetiyle başkent Kazvin'den Horasan'a doğru yola çıkmıştır (9 Nisan 1588).[14] Kazvin'den sonra Mâzenderan Hâkiminin isyanı ve askerin toplanması sebebiyle bir süre Tahran'da tevakkuf eden Şah Abbas[15], sonra Yaylaklar'a ulaşmış ve buradan Firuzkuh yoluyla Damgan'a ulaşmıştır. Damgan'a ulaştığında Osmanlılarla, Hamza Mirza'nın veliahtlığı sırasında kararlaştırılan şartları kabul etmiştir. Çünkü Şah Abbas, iki cephede birden savaşamayacağını biliyordu. Fakat Murşit Kulu Han'ın bu barışa aslında râzı olmasına rağmen Osmanlı temsilcisi Çeşnigirbaşı Veli Ağa'yı Kazvin'de bir süre daha tutmaya taraftar olması sebebiyle Osmanlı Devleti ile tam manasıyla bir sulh yapılamamıştı. Bu tutumuyla Murşit Kulu Han, Safevilerin daha fazla toprak kaybına sebep olacaktı. Bu da Şah'ın onu katlettirmesinin sebeplerinden birini teşkil edecektir.

Şah Abbas, Damgan'dan Meşhed'e doğru ilerlerken, yolculuk esnasında Bestam adlı mahalde Saltanat Vekili Mürşit Kuli Han'ı öldürtmüştür(3 Ağustos 1588).[16] Daha sonra yoluna devam eden Şah Abbas, İsferâyin'de geri kalan İran askerinin toplanması için altı hafta bekledikten sonra Meşhed'e yönelmiştir.[17] Şah, Meşhed'e vardığı zaman Abdullah Han çekilmiş bulunuyordu. Öncelikli olarak İmam Rıza'nın türbesini ziyaret eden Şah Abbas, daha sonra Herat'ta bulunan Özbeklerin durumunu öğrenmek için bir müddet Meşhed'de ikamet etti(Ekim/Kasım 1588). Bu süre zarfında Meşhed'e yeni bir vali[Ümmet(Emet) Han] tayin etti ve ona bir miktar para ile malzeme verdi.[18] Daha sonra ise Özbeklerin elinde olan Herat'a doğru hareket etti. Fakat Bend-i Ferfman'a ulaştığında Osmanlıların batı sınırlarına saldırdıklarını, Ferhat Paşa'nın Gence'yi aldığını, Cağaloğlu Sinan Paşa'nın Hemedan ve Nihavend'e doğru ilerlediğini duyunca, aynı zamanda bu haberin Safevi ordusu arasında yayılıp, evleri buralarda olanların çoluk-çocuklarının yan-

[14] BOA, Mühimme, LXIV, 586
[15] Bekir Kütükoğlu, 1962, s. 192 n. 165
[16] Kadı Ahmet Kumi, a.g.e., s. 883
[17] Audrey Burton, 1997, s. 59
[18] Şapur Ensari, 1962, s. 34

larına dönmek istemeleri neticesinde, Özbek askerinin çokluğu ile Horasan'daki yiyecek sıkıntısını da dikkate alan Şah Abbas, Herat'ı kuşatmaktan vazgeçip başkent Kazvin'e geri dönmüş(Mart 1589)[19] ve kardeşi Hamza Mirza'nın oğlu Haydar Mirza'yı bir heyet ile Osmanlılara sulh için göndermiştir.[20]

H.998 (M.1589/1590) yılında Özbekler tekrar İran'a saldırmışlardır. Zira Şah'ın geçen sefer geri dönmesi ve Osmanlılarla uğraşması, Meşhed'de bulunan Safevi idarecileri arasındaki çekişme, ayrıca Kızılbaş askerlerinin savaşlardaki yetersizliği Özbeklere aradıkları uygun ortamı hazırlamıştı. Bunun üzerine Abdullah Han'ın oğlu Abdülmümin Han, Din Muhammed Sultan ve Herat Hâkimi Mir Kulbaba Kökeltaş tüm Horasan'ı fethetmek için İran'a girmişlerdir. İlk önce Nişabur'u almak niyetindeydiler. Bu amaçla önce Nişabur'u kuşattılar. Fakat kuşatma altında kalan Nişabur Hâkimi Sofuoğlu Mahmut Han, gönderdiği bir adam vasıtasıyla Nişabur'un Meşhed-i Mukaddes'e bağlı olduğunu ve Meşhed'e kim hâkim olursa Nişabur'u da ona tealim etmeye hazır olduğunu, ayrıca Nişabur kuşatması kaldırılırsa ele geçirdiği Özbek esirleri serbest bırakacağını bildirince Abdülmümin Han komutasındaki Özbekler Nişabur kuşatmasını kaldırıp Meşhed'e yöneldiler.[21] 18 Nisan 1589 tarihinde Meşhed'i kuşatan Özbeklere karşı Ümmet Han-ı Ustacalu direnç göstermiş ve aynı zamanda hemen Şah'a haber vermiştir. Bunun üzerine 2 Eylül 1589'da Şah Abbas, Kazvin'den Meşhed'e doğru yola çıktıysa da suyu sert ve havası kötü olan Tahran civarında hastalandı ve uzunca bir süre Rey'de ikamet etmek zorunda kaldı.[22] Bu sırada Ümmet Han ve arkadaşları cesurca Meşhed'i savunmuşlardır. Ama beş aylık bir Özbek kuşatması sonucunda yiyecek sıkıntısından ve yardım konusundaki ümitsizlik sebebiyle çaresiz kalan şehir Özbeklere teslim olmuştur(30 Eylül 1589).[23] Özbekler,

---

19 M.Fahrettin Kırzıoğlu, 1976, s. 376
20 Abdülhüseyin Nevâî, 1352, s. 145
21 İskender Bey Münşî, a.g.e., s. 67-68
22 Rıza Kulu Han, a.g.e, s. 6642; Kadı Ahmet Kumî, a.g.e., s. 896
23 Natanzî, a.g.e, s. 369; Kadı Ahmet Kumî, a.g.e., s. 898

şehrin kalesine ulaşınca buradaki Türkleri ve Tacikleri kılıçtan geçirmişlerdir.[24] Vali Ümmet Han ve maiyeti ise Şiiler için kutsal olan İmam Rıza'nın türbesine sığınmışlardı. Fakat Abdülmümin Han ve Yetim Sultan olarak tanınan Din Muhammed Sultan, türbenin içindeki herkesi(din adamları, seyyidler ve halk da dâhil) dışarıya çıkartıp kılıçtan geçirmiştir. Natanzî, takriben 2-3 bin kişinin öldürüldüğünü söylemektedir. Hatta Abdülmümin Han'ın askerleri, çocukları dahi öldürmüştür. Tabii türbenin içindeki kıymetli eşyalar (şamdanlar, halılar, altın ve gümüş tabaklar, kitaplar, İmamlara ait kıymetli yazılar) da alınmıştır.[25] Özbekler Meşhed'i üç gün yağmalamışlar, Kızılbaşların kadınları ve çocuklarını Maveraünnehir'e esir olarak götürmüşlerdir. Abdülmümin Han, Meşhed'in fethi ve yağmalanmasından sonra Serahs şehrini kuşatmış, fakat şehrin direnç göstermesi üzerine kuşatmayı kaldırmış ve daha sonra muzaffer bir komutan olarak Belh'e doğru hareket etmiştir.[26] Meşhed'in düşmesi ve orada yapılan katliam haberi Rey'de bulunan Şah'a ulaşınca Şah çok tedirgin olmuştur. Fakat daha sonra Abdülmümin Han'ın Horasan'ı terk ettiği anlaşılınca, Şah biraz rahatlamış olarak başkent Kazvin'e geri dönmüştür(Kasım 1589).

Şah Abbas, 1590 yılında Osmanlı Devleti ile İstanbul Antlaşmasını imzalamıştır. Şah'ın bu antlaşmayı imzalamasının gerçek amacı; ordusunu yeniden güçlendirmek, isyan ve muhalefet halinde bulunan beyleri ve hanları teskin etmek ve Herat ile Meşhed'i ele geçirmiş olan Özbekler üzerine rahat hamle yapabilmekti.[27] Zaten Şah Abbas'ın Osmanlı ile barış aramasında ve 1590 barışının Osmanlı için bu kadar kârlı olmasında Özbek saldırıları önemli bir tesir yapmıştı. Şah Abbas, Osmanlılarla sulh yaptıktan sonra daha rahat bir şekilde ülkesinin iç sorunları ve Özbeklerle ilgilenme fırsatı bulacaktır.

---

[24] Şeref Han, a.g.e., s. 290
[25] P. M. Sykes, 1915, s. 258
[26] Abdülhüseyin Nevâi, 1352, s. 146
[27] Remzi Kılıç, 2001, s. 133

H.1000'de(M.1591/1592) Harezm Emiri Hacı Muhammed Han elçi ve mektup göndererek Safevilere bağlılığını ve saygılarını iletmiştir. Bunun sebebi Özbek Han'ı Abdullah Han ve oğlu Abdülmümin Han'ın güçlenmesi ve Horasan'da fetihlerde bulunması idi. Şah Abbas da karşılık olarak Arabgirlü Mehmed Kuli Bey adlı elçisini Harezm Han'ına göndermiştir. Harezm Han'ı Şah Abbas'a gönderdiği mektupta aynı zamanda bir öneri de yazmıştı. Bu öneride Muhammed Han, Şah'a komutanlarından birini Horasan'a göndermesini ve Özbeklere karşı birlikte hareket edilmesini teklif ediyordu.[28] Çünkü Özbek Hanlıkları arasında birlik yoktu. Harezm ve Buhara'da kurulmuş olan Özbek hanedanları Cengiz Han'ın oğlu Cuci'nin beşinci oğlu Şibân Han soyundan gelmiş olmalarına rağmen iki hanedan arasında rekabet ve mücadele hiçbir zaman eksik olmuyordu.[29] Buhara Özbekleri Şibân Han sülalesinin yasal varisi olarak hep kendilerini görüyorlar, Harezm Özbekleri ise bunu kabul etmiyorlardı. Bu yüzden Özbek hanlıkları arasında sık sık saltanat kavgaları ortaya çıkıyordu. Osmanlı Devleti'nin Özbekleri Safevilere karşı birlik halinde tutmak istemesine karşılık, kurnaz bir devlet adamı olan Şah Abbas, hanlıklar arasındaki rekabeti körükleyerek Buhara'ya karşı Harezm ve Hive'yi destekliyordu. Bu politika Harezm Hanlığı'nın da işine geliyordu. Çünkü Buhara Hanlığının[Maveraünnehir Şibanîleri] baskılarını artırdığı zamanlarda Safeviler doğal bir müttefik oluyorlardı. Eğer Özbek Han'ı Abdullah Horasan'da tam anlamıyla bir hâkimiyet tesis ederse Ürgenç ve Harezm'i de alabilirdi. Bu sebeple Harezm Han'ı, Şah Abbas gibi bir dayanağa ihtiyaç duyuyordu. Neticede iki tarafın menfaatleri kesişmişti. Bu sebeple Harezm Han'ının önerisini dikkate alan Şah Abbas, en yetenekli emirlerinden Ferhat Han-ı Karamanlu'yu, Tohmak Muhammed Han, Damgan Hâkimi Fermuh Han-ı Purnak, Çerağ Sultan-ı Ustacalu ve Mühürdar Eslemes Han-ı Zülkadir ile birlikte 5000 kişilik bir kuvvetle[30] sınırları Özbeklere karşı koruma-

---

28 İskender Bey Münşî, a.g.e., s. 129
29 Abdullah Gündoğdu, 1999, s. 584
30 Natanzî, a.g.e., s. 382

ları ve şartlar müsait olursa bazı yerleri onların elinden almaları için Horasan'a göndermiştir(Mart 1591).[31] Fakat Şah, Ferhat Han'a eğer Abdullah Han veya oğlu Abdülmümin Han şahsen saldırırsa kendisini tehlikeye atmayıp geri çekilmesini tembihlemişti.[32] Ferhat Han, Bestam Ovası'na ulaşınca Hacı Muhammed Han ona katılmış ve antlaşmalarını yenileyip ordularının başına dönmüşlerdir. Ardından Ferhat Han, Nişabur'u kuşatmış ve bunu haber alan Abdülmümin Han, ordusuyla Belh'den Meşhed'e doğru hareket etmiş, ayrıca Abdullah Han'ın kendi askerleriyle Mâveraünnehir'den yola çıktığı şâyiasını yaymıştır. Bunun üzerine Ferhat Han, Bestam'a geri çekildi ve gelişmeleri Şah'a iletti. Şah, Kazvin'e dönmesini emredince oraya döndü. Şah'ın Özbek taarruzuna anında müdahale edememesinin sebebi iç isyanlardı. Şah'ın iç isyanlarla uğraşması sonucu rahat hareket eden Abdülmümin Han, Nişabur civarında meskun Bayat boyunun ileri gelenlerini öldürttükten sonra Esferâyin Kalesini muhasara etmiştir. Kalenin Hâkimi Ebu Müslim Han, kalede bulunan Ustacalu ve Kürt aşiretlerinin gazilerini toplayıp mukavemete başladı.[33] Abdülmümin Han bu kalenin alınmasını çok istiyordu. Bu amaçla burçları ve duvarları çok sağlam olan kalenin tahrip edilmesi için toplar getirtti. Böylece topların kullanıldığı bu kuşatma dört ay sürdü ve sonunda Özbekler şehri ele geçirip Kızılbaşların hepsini kılıçtan geçirdiler.[34] Halkın mallarına el uzatıp şehri yağmaladılar. Esferâyin Kalesi'nin fethine müteakip Sebzvar, Mezinan, Tun, Tebes, Câcrem ve Şegan'ı alarak Belh'e geri döndüler.[35] Hatta Abdullah Han'ın birlikleri, *"Vilayet-i Bestam ve Damgan nam kasabaları"* dahi fethedip, Kazvin'e kadar yaklaşıp birçok yeri yağmalamıştı.[36] Bunun üzerine Özbeklerin daha fazla ilerleme-

---

31 Kadı Ahmet Kumî, a.g.e., s. 923

32 Şah, Ferhat Han'a şöyle buyurmuştur: *"Ümeranın padişahla karşılaşması geleneğe ve âdaba aykırıdır. Bu yüzden Abdullah veya Abdülmümin Han karşına çıkarsa geri çekil ve bana haber yolla"*. Bkz. Rıza Kulu Han, a.g.e, s. 6649

33 İskender Bey Münşî, a.g.e, s. 132

34 Audrey Burton, 1997, s. 69

35 Abdülhüseyin Nevâi, 1352, s. 147

36 Feridun Bey, a.g.e., s. 240

lerinin kendi çıkarları için tehlikeli olacağını kavrayan Osmanlı Devleti, İran'a savaş açılması için çaba gösteren Özbek hükümdarı Abdullah Han'a Vezir Ferhat Paşa aracılığı ile gönderdiği mektupta, bundan böyle İran'a dokunulmamasını çünkü İran ile barış[1590 İstanbul Barışı] yaptıklarını söylemiştir.[37]

Mevsimin geçmiş olması, malzeme ve yiyeceğin kıt olması ve bunun orduya pahalıya mal olabileceğinden Şah Abbas, kış mevsimin geçip gelecek yılın baharında ordularını toplayıp Horasan'a gitmeyi tasarlamıştı. Bu amaçla Şah Abbas, 1592 yılında Gilân'ın fethinden sonra Horasan'a bir sefer düzenledi. Bu sefer için tüm Kızılbaş taifelerinin Horasan'da Bistam Ovası'nda toplanmalarını emretti. Kendisi de Firûzkuh ve Lâr Yaylağı yoluyla oraya ulaşmıştır. Daha sonra bir ay müddetle ordunun ve aşiretlerin toplanması beklenmiştir. Aynı yılda Mervşahcan Valisi Nur Muhammed Han ile Harezm Han'ı Hacı Muhammed Han arasında bir ihtilaf ortaya çıkmış ve Hacı Muhammed Han, Nesa vilayeti, Derûn ile Bağbâd'ı Nur Muhammed Han'ın elinden almıştı.[38] Bunun üzerine Nur Muhammed Han, Özbek Han'ı Abdullah'a sığınmış ve yardımı karşılığında Merv'i vermeyi taahhüt etmişti. Fakat Nur Muhammed Han, Abdullah Han'ın Merv'i alıp, kendisine verip geri döneceğini, kendisinin de Abdullah Han adına hutbe okutup rahatça oturacağını düşünüyordu.[39] Ama işler düşündüğü gibi gerçekleşmedi. Zaten Merv'i almayı çok isteyen Özbek Han'ı Abdullah, Ceyhun Nehri'ni geçerek Merv'e ulaştı ve burada hâkimiyet tesis etti. Bunun üzerine Nur Muhammed Han, Merv şehrini ona hediye etmiştir. Daha sonra Abdullah Han şehri tahkim ettirmiştir. Nur Muhammed Han'a verdiği söz için ilerleyişine devam etmek isteyen Abdullah Han, Safevi Şah'ı Abbas'ın Horasan'a doğru hareketini ve Harezm Han'ının da Şah Abbas ile işbirliği yapacağı haberini duyunca taahhüdünü yerine getirmedi ve Merv şehri ile yetinerek Buhara'ya geri döndü.

---

[37] Remzi Kılıç, 1999, s. 55

[38] İskender Bey Türkmen, a.g.e., s. 452

[39] Ebu'l-Gazi Bahadır Han, Şecere-i Türk(Türk'ün Soy Ağacı,) Çev: R. Nur, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 209

Fakat Abdülmümin Han, babasından ayrılarak Horasan'a gitmiş ve Safevi Şah'ının Bestam Ovası'na ulaştığını duyunca Nişabur'da durmuştur. Buradan Şah Abbas'a aşağılayıcı bir mektup yazmış ve bu mektupta savaşa ve barışa hazır olduğunu bildirerek şöyle demiştir: *"Eğer barış istiyorsanız Horasan'ı bize verip Irak'a geri dönün. Savaş istiyorsanız daha çok adım atın[ilerleyin]. Uzun Hasan ile Sultan Hüseyin Baykara arasındaki antlaşmanın aynısını biz de yapabiliriz. Ama başka türlü istiyorsanız zafer ve fetih Allah tarafından belli olacaktır."*[40]

Şah Abbas, Bestam Ovası'ndan Câcrem'e hareket ettiği sırada Özbeklerden gelen mektup ona ulaşmıştır. Şah, Abdülmümin Han'a sağlam ve diplomatik bir cevap yazarak, Horasan toprağının yüz yıldır Safevi sülalesinin mülkü olduğunu söyledi. Allah'ın fazlından ve yardımından emin olduklarını vurgulayan Şah Abbas, 6 Eylül 1592 tarihli mektubunda şöyle diyordu: *"Horasan 100 yıldır bizim ata toprağımızdır. Türkmen Padişahı Uzun Hasan ile Çağatay Padişahı Sultan Hüseyin Baykara arasındaki antlaşmanın bizimle ilgisi yoktur. Ulu ceddimiz Şah Tahmasp ile Belh valisi Özbek Keskin Kara Sultan arasında yapılan antlaşmadaki gibi Horasan'ı bize bırakırsanız barış kapısını açarız. Başka türlü ise savaşa hazırız."*[41] Şah Abbas bu mektubunda gözü kara bir hükümdar olduğunu göstermiş ve Abdülmümin Han'a meydan okuyarak *"Bu savaş ikimiz arasındadır. Başkalarını bu işe karıştırmayalım. Günahsız insanları boş yere öldürmeyelim. Savaş, ikimizin arasında olsun. Ordudan ayrılıp bir meydanda karşı karşıya gelelim. Kim yenilirse tüm ordusu galip gelenin tarafına katılsın. Tüm mülk de yenenin olsun."* demiştir.[42]

Şah, Câcrem'e ulaşınca Abdülmümin Han'dan 21 Eylül 1592 tarihli bir mektup daha aldı. Mirza Hoca Aka vasıtasıyla gönderilen mektubun ilk satırında şu mısra yazılıydı: *"Ali ailesiyle kim kavga ederse, düşer(yıkılır)"*.[43] Mektubun devamında Abdülmümin Han,

---

[40] Abdülhüseyin Nevâi, 1352, s. 148; Rıza Pâzuki, 1317, s. 315
[41] İskender Bey Münşî, a.g.e., s. 146
[42] Z. Sâbityan, 1343, s. 252
[43] İskender Bey Türkmen, a.g.e., s. 453; Natanzî, a.g.e., s. 442

Cam'a gittiklerini ve Safeviler'i orada beklediklerini yazıyordu. Fakat sonra Özbek Han'ının mutat olduğu üzere Belh'e doğru geri çekildiği anlaşılmıştır. Oradan gönderdiği aşağılayıcı ve edepsiz bir üslupla *"Mirza Abbas"* diye hitap ettiği mektubunda Özbek Han'ı şöyle diyordu: *"Horasan'dan gözünü çekmen ve tasarruf altına aldığın yerlerle kanaat etmen daha iyidir."*[44] Şah Abbas, İmam Kulu Bek Türkmen vasıtasıyla ona gönderdiği cevapta, macera aramaması gerektiğini ve savaşı kazanır kazanmaz ona büyük bir ceza vereceğini söyledi. Ardından ileri yürüyüşüne devam eden Şah Abbas, Özbek Han'ının bazı zulümlerde bulunduğu Sebzvar'a ulaşınca oranın seyyidleri ve âyanı Şah'ın gelişine çok sevinip, Özbeklerin Sebzvar Hâkimi Koydaş Bahadır'ı öldürüp başını Şah'a yolladılar. Bu olay üzerine Özbekler şehri terk etmiş ve Şah Abbas şehrin yönetimini Kızılbaş serdarlarından birine vermiştir. Daha sonra Şah, Nişabur'a kadar ilerleyip bu şehri Safevi hâkimiyetine katmıştır. Böylece Sebzvar, Câcrem, Esferâyin, Şegan ve Nişabur Özbeklerin elinden çıkmış oldu. Şah Abbas, ordusuyla birlikte yaklaşık bir ay kadar Esferâyin'de kaldı. Bu sırada bazı atamalar yaptı. Nişabur'u Derviş Muhammed-i Rumlu'ya, Esferâyin'i Muhammed Sultan Bayat'a ve Sebzvar'ı Muhammed Sultan'a verdi. Ayrıca gerekli yiyecekle birlikte Binbaşı Mir Fettah komutasında yaklaşık 300 İsfahanlı tüfenkçiyi Nişabur Kalesi'nde bıraktı. Ardından Meşhed'e doğru yola çıkan Şah, Safevi ordusundaki dâhili sorunlarla ilgilenmek üzere önce başkent Kazvin'e, sonra Irak-ı Acem'e geri dönmüştür. Şah'ın ileri harekatını durdurup Kazvin'e dönmesinin tek nedeni dâhili sorunlar değildi. Şah Abbas, kutsal saydığı Meşhed'in ve İmam Rıza Türbesi'nin Özbeklerle çıkacak bir savaşta zarar görmesini istemiyordu. Ayrıca kış yaklaşmış, yiyecek ve atlar için yem sıkıntısı baş gösterdiğinden Şah Abbas, Meşhed'i almaktan geçici de olsa vazgeçmek zorunda kalmıştır.[45]

H.1002[M.1593/1594]'de Abdullah Han'ın himayesine ve yardımına güvenip Merv'i ona bırakan Mervşahcan Valisi Nur Muhammed Han, bu sefer de Şah Abbas'a sığınmıştır. Çünkü Abdullah

---

[44] Abdürrıza Hüşnek Mehdevi, 1377, s. 62

[45] Abdülhüseyin Nevâi, 1352, s. 149; Nasrullah Felsefi, 1375, s. 1445

Han, Nur Muhammed Han'ın Harezm Han'ı Hacı Muhammed Han ile yaptığı savaşta yardımda bulunmamış ve aynı zamanda onu öldürtmeyi tasarlamıştı. Şah, kendisine sığınan Nur Muhammed Han'ı, Muhammed Bakır Mirza ve İtimadü'd-devle tarafından karşılattı ve başkent Kazvin'de Devlethâne-yi Hümayun'un içindeki Çehel Sütün Sarayı'nda huzuruna kabul etti.[46] Aynı yılda Abdullah Han, Harezm'e ordu göndermiştir. Oğlu Abdülmümin Han ise Şah'ın Gilân işleriyle uğraşmasını fırsat bilerek tekrar Horasan'a girmiştir. Mihne, Ebîverd, Bağbâd ve Derun'u alarak, Nişabur'u kuşatmıştır. Şah Abbas, ülkesinin iç sorunlarıyla uğraştığı bir sırada Horasan'a asker gönderen Abdullah Han'a çok kızmış ve tehditâmiz bir mektup göndererek şöyle demiştir: *"Bizim sizin toprağınızda gözümüz yok. Sizin de bizim mülkümüzde gözünüz olmasın. Horasan'dan geri çekilin. Eğer Horasan'dan vazgeçmeseniz kahrıma uğrayacaksınız. Şu an İran'ın batı bölgeleri ve Irak ile meşgulüm. Ama Horasan bölgesini unutmam. Askerinin çokluğuna güvenme. Şunu çok iyi bil ki Horasan bölgesi İran Şah'ının toprağının bir parçasıdır. Belli bir zamanda kendi ordumla oraya gelip tüm yaptığınız haksızlıkların hesabını göreceğim. Allah'ın ve benim kahrımdan korkun."*[47]

Özbekler tarafından kuşatılan Nişabur şehrinin Hâkimi Derviş Muhammed Han, kendi taifesi Rumlular ve İsfahanlı tüfenkçiler ile şehri Özbeklere karşı savunmaya başlamıştır. Özbekler bu çarpışmalarda çok kayıplar vermelerine rağmen kalenin burcunu yıkmayı başarıp şehre sızmışlardır. Fakat tüfenkçiler onları açık alanda yaylım ateşine tutmuş ve Özbekler daha hamle yapamadan durdurulup, şehre sızanlar da yakalanmıştır. Böylece Derviş Muhammed Han ve yandaşları başarılı bir savunma yapmışlardı. Fakat tam bu esnada Şah Abbas, Derviş Muhammed Han'a bir mektup gönderip şöyle demiştir: *"Lor Hâkimi Şahverdi Han ayaklanıp yağmaya başlamıştır. Bunu def etmek şu an için daha önemlidir. Bu yüzden Horasan'a asker göndermem mümkün değil. Nişabur'da Kızılbaşlar*

[46] İskender Bey Münşî, a.g.e., s. 169
[47] Z. Sâbityan, 1343, s. 258-260

ve onların çocukları ve kadınları vardır. Onların canını kurtarmak için kendi fikrince Özbeklerle anlaş.[48] *Kendi ailen ve Kızılbaş ailelerini sağlam bir şekilde Irak'a götür. Nişabur her zaman yerindedir. Biz orayı tekrardan alabiliriz."* Şah, bu mektubu ulaştırmak için Derviş Muhammed Han'ın kardeşi Şah Kulu Halife Rumlu'yu düşünmüştü. Fakat o, Şah'a şöyle bir cevap vermiştir: *"Kardeşim sonuna kadar direnç göstermek zorundadır. Bizim geleneğimizde geri çekilmek yoktur. Elinden gelen her şeyi yapıp Şah'a canını feda edecektir."* Şah bunu duyunca ona şöyle cevap vermiştir: *"Velinimetin rızasını aramak ihlas-ı ûlâ'dır. Herat ve Meşhed Özbeklerin elinde olduktan sonra Nişabur'u savunmanın ne anlamı var. Çocukları ve kadınları ölüme atmanın ne gereği var. Eğer Tanrı isterse Horasan tümüyle bize naip olacaktır."* Şahkulu buna rağmen Şah Abbas'a yalvararak bu görevden muaf tutulmasını istedi. Şah da bu mektubu başka bir adam vasıtasıyla Sebzvar'a yolladı. Oradan da bir görevli bu mektubu Derviş Han'a ulaştırmıştır. Fakat Derviş Han, elinde yeterli yiyeceği olduğundan savunmaya bir süre daha devam etmiştir. Ama en sonunda yiyecek ve mühimmat azalıp kale halkı zor duruma düşünce, elindeki Özbek esirlere güvenerek sulh yapıp, şehri teslim etmeye razı olmuştur(Haziran 1593).[49] Yapılan anlaşmaya göre; iki taraf elindeki esirleri serbest bırakacak, Derviş Han şehri Özbeklere teslim edecek, şehri savunan Kızılbaş taifesi, çocuklar ve kadınlarla beraber salimen Sebzvar yoluna düşecekti. Bu anlaşma, ant içilerek sağlamlaştırılmışsa da Kızılbaşlar, Özbeklerin sözlerinde duracaklarından şüpheliydi ve her an antlaşmayı bozmalarından korkuyorlardı. Sonunda Derviş Muhammed Han, kendi tüfenkçileri, kadınlar ve çocuklarla şehirden dışarıya çıktı. Abdülmümin Han da Kızılbaşları seyretmek için o gün şehre gelmişti. Abdülmümin Han'ı karşılarında gören tüfenkçiler ve Kızılbaş askerleri savaş durumuna geçmişti. Özbekler, yapılan savaşta kayıp-

---

[48] Şah Abbas, Derviş Muhammed Han'a bir ferman yollayıp, " *iş, pek sıkışık bir vaziyete düşerse [Özbeklerle] sulh yapmanın çarelerine bak* " demişti. Bkz. İskender Bey Münşî, a.g.e, s. 183

[49] Natanzî, a.g.e., s. 503-504

ları hatırlarına geldikçe anlaşmayı bozup saldırıya geçmeyi tasarlıyordu. Fakat Özbek ileri gelenleri toplanıp, anlaşmaya uymaya karar verdiler. Bu kararı Abdülmümin Han da kabul etti. Fakat bir kişi gönderip Derviş Han'dan boyun eğip, hürmet ve tazim göstermesini istedi. Tüfenkçilerinin uyarılarına rağmen sadece 3-4 adam alan Derviş Han, Abdülmümin Han'ın yanına gitti ve ona hürmetlerini sundu. Özbek Han'ı, Derviş Muhammed Han'ın bu cesaretinden dolayı onu övdü ve geri dönmesi için izin verdi. Derviş Muhammed Han, aynı gün Sebzvar sınırına ulaşmış ve ardından Irak yolunu tutmuştur. Şah Abbas, Derviş Han'ın bu hizmeti karşılığında ona Gilân eyaletinin emirü'l-ümeralığını vermiştir. Derviş Muhammed Han'ın gidişinden sonra harekâtına devam etmek isteyen Abdülmümin Han, Sebzvar'ı almayı tasarlıyordu. Bunu anlayan Safevilerin Sebzvar Hâkimi Muhammed Sultan, şehri savunmak istedi. İki taraf arasında yapılan uzun müzakerelerin sonunda; Özbeklerin şehre maiyetinde 50 kişi olan bir hâkim göndermelerine ve 6 ay içinde Şah'ın ordusu görünmezse şehrin bu Özbek hâkime teslim edilmesine karar verildi.[50] Bu karar gereğince Özbekler, Nadir Bahadır ve Musa Mirza Özbek'i maiyetlerindeki 50 kişi ile Sebzvar'a gönderdiler. Fakat Sebzvar halkı ile bu yeni gelen Özbekler arasında Şii-Sünni meselesi sebebiyle çatışmalar yaşandı ve halk ayaklanıp bu iki kişiyi yakalayıp başkent Kazvin'e yolladı. Bunun üzerine Safevilerin Sebzvar Hâkimi Muhammed Sultan durumu Şah Abbas'a bildirdi. Şah, Sebzvar halkının yaptığı bu işi hoş karşılamadığı gibi yakalanan Özbeklerden de özür dilenmesini istedi. Ayrıca adamlarından biriyle Musa Mirza'yı Meşhed'de bulunan Özbek hâkimine gönderdi.[51]

H.1002'de(M.1593/1594) Abdullah Han, Safevilerle ittifak halinde olan Harezm'e, oğlu Abdülmümin Han'da Şah'ın Gilân işleriyle uğraşmasını fırsat bilerek Horasan'a saldırmışlardı. Abdülmümin Han ile Şah'ın mücadelesini yukarıda anlattıktan sonra onun babası Abdullah Han'ın Harezm seferine gelecek olursak;

---

50 Audrey Burton, 1997, s. 76

51 Abdülhüseyin Nevâi, 1352, s. 150-151

Abdullah Han'ın bu seferi açmasında üç neden etkili olmuştur. İlki, Safevileri ortadan kaldırmak hususunda gönderilmiş olan Osmanlı elçisi Piyale Paşa'nın dönüşünde Ürgenç'te Hacim Han'ın oğlu Muhammed İbrahim Sultan tarafından soyulmasıdır. Abdullah Han, buna çok kızmıştır. İkinci sebep, başlarında Hacı Kutas olan Maveraünnehir hacılarının Hive'de Polad Sultan'ın büyük oğlu Baba Sultan tarafından soyulmasıdır. Bu Hacı Kutas, suçluların cezalandırılması maksadıyla bir sefer düzenlenmesi hususunda Abdullah Han'ı tahrik ediyordu. Üçüncü sebep ise Nur Muhammed Han'ın Abdullah Han'a tâbi olmakla Hacim Han'ın yeğenlerinin her yıl düzenledikleri yağma akınlarından korunabileceğini düşünmesiydi.[52] Abdullah Han, ikinci Harezm seferinde Hacı Muhammed Han'ı yenilgiye uğratıp büyük bir zafer kazanmış ve bölgeyi hâkimiyeti altına almıştır(1594).[53] Bunun üzerine Hacı Muhammed Han [Hacim Han], Harezm'i Abdullah Han'a bırakıp en büyük oğlu Arab Muhammed Sultan, ortanca oğlu Muhammed Kulu, en küçük oğlu Sevinc[Süyünç] Muhammed Sultan, kardeşi Polat Sultan, kardeşinin oğlu Babacan Sultan'ın torunu Burunduk Sultan ve hizmetkârlarından oluşan 40-50 kişilik bir grupla İran'a kaçmış ve Safevilere sığınmıştır. Abdullah Han'dan kaçan Hacı Muhammed Han ve Özbek şehzadeler Kazvin'e ulaştığında Şah Abbas, Luristan seferinde idi. Şah, seferden döndüğünde Han'a karşı misafirperverlik gösterdi, onu teselli ederek, kederli gönlünü sevindirdi ve Harezm'i tekrar alacağını söyledi.[54]

Abdullah Han'a güvenip Merv'i ona peşkeş çeken fakat umduğu fayda ve desteği göremeyen Nur Muhammed Han, Şah Abbas'a sığınmıştı. Şah Abbas'ın Luristan yolculuğunda onun yanında olan Nur Muhammed Han, Şah'ın Harezm Han'ı Hacı Muhammed Han ile görüşmesinde hazır bulunmuş ve ihtilaflı olduğu Hacı Muhammed Han'a çok büyük saygı göstermiştir. Şah Abbas,

---

[52] Abdullah Gündoğdu, Hive Hanlığı Tarihi(Yadigâr Şibanileri Devri: 1512-1740), Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mustafa Kafalı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s. 89-91

[53] W. Barthold, "Abdullah b. İskender", İA, İstanbul, 1993, c. 1, s. 34

[54] Abdülhüseyin Nevâi, 1352, s. 152; İskender Bey Münşî, a.g.e, s. 185

Kazvin'de bulunduğu süre zarfınca Özbek Sultanları Nur Muhammed Han ve Hacı Muhammed Han ile daima temas halindeydi. İkisine de Ürgenç ve Harezm'i alıp tahtlarını iade edeceğini söylüyordu. Teklifsiz olarak bu üçlü sohbet ediyor ve fikir teatisinde bulunuyorlardı. Şah Abbas, Horasan'ın tamamını istilaya çalışan can düşmanı Abdullah Han'a karşı kullanabileceği düşüncesiyle Hacim Han'a çok iyi davranarak Han'ın ve maiyetinin geçimi için günlük bin altın tahsis etmişti. Hatta Şah Abbas, Hacim Han'a "*Han Baba*" diye hitap ediyordu.[55] Bu üçlü arasındaki görüşmeler sonbaharın sonlarına kadar devam etmiş daha sonra Şah, İsfahan'a gitme kararı almıştır. Yanına Nur Muhammed Han ile Hacı Muhammed Han'ın oğlu Arab Muhammed Han'ı da almıştır.[56]

İki Özbek hanının Şah Abbas'a sığınmasının ardından Şah'a bir mektup yazan Abdülmümin Han, oldukça sert bir dille bu iki kişinin iadesini istemiştir. Nur Ali Bek Salur vasıtasıyla gönderilen mektubunda Han, şöyle diyordu: *"Bugün Tanrı'ya şükürler olsun ki Deşt-i Kıpçak, Fergana, Kaşgar, Bedahşan, Mâveraünnehir, Harezm ve Horasan bölgelerine sahibiz. Tüm düşmanlarımızı yenmişiz. Horasan bölgesi artık düşmanlarımızın savaş alanı olamaz. Burada artık huzur hâkimdir ve herkes bize itaat etmektedir. Geçen sene benim askerlerime ve orduma saldırdınız. Bu savaşta birçok kimse öldü ve yaralandı. Bu esnada Nur Muhammed Han ve Hâcim Han sana sığınmışlardır. Bu cemaatin durumu âşikardır. Bunlar haindir. Onları bize teslim et. Biz onları muhakeme edip, suçlarının cezasını vereceğiz."*[57] Şah Abbas, bu mektuba çok öfkelenmiş ve cevaben yazdığı mektupta Özbek Han'ına şunları söylemiştir: *"Geçen seneki olaylar halen hatırımdadır. Her şey gün gibi aşikârdır. Eğer yeniden istersek geçen sene olanlar tekrar edebilir. Bizim Resulullah'ı hoşnut etmekten başka bir amacımızın olmadığı tüm dünyaca bilinmektedir. Müslümanlar arasında savaş istemiyoruz. Ama siz savaşmak isterseniz buna hayır demeyiz. İki insanı teslim*

[55] Abdullah Gündoğdu, 1995, s. 94
[56] Abdülhüseyin Nevâi, 1352, s. 152
[57] Natanzi, a.g.e., s. 557; Z. Sâbityan, 1343, s. 263-265

etmemizi istiyorsunuz. Onlar bana sığındılar ve sonuna kadar benim ülkemde yaşayabilirler. Ben sizinle savaşmak istemiyorum. Ama siz Horasan'dan vazgeçmeyip taarruzlarınıza devam ederseniz savaştan başka bir yol kalmayacak."[58]

Şah Abbas, nevruz kutlamaları esnasında başkent Kazvin'de Çehel Sütun Sarayı'nda Özbek hanlarının da hazır bulunduğu bir törende Rus, Osmanlı ve Gürcü temsilcilerini kabul edip, onlara hilatler giydirmiştir. Daha sonra müsait zamanın geldiğini anlayarak devlete bir hayli zamandır gaile çıkaran Özbeklerin Horasan'dan çıkarılmalarına karar vermiştir. Bu amaçla Nisan 1595 tarihinde kendi komutanı Ferhad Han-ı Karamanlu'yu Horasan Hâkimi atayıp, 5000 kişilik bir kuvvetle savaş yetkisi ile bölgeye göndermiştir. Ayrıca Hâr, Simnan(Semnan), Damgan, Bestam, Hezârcerîb ve Fîruzkuh şehirlerini de ona bağlamıştır. Baharın sonunda Ferhad Han, Fîruzkuh yaylağında olduğu sırada Abdülmümin Han'ın geldiği ve Esferâyin Kalesini kuşattığı haberi duyuldu. Esferâyin Kalesi'ni Mirza Mehmet Sultan ve Bayat aşireti mensupları savunuyordu. Şah Abbas, bu sırada başkent Kazvin'de bulunuyordu. Bu haber üzerine emir verip Horasan'a doğru bayrakları açtırdı.[59] Çünkü geç kalırsa Esferâyin Kalesi'nin düşeceğini biliyordu. Esferâyin'in düşmesi Özbeklere Kazvin yolunu açabilirdi. Bu nedenle kendi komutanları ile Horasan'a hareket etmiştir. Fîruzkuh'da Ferhad Han ile birleşen Şah Abbas, buradan Damgan yoluyla Bestam Ovası'na ulaştı. Yanında Hârezmli misafirleri de vardı. Burada üç gün kalan Şah'ın ordusunun sayısı 20.000'i bulmuştu. Abdülmümin Han'ın yine adet olduğu üzere kaçacağından endişelenen Şah, Çekeni taifesinden Kutbeddin Aga ile bir mektup göndermiş ve şöyle demişti: *"Kaç defa Horasan'a gelip taarruz ettin fakat benim askerlerimin geleceğini duyunca kaçtın. Şimdi seni savaş meydanında görmek istiyorum. Bu az askerimle seninle savaşa hazırım. Şu an biz Bestam'dayız. Erkekçe davran ve bu sefer karşıma çık."* Şah, ayrıca

---

[58] Z. Sâbityan, 1343, s. 265-267

[59] İskender Bey Münşî, a.g.e., s. 250

Esferâyin Hâkimi'ne de bir mesaj göndermiş ve şöyle demişti: *"Yedi gün dayan ve mücadele et. Biz yedi gün içinde orada olacağız."*

Şah'ın Horasan'a geleceğine ihtimal vermeyen Abdülmümin Han, mektubu getiren kişiyi öldürtüp, askerlerine işin doğruluğunun araştırılması emrini verdi. Bu iş için gönderilen bir grup Özbek askeri, Kızılbaş askerleriyle karşılaşmış, şiddetli bir muharebe olmuş, 3 Özbek komutanı ile 200 Özbek askeri Kızılbaşlara esir düştüğü gibi çok sayıda Özbek askeri de öldürülmüştür.[60] Kaçıp canını kurtarabilen az sayıda Özbek, Abdülmümin Han'a gelip durumu anlatmıştır. Bunun üzerine Abdülmümin Han, yine eskisi gibi kaçmayı tercih ederek Meşhed'e çekildi. Şah Abbas ise kutsal olduğu için çok sevdiği Meşhed şehrinin zarar görmesini istemiyordu. Bunun üzerine Şah, Esferâyin Hâkimi'ne yazdığı gibi yedince günde Esferâyin Kalesi'ne ulaştı(11 Ağustos 1595). Şah'ın yakın adamları Özbeklerin takip edilmesini istiyorlardı. Fakat Ferhad Han, bu takip işine pek sıcak bakmadı. Çünkü olası bir yenilgiden veya Meşhed şehrinin Abdülmümin Han ile adamlarının elinde yağma ve katliama uğrayıp harap olmasından endişe duyuyordu. Sonunda Şah Abbas, ordusunda başarılı bir kuşatma yapabilecek topçu sınıfı ve uzman eksikliğini de düşünerek Ferhad Han'ın düşüncesini kabul etti ve Özbekleri takipten vazgeçti. Ayrıca Abdülmümin Han'ın Meşhed'den Şah'a gönderdiği mektup da Safevi ordusunun geri çekilmesinde etkili olmuştu. Bu mektupta Abdülmümin Han, babasının kışı Merv'de geçirip üç yıllık bir sefer için Horasan'a geleceğini yazıyordu.[61] Tabii Şah Abbas, Abdullah Han ve oğlu Abdülmümin Han'ın kuvvetlerinden oluşan bir ordu ile karşılaşmak istemiyordu.

Şah Abbas, birkaç gün Esferâyin ve etrafının işleri ile meşgul oldu. Esferâyin'in savunmasında oldukça zahmet çeken ve yorulan Bayat Mehmet Sultan'ın yerine Esferâyin Hâkimi olarak Çekeni Budak Han'ı atadı. Budak Han hemen kalenin tamirine başladı. Ardından Şah Abbas, yanında iyi atı ve sağlam savaş teçhizatı ol-

[60] Natanzî, a.g.e., s. 569
[61] Audrey Burton, 1997, s. 84

mayan sipahileri Irak'a geri gönderdi. Böylece Safevi Şah'ının yanında sadece maiyeti ve biraz asker kalmıştı. Şah'ın emirleri uygulandığı sırada Abdülmümin Han'ın Sebzvar'a geri döndüğü haberi duyuldu. Tabii Şah'ın yanında Özbek Han'ını yenecek kadar asker olmadığından saldırı konusunda tereddütlü idi. Fakat bu sırada Özbeklerin şehre saldırıp halkı katliam ettikleri(15 Eylül 1595), Sebzvar Hâkimi Muhammed Sultan'ın şehrin kalesine sıkışıp kaldığı ve buranın da yakın zamanda Özbeklerin eline geçeceği haberi ulaşınca Şah, yanında az sayıda asker olmasına rağmen Sebzvar'a doğru hareket etti.[62] Abdülmümin Han, savunmasız halkı, çocukları, kadınları hatta süt içen bebekleri bile öldürtmüş ve ardından Şah'ın hareket ettiği haberini duyunca Belh'e kaçmıştır.[63] Şah Abbas, şehre girdikten sonra tüm yararlılarla ilgilenmiş, onları teselli etmiş ve ölüleri defnettirmiştir. Ardından Sebzvar Hâkimliğini Budak Sultan-ı Kâçar'a veren Şah Abbas, kış mevsimin yaklaşması, yiyeceğin azalması ve Abdülmümin Han'ın geri çekilmesi neticesinde Kazvin'e dönmüştür.[64]

Aynı yılda(1595/1596), Özbeklerin ileri gelenlerinden Herat Hâkimi Mirza Kulbaba Kökeltaş, kendi kararı ya da Özbek Han'ı Abdullah'ın isteği doğrultusunda dostluk göstermek amacıyla Safevi sarayına bir elçi ile birtakım güzel hediyeler yollamıştır. Kökeltaş, Şah'tan Kabe'yi ziyaret etmek için yola çıkacak Özbek ve Maveraünnehir halkının İran topraklarından geçmesine izin vermesini istemiştir. Şah Abbas elçiye hürmetkâr davranmış, Yüzbaşı İslam Bek Şamlu'yu onunla birlikte Herat'a yollamış ve Maveraünnehir ahalisinin Hacca gitmek üzere İran topraklarından geçmesine izin vermiştir.[65] Şah'tan cevap almasına rağmen Kökeltaş, Safevi sarayına elçi göndermeye devam etmiştir. Şah Abbas, Kökeltaş'ın bu elçileri Abdullah Han'ın izni ve bilgisi olmadan göndereemeyeceğini iyi bildiğinden doğrudan Abdullah Han

---

62 İskender Bey Münşî, a.g.e., s. 254
63 Natanzî, a.g.e., s. 571, 572
64 Abdülhüseyin Nevâî, 1352, s. 153-154
65 İskender Bey Münşî, a.g.e., s. 268

ile mektuplaşmayı daha uygun bulmuş ve 1597 yılında Eşik Ağası Arabgirlü Muhammed Kuli Bey'i elçi olarak bir mektupla Özbeklere göndererek Abdullah Han'a şunları söylemişti: *"İnsanların huzur bulması ve bölgede barışın tesis edilmesi için sizinle barışa hazırız. Sizin bölgenizden gelen hacıları karşılayabiliriz. Bizim toprağımızdan geçebilirler. Huzur ve sakinliğe her zamandan fazla şimdi ihtiyaç duymaktayız. Savaş ve yağmacılık ile halk huzura kavuşamaz. Tanrı sizinle bize ilim ve güç vermiş. Biz, bu ilim ve gücü Müslümanları mutlu etmek için kullanmalıyız. Bizim görevimiz Müslümanları yok etmek değil, yaşatmaktır. Şu anda ülkemizde bazı sorunlar var. Onlarla uğraşıyoruz. Kötülüklerin yerine iyilikleri yerleştirmeye çalışıyoruz. Huzura kavuşmaya doğru ilerliyoruz. Bu huzurdan sizin de nasiplenmenizi istiyoruz. Sizin ülkenizden Beytullah'a gitmek isteyenler huzur içinde bizim toprağımızdan geçebilirler. Biz, gidiş ve gelişte onların güvenliklerini temin edebiliriz. Tüm düşmanlıkları geride bırakalım. Barışı kucaklayalım. Barış savaştan daha iyidir. Önce savaşmamıza rağmen yeniden iki Müslüman ülke olarak anlaşabiliriz. Bu, Müslümanların hayrınadır."*[66]

Safevi elçisi Özbeklerle görüştükten sonra Abdullah Han'ın elçisi ile birlikte müzakere için Şah'ın yanına geri dönmüştür. Bu esnada oğlunu evlendiren Kökeltaş, bu vesile ile tekrar Şah'a mektup yazıp hediyelerini takdim etmiştir. Ardından Maveraünnehir'in ileri gelenlerinden, aynı zamanda Nakşibendî Şeyhi olan Mirza Bey, Kaşgar Sultanları soyundan olan eşi ile birlikte Kâbe'yi ziyaret için çıktığı yolculuğunda topraklarından geçmek üzere İran'a gelmiştir. Şah, onları çok saygılı bir şekilde karşılayıp Hac'a yollamıştır.[67]

15 Kasım 1597 tarihinde Buhara Hanlığı'ndan Kazvin'e gelen elçi, Şah Abbas'a Abdullah Han'ın önerilen barış teklifini kabul etmediğini söyleyince öfkesinden adete deliye dönen Şah Abbas, Özbek elçisine *"Abdullah Han'ın kafatasından şerbet içeceğini"* söylemiştir. Aynı yılın sonlarında kalabalık bir Özbek müfrezesi

---

[66] Z. Sâbitiyan, 1343, s. 260-263

[67] Abdülhüseyin Nevâî, 1352, s. 154

Yezd'e kadar gelip, yağma ve gârette bulunmuştur. Bunları Tebes Hâkimi Mihrab Han'ın askerleri ve Şamlu aşireti mensupları karşılamış, Kızılbaşların şiddetli mukavemeti ve Şah Abbas'ın İsfahan'a yaklaştığı haberi üzerine Özbekler tarumar vaziyette geri çekilmişlerdir.[68] Fakat bir süre sonra oğlu Abdülmümin ve doğuda Kazak akınlarıyla başı sıkışan Abdullah Han, Şah Abbas'ın kararlı tutumu karşısında geri adım atmak zorunda kalmış ve Horasan'da bulunan gözde komutanı Kökeltaş'ı merkeze çağırıp Safevi sarayına da bir elçi göndermiştir. Ocak 1598 tarihinde İsfahan'a gelen Özbek elçisi, Abdullah Han'ın barış teklifini Şah Abbas'a iletmiş fakat Şah'tan ret cevabı almıştır.[69]

8 Şubat 1598 tarihinde Abdullah Han'ın Semerkant'ta hastalanıp ölmesi ve bunun üzerine Özbekler arasında çıkan anlaşmazlıklardan faydalanarak kaybettiği toprakları geri almak isteyen Şah Abbas, 9 Nisan 1598'de yeni başkent İsfahan'dan Özbeklerle savaşmak üzere yola çıkmıştır. Birkaç gün Kâşan'da durup asker toplamış, mühimmat ve yiyecek tedarik etmiştir. Sonra ordunun Firuzkuh yoluyla Bestam Ovasına gidip, orada beklemesini emretmiştir. Bunun yanında Kızılbaş emirlerine mektuplar yollayıp askerlerini göndermelerini istedi. Hemedan Hâkimi Kara Hasan Han, Kum Hâkimi Hüseyin Han Şamlı, Fars Hâkimi Allahverdi Han ve Kirman Hâkimi Gencali Han'a mektup yazıp Yezd yoluyla Horasan'a gelmelerini istemiştir. Tüm askerler toplanana kadar Şah, av maksadıyla Mâzenderan bölgesine gitmiştir. Birkaç gün sonra Harezm Hâkimi Hacı Muhammed Han, oğlu Arab Muhammed Sultan, Nesa ve Mervşahcan Valisi Nur Muhammed Han, Ferhat Han ile birlikte Bestam Ovası'na ulaştılar. Hacı Muhammed Han, burada Şah Abbas'a şöyle dedi: "*Abdullah Han öldü, oğlu Abdülmümin'i Özbekler bitirir. O esnada biz yardımıza yakın bulunmazsak ailemizden Maveraünnehir'de kazak olarak dolaşan kimseler çoktur. Ahali onlardan birini getirip Padişah yapar. Sonra*

---

[68] Molla Celal, a.g.e, s. 162

[69] Audrey Burton, 1997, s. 93, 94

bize artık padişahlık gelmez."[70] Bu sözler üzerine Şah Abbas, Esterâbad'a gidip, kendi mülkü olan tahtını ele geçirmek için hazırlık yapmayı çok isteyen Hacı Muhammed Han'a Sayın Han İli Türkmenlerinden yardım alıp, memleketine gitmesi iznini verdi. Fakat Hacı Muhammed'in 20 yaşındaki torunu Burunduk'u yanında alıkoydu.

Bu sırada Abdülmümin Han'ın elde ettiği başarılar ve kendisine muhalif Özbek emirleri karşısında sağladığı zaferler duyulmuştur. Bu haberlerden endişe eden Şah Abbas'ın maiyeti Horasan'a hareket etmeyi uygun bulmamıştır. Fakat bu sefer Özbeklerin saldırı ve yağmalarına bir son vermeye kararlı olan genç Şah, tavsiyeleri dinlemeyip yola koyuldu. İlk iş olarak Esterabâd'ı aldı. Buranın yönetimini Ferhat Han'a verdi. Daha sonra Horasan'ın tamamını almak için uygun zamanı kollamaya başladı. Tam bu sırada, Abdülmümin Han'ın takibatından canını zor kurtarıp, Safevilerin Kirman Valisi Gencali Han'a sığınan Yetim Sultan'ın[71] elçisi Kuşbegi Yusuf geldi.[72] Eski yaptıkları için özür dileyen Yetim Sultan, gönderdiği mektupta şöyle yazmıştı: "*Ben ve kardeşlerim Abdullah Han'ın hizmetindeydik. Fakat şu an Abdülmümin Han saltanata geçmiş ve intikam için bizi öldürmeyi amaçlamaktadır. Şah'ın kapısına sığınmaya geldik. Eğer Horasan'a gelirseniz sizi destekleyeceğiz.*" Bu mektubu yazdığı sırada Yetim Sultan, Abdullah Han zamanında yönetimi altında olduğu Horasan'ın bazı şehirlerinden Abdülmümin Han'ın gazabı korkusuyla çıkmak zorunda kalmıştı. Ayrıca babası Canibeg Sultan da yine Abdülmümin Han'ın emriyle zindana atılmıştı. Bütün bunlar, Yetim Sultan'ın Safevilere sığınmaktan başka çaresi kalmadığını göstermektedir. Özbekleri itaat

---

[70] Ebu'l-Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 230

[71] "*Yetim Sultan*" olarak da bilinen Din Muhammed Sultan, Özbek hükümdarı II. Abdullah Han'ın kız kardeşinin oğludur. Babası, Altın Orda Devleti dağıldıktan sonra ortaya çıkan hanlıklardan Astrahanlı Sultan Canibeg[Abdullah Han'ın kız kardeşinin kocası] idi ki kendisine Özbek ileri gelenleri tarafından Abdullah Han'ın ölümünden sonra Özbek Hanlığı teklif edilmiş fakat Canibeg Sultan, bunu reddetmişti. Bkz. Mehmet Saray, 1987, s. 594

[72] İskender Bey Türkmen, a.g.e., s. 565

altına almak isteyen Şah Abbas, bu gelişmeyi iyiye yorarak, karşılık olarak birkaç hızlı koşan at göndermiş, Ferhat Han ile Azerbaycan Beylerbeyi Zülfikar Han'ı 10.000 kişilik bir kuvvetle öncü olarak gönderdikten sonra kendisi de Câcrem'e doğru hareket etmiştir.[73] Şah'ın bizzat sefere katılmasından amaç, Herat'ı mutlaka Özbeklerden almaktı.

Hacı Muhammed Han'ı Esterâbad'tan Harezm'e ve Safevi öncülerini de bir menzil öteye gönderdikten sonra Şah Abbas, oğlu ve torunlarıyla Câcrem'e geldi. Buradan Zülkadir Ruhullah Bey aracılığıyla Abdülmümin Han'a bir mektup gönderip açık bir şekilde tüm Horasan şehirlerini geri iade etmesini ya da savaşa hazır olmasını istedi. Tabii bu arada Din Muhammed, Şah Abbas'a yaranmak için Abdülmümin Han'ın elinden Herat'ı almak istemiş fakat başarısız olunca Ferah ve Esfezar taraflarına çekilmişti.

Câcrem'den sonra ileri harekâtına devam eden Şah Abbas, Meşhed'e gitmeden önce tedbir açısından şehzadesi Muhammed Bakır Mirza'yı başkent İsfahan'a yollamış ve kendisi de Kurban Bayramı'ndan sonra Kalpuş Ovası'na taşınmıştır. Bunu duyan Nişabur halkı, törenler düzenleyip Kızılbaş askerlerini karşılamak ve desteklemek için ayaklandılar. Özbeklerin Nişabur Valisi Ahmet Sultan, kalenin savunmasının yetersiz olduğunu biliyordu. Ama Abdülmümin Han'ın korkusundan kaleyi terk edemeyeceğinin de farkındaydı. Bu yüzden fırsatını bulup Şah Abbas'tan Hac için izin istedi. Şehrin Safevilerin eline geçeceğini anlayan Nişabur'un Özbek ahalisinin bir kısmı Meşhed'e, bir kısmı da Herat'a gitmiştir. Ahmet Sultan şehirden çıkar çıkmaz Nişabur halkı mutluluktan Şah adına davullar çaldırıp genç Şah'a haber salmışlardır. Şah Abbas, bu haberi aldıktan sonra Nişabur'a girmiş ve Muhammed Sultan Bayat'ı Nişabur hâkimi olarak görevlendirmiştir. Ardından Ferhat Han'ı ve öncü kuvvetleri takiben Meşhed'e doğru yoluna devam etti. Kısa bir süre sonra Ferhat Han'ın Meşhed'i aldığı haberi Şah'a ulaştı. Özbeklerin Meşhed Hâkimi Ebu'l-Muhammed Bey, ilk plan-

[73] İskender Bey Türkmen, a.g.e., s. 565

da bir Özbek şehzadesinin komutası altında Safevilere karşı direnmeyi düşündüyse de Özbek komutanların tavsiyesi ile Meşhed'i bırakıp Serahs'a çekilmişti. Özbekler şehri boşaltınca şehrin ileri gelenleri durumdan Ferhat Han'ı haberdar ettiler. O da hemen vakit kaybetmeden Meşhed'e girmiştir. Ardından bu zaferi bir mektupla Şah'a bildirmiştir. Şah Abbas, yürüyüşüne devam ederek 28 Temmuz'da Tus şehri ırmağının kenarına gelmiş, ardından Ferhat Han'ın ve öncü kuvvetlerin Herat'a doğru yola çıkması için emir verip, kendisi de 29 Temmuz 1598'de Meşhed'e ulaşmıştır.[74]

Şah Abbas, Meşhed'de özel bir saygı duyduğu İmam Rıza Türbesi'ni ziyaret etmiştir. Üç gün burada kalan Şah, tüm fethedilen şehirlere hâkim tayin edip, kendi askerlerini bu şehirlerde konuşlandırdı. Meşhed Hâkimliğini ise Çekeni Budak Han'a vermiştir.[75] Şah, Meşhed'de iken Abdülmümin Han'a bir mektup gönderip, Buhara ve Belh'i teslim etmesini istedi. Fakat babasına isyan ederek Özbek tahtına geçen Abdülmümin Han, tahta geçmesinden kısa bir süre sonra 30 Haziran 1598 tarihinde Damen Kalesi'nde babasının ümerası olan kendisine muhalif Özbek komutanlar tarafından katledilmişti.[76] Abdülmümin Han'ın ölüm haberinin kendisine ulaşmasından sonra Şah Abbas, durumu fırsat bilerek derhal harekete geçip, Nur Muhammed Han'ı Budak Han ile birlikte Nesa, Ebiverd ve Merv taraflarına gönderip, kendisi de 1 Ağustos'ta Meşhed'den ayrılıp Herat'ı fethetmek üzere yola koyuldu. İlk önce Ferhadcerdcâm'a ulaştı. Bu arada ilginç bir gelişme oldu. Özbek Han'ı Abdullah Han'ın ölümünden sonra oğlu Abdülmümin Han saltanata geçmiş fakat çok geçmeden muhalifleri tarafından katledilmişti. Abdullah Han'ın ümerasından olan, bu sebeple Abdülmümin Han'ın uyguladığı yok etme hareketinden kurtulmak için Şah Abbas'a mektup yazıp, sığınma talep eden ve Horasan'a gelirseniz destek veririm diyen Din Muhammed Sultan'ın daha sonra verdiği söze sadık kalmayarak Horasan'a göz diktiği anlaşıldı.

---

[74] Abdülhüseyin Nevâi, 1352, s. 157
[75] Molla Celal, a.g.e., s. 171
[76] W. Barthold, 1993, s. 35

Çünkü Abdülmümin Han'ın öldürülmesinden sonra Özbek Hanlığı tahtı boş kalmış ve Özbek ileri gelenleri Hanlık için savaşçı ve kabiliyetli olan Din Muhammed'i seçmişlerdi.[77] Özbeklerin Herat'ta Din Muhammed'i tahta oturtmalarındaki bir diğer amaç, Safevilerin bu şehri işgalini önlemek idi.[78] Astrahanlı Canibeg Sultan'ın oğlu Din Muhammed Han'ın tahta geçmesiyle Özbek hanlığında hâkimiyet Şeybanilerden çıkıp, Astrahanlılar sülalesine geçmişti.

Maverâünnehir'de Astırhanlılar sülalesini kuran Din Muhammed Herat'ta tahta oturup[79], "*Han*" olmasından hemen sonra geleneksel Özbek politikası icabınca topraklarını Horasan'ı alarak genişletmeyi düşünmüştü. Hatta bu amaç doğrultusunda Horasan ileri gelenlerine mektuplar yazıp kendi tarafına çekmeye çalışmış ve Cengiz soyundan gelen dedesi Yar Muhammed Han adına Horasan'da sikke bastırmıştır. Şah Abbas ile olan tüm anlaşmalarını unutan Din Muhammed, kendi kardeşini Merv hâkimliğine atadıktan sonra Özbeklerin Meşhed Hâkimi Ebu'l-Muhammed'in şehri terk ettiğini duyunca bir süreliğine boş kalan şehri tekrar işgal etmek istemiş ve bu amaçla Seyyid Muhammed Han'ı 500 atlı ile Meşhed'e yollamıştır. Fakat bu küçük kuvvet Safevi komutanı Karamanlu Zülfikâr Han karşısında hezimete uğramış, Özbek komutan Seyyid Muhammed Han, Herat'a geri dönüp, durumu Din Muhammed Sultan'a bildirmiş ve Safevi ordusu komutanı Ferhat Han ile Kirman Hâkimi Gencali Han'ın Abdülmümin Han'ın ölüm haberini duyduktan sonra harekete geçip Horasan'a geldiklerini haber vermiştir. Tabii bu sırada Özbekler, Safevi Devleti'nin genç hükümdarı Şah Abbas'ın da Horasan'a gelmek üzere olduğundan habersizdiler. Şah Abbas ise Din Muhammed Sultan'ın tutumundan epey rahatsız olup endişelenmişti. Çünkü Ferhat Han'ın ordusunun

---

[77] Abdülmümin Han'ın öldürülmesinden sonra Özbekler üç gruba bölünmüşlerdi. Buhara'da II. Pir Muhammed Han tahta otururken, Belh'de Abdülemin Han ve Herat'ta ise Din Muhammed Sultan hâkimiyeti ele geçirmişti.

[78] Mehin Fehimi, "Safevi Şahları ile Astrahani Hanedanı Arasındaki Siyasi İlişkiler", Çev. M. Bilal Çelik, History Studies, vol. 2/2, 2010, s. 510

[79] Zeki Velidi Togan, "Herat", İA, MEB, İstanbul, 1993, c. 5, s. 441.

Din Muhammed Han'ın ordusu karşısında sayı bakımından az olduğunu biliyordu.[80]

Din Muhammed Han'ın Kızılbaşlarla mücadeleye girişmesi bazı Özbek ileri gelenleri tarafından hoş karşılanmamıştı. Bunlar Han'a, Horasan sevdasından vazgeçip Hanlığın iç sorunlarıyla uğraşılması gerektiğini ve Özbeklerin vatanının Mâveraünnehir olduğunu söylüyorlardı. Ayrıca Safevi sarayı ile temas kurulup tekrardan yakınlaşmanın ve bu amaç doğrultusunda son yıllarda Horasan'a yerleşen Özbek ailelerinin toplanıp Maveraünnehir'e geri getirilmesinin daha iyi olacağı, Horasan'ın fethinin ise daha müsait bir zamana bırakılabileceği yönünde nasihatlerde bulunuyorlardı. Fakat bu gruba muhalif Özbek emirleri de vardı. Onlar da verimli Horasan arazisinin terk edilmemesi gerektiğini belirterek, *"12.000 kişilik Kızılbaş askeri karşısında geri mi çekileceğiz"* diyorlardı. Sonunda Özbek hükümdarı Din Muhammed Sultan, bu muhalif gruba hak verdi. Horasan'ı terk etme fikrinde olanlar ise korkaklık ve namertlikle suçlanmamak için sustular. Özbeklerin Horasan'dan vazgeçmeyip mücadeleye devam edeceği haberini alan Şah Abbas, endişeye kapılmıştı. Çünkü Safevi ordusunun sayısı, Özbekler karşısında daha azdı. Bu sebepten dolayı olası bir hezimet, Horasan'ın tamamının Özbeklerin eline geçmesi ile neticelenebilirdi. Bu da Safevi Devleti için onur ve haysiyet kırıcı bir durum demekti. Ayrıca Ferhat Han'ın az sayıdaki askeri ile sağlam ve yüksek surları olan Herat'ı kuşatıp fethetmesi mümkün görünmüyordu. Ayrıca Şah Abbas şunu da hatırlamıştı ki kendisi Herat'ta iken[Herat Valiliği sırasında olmalı] Muhammed ve Hamza Mirza şehri günlerce muhasara etmişler fakat şehre bir zarar verememişlerdi. Kuşatmanın zor olacağı anlaşılınca Şah Abbas, Özbek askerlerini Herat'ın dışına çekip, onlarla düz bir yerde karşılaşmak istemiştir. Bunun için Ferhat Han'a bir mesaj yollayıp, bir menzil geri çekilmesini isteyen Şah Abbas aynı zamanda Osmanlıların batıdan İran topraklarına girdiğini, bu sebepten dolayı Safevi ordusunun geri çekileceği şayiasını yaydı. Böylece Şah, Herat'tan çıkıp, Ferhat Han'ın ordusunu

[80] Abdülhüseyin Nevâi, 1352, s. 158

takibe koyulacak olan Özbek askerlerini ikili sıkıştırmaya alıp yok etmek niyetindeydi. Tedbiri elden bırakmayan Şah, aynı zamanda bir adamını da Tebes üzerinden Horasan'a girmekte olan Gencali Han'a gönderip, hazır olmasını istemiştir. Şah, Muharrem'in ilk günü bir menzil geri çekilen Ferhat Han'a katılmıştır. Daha sonra Fars Hâkimi Allahverdi Han ve Kirman Hâkimi Gencali Han'ın da katılmalarıyla tüm ordu Herat'ın Salar Köprüsü başında birleşmiştir. Şah'ın oyununa gelen Din Muhammed Han ise Safevilerle savaşmak amacıyla şehirden dışarı çıkmıştır. Fakat tam bu esnada Şah Abbas'ın geldiğini haber alır. Bunun üzerine geri çekilmesini öneren Özbek ileri gelenlerini dinlemeyen Din Muhammed Han, savaşmak hususunda ısrar eder. 10 Ağustos 1598 tarihinde Kızılbaş askerleri savaş meydanında yerlerini almışlardır. Fakat yorgunluk, sıcak ve Kızılbaş askerinin sayıca az olmasından dolayı orduda bir panik baş göstermiştir. Bu savaşta Safevi ordusunun sayısı 10.000-15.000 kişi iken Din Muhammed Han'ın yanında 20.000 kişilik bir kuvvet vardı.[81]

Şah Abbas, savaş meydanında kul askerlerinin tam ortasına konuşlanıp, ön sıraya Ferhat Han ile Zülfikâr Han'ı yerleştirmiştir. İki ordunun ve hükümdarların Türk olduğu bu savaş çok ağır geçmiştir. Ferhat Han'ın emri altında bulunan Kızılbaş askerleri düzensiz bir şekilde Özbeklere saldırınca bunu fark eden Özbek komutanı Abdülbâki Han, hemen askerlerine Kızılbaşlara saldırmaları emrini verdi. Bunun üzerine Kızılbaşlar fazla dayanamayıp geri çekilmişlerdir. Bunun yanı sıra Sipehsalar Ferhat Han'ın yanında serdarlık âlemi olmadan savaş meydanında bulunması, bayrağı göremeyen askerler arasında paniğe sebep oldu. Bunun üzerine âlemi göremeyen askerler Han'ın savaş meydanını terk ettiğini düşünerek dağılmışlardır. Aslında Han, tam meydanda savaşmaktaydı. Böyle olunca yanında az bir miktar asker kalan Ferhat Han'ın direnişi fazla sürmemiş ve yaralanan Han, bu sefer gerçekten savaş meydanını terk etmiştir. Rıza Pâzuki, Ferhat Han ve kardeşi Zülfikar Han'ın

---

[81] Natanzî, a.g.e., s. 594; Mirza Bek, a.g.e, s. 740

Şah'a zarar gelsin diye savaş meydanını bilerek terk ettiklerini ve Şah Abbas'ın bir ara Özbeklere esir düşme tehlikesi geçirdiğini yazmaktadır.[82] Kendi ordu komutanının bozguna uğrayıp, yaralı olarak geri çekildiğini gören Şah Abbas, ordunun sağ ve sol kolunu oluşturan Kurçibaşı Allahverdi Han komutasındaki Kurçilere ve diğer gulâmlara(kul askerlerine) saldırı emri vermiştir. Kendisi de savaş meydanında bizzat savaşan Şah Abbas'ın gayretiyle zafer elde edilebilmiştir. Bunu üzerine Din Muhammed, 1000 kadar cesur Özbek askeriyle birlikte doğrudan Şah'a saldırmayı denemiştir. Şah'ın kuvvetleriyle yaşanan yoğun çatışmada yaralan Din Muhammed, aldığı ok yarası sebebiyle ölünce kuvvetleri de yenilgiye uğramıştır.[83] Şah'ın askerleri gün boyunca Özbek askerleri ile savaşa devam etmiş, bir hayli ganimet elde edilmiş ve çok sayıda -5000'den fazla- Özbek askerini öldürmüşlerdir.[84] Karanlık çökünce kurtulabilen Özbek askerlerinin her biri bir tarafa dağılmış, Şah da askerlerine takibi durdurmalarını emretmiştir. Savaştan önce Özbek ordusunun 24.000 kişi olduğunu söyleyen Molla Celal, bu şiddetli muharebe sonucunda toplam olarak 7000 Özbek'in öldürüldüğünü yazmaktadır.[85]

Savaştan birkaç gün sonra, Irak'ta iken Horasan ile Herat Hâkimliğini Ferhat Han'a taahhüt eden Şah Abbas, ordu komutanının bozguna uğrayarak savaş meydanını terk etmesi sebebiyle Allahverdi Han'a onu öldürmesini emretmiştir.[86] Böylece kendi ordu komutanını öldürten Şah Abbas, *"Belde-i Fâhire(Şerefli Şehir) ve Âzam-ı Bilâd-ı İran(İran şehirlerinin en büyüğü)"* diye anılan

---

82 Rıza Pazuki, 1317, s. 318

83 H. Howorth, Din Muhammed'in yenilgiye uğradıktan sonra Karay Türkmenlerine sığındığını fakat Şah'ın müttefiki olan bu Türkmenler tarafından öldürüldüğünü yazmaktadır. Bkz. H. H. Howorth, 1830, s. 745; Özbek hükümdarı Din Muhammed Han ölünce bazı mücadelelerden sonra kardeşi Bâki Muhammed Han(1599-1605) Özbekleri tek bir şemsiye altında toplayıp hâkimiyeti ele alacaktır.

84 Roger Savory, İran Asr-ı Safevi, Çev: Kambiz Azizi, Neşr-i Merkez, Tahran, 1374, s. 82;

85 Molla Celal, a.g.e., s. 173-174

86 İskender Bey Türkmen, a.g.e., s. 575

Herat şehrinin hâkimliğini Hüseyin Han-ı Şamlu'ya vermiş[87] ve Horasan şehirlerinin her birini savaşta yararlılığı görülen komutanlar arasında taksim etmiştir.[88] Daha sonra Mirza Ali Bek adlı elçisini Herat'ın fethini haber veren bir mektupla Ekber Şah'a göndermiştir.

Şah Abbas, Horasan saldırısının başlangıcında kendi Kurçilerinden bir bölüğünü Budak Han komutasında Nur Muhammed Han ile birlikte Mervşahcan'a göndermişti. Bunlar Bağbad, Nesa, Derûn ve Ebiverd'i fethettiler. Daha sonra ahalisinin Nur Muhammed Han'a meyilli olduğu Merv şehrini de almışlardır. Herat'ın fethi haberi ulaştıktan sonra Nur Muhammed Han, kendi tahtına oturmuş ve Safevi Şah'ına bağlı olmasının bir gereği olarak Şah Abbas adına hutbe okutup sikke bastırmıştır. Yine bu sıralarda Harezm şehri de Hacı Muhammed Han'ın eline geçmiştir. O da bir mektup göndererek Şah'a fetih haberini ve saygılarını bildirmiştir.

Şah Abbas, Herat'ta Din Muhammed'i mağlup edip bu şehri aldıktan sonra gerekli atamaları yapmış, kendi adına hutbe okutup sikke bastırmıştı. Daha sonra Meşhed'e geri dönmüş ve burada bir ay kalmıştır. Bu süre zarfında her gün sabah ve akşam İmam Rıza Türbesi'ne gidip, şahsi vaktinin çoğunu türbede hizmetle geçirmiştir. Yine bu süreç zarfında türbenin içine altın kandiller, gümüş mumluklar, halılar ve bazı kıymetli eşyalar yerleştirilmiştir. Daha sonra Şah, Radkan ve Habuşan yoluyla Esterâbad'a gitti. Orada huzursuzluk çıkaran ve devletin otoritesini sarsan Siyahpûş[89] taifesini cezalandırdıktan sonra Mâzenderân'a geçmiştir. Oradan da Demâvend Dağı geçilerek Kazvin'e ulaşmıştır.[90] Daha sonra başkent İsfahan'a gitmiştir. Şah, başkentine ulaştığında Herat, Merv, Nesa, Ebiverd, Sistan ve Harezm vilayetlerini Özbeklerin elinden almış bulunuyordu. Böylece Şah Abbas, Horasan seferi sonucunda

---

87 Zeki Velidi Togan, 1993, s. 441

88 Abdülhüseyin Nevâi, 1352, s. 160-161

89 Siyahpûş (Siyah Giyenler, Siyah Giyinmiş), dil ve çehre itibari ile birbirine çok benzeyen ama etnik kökenleri tam olarak belli olmayan bir gruptur.

90 Abdülhüseyin Nevâi, 1352, s. 162-163

Safevi Devleti'nin sınırlarını Ceyhun Nehri'ne kadar uzatmıştır. Şah Abbas, Horasan zaferleri sebebiyle başkentte kutlamalar yaptırıp, halkı bir sene vergiden muaf tuttu, Horasan'da ordusuna verilen destek nedeniyle koyun vergisini kaldırdı ve fetih haberlerini Osmanlı ile Babür hükümdarlarına elçileri aracılığıyla haber verdi.[91]

Şah Abbas, bir sonraki yıl bahar mevsiminde Horasan'da tesis ettiği hâkimiyetini görmek, Mâveraünnehir'in durumunu kontrol etmek ve Nur Muhammed Han'ı himaye etmek için Horasan'a gitmiştir(Mayıs 1599). Tam bu sırada ise Pir Muhammed Han ile Buhara Emirleri tarafından ayrı olarak iki elçi Şah'ın huzuruna ulaşmıştır. Pir Muhammed Han, gönderdiği elçi vasıtasıyla Şah'tan Bağbad'da Kızılbaşların elinde esir olan Canibek'in torunu Muhammed İbrahim'in bağışlanıp Mâveraünnehir'e geri gönderilmesini istemiştir. Buhara emirleri de Muhammed İbrahim'in salıverilmesini istiyorlardı. Fakat onların amaçları, derviş bir adam olan, saltanatta ve dünya işlerinde pek gözü olmayan Pir Muhammed Han'ın yerine Buhara'da onu tahta geçirmek idi. Çünkü Semerkant'ı ele geçiren Bâki Han muhalefete başlamış ve Buhara'yı tehdit eder duruma gelmişti. Bunun üzerine Şah Abbas, meselenin çözümü konusunda aracılık yapan Nur Muhammed Han'a bir mektup yollayarak Buhara Emirlerinin taahhütlerine sadık kalıp, Muhammed İbrahim'i Merv'de karşılarlarsa sorunun çözüleceğini iletti. Kızılbaş askerleri Simnan'a ulaştığında Nur Muhammed Han'ın elçisi Şah Abbas'ın huzuruna kabul edildi. Elçiler, Şah'a Bâki Muhammed Han(1599-1605)'ın Pir Muhammed Han'a saldırıp, onu öldürdüğünü ve Buhara'ya hâkim olup, Özbekleri kendi şemsiyesi altında birleştirdiğini söylemişlerdir. Şah Abbas bu haber üzerine Muhammed İbrahim'i Belh'e göndermeyi düşünmüştür. Çünkü Belh halkının Abdülemin Han'a kuşkuyla baktığını biliyordu. Bu yüzden Muhammed İbrahim'in Belh'de ilgi göreceğini düşünüyordu. Tesadüf olarak bu sıralarda Belh'den temsilciler gelip Şah Abbas'tan tam bu isteğe bulunmuşlardır. Şah, bu istekten çok mutlu oldu ve Muhammed İbrahim'e *"oğulluk"* unvanı verip

[91] Rıza Pazuki, 1317, s. 319

Belh'in Hanlığını ona verdi. Ayrıca Abdülemin Han'a da bir mektup yazıp, Muhammed İbrahim'i tanımasını ve Bâki Han'a karşı ortak hareket etmelerini söyledi. Diğer taraftan Muhammed İbrahim, Mâveraünnehir ve Türkistan'ın da kendisine verilmesini Şah Abbas'tan istemişti. Şah, bunu kabul edip, İskender Münşi aracılığıyla oraların da hâkimiyet fermanını yazdırmıştır. Muhammed İbrahim, Şah'tan hareket izni aldıktan sonra Meşhed Hâkimi Budak Han ile birlikte yola çıkmıştı. Fakat o, hareket ettikten sonra Şah, *"bir elçi gönderip bölgenin durumundan ve Belh halkının sadakatinden emin olsaydık"* diye düşündü ve emir verip, Muhammed İbrahim'i Meşhed'de durdurmuş, sonra Belh'in güney batısındaki Herat şehrinde Kızılbaş askerlerinin konuşlanmalarını emretmiştir. Sonraki yıl 1009 Hicri'de(M.1600/1601) bahar mevsiminde Şah Abbas, Herat'a ulaşmış ve meşveret için Mâveraünnehir bölgelerine elçiler gönderip, Mervşahcan Valisi Nur Muhammed Han ile Harezm Valisi Hacı Muhammed Han'ı huzuruna davet etmiştir. Hacı Muhammed Han yolda hastalandığından Şah'a ulaşamadı. Nur Muhammed Han ise bir bahane uydurup Şah'ın huzuruna gelmemiştir. Bu esnada Şah'ın elçisi Dulkadir Ruhullah Bey bir haber getirdi(Nisan 1600).[92] Belh halkının bir kısmının Abdülemin Han'ı, bir kısmının da Muhammed İbrahim'i desteklediğini söyledi. Bunun üzerine Muhammed İbrahim'in Belh'deki Özbek Han'ı Abdülemin Han'a boyun eğmesi kararlaştırıldı. Sonunda Şah Abbas, Özbek hanzâdesini Belh'e gönderdi. Fakat Muhammed İbrahim, Belh'e varınca bir hile ile tahta oturup Abdülemin Han'ı öldürtmüştür(Haziran/Temmuz 1600). Daha sonra Şah'a teşekkür mektubu gönderip, bazı şehirleri hâkimiyeti altına almıştır.[93]

Şah Abbas, bahane uydurup huzuruna gelmeyen Nur Muhammed Han'ı tekrar itaat dairesine almaya karar vermişti. Fakat boyun eğmek istemeyen Nur Muhammed Han, Safevi hâkimiyetindeki Ebiverd'e saldırmış ve bu kaleyi ele geçirmiştir. Bunun üzerine Şah Abbas, emir verip Horasan Beylerbeyi Hüseyin Han Şamlu'yu

---

[92] Audrey Burton, 1997, s. 108

[93] Abdülhüseyin Nevâi, 1352, s. 163-166

Kızılbaş askerleri ile Merv üzerine göndermiştir. Kendisi de Ebiverd Kalesi yakınlarına kadar gelip kaleyi kuşatmıştır. İran askerinin geldiğini duyan Nur Muhammed Han'ın ordusu dağılmış, Han da birkaç askeriyle Merv'e sığınmıştır. Ebiverd Kalesi 24 günlük bir kuşatmadan sonra İran askerinin eline geçti. Nur Muhammed Han ise kendinde direnecek güç bulamadığından Şah Abbas'ın baş veziri Hatem Bey'e başvurdu ve onun aracılığı ile Şah'tan af diledi.[94] Bunun üzerine Şah Abbas, Nur Muhammed Han'ı affedip, huzuruna kabul etmiş ve bir süre onunla sohbet etmiştir. Ardından Merv'e gitmiş ve şehrin camilerinde On İki İmam'ın isimleri okunmuştur. Şah'ın Merv halkına davranışı çok şefkatli ve yumuşak idi. Mezhep ayrılığı sebebiyle kimsenin kanının dökülmemesi için emirler verip, herkesin canının güvende olduğunu ilan etmişti. Şehrin etrafına hendek kazdıran Şah Abbas, Merv Hâkimi olarak Bektaş Han İstaclu'yu görevlendirdi. Ardından Nur Muhammed Han ve ailesine maaş bağlayıp, Şiraz'a göndermiştir(Temmuz 1601).[95] Sonra Nesa Kalesi'ni fethetti ve bu kaledeki mühimmat işlerini düzene koyup, Meşhed'e döndü. Meşhed'de bir süre kalıp, İmam Rıza Türbesi'ni ziyaret ettikten sonra Kazvin'e geri döndü. Burada bir ay kaldıktan sonra başkent İsfahan'a gitti.[96]

Şah Abbas, İsfahan'da ikamet etmekte iken H.1009'da (M.1600/1601) Nevruz bayramından birkaç gün sonra Belh'te hüküm süren Muhammed İbrahim Han'ın ölüm haberini duydu. Kendi desteği ile Belh'te "*Hanlık*" tahtına oturan Muhammed İbrahim'in –çiçek hastalığı sebebiyle- genç yaştaki ölümü, Şah Abbas'ı bir hayli üzmüştür. Birkaç gün sonra Şah Abbas, Muhammed İbrahim'in yakınları Yar Muhammed Mirza, Şir Efken Mirza ve Arab Muhammed Atalık'ı huzurunda kabul edip, onları teselli etti ve her birine bir miktar bahşişte bulundu. Ayrıca bir miktar koyun, yağ, pirinç ve buğday verdi. Özbek şehzadeler de karşılık olarak Şah'a kıymetli bir elmas sundular. Fakat bu elmas, Özbeklerin yağma

[94] Seyyid Hasan Esterâbâdî, a.g.e, s. 171
[95] Molla Celal, a.g.e., s. 205; Mirza Bek, a.g.e., s. 751
[96] Abdülhüseyin Nevâi, 1352, s. 166-167

akınları sırasında İmam Rıza Türbesi'nden götürülen elmas idi. Bunun üzerine Şah, ulemanın fetvasıyla elması İstanbul'da sattırıp, parasını İmam Rıza Türbesi için harcatmıştır.[97]

Şah Abbas, aynı yılda adağını gerçekleştirmek için yayan Meşhed'e yürümüştür. Yolculuğu 28 gün sürmüştür. Recep, Şaban ve Ramazan ayını kutsal Meşhed şehrinde ibadetle geçiren Safevi Şah'ı, mübarek gecelerde de İmam Rıza Türbesi'nde hizmet etmiştir. Buna rağmen Şah'ın aklında hep kardeşinin intikamı için Safevilerin elinde olan Kunduz'a saldıran Baki Muhammed Han'ı cezalandırmak vardı. Tam bu esnada kurnaz bir adam olan Baki Han'ın Merv Hâkimi Bektaş Han aracılığı ile gönderdiği mektubu Şah'a ulaşmıştır. Bu mektupta Baki Han, Şah'a dostluğunu iletiyor ve birkaç safkan at göndermesini istiyordu. Şah Abbas ise buna mukabil elçisi Bayram Ali Bey Istaclu ile dostane bir cevap, bazı hediyeler ve birkaç iyi cins at göndermiştir.[98] Daha sonra ortamın yumuşamasını fırsat bilip, Divanbeyi Can Muhammed Bey'i Baki Han'a gönderip, uygun bir dille Belh'in Abdullah Han'ın hatırına onun soyundan olan şehzadelere[99] verilmesini ve kendisinin Mâveraünnehir'in hâkimliği ile yetinmesini istedi. Bu şehzadeler, Muhammed İbrahim'in vefatından ve Baki Han'ın Belh'e hâkim olmasından sonra Şah Abbas'a sığınmışlardı. Bâki Han, Şah'ın elçisini görünüşte sıcak karşılamış, Şah'a dostluğunu bildirmiş ve çocukların yanına gönderilmesini istemiştir. Fakat Şah Abbas, casusları vasıtasıyla Bâki Han'ın oyununu öğrenince tüm askerleriyle Belh'i almak için harekete geçti. Yar Muhammed Mirza'ya emir verip iki çocuk ile Horasan'a hareket etmesini söyledi. Mart 1602'de Şah Abbas, Ali Kuli Han Şamlu ve Kurçakay Bey'i çok sayıda askerle Meymene ve Cicektov[Çiçek Dağı] istikametine gönderip,[100] kendisi de Herat'a doğru hareket etti. Herat'ta iken Safevi öncüleri tarafından alınan esirler, bayraklar ve başlar Şah'a

---

97 Abdülhüseyin Nevâi, 1352, s. 167-168

98 İskender Bey Türkmen, a.g.e., s. 613

99 Bu şehzadelerden biri Seyyid Muhammed Sultan'ın oğlu Cihangir Mirza, diğeri Pir Muhammed Han'ın oğlu Muhammed Selim Mirza'dır.

100 Molla Celal, a.g.e., s. 220

ulaşmış, ayrıca Özbek şehzadeleri Şah'a katılmış ve Şah, Cihangir Sultan'a *"Han"* unvanı verip, Belh şehrinin saltanat beratını onun adına yazdırmıştır. Ardından Cihangir Mirza'nın korunması için Yar Muhammed Mirza'yı görevlendiren Şah Abbas, 10.000 tüfenkçi ve 300 top arabasıyla Kızılbaş askerinin Mervçak tarafına doğru hareket etmesini emretmiştir. Safevi ordusuna bir müddet sonra Merv Hâkimi Bektaş Han, Bâherz Hâkimi Mihrap Han Kaçar, Ferah Hâkimi İsmail Kulu Han ile Kâyin Hâkimi Necef Kulu Han Şamlu katılmıştır. Böylece Safevi ordusunun toplamı 40.000 asker, 300 top ve 10.000 tüfenkçi olmuştu.[101] Bu sayı abartılı görünmekle birlikte Şah'ın önemli bir kuvvetle Baki Han'ın üzerine gittiği aşikârdır. Şah Abbas, topçuların komutanı olarak Kurçakay Bey'i ve ordu komutanı olarak Herat Hâkimi Hüseyin Han Şamlu'yu görevlendirmiştir.

Safevi ordusu ilk adımda Endhud şehrini top ateşine tutmuştur. Endhud Kalesi bu ordu karşısında birkaç günden fazla mukavemet gösterememiş ve sonunda Şah'ın eline geçmiştir. Şah, kale halkına zarar vermediği gibi iyi de davranmıştı. Can ve mal güvenliği yanında aman verdiği halktan herhangi bir mal veya para da almayan Şah Abbas, huzuruna çıkan Endhud hâkiminin getirdiği hediyeleri halka dağıttırdı. Ardından teslim olan kalenin Hâkimi Mümin Bey'i elçi olarak Bâki Han'a yollayıp, aynı şartları tekrardan iletti. Fakat Baki Han, Şah Abbas'ın teklifini aldırmayıp, 20.000 kişilik bir kuvvetle Karşı üzerinden Belh'e doğru hareket etti. Bunun üzerine Şah Abbas da Belh'e doğru hareket etmiştir. Fakat Yar Muhammed Mirza ve ordunun ileri gelen komutanlarının tavsiyesi ile ordunun fazla acele etmemesi gerektiği kararlaştırıldı. Fakat bu tedbir faydadan çok zarar getirdi. Havanın aşırı sıcaklığı, açlık, suyun azlığı, dizanteri ve ishal neticesinde ordunun üçte birinden fazlası hastalanıp öldü ve diğer üçte biri de tedavi altına

[101] Audrey Burton, 1997, s. 116; Seyyid Hasan Esterabâdî Safevi ordusunun toplamının 40.000 nefer ve 2000 tüfekçiden oluştuğunu yazmaktadır. Bkz. Seyyid Hasan Esterabâdî, a.g.e., s. 173; Mirza Bey de Baki Han'ın ordusunun 30.000 süvariden oluştuğunu söylemektedir. Bkz. Mirza Bey, a.g.e., 754. Fakat iki kaynaktaki rakamlar da abartılı görünmektedir.

alındı. Şah sonunda geri dönmeye karar verdi. Çünkü ordusu gözlerinin önünde eriyordu. Ayrıca Din Muhammed Han'ın ordusu diri, destek kuvvetleriyle güçlenmiş ve temiz su ihtiyacını karşılamış bir vaziyette idi. Bu sebeple Safevi ordusu, İran tarafına geri döndü(29 Haziran 1602).[102] Geri çekilirken Bâki Han'ın askerleriyle yer yer çatışmalar yaşandı. Ayrıca Endhud halkı, Şah'a ayaklanmıştı. Şah bu sefer kale halkına acımadı, isyancıları idam ettirdi ve şehri harap etti. Halkın ileri gelenlerini Irak taraflarına göç ettirip, kadın ve çocukları da esir olarak İran'a götürdü. Şah Abbas, Endhud Kalesi'nden Herat'a geri döndü. Birkaç gün sonra Meşhed'e doğru hareket etti ve Eylül 1602'de Meşhed'e ulaştı. Ardından Kûçan geçildikten sonra Erak'a yöneldi. Özbek çocuklarını Kazvin'e gönderip, kendisi başkent İsfahan'a gitti.[103] Şah, Belh seferi neticesinde bu şehri alamadıysa da otoritesini ve gücünü Amu Derya Nehri'ne kadar genişletip, İran'ın doğu sınırlarının güvenliğini sağlamıştı.[104] Zaten Şah İsmail'den beri Safevi şahları Amu Derya'yı sınır telakki edip bu nehrin doğusuyla ilgilenmemişlerdir.[105]

Bâki Han, Şah'ın başarısız seferinden sonra saltanatını daha da sağlamlaştırdı. Hatta Bedehşan'a ordu gönderip, Taşkent'i dahi almayı tasavvur ediyordu. Fakat Kızılbaşların tekrar saldırmasından korkuyordu. Bu nedenle sınırdaki askerlerine emir verip, savaşa neden olacak faaliyetlerden (yağma, taarruz v.s.) kaçınmalarını istedi. Ayrıca kervan ve tüccarların kolaylıkla gelip-gitmelerini sağladı. Şah Abbas da smırdaki askerlerine emir verip, tüccarların Horasan'a kolayca geçmelerinin sağlanmasını emretti. Birkaç sene bu şekilde geçti. Fakat Şah Abbas, Özbeklere karşı yeniden ordu sevk edip, yenilgisini telafi etmeyi düşünüyordu. Lâkin tam bu sırada olan bir olay Şah'ı bu düşünceden vazgeçirmiştir ki bu da Osmanlılardır. Zaten Özbek hükümdarı Bâki Han da bir müddet sonra

---

[102] İskender Bey Türkmen, a.g.e., s. 626
[103] Abdülhüseyin Nevâi, 1352, s. 168-170
[104] Hafez F. Farmayan, 1969, s. 13
[105] Roger M. Savory, "The Safavid State And Polity", Studies On The History Of Safawid Iran, Variorum Reprints, London, 1987, s. 181

Mayıs 1605 tarihinde dizanteriden vefat etmiştir.[106] Şah, Han'ın vefat haberini alınca rahatlamıştı. Çünkü cesur ve aynı zamanda hilebaz bir düşmandan kurtulmuştu.[107] Baki Han'ın vefatının ardından kardeşi Veli Muhammed Han (1605-1611), birtakım iç mücadelelerden sonra Belh şehrinde tahta oturmuştur (8 Haziran 1605). Tahta oturduktan sonra kendisi Buhara'ya gidip, Belh, Endhûd ile Şebergan'ın yönetimini kardeşinin küçük oğlu Nadir[Neder] Muhammed'e, Semerkant'ın idaresini ise kardeşinin büyük oğlu İmam Kulu Sultan'a bırakmıştır.[108] Fakat bu paylaşım, Özbek şehzadeler arasındaki rekabeti bitirmeyecek ve sıkışan şehzade Şah Abbas'tan yardım talebinde bulunmaya devam edecektir.

1014 Hicri'de(M. 1605/1606) hırslı Özbek emirlerinden ve genç yaşında ölen Belh Hâkimi Muhammed İbrahim'in yakın adamlarından olan Yar Muhammed Mirza, Şah Abbas'a bir tavsiyede bulunup, Garcistan'ın Kızılbaşların elinde olan kısmını Özbek şehzadesi Cihangir'e bırakmasını, onun da Horasan emirlerinin yardımıyla bölgenin diğer yerlerini fethedip, sağlam bir üs oluşturarak Belh'e saldırı hazırlığı yapmasını söylemiştir.[109] Tam bu sıralarda Osmanlılarla uğraşmakta olan Şah, bu işe razı oldu ve Horasan Beylerbeyi Hüseyin Han'a mektup yazıp, ne yapması gerektiğini söyledi. Hüseyin Han, bu emir üzerine birçok Kızılbaş askeri ve Özbek sultanzâdelerle Garcistan'a hareket etti ve bölgenin birçok yerini fethetti. Bölgedeki çoğu kale Hâkimi de itaatlerini bildirdi. Bir yıl sonra bu ordu, Yar Muhammed Mirza'nın da katılımıyla Belh'i fethetmek için hareket etti. Belh Hâkimi Nadir Muhammed Sultan, kaleyi korumaya karar vermişti. Aynı zamanda Buhara'da bulunan Veli Muhammed Sultan, kardeşinin oğlu olan Nadir Muhammed'e yardım için Belh'e 20.000 asker göndermişti. Cihangir Mirza ve Yar Muhammed Mirza, karşılarındaki ordunun ön saflarına saldırıp, buradakilerin çoğunu öldürdüler. Belh halkı bundan

[106] Audrey Burton, 1997, s. 122
[107] Abdülhüseyin Nevâi, 1352, s. 170
[108] Rıza Kulu Han, a.g.e, s. 6830
[109] İskender Bey Türkmen, a.g.e., s. 707

korkup, hendek kazmaya başladı. Ceyhun Nehri'ni kendi doğal hisarları yaptılar. Cesur bir kişiliğe sahip olan Yar Muhammed, savaş alanında atının yaralanması ve yere düşmesi sonucunda öldürülünce, Cihangir Mirza'nın askerleri de dağıldılar. Ayrıca diğer sultanzâde Muhammed Selim Sultan, Belh askerine esir düşmüştü. Böylece Cihangir Mirza, 3000 askeriyle Garcistan'a geri döndü.[110]

Safevilerin üst üste yapmış oldukları girişimlerin başarısızlığı uğraması Veli Muhammed Han önderliğindeki Özbeklerin kendilerine olan güvenlerini artırmış ve Şah Abbas'ın Özbek şehzadelere arka çıkmasını bahane ederek Horasan'a tekrar saldırıda bulunmuşlardı. 1607 yılının sonbaharında gerçekleşen bu akında Özbeklerin bir kısmı (3000 kişi) Merv'e, diğer kısmı da Bâdgîs'e saldırmıştı. Saldırı ilk planda başarılı olmakla beraber daha sonra aniden başlayan kar fırtınası ve soğuk karşısında Özbekler topladıkları ganimetleri bırakarak geri çekilmişlerdir. Geri çekilme esnasında Özbeklerin bir kısmı Kızılbaşlar tarafından öldürülürken bir kısmı da esir alınmıştır.[111]

1610 yılının bahar mevsiminde Veli Muhammed Han, başarısız olan önceki Horasan saldırısından pişmanlık duyduğu ve aynı zamanda kendisine başkaldıran yiyenleri ile uğraştığından Safeviler ile ilişkileri düzeltmeye karar vermiştir. Bu sebeple kendi akrabalarını Horasan hâkiminin yanına gönderip, özür ve saygılarını iletmiştir. Şah Abbas, bunu haber aldıktan sonra bir mektup yazıp, Yüzbaşı Mirza Ali Bey Türkmen ile gönderdi. Veli Muhammed Han, bu mektubun karşılığında yakınlarından Şah Muhammed Mirza Hızançı'yı, çeşitli hediyelerle(deve, samur, misk, çini, yay v.s.) elçi olarak Safevi Şah'ına göndermiştir.[112] Bu elçi teatileri Veli Muhammed Han'ın zararına olmuştur. Çünkü Buhara Hanlığı önde gelenleri, Veli Muhammed'in geleneksel düşman Şii Safevi Devleti'ne yaklaşmasını hoş karşılamamışlar ve onu tahtan indirmek için birtakım faaliyetlere başlamışlardır.

---

[110] Abdülhüseyin Nevâi, 1352, s. 170-171
[111] İskender Bey Türkmen, a.g.e., s. 744-745
[112] Molla Celal, a.g.e., s. 383

Buhara Hanlığı'nda Veli Muhammed Han ile kardeşinin çocukları Nadir Muhammed ve İmam Kulu Sultan arasında başlayan saltanat mücadeleleri sonucunda tahtını kaybeden Veli Muhammed Han, Şah Abbas'a sığınmıştır. Merv yoluyla İran'a giren Veli Muhammed Han, 500 kişilik maiyetiyle İsfahan'a doğru hareket etmiş ve Merv-Meşhed-Bestam-Simnan-Hâr-Kâşan-İsfahan rotasını takip etmiştir. Özbek Han'ı geçtiği tüm şehirlerde çok büyük ilgi görmüş, Hâr bölgesine geldiğinde Şah'ın temsilcisi Eşikağası Başı Ali Kuli Han-ı Şamlu onu karşılayıp, Şah adına hatırını sormuştur.[113] Sonraki gün onun için ziyafet tertiplenmiş ve çeşitli hediyeler dağıtılmıştır. Daha sonra Özbek hükümdarı, Şah'ı görmek üzere yoluna devam etmiş, Kâşan'a geldiklerinde ise şehir onun için aydınlatılmıştır. İki-üç günlük istirahattan sonra Veli Muhammed Han ve maiyeti, Kâşan'dan başkent İsfahan'a doğru yola çıkmıştır. Şah Abbas da o dönemdeki geleneği çiğneyerek Özbek Han'ı Veli Muhammed Han'ı karşılamak için bizzat şehirden 4 fersah mesafedeki Devletâbad'a kadar gelmişti. Veli Muhammed Han'ın atından inmesine izin vermeyen Şah Abbas, Türkçe olarak "*Hoş geldin ve sefa getirdin*" diyerek, atın üzerinde ona sarılıp, teselli vermiştir.[114] Devletâbad'dan Nakş-ı Cihan Meydanı'na kadar tüm yol süslenmiş, evler ve pazardaki dükkânlar pahalı halılarla donatılmıştı. Her iki tarafta tüfenkçiler sıralanmış, halk meydana toplanmıştı. İzdihamdan dolayı Şah ve Han zorlukla meydana ulaşabilmiştir(Haziran 1611). Şah, saraya doğru ilerlerken yolda hep Han'a teselli vermiş ve ona yardım edeceğini söylemişti. Devrin tarihçileri, Veli Muhammed Han'ın İran'a geldiği günü "*Turan Padişahının İran'a geldiği gün*" olarak adlandırmışlar, ayrıca bu olay kasidelere de yansımış, Şah Abbas devrinin önemli şairlerinden ve aynı zamanda tarihçilerinden olan Hoca Şuayb-i Cûşkani bir şiir yazarak tarih düşmu tü

Dünyanın acayıplıklerinden biri de Şâh-ı Türkistan'ın Padişah'a misafir olmasıdır.

[113] İskender Bey Türkmen, a.g.e., s. 835
[114] Molla Celal, a.g.e., s. 441

Şâh-ı şâhan güçlü bir padişahtır, misafirverperdir ve misafiri Tanrının sevgilisi bilir.

Misafirlere dost olsun düşman olsun hizmet etmek için büyük padişah elinden geleni yapmaktadır."[115]

Veli Muhammed Han'ın rahat etmesi için özen gösteren Şah Abbas, Türkistan Padişahı'na 30.000 tümen-i Irâkî tutarında kıymetli kumaş ve elbise ile 500 tümen-i Irâkî tutarında ev eşyası gönderdi.[116] Veli Muhammed Han'ın İsfahan'da ikamet ettiği süre içerisinde Safevi devlet erkânından yaklaşık 300 kişi onunla görüşmüştür.[117] Bu rakam Han'a olan ilgiyi açıkça göstermektedir. Yine Muhammed Han'ın gelişi şerefine topçu birlikleri geçiş töreni ve tüfenkçiler gösteri atışları yapmışlardı. Veli Muhammed Han'ın İsfahan'a gelişinin ertesi günü Han'ın yanına giden Şah Abbas, onunla uzunca bir süre sohbet etmiş, Han, Şah'tan tahtına tekrar oturmak için yardım talep etmiş, Şah da Han'a bu iş için Horasan'a bizzat kendisinin gitmesi gerektiğini, fakat şu anda Osmanlılarla savaşta olduklarını ve bir sene sonra birlikte Maveraünnehir'e hücum etmeyi teklif etmişti. Veli Muhammed Han ise görünüşte bu işe razı olmasına rağmen içten içe hemen Maveraünnehir'e gitmesi gerektiğini düşünüyordu. Çünkü tahtı ele geçiren yeğeninin saltanatını sağlamlaştırmasından korkuyordu. Ayrıca Özbek ileri gelenleri Han'ın geri dönmesini bekliyorlardı. Tüm bunlara ek olarak, Şah Abbas ordusuyla bizzat Maveraünnehir'e gelirse bölgeyi hâkimiyeti altına alıp, Özbek Han'ını öldürebilirdi. Yine acele edilmezse Herat'tan Veli Muhammed Han'ın oğlu Muhammed Rüstem, işleri düzenlemek maksadıyla Maveraünnehir'e girebilirdi. Şah Abbas ise elindeki fırsatı değerlendirip tam da Veli Muhammed Han'ın korktuğu gibi Maveraünnehir'e nüfuz etmek emelindeydi. Sonunda Veli Muhammed Han, Şah Abbas'ın İran'da kalması yönündeki ısrarlarına boyun eğmeyerek Kâşan yoluyla Maveraünnehir'e geri döndü.

---

[115] Ebu'l-Hasan Kazvinî, a.g.e., s. 44
[116] Mirza Bek, a.g.e., s. 832
[117] Nasrullah Felsefi, 1375, s. 1451

Şah Abbas, Özbek Han'ına yola çıkmadan önce asker toplaması için 50.000 tümen tutarında bir meblağ vermişti.[118] Ayrıca Özbek Han'ının yanına Zeynel Han-ı Şamlu komutasında bir miktar Kızılbaş asker ile savaş araç-gereçleri katmıştı. Birtakım uğraşlardan sonra Buhara'yı alıp, tahtını tekrar ele geçiren Veli Muhammed Han, Şah'a bir mektup yazıp tüm gelişmeleri anlattı. Ardından Merv Hâkimi Mihrab Han Kaçar'ın ısrarla yanına kattığı 400 Kızılbaş askerin bir kısmını yanında bırakıp, kalanını salıverdi. Veli Muhammed Han'ın yanında bir de onu korumakla görevli Kızılbaş serdarı Budak Bey Kâçar vardı. Fakat Özbek şehzadeler arasında hâkimiyet mücadelesi bitmemiş ve bir müddet sonra Veli Muhammed Han, yeğeni ile olan savaşta yakalanıp öldürülünce(15 Eylül 1611), onu korumakla görevli Kızılbaş serdarı Budak Bey, kendi askeriyle zorlukla kaçıp İran'a ulaşabilmiş ve Tebriz'de Şah'a olanları ayrıntılarıyla anlatmıştır. Şah, bunun üzerine Herat'ta bulunan Veli Muhammed Han'ın oğlu Rüstem Muhammed Sultan'a hilat yollayıp, onu teselli etmiş ve Horasan Beylerbeyi Hüseyin Han Şamlu'ya emir verip, Rüstem Muhammed Sultan'ın tüm ihtiyaçlarının karşılanmasını istemiştir.[119]

H.1021'de(M.1612/1613) Herat Hâkimi Rüstem Muhammed Han, Horasan Beylerbeyi Hüseyin Han'dan izin almadan etrafındaki Özbeklerle Garcistan'a gitti.[120] Şah Abbas'ın fermanı doğrultusunda Veli Muhammed Han'a saygı göstermiş olan bölge halkı onun oğlu Rüstem Muhammed Han'a da itaat etmiştir. Fakat orada bazı muhaliflerle çatışan Rüstem Muhammed, elde ettiği ganimetin bir kısmını Horasan Beylerbeyi Hüseyin Han'a göndermiştir. Tabii ki Hüseyin Han da bu durumu hemen Şah Abbas'a bir mektupla bildirmiştir.[121]

Bir yıl sonra sene H. 1022'de(M.1613/1614) Şah Abbas'a bağlı olarak hareket eden Herat Hâkimi Rüstem Muhammed Han,

---

[118] Abdürrıza Hûşnek Mehdevî, 1377, s. 63
[119] Abdülhüseyin Nevâi, 1352, s. 171-176
[120] İskender Bey Türkmen, a.g.e., s. 857
[121] Abdülhüseyin Nevâi, 1352, s. 176

Belh'i kolayca fethetmiştir. Çünkü Özbek Han'ı İmam Kuli ve Nadir Muhammed, Taşkent'e saldıran Kazaklara karşı savaşmak üzere sefere çıkmıştı. Fakat Nadir Muhammed Han'ın annesinin Rüstem'i oyalaması ve hemen oğluna haber göndermesi neticesinde süratle geri dönen Nadir Muhammed, Rüstem'in ordusunu dağıttı ve onu çekilmeye mecbur etti. Böylece Rüstem de Herat'a kendini zor atmıştır.[122]

1614 yılının sonlarına doğru Şah Abbas'ın Gürcistan seferi uzun sürdüğünden yağmacı Özbekler fırsatı değerlendirip Horasan'a saldırmışlardır. Meşhed Hâkimi Mihrab Han, onları karşılamak için asker gönderdiyse de Özbeklerin sayısı bir hayli çok olduğundan Kızılbaş askeri fazla direnç gösterememişti. Bunun üzerine Mihrab Han, Merv şehrinde savunmaya geçmiştir. Özbekler Balingtöş Bahadır komutasında 20.000 askerle şehri bir süre kuşatıp, bazı yerleri yağmaladılarsa da Mart 1615'de Şah Abbas'ın Gürcistan seferinden zaferle döndüğü ve Mazenderan'a doğru hareket ettiği, oradan Horasan'a gideceği hatta Semerkant'ı bile almayı tasarladığı duyulunca Maveraünnehir'e geri dönmüşlerdir.[123] Fakat bir sonraki yıl, Hicri 1024'de(M. 1615/1616) Kara Togma komutasındaki Özbekler, 4-5 bin kişilik bir kuvvetle tekrar Horasan'a girdiler ve Câm, Hâf ile Bâherz şehirlerini yağmaladılar. Bunu haber alan Horasan Beylerbeyi Hüseyin Han Şamlu, kendi komutanları olan Bayram ve Hüsrev Bey'e emir verip, Özbeklere saldırtmış ve onları yenilgiye uğratmıştır.[124]

Mart 1617'de Kalmuk Muhammed Baki Bey, Muhammed Kulu Durman ve Kara Togma komutasında üç kol halinde İran topraklarına giren Özbekler, Mazenderan ve Esterabad'ı yağmalamışlar, Mervçak Valisi Hüsrev Sultan'ı yenilgiye uğratıp, Serahs Hâkimi Hüseyin Han'ı da katletmişlerdir.[125] Düşmanın bu derece

---

[122] Abdülhüseyin Nevâi, 1352, s. 176, 177; Audrey Burton, 1997, s. 143
[123] İskender Bey Türkmen, a.g.e., s. 884
[124] Abdülhüseyin Nevâi, 1352, s. 177
[125] Audrey Burton, 1997, s. 144

topraklarına girmesine çok sinirlenen Şah Abbas, batıda Osmanlılarla uğraştığından fiili bir harekette bulunamamıştır.

Aralık 1617'de Özbek hükümdarı İmam Kuli Han (1611-1641), dayısı ve aynı zamanda Divanbeyi olan Nadir[Neder] Togay komutanlığında 30.000 Özbek'i Horasan'a yollamıştır. Amu Derya'yı geçen Özbekler Merv sınırına gelmişler, oradan da Ebiverd'e gelip, Dergez[Dercez] yolundan Nişabur sınırına kadar yağmada bulunmuşlardır.[126] Fakat Özbeklerin Meşhed'e saldırmayı düşündükleri esnada, Merv Hâkimi Mihrab Han'ın Nadir Togay'a katılmak üzere yolda olan bir kısım Özbek askerine saldırıp, birazını öldürdüğü bazı meşhur Özbek emirlerini de esir aldığını duyunca panik halinde geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Mihrab Han, yakaladığı Özbek komutanları Şah Abbas'a yollamıştır. Fakat daha sonra Herat Hâkimi Rüstem Muhammed Han'ın araya girmesiyle bu yakalanan Özbek komutanlar salıverilecektir.[127]

Horasan Beylerbeyi Hüseyin Han Şamlu'nun ölümünü fırsat bilen Özbekler, H.1027'de (M.1617/1618) tekrar Balingtöş Bahadır komutasında Horasan'a girmişlerdir. Ama babasının vefatı üzerine onun yerine Horasan Hâkimi olarak görevlendirilen Hasan Han, Herat Hâkimi Rüstem Muhammed Han ile birlikte Balingtöş Bahadır'ı geri dönmeye mecbur etmiştir.[128]

1619 yılında Özbek hükümdarı İmam Kulu Han, bir elçisini barış ricasıyla Safevi sarayına göndermiştir. Nisan 1619 tarihinde İsfahan'da ağırlanan Özbek elçisi, Şah'ın verdiği yemek davetinde Türkiye ve Hindistan elçileriyle yan yana oturtulmuştur.[129]

H.1030'da (M.1620/1621) Şah Abbas, Özbekleri cezalandırmak için Horasan Seferi'ne çıktı. Çünkü aynı yıl Belh Özbekleri, Morgab Kalesi'ne saldırmışlar ve kalenin tüm Kızılbaş muhafızlarını öldürüp, Şamlu taifesinin muteber adamlarından olan kale komutanını Belh'e götürmüşlerdi. Ayrıca Bâdgîs'de bazı Şamlu taifesi

[126] İskender Bey Türkmen, a.g.e., s. 927
[127] Abdülhüseyin Nevâi, 1352, s. 177
[128] Abdülhüseyin Nevâi, 1352, s. 178
[129] Audrey Burton, 1997, s. 146

mensuplarını öldürüp, bazılarını esir etmişlerdi.[130] Aynı yıl Özbeklerin yağmacı komutanı Kara Togma da Garcistan'a saldırmıştı. Fakat Şah Abbas'ın Horasan'a doğru hareket ettiği duyulunca Özbekler korku ve endişeye kapılmışlardır. Bunun sebebi Şah'a karşı mukavemet edemeyeceklerini bilmeleriydi. Aslında Şah Abbas, tam Horasan seferine çıkılacağı gün hastalanmış ve kendisinin yerine Yüzbaşı Menuçehr Bey komutasında gulamlar ve tüfenkçiler ile İsa Han komutasındaki Kurçilerden oluşan kalabalık bir ordu, başkent İsfahan'dan hareket ederek Horasan'a yönelmiş ve Nişabur'da konaklamıştı. Tabii kalabalık bir ordunun üzerlerine geldiğini işiten Özbekler pişman olup, Şah Abbas'tan özür dileme yoluna gittiler. İlk olarak Belh Hâkimi Nadir Muhammed Han, Şah'a bir mektup yazıp, yeniden dostluk çağrısında bulundu ve sadakatini bildirdi. Ayrıca Nadir Muhammed ve İmam Kuli Sultan'ın annesi de Şah'a mektup yazıp, çeşitli hediyeler gönderdi ve oğulları için af dileyip, bir daha sadakatten ayrılmayacaklarını iletti. Nadir Muhammed Han'ın mektubunu götüren adam Payende Muhammed Mirza adlı tatlı dilli bir insan olup, Devlethâne-i Mübâreke-i Nakş-i Cihan'da Şah Abbas'ın huzuruna çıkmıştır. Bu elçinin Şah için getirdiği hediyeler içinde 45 tane seçilmiş Türkistan(Kırgız) atı da vardı.[131] Ayrıca Buhara Hâkimi İmam Kuli Han tarafından Hoca Abdürrahim adlı bir elçi, Safevi başkentine gönderilmişti. Bu adam da Şah'ın huzuruna çıkıp dostluk çağrısında bulundu ve Şah'tan İmam Kuli Han'ın tüm kusurlarını bağışlamasını talep etti. Kendisi ayrıca Şah'a bizzat söz verip, iki taraf arasında barış ve dostluğu kuracağını söz verdi ve *"İran ve Maveraünnehir halkları barış ve huzur içinde yaşasın. Şah, Horasan'a geldiğinde Maveraünnehir halkı Kızılbaş ordusuna zarar vermeyecek"* dedi. Şah Abbas, cevaben yazdığı mektupta, *"Birkaç yıl içinde vuku bulan Azerbaycan ve Gürcistan savaşları esnasında Özbekler defalarca İran toprağına saldırmışlardır. Bu nedenle Horasan'a gelip, orada Nadir Muhammed'in annesi ile görüşüp, ondan sonra karar vereceğiz. Çünkü Nadir Muhammed'in annesi şerefli bir soydan gelmektedir. Ayrıca*

---

[130] İskender Bey Türkmen, a.g.e., s. 962

[131] H. H. Howorth, 1830, s. 751; Rıza Kulu Han, a.g.e, s. 6858

Nadir Muhammed Han bize dostluk ve bağlılık mektubu göndermiştir. Biz de buna karşılık bir elçimiz gönderdik ve aynı şekilde dostlarımızla ittifak yapmak niyetindeyiz. Eğer İmam Kuli Han da bizimle dostluğa devam ederse iyi olur. İnşallah Horasan'a gelince bu konuda düşündüğümüz işleri uygulayacağız" dedi.[132] Ardından Payende Mirza'ya bazı telkinlerde bulunup onunla birlikte eski Şirvan veziri Muhammed Salih Bey'i elçi olarak Belh'e gönderdi. Böylece Nadir Muhammed Han ve annesinin mektuplarına dostane ama aynı zamanda uyarıcı cevaplar gönderilmiş oldu. Bu arada memleketine dönmek isteyen İmam Kuli Han'ın elçisi Hoca Abdürrahim'e de izin verilip, ülkesine gönderildi.

Şah Abbas, hastalığı sebebiyle bizzat katılamadığı Horasan seferine kısa bir süre sonra Babür Devleti hâkimiyeti altında olan stratejik öneme sahip Kandahar'ı almak niyetiyle tekrar çıktı. 15 Şubat 1622 tarihinde İsfahan'dan hareket eden Şah Abbas, bu sefer kısa sürede Kandahar'ı fethederek(21 Haziran 1622), Herat'a gitmiş ve burada Horasan'ın işlerini tanzim etmek amacıyla bir müddet kalmıştır(Ağustos-Ekim 1622). Tam bu esnada, Kandahar'ın fethini işiten ve sıranın kendilerine geleceğinden korkan Belh Hâkimi Nadir Muhammed'in temsilcisi olarak eski Şirvan veziri Salih Bey ile birlikte Belh'in ileri gelenlerinden Hoca İbrahim, Buhara Hâkimi İmam Kuli Han'ın temsilcisi olarak da Abdürrahim Hoca Buharî, Şah Abbas'ın huzuruna gelmişler ve dostluklarını arz edip, bağlılıklarını yenilemek istemişlerdi. Bu iki elçi Şah'tan şöyle bir ricada bulunmuşlardır: *"Arada çıkabilecek muhtemel olayların önlenmesi için Rüstem Han'ı Herat'tan alın ve başka bir yere gönderin. Çünkü onun etrafına şerîr insanlar toplanıp, Maveraünnehir'e saldırıyorlar. Eğer bu devam ederse Maveraünnehir sultanları önlem almak mecburiyetindedirler. İşte o zaman da Kızılbaş askerleri ile Özbek askerleri arasında savaş çıkıp, dostluğumuz bozulabilir."*[133] Özbeklerle uzun soluklu bir sulh isteyen ve ülkesinin doğu sınırında huzurlu bir ortamının oluşmasına gayret eden Şah Abbas, bu ricayı kabul etti ve emir verip Rüstem Han'ın etrafında toplanan adamları

[132] Abdülhüseyin Nevâi, 1352, s. 178-179
[133] İskender Bey Türkmen, a.g.e., s. 983

dağıttırdı. Sonra da Meşhed'e gidip, 8. İmam'ın kabrini ziyaret etmiş ve Mazenderan yoluyla başkent İsfahan'a geri dönmüştür. Rüstem Han ise Şah ile birlikte önce İsfahan'a sonra da Osmanlı hâkimiyetindeki Irak'a gitmiştir.

1624 yılında Safevi elçisi Kemaleddin, Belh'i ziyaret etmiş ve aynı yılın sonbaharında Neder Mirza Başı-yı Özbek[Mirza Nadir Divanbeyi] adlı bir elçiyle İsfahan'a geri dönmüştür. Özbek elçisi bir müddet başkentte ağırlandıktan sonra Mazenderan'da kışı geçirmekte olan Şah Abbas'ın yanına götürülmüştür. Burada huzura kabul edilen elçi, Belh Hâkimi Nadir Muhammed Han'ın dostluk ve sadakatini sunmuş ve Han'ın gönderdiği hediyeleri Şah'a takdim etmiştir.[134] Karşılık olarak dostluk dolu ifadeler içeren bir cevap yazan Şah Abbas, ayrıca Mirza Nadir vasıtasıyla Özbek Han'ına alacalı bir at göndermiştir.[135] Buradan, Özbeklerin, gücünün zirvesinde olan Şah Abbas karşısında duramayacaklarını anlayıp, itaat yolunu seçtikleri anlaşılmaktadır. Kanaatimizce Şah Abbas'ın Babürlülerden Kandahar'ı ve Osmanlılardan Bağdat'ı alması da Özbeklerin boyun eğmesinde ve İran sınırlarını rahatsız etmemelerinde etkili olmuştur.

Sonuç olarak; Şah Abbas devrinde ilk olarak kan ve ateş ile başlayan Horasan'da hâkimiyet kurma merkezli İran-Maveraünnehir ilişkisi, barış ve dostlukla bitmiş oluyordu. Fakat Osmanlılarla olan mücadelede olduğu gibi iki tarafın Türk olduğu Safevi-Özbek mücadelesinde de maalesef Türk kanı oluk gibi akmıştı. Tabii kazanan ve Horasan'a tamamen hâkim olan Safevi hükümdarı Şah Abbas olmuştu. Bundan sonra Şah Abbas'ın ölümüne kadar İran sınırları doğudan rahatsız edilmeyecek ve huzura kavuşacaktır. Zaten Özbekler de İmam Kulu Han döneminde Kazak akınlarıyla uğraşacaklardır.

---

[134] İskender Bey Türkmen, a.g.e., s. 1010, 1057

[135] Audrey Burton, 1997, s. 167

c) Bâbürlülerle İlişkiler

Safevi Devleti ile Hindistan'da Timur neslinden Babür'ün kurduğu Babür İmparatorluğu arasında Şah İsmail zamanından beri elçiler gidip gelmekteydi. Bu elçiler, iki ülke ilişkisinin dostane geçmesinde mühim roller oynamıştır. Hatta Şah İsmail, Babür'ün Türkistan ve Maveraünnehir'de hâkimiyet kurmasına yardım etmişti. Babür Hânedanı, Safevi şahlarının yardımıyla Afganistan'da ve Batı Hindistan'da yerleşmişlerdi. Babür İmparatorluğu hükümdarı Hümayun (1530-1555) ile Safevi Devleti hükümdarı Şah Tahmasp (1524-1576) arasında da dostça ilişkiler devam etmişti. Fakat Şah Tahmasp, Hümayun'un yerine geçen Ekber Şah (1556–1605) devrinde, onun Hindistan'da fetihler ile meşgul olmasından istifade ile 1558 yılında Kandahar'ı fethedince ilişkiler kesilmiş ve bu durum Safevi hükümdarı Hüdabende'nin Osmanlılar karşısında Ekber Şah'ın yardımına ihtiyaç duyduğu döneme kadar bu şekilde sürmüştü. Tabii bu arada Şah Tahmasp'ın ölümünden sonra Kızılbaş emirleri arasında ihtilaflar çıkıp, ülke kargaşaya sürüklenince Babür Devleti, Özbek tehdidi altındaki Safevi Devleti'nin sıkıntılı durumundan istifade ederek 1595 yılında Kandahar'ı tekrar ele geçirmişti.

Şah Abbas'ın Hindistan'daki Babür İmparatorluğu ile dostça ilişkiler kurma çabası, doğuda Osmanlılar ve batıda Özbekler ile mücadelelerinde kendisine bir müttefik bulma gayreti olarak açıklanabilir. Bu yüzden Ekber Şah ile olan mektuplaşmalarında yardım talebini ve bu yardımın onun için önemini açıklamış ve iki devlet arasında dostluk antlaşması yapılmasını talep etmiştir. Fakat Ekber Şah, gerek kendi ülkesindeki işleri ve gerekse İran'ın içinde bulunduğu karışık durum sebebiyle, ayrıca Özbek hükümdarı Abdullah Han'ın genç Safevi hükümdarından daha güçlü olmasından ve bu sebeple zayıfın yanında yer almak istemediğinden[1] fiili bir yardımda bulunmasa da bir elçisini Şah Abbas'a göndermiş ve yine Şah'a

[1] Nasrullah Felsefi, 1375, s. 276

gönderdiği mektuplarda bazı tavsiyelerde bulunmuştur. İki devlet arasındaki bu dostça yaklaşım, Şah Abbas'ın içerde ve dışarıda zaferler kazanıp devletini güçlendirmesi ve bunun neticesinde Babür İmparatorluğu'na bağlı hâkimler tarafından yönetilen Kandahar üzerinde hak iddia etmesiyle değişecektir. Şah Abbas, Ekber Şah'ın ölümünden sonra onun oğlu Cihangir ile de yazışmalarda bulunmuş ve iki devlet arasındaki dostluğun devamı ve güçlendirilmesi için onu teşvik etmeye çalışmıştır. Fakat Şah Abbas'ın Kandahar seferi iki devletin arasını açacaktır. Hatta bu vesile ile Şah Abbas bazı Hint racaları ve bölgesel hâkimlerle de temasa geçmiştir. Bundan amacı, Babür Devleti'nin askeri gücünü Hindistan'ın diğer bölgelerinde tutup, Kandahar'ı kolayca fethetmekti.

Şah Abbas, Babür hükümdarı Ekber Şah'a mektup göndermeden önce bu devletin resmi veliahdı olan Ekber'in oğlu Şah Selim'e (Cihangir) bazı mektuplar gönderip, herhalde karşı tarafın düşüncesinin ne olduğunu anlamak istemiştir. Veliaht şehzadeye gönderdiği mektuplardan, Şah'ın iki ülke arasında dostluk kurma çabası içinde olduğu anlaşılmaktadır. Şah Abbas'ın komşu devletlerle bu şekilde iyi ilişkiler kurmak istemesindeki gayesini, Özbek tehdidine karşı daha rahat hareket etmek, iç sorunları daha rahat bir kafayla düzene koymak, devletini içerde ve dışarıda huzura kavuşturmak şeklinde özetleyebiliriz.

Şah Abbas, veliaht Şah Selim'e yazdığı mektupta birlikten, sevgiden ve eski dostluklardan bahsettikten sonra dostluklarının kökeninin Timur'a dayandığını söylemiştir. Bunlara ilaveten bazı şikâyetlerde bulunmuştur. Şah mektubunda şöyle söylemektedir: *"Şimdi neden bizim ahvalimizi sormuyorsunuz? Ne oldu? Biz sizinle dostluğa hazırız. Sizden bir işaret bekliyoruz. Bu dostluk, iki ülkenin de eskiden olduğu gibi huzura kavuşmasına neden olacak. Eskiden de bizim sülalelerimiz sizinkilerle dostluk ve huzur içinde yaşıyordu. Sizi görmememe rağmen sizin sevginiz içimdedir. Açığa vuramasam da bu sevgi her zaman bende var. Bizim ilişkilerimiz eskiden beri sürmektedir. Bu ilişkiler Timur zamanından bu yana gün geçtikçe gelişmektedir. Bazen tedirginlikler yaşanmıştır. Ama*

iki ülke aldığı tedbirlerle bu sorunları aşmışlardır. Şu anda biz, Batı ve Osmanlı Sultan'ı ile anlaşmalar yapıyoruz. Batı ile İran arasında ticari ve siyasi ilişkiler devam etmektedir. Tüm çabamız Hind ile de böyle bir anlaşma yapmaktır. Şu anda Batı ülkelerinin tüccarları kolaylıkla İran'a geliyorlar ve ticari işlerini yapmaktadırlar. Biz bunu Hind ile de gerçekleştirmeyi arzu ediyoruz. Ben önceden bir temsilcimi gönderdim. Ama istediğimiz amaca ulaşamadık. Amacımız iki ülke arasında siyasi ve ticari ilişkilerin gelişmesidir. Yeniden bir temsilcimi gönderiyorum. Ümit ediyorum ki iki ülke arasında ticari ve siyasi ilişkiler eskisinden daha ileri olsun. Ben, son yıllarda Maveraünnehir hâkimleri ve Belh Hâkimi ile çok uğraştım. Onlara nasihat ettim. Ama gün geçtikçe yağmacılıklarını artırdılar. Şimdi onların tarafından bir sorun olacağını tahmin etmiyorum. Tüm amacım sizin ülkenizle İran arasında ilişkilerin ilerlemesidir. Şu ana kadar sizin ülkenizden İran'a hiçbir temsilci gelmedi. Arzu ediyorum ki sizin de bir temsilciniz İran'a gelsin ve ilişkilerimiz daha sağlam bir şekilde devam etsin. Ben kendi temsilcimi gönderiyorum ve ümit ediyorum ki iki ülkenin gelişmesi ve ilerlemesi temsilcilerimizin yerleşmesi ile amacına ulaşacaktır. Sizin sağlık, güç ve saltanatınızın sorunsuzca devamını dilerim."[2]

Veliaht Şehzade Selim, Şah Abbas'a cevap olarak yazdığı mektubunda şöyle söylemektedir: *"Mektubunuzda bizim için dostluk ve sevgiden bahsediyorsunuz. Biz de karşılık olarak aynı duyguları paylaşıyoruz. Sevgi ve saygılarımızı iletiyoruz. Son 4-5 yıl zarfında bizim de amacımız ve düşüncemiz İran Şah'ı ile ilişkilerin daha da gelişmesi idi. Şunu iyi biliyoruz ki iki ülkenin ilişkileri önceden başlamıştır ve hep de devam edecektir. Biz, sizle ticari ve siyasi açıdan her anlaşmaya hazırız."*[3]

Ekber Şah(1556-1605), zeki ve ileri görüşlü bir hükümdar idi. Aslında içten olarak İran'ın düzene kavuşmasını ve kargaşanın son bulmasını istiyordu. Bu amaçla Şah Abbas'a yardıma hazırdı. Fakat İran'ın siyasi durumunun belirsizliğini koruması ve kendisi-

---

[2] Z. Sabityan, 1343, s. 274-278

[3] Z. Sâbityan, 1343, s. 278-279

nin de Hint yarım adasında fetihlerle meşgul olması onu fiilen yardım göndermeme hususunda tereddütte bırakıyordu. Bu yüzden Şah Abbas'a Özbeklerle mücadelede onlarla anlaşıp, savaştan kaçınmasını ve sulh yapmasını tavsiye ediyordu. Ayrıca Şah'a bazı ahlaki ve manevi tavsiyelerde bulunuyor ve ülkesini adaletle yönetmesi gerektiğini söylüyordu. Ekber Şah'ın vurguladığı bir husus da kendi hâkimiyetindeki Kandahar bölgesinin Özbek-Safevi çekişmesinden zarar görmemesi gerektiği idi.

Ekber Şah'tan yardım isteyen yalnız Şah Abbas değildi. İşin ilginç tarafı tüm Türkistan'da hâkimiyet kurmak isteyen Özbek hükümdarı II.Abdullah Han da Ekber Şah'a elçiler gönderip, iltifatlar etmiş ve Horasan bölgesinin Şii Kızılbaş elinden kurtarılması için ittifak sağlamaya çalışmıştır.[4] Fakat Ekber Şah, Şah Abbas'a bulunduğu tavsiyeleri Abdullah Han'a da söylemiş, iki taraf arasında barış yapılması gerektiğini anlatarak ne Özbeklere ne Safevilere fiili bir yardımda bulunmuştur. Hatta Abdullah Han'a Osmanlılar karşısında Safevilerin korunmasını teklif etmiştir. Tabii bu teklif Şii Safevilere karşı Sünni Osmanlılarla tam bir ittifak kuran ve Horasan'ı daimi olarak kendi hâkimiyeti altına almaya çalışan Özbek hükümdarının planlarına uygun olmadığından Abdullah Han tarafından reddedilmiştir.[5] Zaten Özbekler ile Safeviler, Şeybak Han ve Şah İsmail zamanından beri bazı aldatıcı görünüşlere rağmen hep düşman kalmışlardır. Bu sebeple iki devletin Osmanlılara karşı ittifak etmesi söz konusu olamazdı. Sonuçta Abdullah Han, istediği yardımı alamasa da Safevilerle olan mücadelesinde en azından Ekber Şah'ı pasifize edip mücadele alanının dışına itmişti. Şah Abbas da ısrarla istediği yardım talepleri ile kendi fikrince olası bir Özbek-Babür yakınlaşmasını önlemeye çalışmıştı. Ekber Şah ise hem Safevilere hem de Özbeklere sulh çağrısı yaparak iki taraf arasında denge siyaseti gütmüş oluyordu.

Ekber Şah, batı ve doğudan Osmanlılar ve Özbekler tarafından sıkıştırılan İran'a yardım etmek istemiştir. Bu yardım etme ve

---

[4] Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, TTK, Ankara, 1987, c. II, s. 98

[5] Remzi Kılıç, 1999, s.54

Özbek Abdullah Han'ı Safevilere karşı taarruzdan vazgeçirme gayretinin arkasında yatan gerçek İran'daki Türkmen devletinin iki baskı arasında ezilip yok olması ve böylece güçlü Özbeklerle baş başa kalma korkusudur. Çünkü böyle olursa Özbek tehdidi yüzünden kuzeyde devamlı teyakkuzda bulunmak zorunda kalacak ve Hindistan'da rahat genişleyemeyecek veya hareket edemeyecekti.[6]

İki sünni Türk devletinin birleşip Şii Safevi Devleti'ni ortadan kaldırmasının kendisini daha güçlü bir Özbek tehdidiyle baş başa bırakacağını anlayan Ekber Şah, bu iki devletin ittifakını önlemeye çalışmış ve Şii olmasına rağmen Safevi Devleti'ni müdafaa edeceğini Abdullah Han'a bildirmiş ise de Osmanlı-Özbek ittifakının önüne geçememiştir.[7] Sonuç olarak gelişmeleri yakından takip etmesine rağmen fiili bir harekette bulunmayan Ekber Şah'ın tam bir denge politikası güttüğü anlaşılmaktadır.

Özbekler, Osmanlılarla koordineli olarak Safevilere taarruz edip Horasan'da zaferler elde edince, Şah Abbas'ı Özbeklere ezdirip onlarla baş başa kalmak istemeyen Ekber Şah, tedbirli davranmış ve Hindu-Kuş'un kuzeyine geçip Özbeklerle savaşmayı uygun bulmamıştı. Böylece Şah Abbas'ın gerçekte istediği fiili yardım da sonuçsuz kalmıştır. Zaten Hindistan'daki Babür Devleti ile iyi münasebetler kurmaya çalışan Özbek Han'ı Abdullah da Bedahşan'ı aldığı için Ekber'den özür dilemiş, Ekber Şah da kısa bir zaman içinde Abdullah Han'a tekrar mektup gönderip, Hindu-Kuş'un kuzeyindeki seferinden vazgeçtiğini ve kendisi için tehlike arz eden Portekizlilerle uğraşacağını bildirmiştir.[8] Buradan şu sonuç çıkmaktadır; Özbekler de Babür Devleti de birinci öncelikleri olmadığı ve herhalde çekindikleri için birbirleriyle karşı karşıya gelmekten kaçınmışlardır. Çünkü Özbekler Horasan'ı, Ekber Şah da Hint yarım adasını istiyordu. Birbirlerinin genişleme alanları farklıydı. Bu se-

---

6 H. Hilal Çağlayan, Ekber Şah Döneminde Hindistan(1542-1605), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005, s. 41

7 Y. Hikmet Bayur, 1987, s. 144; Uzunçarşılı, 1995, s. 254

8 H. Hilal Çağlayan, 2005, s. 42

beple Şah Abbas'ın Ekber Şah ile dostluk kurup, ittifak yapma teşebbüsleri fiili olarak pek de fayda sağlamış gözükmemektedir.

Şah Abbas, 1591 yılında tatlı dilli ve sûfî karakterli bir adam olan Yâdigâr Ali Sultan-ı Rumlu'yu, Babür hükümdarına yazılmış bir nâme ve hediyelerle birlikte Ekber Şah'ın sarayına göndermiştir.[9] Safevi elçisinin görevi, İran ile Hindistan arasında tekrar bir barış kapısı açmak, eski dostluğu ve kardeşliği yenilemek, ikna edebilirse Ekber Şah'ı Özbeklere karşı savaşa dâhil etmek ve Hindistan'ın siyasi durumu hakkında bilgi edinmek idi.[10] Şah Abbas, Ekber Şah'a hitaben gönderdiği mektupta oldukça samimi bir dil kullanmış ve iki devlet arasındaki eski dostluklar hatırlatılıp, iki hükümdarın da atalarının yurdu olan Horasan'a Özbeklerin saldırdığı, fiili yardım gönderilmesi, eğer bu mümkün olmazsa manevi yardım ve dualarını dostlarından esirgememelerini istemiştir.[11] Safevi elçisi uzun süre[yaklaşık beş yıl] başkent Delhi'de Ekber Şah'ın sarayında yaşadı. Zaten Ekber Şah da elçiyi alıkoymak istemişti. Böylece iki ülke arasındaki dostane ilişkiler korunmuştur. Ayrıca Şah Abbas, Hindistan'daki bu elçisi vasıtasıyla Dekken, Kalküta ve Nizamâbad gibi Hint raca ve sultanlarıyla da ilişki kurmuştur.[12] İki ülke arasındaki bu dostluk havası, Safevilerin Kandahar hâkiminin şehri Ekber Şah'a teslim edişine kadar bu şekilde sürecektir.

Mart 1595 tarihinde Kandahar, Safevi hâkimiyetinden Babür hâkimiyetine geçmiştir. Bunun nasıl gerçekleştiğimi tezimizin *"Kandahar'ın Fethi"* kısmında anlatmıştık. İç sorunlarla ve Özbek tehditleriyle uğraşan Şah Abbas, Kandahar'ın Ekber'in hâkimiyetine geçmesini çok fazla önemseyecek durumda değildi. Yine de bu olay iki devletin arasını gerginleştirmiş olmalı ki Safevi elçisi Yadigar Sultan-ı Rumlu, Hindistan'dan İran'a dönmüştür.

---

9 Seyyid Hasan Esterâbâdî, a.g.e., s. 147

10 Riazul Islam, **Indo-Persian Relations**, Iranian Culture Foundation, Teheran, 1970, s. 56

11 İskender Bey Münşî, a.g.e., s. 102-103, 105

12 Rıza Pâzuki, 1317, s. 351

Şah Abbas, Kandahar'ın Ekber Şah'ın eline geçmesinden sonra 1595 yılında Eşik Ağası Başı Menuçehr Bey vasıtasıyla Ekber Şah'a gönderdiği hediyelerle ve nazik bir mektupla Kandahar'ı geri istemiştir. Fakat Ekber, Şah Abbas'ın bu isteğini lisan-ı münasip ile reddettiği gibi Menuçehr Bey'i de Hint sarayında bir süreliğine alıkoymuştur.[13]

Babür Devleti hükümdarı Ekber Şah, yaklaşık beş yıl müddetle sarayında tuttuğu İran sefiri Yadigâr Sultan-ı Rumlu'yu, H.1004[M.1595/1596] yılında Mirza Ziyaüddin Kâşî ve Ebu Nasr Hâfi isimli kendi sefirleriyle birlikte hediyelerle ve nasihat dolu dostane bir mektupla İran'a yollamıştır.[14] Ekber'in gönderdiği bu heyet Kebeç-Mekran-Kirman-İsfahan yoluyla Kazvin'e ulaşmıştır. Şah Abbas, Hindistan'dan gelen bu heyeti oldukça sıcak karşıladığı gibi onların şerefine Kazvin'i ışıklarla donatmış, pazarları ve şehir meydanını süsletmişti.[15] Babür hükümdarı Ekber, Şah Abbas'a yazdığı nasihat dolu mektubunda şöyle diyordu: *"Saltanat sürerken şefkat, insanlara merhamet ve sulh ihtilaftan daha iyidir. Bu yöntem sizin saltanatınızı ve hükümetinizi daha güçlendirebilir. Bu konuda biz, Özbek hâkimlerine de tavsiyelerde bulunmaktayız. Onlar da barışa razı olmalıdırlar. Bu, iki ülkenin de hayrınadır. Biz, onlara da mektup gönderip bu konulara değindik. Sulh hususunda bizim de yapacağımız bir şey olursa yardım edebiliriz. Bu günlerde İran'ın durumu karışıktır. Bazı insanlar hükümeti düşürmeye uğraşıp, yağma ve gârette bulunmaktadırlar. Eğer Özbeklerle barış anlaşması yaparsanız, iç sorunları daha kısa sürede halledersiziniz. İnsanların namusunu korumak için fırsatı kaçırmayın ve sulh için çaba gösterin. İnsanoğlu dünya işlerinin geçici olduğunu bile bile hata yapmamalıdır. Kalıcı olan din ve inanç işlerinde ise nasıl olur da çıkar hesabı yapılabilir. İki taraftan biri haklı ve diğeri haksızdır. Eğer suçlu işlediği suçu bilerek yapıyorsa, o hastadır. Bu hastaya şefkat*

---

[13] İskender Bey Türkmen, a.g.e., s. 528

[14] Nasrullah Felsefi, 1375, s. 278

[15] Meryem Nejad Ekberi Mihriban, Şah Abbas-ı Kebir, Şirket-i Mütalaât ve Neşr-i Kitab-ı Parsa, Tahran, 1387, s. 83-84

göstermek onu cezalandırmaktan daha iyidir. Sabretmek her şeyden üstündür. Acele ile karar almak ve acele iş yapmak hem düşmanı güçlendirir hem de iç muhaliflerin güçlenmesine sebep olabilir. Bu hususlarda tedbirli davranıp, ilerisini düşünmeniz lazımdır."[16] Ekber Şah, yukarıda genel hatlarıyla verdiğimiz mektubunda Hindistan'ın bazı yağmacı kabilelerine değinip, bunları nasıl yok ettiğini ve ne gibi tedbirler aldığını da belirtmektedir. Daha sonra da Ziya ül Mülk[Mirza Ziyaüddin] adlı temsilcisini İran'a gönderdiğini ve dostluklarının devam etmesini istediğini belirtmektedir. Temsilcisinin İran'ın durumu hakkında kendisine bir rapor sunduktan sonra ittifak ve dostluk antlaşması hususunda karar vereceğini söyleyen Ekber Şah, mektubunun sonunda İran Şah'ı için Tanrı'dan güç ve sağlık dilemektedir. Bu tarihten itibaren Şah Abbas ile Ekber Şah'ın arası Ekber'in vefatına kadar hep iyi olacaktır.

Şah Abbas, Ekber Şah'ın mektubunu aldıktan sonra ona dostane bir cevap hazırlamış ve 1597 yılının Kasım ayında, 500 seçilmiş Kızılbaş askerinin eşlik ettiği Eşik Ağası Başı Menuçehr Bey başkanlığındaki bir sefaret heyeti ve çeşitli hediyelerle(100 tane saf kan at, dokumalar v.s.) birlikte Hint sarayına göndermiştir.[17] Heyet, Kirman yoluyla Mekran'a, oradan da Hindistan'a ulaşmıştır(Ekim 1598). Şah Abbas, Ekber'e gönderdiği mektubunda önce Tanrı'nın bazı nimetlerini hatırlayıp, Tanrı'ya şükür ederek, Hint'ten gelen mektuptan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Şah Abbas, Ziya ül Mülk'ün İran'a gelişinden duyduğu memnuniyeti anlattıktan sonra bu temsilcinin gelişinin iki ülkenin ilişkilerinin gelişmesi için çok önemli bir adım olduğunu vurgulamıştır. Şah, ilişkilerin devamı için elinden geleni yapacağını söyleyip, iki ülkenin dostluğunun yeniden tesisini tekrardan Ekber'den istemektedir. Şah mektubunun devamında kendi babası Muhammed Hüdabende'nin vefatını anlatmaktadır. Ülkesindeki ileri gelenlerin ve Kızılbaş serdarlarının arasındaki ihtilaftan, Rum[Osmanlı] ve Turan[Özbekler] ülkesinden İran'a karşı kışkırtma yapıldığını, özellikle Horasan ve Azerbaycan

---

[16] Z. Sâbityan, 1343, s. 298-300

[17] İskender Bey Türkmen, a.g.e., s. 543

bölgesindeki tedirginliklere işaret etmektedir. Mücadelesinde zafere kendisinin ulaşacağını söyleterek, tüm iç sıkıntıları çözeceğini yazmaktadır. Fars, Irak ve Azerbaycan bölgesinde huzuru sağlayacağını söyleyen Şah Abbas, Kızılbaş reislerinin birleşmesini temin edeceğini, sonunda tüm sıkıntılara rağmen Özbek Hanları Abdullah ve Abdülmümin'i yenilgiye uğratacağını yazmaktadır. Son olarak da ülkesinde emniyeti ve düzeni sağlayacağını, devlet teşkilatını sağlamlaştıracağını belirten Şah Abbas, mütecaviz ve saldırganları yeneceği hususunda kararlı olduğunu söylemektedir.

Şah Abbas, yukarıda muhtevasını özet olarak anlattığımız mektupta, Özbeklerle sulh yapması hususunda tavsiyelerde buluna Babür Hükümdarı Ekber'e şunları söylemektedir: *"Tanrı'nın yardımı, H.z. Muhammed'in mukaddes ruhu ve günahsız imamların i'aneti[yardımı] ile tüm ölenlerin intikamını alacağım. Bu kararımdan beni hiçbir şey döndüremez ve hiçbir şey engelleyemez. Bunları yok ettikten sonra saltanatıma başlayacağım."*[18]

Şah Abbas, mektubun sonunda Babür hükümdarının yardımın ne kadar etkili ve elzem olduğu hususunda fikrini söylemektedir. Yaptığı işin tüm bölgenin huzura kavuşması için çok önemli olduğunu hatırlatan Şah Abbas, bu işte kendisine yardım etmesi gerektiğini Ekber'e hatırlatmaktadır.

Babür hükümdarı Ekber, 1599 yılında Şah Abbas'a 16 köleyi hediye olarak yollamıştır. Fakat bu kölelere, Hürmüz Valisi tarafından el konulduğu için Şah'a ulaşmaz. Bundan kısa bir zaman sonra Ekber, Şah Abbas'a elçisi aracılığıyla bir mektup yollayarak kendi torunu ile Safi Mirza'nın evlenmesini arzu ettiğini iletir. Ayrıca Ekber, bu evlilik gerçekleşirse Şah Abbas yedi yıl zarfında hangi devletle savaşırsa savaşsın 30.000 kişilik bir yardımcı ordu yollayacağını taahhüt eder.[19] Bu öneriye Şah'ın ne cevap verdiği ve karşılığında Babür sarayına bir elçi gönderip-göndermediği malum değildir.

---

[18] Z. Sâbityan, 1343, s. 301
[19] Clara C. Edwards, 1915, s. 249

1603 yılında, Şah Abbas Erivan'ı kuşattığı sırada birçok armağanlarla Ekber Şah'ın elçisi Mir Muhammed Masum Han-ı Bekri, yanında dört yılı aşkın bir süredir Hindistan'da tutulan Menuçehr Bey ile birlikte İran'a ulaşır. Fakat Şah Erivan'da olduğundan elçiler de o tarafa giderler. Babür elçisi Mir Muhammed, getirdiği hediyeleri Şah'a takdim eder. Şah Abbas, elçiden *"Hazret-i Şah Babam nasıldır?"* diye sorar. Daha sonra Hindistan'dan gelen armağanları seyreder, Türkistan serdarlarına ve Osmanlı temsilcilerine de seyrettirir.[20] Bununla birlikte Şah Abbas, elçiye –muhtemelen Kandahar'ın iadesi meselesi sebebiyle- çok sıcak davranmadığı gibi Ekber Şah'ın yolladığı hediyelerden sadece murassa bir kılıcı alır ve gerisini komutanlarına dağıttırır.[21] Erivan'ın fethinden sonra Şah Abbas, Ekber'in elçisine dönmesi için izin verir ve onun vasıtasıyla aşağıda metnini vereceğimiz mektubunu yollar. Ayrıca Şah Abbas'ın halası Zeynep Begim, bu elçi vasıtasıyla Ekber Şah'ın annesi Hamide Banu Begim'e bir mektup gönderir.[22]

Şah Abbas, her daim sulh tavsiyelerinde bulunan ve düşmanları ile hareketlerinde kendisine itidal çağrısı yapan Ekber'e yazdığı 1604 tarihli mektubunda, Hint ve İran ilişkisinin dostane olması gerektiğini belirterek, Kanuni'nin oğlu Şehzade Bayezid'in İran'a sığınma hadisesini, dedesi Şah Tahmasp'ın ölümünden sonra İran ülkesinde kargaşa çıktığını ve bundan istifade etmek isteyen Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan ile Şirvan'ı kendi topraklarına kattığını belirtmiştir. Bu mektupta Şah, bu olayı şöyle ifade ediyordu: *"Anadolu sultanları yüceler yücesi yurtlu Şah dedem[Tahmasp] ile nesilden nesle arada artık muhalefet olmaması yönünde barış ve antlaşma şartlarını sağlam bir iman üzere kurmuşlardı. Cennet mekânlı bu kulların ölümünden sonra yüce Kızılbaş fırkaları arasındaki ihtilafları bahane ederek onlar fırsat buldular ve Azerbaycan ile Şirvan'ı almaya yöneldiler."*[23] Ardından sözü Tebriz'in

---

[20] Y. Hikmet Bayur, 1987, s. 151
[21] Abdürrıza Hûşnek Mehdevi, 1377, s. 97
[22] Meryem Ncjad Ekberi Mihriban, 1387, s. 86
[23] Atâullah-i Hasanî, 2003, s. 19

fethine getiren Şah Abbas, Osmanlı Devleti ile savaştan başka çaresi olmadığını anlatmaya çalışmış ve yaşanan olaylarla ilgili Ekber'e bilgi vermiştir. Şah Abbas bunları mektubunda şöyle ifade etmiştir:

"Biz, Osmanlı Devleti ile önceden antlaşma yapmıştık. Ama onlar bu antlaşmayı yok sayıp, Nihavend'e kadar İran toprağını alıp, ele geçirdikleri yerleri tahrip ettiler. Bu hususta kendi sadakatsizliklerini göstermişlerdir. Saltanat ve hükümet namusunun paramparça olmasına dayanamayıp, hemen bölgeye ordu sevk edip, 40 gün içinde Tebriz ve havalisini fethettik. Böylece Osmanlı askerleri bu bölgelerden geri çekilmiştir. Bu savaşta yaklaşık 10.000 düşman süvarisi bizim kılıcımızla ölmüştür. Bizim ordumuz Tebriz Kalesi'ni kuşatıp, 20 gün içinde almıştır. Bu kalenin fethiyle yaklaşık 2000 top, 5000 tüfenk, 100.000 men(83.300 kg) barut, 10 yıllık yiyecek ve malzeme elimize geçmiştir.[24] *Buradan Erivan, Nahcivan ve Azerbaycan'ın sair kalelerine doğru hareket ettik. Düşmanı buralarda da mağlup edip, adı geçen bölgeleri tasarrufumuz altına aldık. Biz, önceden antlaşma yapıp, hududumuzu belli etmiştik. Gence ve Şirvan'ı aldıktan sonra artık yeni hudut kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Şu anda ise biz barışa hazırız. Artık daha fazla insanın ölmesini istemiyoruz. Bu savaşta iki taraftan da çok insan ölmüştür. Yaklaşık 30.000 insan, 12.000 at ve 7.000 deve bu kalede mahsur kalmış idi. Fetihten sonra kalelere yeterli yiyeceği koyduk. Bu şekilde bir fetih hareketi hiçbir İran Şah'ına nasip olmamıştır. Osmanlı'dan bize ait olan tüm kaleleri aldık. Şu anda ise onlardan cevap bekliyoruz. Barışa hazırız. Size Tanrı'dan güç ve sağlık dileriz."*[25]

Şah Abbas, Babür hükümdarı Ekber Şah'ın vefatından sonra samimi ve dostane mektuplarına devam etmiş ve onun yerine tahta geçen Cihangir(1605-1627) ile de iyi ilişkiler kurma gayretinde olmuştur.

---

[24] Abdülhüseyin Nevâî, **Şah Abbas: Mecmua-i Esnâd ve Mekatîbât-ı Târihî Hemrâh bâ Yâddaşthâ-yı Tafsîlî**, İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran, s. 371

[25] Z. Sâbityan, 1343, s. 302-304

Şah Abbas, 1611 yılında Yadigâr Ali Sultan-ı Taliş adlı elçisi ile Babür sarayına bir taziye mektubu ve bir tebrik mektubu göndermiştir.[26] Tabii Şah Abbas, Cihangir'e elçisi aracığıyla güzel hediyeler göndermeyi ihmal etmemişti. Gönderilen hediyeler arasında 50 at ve 1500 adet nefis kumaş zikredilmeye değerdir. Cihangir de mektubu getiren Şah'ın elçisine muhteşem bir kaftan ve 30.000 rupi hediye etmiştir.[27] Fakat Şah'ın cülus tebriki için gecikmesine içerleyen Cihangir, Şah Abbas'ın elçisini bir süre sarayında alıkoyacaktır.[28] Şah Abbas, Ekber'in vefatı nedeniyle yazdığı taziye mektubunun başlangıcında insanın Tanrı tarafından yaradılışı, güç ve ilim verilmesi hakkında birtakım açıklamalarda bulunduktan sonra *"Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz."* ayetini hatırlatmaktadır. Yine mektubunda Şah Abbas, Ekber'in yerinin cennet olmasını diledikten sonra bu dünyanın insanlar için kalıcı bir mekân olmadığını söylemekte ve kendi yerinin de nerede olacağına Tanrı'nın karar vereceğini yazmaktadır. Şah Abbas, Nasıri Tûsi tarafından kaleme alınan mektubunda Cihangir'e şöyle demektedir:

"Ben, Hint Padişahının vefatına çok üzüldüm. Ama o cennete gitti ve Tanrı'nın davetine icabet etti. Bu fâni dünyayı bırakıp, bâki dünyaya gitti. Ama onun yerine Tanrı sever ve Tanrı'yı bilen bir kimse oturmuştur. Biz bu üzüntüyü sizin padişahlığınız sayesinde mutluluğa dönüştürdük. Ekber'in vefatından sonra sizin yola daha güçlü bir şekilde devam etmenizi diliyoruz. Üzüntüyü bir kenara bırakıp, gün geçtikçe ülkenizi güçlendirmenizi ve iyi yönetmenizi diliyoruz. Bizi de bir kardeş ülke olarak bilin. İki ülkenin gün geçtikçe birbirine yaklaşmasını Tanrı'dan dileriz."[29]

Şah Abbas, Cihangir'e tahta cülusundan dolayı gönderdiği tebrik mektubunda ise şunları söylemekteydi: *"Tanrı'dan, büyük*

---

[26] İskender Bey Türkmen, a.g.e., s. 782

[27] Cihângir, **The Tûzuk-i Jahângîrî or Memoirs Of Jahângîr**, Çev: A. Rogers, Yay. Haz: H. Beveridge, Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd, New Delhi, 2003, c. 1, s. 193

[28] Clara C. Edwards, 1915, s.254

[29] Z. Sâbityan, 1343, s. 305-306

Padişah'a[Şah Selim'e] muvaffakiyetler diliyoruz. Kendi ülkenizi geliştirmenizi ve ileriye götürmenizi Tanrı'dan niyaz ederiz. Tahta geçişinizi can-ı gönülden kutluyoruz. Padişah'a, Tanrı'dan ülkesinde adaleti ve şefkati yaymasını diliyoruz. Çok iyi biliyoruz ki sizin soyunuz Gurkânilere[30] [Timur'â] dayanmaktadır. Memleketi yönetmekte ve ileri götürmekte hiçbir sıkıntı çekmeyeceğinizi düşünüyoruz. Sizin saltanata geçmenizi tebrik için tarafımdan bir şahsın gönderilmesi gerekiyordu. Fakat Azerbaycan ve Şirvan meselesi bizi epeyce uğraştırdı. Bu sebeple kusurumuza bakmayın. Ben şu anda başkentimden uzakta bu meselelerle uğraşıyorum. Edep ve gelenek şunu icap ettiriyordu ki benim bir temsilcim sizi tebrik için orada olsun. Ama milletimin namusunu korumak ve onları kötü insanlardan kurtarmak düşüncesi öne geçti. Fakat İsfahan'a döndükten sonra sarayımızın önemli şahsiyetlerinden ve benim de yakın kullarımdan olan Yadigâr Ali Sultan'ı size gönderdim. Hem tebrik hem de iki ülkenin bundan sonraki ilişkileri hususunda bu şahıs, benim vekilim olarak sizin ülkenizde bulunacaktır."[31]

Şah Abbas, yukarıda anlatılan mektubun sonunda iki ülke arasında yazışmaların devam etmesi isteğini tekrar hatırlatmıştır. Bu nedenle Şah Selim de karşılık olarak Şah Abbas'a sevgi dolu bir mektup göndermiştir. Zaten Babür hükümdarı Cihangir, sadece Osmanlı ve Safevi hükümdarlarını kendine denk sayıyordu. Adı geçen mektup, iki buçuk yıllık bir ikametten sonra Yadigâr Ali Sultan-ı Taliş ile birlikte İran'a gönderilen Babür elçisi Mirza Berhordar [Han Âlem] aracılığı ile Safevi Sarayı'na ulaştırılmıştır(1613). Bu mektupta açık ve sade yazılmış bir girişten sonra Cihangir, Şah Abbas'a şöyle söylemekteydi: *"Hep, İran ülkesi ile ilişkilerin iyi olmasını diliyorum. Tanrı'dan dostluğumuzun daha ileri gitmesini diliyorum. Ben yeni tahta geçtim ve hükümeti ele aldım. En önemli işim komşu ülkelerle dostluk ilişkisi kurmak ola-*

---

[30] Şah Abbas, 1611 tarihli bu mektubunda Cihangir'e *"Gurkanî makamında oturan, Sahipkıranlık tacına varis olan"* diye hitap etmekteydi. Bkz. Y. Hikmet Bayur, 1987, s. I

[31] Z. Sâbityan, 1343, s. 307

caktır. Benim sizin hatırınızı ne kadar gözettiğimi Tanrı biliyor. İki ülkenin ilişkileri bundan sonra ebediyete kadar sürecektir."[32]

Şah Abbas'ın Avrupa hükümdarlarıyla temas kurmak için gönderdiği Robert Sherley, İran'a geri dönüşünde önce Hindistan'a uğramıştı(1614). Burada Babür hükümdarı Cihangir'e Şah Abbas'ın mektubunu takdim eden ve oldukça iyi karşılanan Sherley, Cihangir'in Şah Abbas için gönderdiği iki fil, sekiz antilop ve çok sayıda hediyeyle birlikte Mayıs/Haziran 1615 tarihinde İran'a ulaşmıştır.[33]

1615 yılında Şah'ın gönderdiği Mustafa Bey adındaki elçi, Babür hükümdarına hediye olmak üzere atlar, develer, Halep işi kumaşlar ve dokuz büyük av köpeğiyle birlikte Cihangir'in sarayına ulaşmıştır.[34] Bu elçi aynı zamanda Şah'ın Gürcistan'daki zaferi hakkında Cihangir'i bilgilendirmiştir.[35] Birkaç ay sonra ülkesine dönmesine izin verilen, Cihangir tarafından 20.000 rupi ve bir hilat hediye edilen bu elçiye, Şah Abbas'a takdim edilmek üzere armağanlar ile bir mektup da verilmişti.[36]

Şah Abbas, 1615 yılında İranlı tacir Hoca Abdülkerim Gilânî aracılığıyla Cihangir'e Yemen'den gelme akik taşından bir tespih, Venedik işi mükemmel bir kupa [kâse] ve bir mektup göndermiştir.[37]

Babür hükümdarı Cihangir, 28 Ekim 1616 tarihinde Şah Abbas'ın elçisi Meşaledâr Başı Muhammed Rıza Bey'i huzuruna kabul etmiştir. Rıza Bey, getirdiği hediyeleri(atlar, bazı kıymetli eşya v.s.) ve Şah'ın mektubunu Cihangir'e takdim etmiştir. Elçisi vasıtasıyla gönderdiği nâmede Şah Abbas, büyük bir içtenlikle dostluk ve kardeşlik temennilerini tekrarlamıştır. Cihangir de ikameti müddetince çok iyi ağırladığı İran elçisi Rıza Bey'e mücevherli bir taç, güzel bir

---

32 Z. Sâbityan, 1343, s. 308-309

33 Abdürrıza Hûşnek Mehdevi, 1377, s. 82; Riazul Islam, 1970, s. 77

34 The Tûzuk-i Jahângiri, c.I, s. 282-283

35 Sharon Littlefield, The Object In The Gift: Embassies Of Jahangir and Shah Abbas, University Of Minnesota, Doktora Tezi, 1999, c. I, s. 43

36 Gülseren Halıcı, "Ana Hatlarıyla Tüzük-i Cihangiri", A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Ankara, 1990, c.34, sayı:1-2, s. 121

37 The Tûzuk-i Jahângiri, c.I, s. 310

kaftan, bir fil ve 20.000 rupi hediye etmiştir.[38] Ardından Mart 1617 tarihinde ülkesine dönmesine izin verilen Safevi elçisi Muhammed Rıza Bek, Cihangir'in Şah Abbas için gönderdiği çok sayıda hediyeyi ve mektubu alarak yola çıkmış fakat Ekim 1617 tarihinde vefat etmiştir. Bunun üzerine şahsi malları ve Cihangir'in Şah Abbas'a gönderdiği hediyeler, elçilik heyetinin içinde bulunan Muhammed Kasım Bek adlı İranlı bir tüccara emanet edilmiştir.[39]

Şah Abbas Kazvin'de iken kalabalık maiyetiyle –yaklaşık 1000 kişi- Han Âlem adında bir Babür elçisi Tahran'a ulaşmış ve Şah ile kısa süre zarfında görüşme talep ettiğini iletmiştir. Fakat elçinin kendi bulunduğu şehre gelmek istememesine sinirlenen Şah Abbas, kendisi sıcak aylarda Kazvin yakınlarındaki yaylalarda vakit geçirirken Han Âlem'in yazları çok sıcak olan Kum'da beklemesini emretmiştir.[40] Sonunda Şah, Kazvin'e dönünce, 14 Kasım 1618'de elçinin huzuruna alınmasına izin verdi ve Han Âlem ile görüştü. Elçiyi çok sıcak karşılayan ve ona özel hizmetkârlar tahsis eden Şah, meydana bakan bir evin balkonunda tüm gece onunla birlikte yemiş-içmişti. Ayrıca Şah Abbas, Han Âlem'e kabzası balık dişinden yapılma bir hançer hediye etmiştir. Daha sonra Babür elçisi ile tesadüf olarak aynı zamanda gelen Rus elçisinin getirdiği hediyeler, şehir meydanında görkemli bir törenle halka teşhir edilmişti. Cihangir'in Şah Abbas'a gönderdiği hediyeler arasında 29 deve, elbiseler, büyük ve güzel yaldızlı bir çadır, mücevherlerle süslenmiş silahlar, büyük bir fildişi, altı tane üzerleri altın ve ipekle süslenmiş iki tekerlekli Hint arabası, üç bacaklı bir yaban keçisi, gergedan, kaplan, ceylan, panter, geyikler ve filler vardı.[41] Şah Abbas bu geçiş töreninden sonra dinlenmek için Ferahabad'a gitmiş ve 1619 yılının Haziran ayında başkent İsfahan'a dönünce tekrardan şehir meydanında Türk, Rus, İspanyol ve Babür elçilerini kalabalık bir halk kitlesi önünde büyük bir törenle huzuruna kabul etmiştir. Han

---

38 The Tûzuk-i Jahângiri, c.I, s. 337
39 Riazul Islam, 1970, s. 77
40 Clara C. Edwards, 1915, s.257-258
41 Clara C. Edwards, 1915, s.258-260; İskender Bey Türkmen, a.g.e., s. 939

Âlem, ikinci kabul töreninden sonra Ağustos 1619 tarihinde Safevi sarayından ayrılmıştır. Han Âlem'e gösterilen ilgi ve alakaya teşekkür etmek maksadıyla bir süre sonra Cihangir, zarif bir mektup ile nadir bulunan bir zebra ve altından yapılmış birkaç kuşu hediye olarak Şah Abbas'a göndermiştir.

Han Alem'in görkemli sefaretinden sonra aynı görkemle mukabele etmek isteyen Şah Abbas, Tûşmal Başı Zeynel Bey Beğdili vasıtasıyla Hindistan'dan gelen hediyelere mukabil Cihangir'e şarap, gülsuyu, renkli ipekliler ve atlar göndermiştir.[42] Zeynel Bey, Babür hükümdarına İran'dan getirdiği hediyeleri sununca Cihangir de sefire kaftan ile masraflar için 30.000 rupi hediye etmiştir(Ekim 1620).[43]

Şah Abbas, Osmanlı ile barış(Serav Antlaşması, 1618) yapıp Azerbaycan bölgesinden Kazvin'e döndüğünde elçisi Seyyid Hasan aracılığı ile Babür hükümdarı Cihangir'e bir mektup göndermiştir. Haziran/Temmuz 1619 tarihinde Hindistan'a ulaşan Seyyid Hasan, beraberinde Cihangir için yakut kaplı kristal bir kadeh de getirmişti.[44] Adı geçen mektupta Şah Abbas, Cihangir'i gelişmelerden haberdar etmiş ve Osmanlılarla savaş istemediğini fakat bazı fitneci valiler yüzünden yine savaş çıkıp, ülkesini ve sınırlarını savunmak zorunda kaldığını, ayrıca isyancıların binlerce masum insanı öldürdüğünü fakat sonunda mağlup edildiklerini yazmıştır. Mektupta Şah Abbas ayrıca dostluk ve karşılıklı iyi ilişkiler kurulması yönündeki samimi dileklerini tekrarlamıştır. Adı geçen mektupta Şah Abbas şöyle söylemekteydi: *"Biz, Rum Padişahı[Osmanlı Padişahı] ile savaşmak istemiyoruz. Bu süreçte hep iki hükümdarın arasında mektuplaşmalar ve her iki ülkenin başkomutanları arasında görüşmeler olmuş ve iki ülke arasında kan dökülmemesi kararlaştırılmıştı. Bu süreç birkaç yıl sürdü. Fakat bazı ikiyüzlü insanlar sebebiyle iki ülke arasında fitne çıktı. Bunlardan biri Gürcistan valisinin [Kaheti Hâkimi Tehmurs Han'ı kastediyor] isyanıdır ki*

---

[42] Mirza Bek, a.g.e., s. 876
[43] Riazul Islam, 1970, s. 78
[44] The Tüzuk-i Jahângiri, c.II, s. 93-94

bizim haraçgüzârımız idi. Ama bu adam anlaşmamıza aykırı hareket edip, çoğu askerini Azerbaycan'a gönderdi. Biz de Allah'a tevekkül edip, bu mütemerrid[dik başlı] adamı cezalandırdık ve serdarlarımızdan Sipehsalar-ı İran Kurçakay Bey'i görevlendirip muhaliflerin yok edilmesine çaba gösterdik. ... Bu savaşta yaklaşık 260.000 isyancı [muhalif ordusu] bizim tuzağımıza düşmüştür. Bu insanlar suçsuz, günahsız insanları yok etmişlerdi. Ama sonunda mağlup oldular. Ne kaçacak yolları ne de güçleri kalmıştı. Yalvarmaya başladılar. Biz de ecdadımızdan kalan geleneğe göre onları bağışladık. Bu olaydan sonra sulhu kabul ettik ve kendi ülkemize geri döndük. Ben, bu fütuhatı Tanrı'nın yardımı ile kazandım. 8. İmam'ın yardımı olmasaydı biz böyle bir fethe ulaşamayacaktık. Ama tüm bunlara rağmen biz barış talep ediyoruz ve barışı daha olumlu buluyoruz.'[45]

Ağustos 1619 tarihinde Safevi sarayından ayrılan Han Alem, Ocak/Şubat 1620 tarihinde Hindistan'a ulaşmış ve Cihangir'in huzuruna çıkmıştır. Han Alem, kendi hükümdarı Cihangir'e İran'dan oldukça ilginç hediyeler getirmiştir. Bunlar arasında, Halil Mirza Şahruhî tarafından yapılmış Timur'un Toktamış Hanla mücadelesini gösteren bir resim[minyatür] bulunuyordu. Timur'un, çocuklarının ve bu mücadeleye katılan beylerin resimlerinin bulunduğu bu çalışmada, 240 figür işlenmiş ve her birinin ismi resminin yanına yazılmıştı.[46]

29 Şubat 1620 tarihinde İran elçileri Aga Bek ve Muhibb Ali, Babür hükümdarı Cihangir'in huzuruna çıkmış ve getirdikleri muhabbet dolu mektubu hükümdara takdim etmişlerdir. Şah Abbas, gönderdiği nâmenin dışında Cihangir'e hediye olarak 50.000 rupi değerinde mücevherlerle süslenmiş siyah-beyaz bir kuş tüyü ve 12 miskâl [57.72 kg] ağırlığında bir yakut göndermiştir.[47]

Babür hükümdarı Cihangir ile Safevi hükümdarı Şah Abbas arasındaki ilişkiler gayet samimi ve dostça idi. İki taraf savaşlardan

---

[45] Z. Sâbityan, 1343, s. 309-312
[46] The Tûzuk-i Jahângiri, c.II, s. 116
[47] The Tûzuk-i Jahângiri, c.II, s. 195

kazandığı ganimetlerden birbirlerine hediyeler yolluyorlar ve karşılıklı elçiler gidip geliyordu. Elçilerin gidiş ve dönüşlerinde büyük törenler yapılmaktaydı. Bu törenler dönemin Hindistan'daki İngiliz elçilerinin de dikkatini çekmiştir. Cihangir, Şah Abbas için *"Kardeşim"* diye hitap ederek aradaki içtenlik ve yakınlığı göstermekteydi.[48]

Şah Abbas, Cihangir zamanında Hindistan'ın siyasi durumuna bazen müdahalelerde bulunuyordu. Örneğin Kalküta Hâkimi Kutub Şah, Cihangir'in kendi toprağına taarruz ettiğini İran Şah'ına şikâyet edince, Şah bu amaçla bir elçisini Cihangir'e gönderip bu taarruzu önlemişti.[49] Hatta Şah Abbas, Dekken'in Bicapur Sultanlığındaki saltanat mücadelesine müdâhil olup Adilşah'ın(1627-1657) tahta oturmasını da sağlamıştı. Tabii Şah Abbas'ın Hindistan'ın dahili sorunlarıyla ilgilenmesinin sebebi karşısında güçlü bir Babür Devleti görmek istememesindendi. Hindistan'daki yapı ne kadar bölünmüşlük arz ederse Şah Abbas o derecede memnun oluyordu.

İki devlet arasındaki dostluk havası, Şah Abbas 1622 yılında Kandahar'ı Babür hâkimiyetinden çıkarıp kendi hâkimiyetine alınca bozulmuştur. Bu gergin atmosferde gönderilen mektupları ve içeriklerini tezimizin *"Kandahar'ın Fethi"* kısmında ayrıntılarıyla anlatmıştık.

Kandahar'ın fethi sırasında Cihangir ile oğlu veliaht şehzade Hürrem[Şah Cihan] arasında başlayan gerginlik daha sonra saltanat mücadelesine dönüşmüştür. Bu yüzden veliaht şehzade Hürrem, Safevi hükümdarı Şah Abbas'a bir mektup göndererek babasıyla olan ihtilafın çözümünde yardımcı olmasını istemiştir. Şah Abbas, şehzade Hürrem'e verdiği cevapta babasıyla dostça geçinmesini ve ona itaat etmesini tavsiye ettikten sonra ihtilafın çözümüyle ilgili Cihangir'e bir mektup yazacağını söylemiştir.[50]

---

[48] Y. Hikmet Bayur, 1987, s. 188
[49] Riazul Islam, 1970, s. 96
[50] Nasrullah Felsefi, 1375, s. 1417

Babür hükümdarı Cihangir'in büyük oğlu Şehzade Perviz'in ölüm haberini öğrenen Şah Abbas, taziye için 1626'da elçisi Yüzbaşı Tohte Bey Istaclu'yu çeşitli hediyeler ve dört mektupla Hindistan'a göndermiştir.[51]

Cihangir'in vefatından (28 Ekim 1627) sonra 1628 yılında Babür tahtına Şah Cihan geçmiştir. Şah Cihan, Cihangir'in ölümü dolayısıyla baş sağlığı dilemek ve kendisinin tahta çıkışı sebebiyle de kutlama amacıyla Şah Abbas tarafından Hindistan'a gönderilmiş olan elçi Bahri Bey'in, Abbas'ın ölümü (1629) duyulduktan sonra oraya varmış olmasına rağmen onu gereken törenle karşılamış ve yeni İran Şah'ına elçisi ile bir mektup yollamıştır (Ekim 1629).[52]

[51] Seyyid Hasan Esterabâdî, a.g.e., s. 233
[52] Y. Hikmet Bayur, 1987, s. 194

II) Avrupa Devletleriyle İlişkiler

a) İspanya, İngiltere, Almanya ve Papalık ile Münasebetler

İlhanlı ve Timurlular zamanından beri Avrupa devletlerinin, özellikle de denizci İtalyan devletlerinin İran ile ilişkisi vardı. Papalığın gönderdiği ruhani heyetler için İran yabancı bir coğrafya değildi. Safeviler çağında ise bu ilişki tedricen ticari ve sonunda siyasi ilişkiler kurulmasına zemin hazırlamıştı. Fakat kurulan siyasi ilişkiler hiçbir zaman fiili bir ittifaka dönüşmeyecekti.

Şah Tahmasp'ın vefatından sonra İran dâhilinde kargaşalık hâkim olunca, Safevilerin Avrupa ile ilişkisi bir süreliğine kesilecektir. Fakat daha sonra 1587 yılında Abbas Mirza'nın "*Şah Abbas*" olarak tahta geçmesi ve İran'ın istikrara, güvene ve güce kavuşması Avrupa'nın dikkatini çekecek ve yeniden Safevilerle Avrupalı devletler temasa geçeceklerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki düşmanları onun hâkimiyetini yok etmek için müşterek gayretler sarf ederken, Şah Abbas'ın hükümdarlığında günden güne güçlenen İran'ı kıymetli bir müttefik telakki ediyorlardı. Bu gayretler, İspanya ve Venedik gibi Avrupa devletleri ile dostane siyasi münasebetler kurulmasına yol açtı. Bu ülkeler bu durumdan faydalanarak ticari münasebetlere de giriştiler. Portekizliler Basra Körfezi'nden kovulduktan sonra Hindistan'daki ve daha ötedeki sömürge müesseselerini emniyet altında bulundurmak gibi siyasi bir zorunluluk, diğer Avrupa devletlerini özellikle de İngilizler, Hollandalılar ve Fransızları Safevi Devleti ile dostâne münasebetler kurmaya sevk etmişti. Yabancı elçiler, bunlar arasında bilhassa İngiltere Kralı'nın gönderdiği heyete başkanlık eden Sherley Kardeşler, I. Abbas zamanında çok itibar gördüler ve Avrupa medeniyeti ile İran arasında ilk gerçek teması temin ettiler. Bu münasebetler İran'dan da Avrupa'ya mühim sefa-

ret heyetlerinin gönderilmesine yol açtı.[1] Avrupa'dan gönderilen elçiler, siyasi münasebetlerin yanında devamlı olarak Şah Abbas'tan ticari imtiyazlar koparmaya çalışmışlardır. Hatta ipek tekelini elde etmek hususunda İngilizler ile İran'da ticaret yapan Ermeniler arasında rekabet yaşanmıştır. Şah Abbas ise devamlı olarak özellikle İngilizlerden, Osmanlı ile yapılan ticareti durdurmasını veya Osmanlı'nın kendi topraklarından geçen transit ticaretinden kazandığı geliri sekteye uğratacak tedbirler almasını istiyordu. Zaten onun Avrupa hükümdarları ile temas kurmasındaki iki ana amaç, Osmanlı Devleti aleyhine askeri bir ittifak oluşturmak ve ipek güzergâhını değiştirmek idi.

Şah Abbas zamanında Özbekler ve Osmanlılar ile yapılan savaş ve barışlar ile bu devletlerle yapılan elçi teatilerinden sonra İran'ın en önemli dış politika faaliyeti, İspanya, İngiltere,Venedik ve Vatikan ile yapılan elçi teatileridir. Daha sonra Gürcü Kralı, Hindistan'da kurulmuş olan Babür İmparatorluğu hükümdarları ve bazı küçük Hint raca ve bölgesel hâkimlerle kurulan ilişkiler sayılabilir. Bir de Özbeklere karşı dayanak olarak kullanılan ve desteklenen Hive ile Harezm Hanlarıyla olan ilişkiler vardır ki buna *"Özbeklerle İlişkiler"* bölümünde değinilmiştir. Şah Abbas zamanında Kuzey Çin, Moğolistan, Tibet ve Kaşgar sultanlarıyla da dostane ilişkiler kurulmuştur.[2]

Şah Abbas zamanında hem İngilizlerle hem de diğer Avrupa Devletleri ile olan diplomatik faaliyetlerde en önemli isim, hiç şüphesiz İngiltere'de güçlü bir kişi olan Essex Kontu'nun hizmetindeki Sherley Kardeşlerdir. Şah Abbas'ı Türkler aleyhine Hıristiyan Kralları ile ittifaka davet etme ve İngiltere ile İran arasında daimi ticari münasebetler kurmak amacıyla kardeşi Robert ve 25 arkadaşıyla 24 Mayıs 1598 yılında Venedik'ten yola çıkan Anthony Sherley, Halep-Bağdat üzerinden Kazvin'e Şah'ın huzuruna ulaşmıştır.[3] Zaten

---

1 Mirza Bala, 1950, s. 1024

2 Rıza Pâzuki, 1317, s.352

3 Ahmed Tâcbahş, Anthony Sherley'in Venedik'te bir İranlı tacirle karşılaştığını ve onun Şah'ın büyüklüğünden ve Hıristiyanlara karşı olan özel ilgi-

Osmanlı Devleti ile olan mücadelesinde Avrupa Devletleri ile ittifak yapmak niyetinde olan Şah Abbas, bu elçileri iyi karşılamış ve yanlarına güvendiği adamlarını da katarak Hıristiyan Krallarıyla ilişkiye geçmek üzere Avrupa'ya göndermiştir. Şah Abbas, Hıristiyan Devletlerle olan diplomatik faaliyetlerin çoğunu bu kardeşler aracılığı ile yürütmüştür. Dolayısı ile bu kardeşlerin faaliyetleri anlatıldığında hem İngiltere hem de diğer Avrupa Devletleri ile olan diplomatik ilişkiler ortaya çıkmış olacaktır.

Şah Abbas, "*Sir*" unvanına sahip asilzâde ve şövalye olan Sherley kardeşler Kazvin'e ulaştığında Horasan'da idi. Fakat bu İngiliz kardeşlerin gelişini duyunca Kazvin Hâkimine bir mektup yazıp şöyle dedi: *"Frenk misafirlerimize iyice hizmet edin. Onlar ne isterlerse attan köleye kadar hazır edin. Kim bu emrin hilafında davranırsa canı tehlikededir. Kim onlara kötü davranır veya hakaret ederse başı kesilecektir."*[4] Bu nedenle Kazvin hâkimi onları çok iyi karşıladı. Şah Abbas, Horasan'dan muzaffer bir hükümdar olarak Kazvin'e geldiği sıralarda Aralık 1598 tarihinde Sir Anthony Sherley, Şah'ın huzuruna kabul edildi.[5] İngiliz şövalyeler, Şah Abbas'ın huzuruna çıkınca Şah'a onun ününü duyduklarını ve hizmetine girmeyi arzuladıklarını söylediler.[6] Aynı zamanda bir asker olan ve Hollanda-İspanya savaşına katılmış olan Anthony Sherley, İran'a iki amaç doğrultusunda gelmişti. İlki, ticaret hususu ile ipek ticareti üzerinde imtiyazlar elde etmek, diğeri ise İran ile İskoçya Kralı(daha sonra İngiltere ve İrlanda Kralı da olacak) I. James arasında

---

sinden bahsetmesiyle yani o tacirin teşvikiyle İran'a gittiğini yazmaktadır. Bu bilgiyi Sherley kardeşlerin seyahatnamesi doğrulamaktadır. Bkz. Ahmed Tâcbahş, **İran Der Zaman-ı Safeviyye**, Tebriz, 1340, s. 194; Sherley kardeşler seyahatnamelerinde Venedik'te iken Angelo isimli Türkiye'de doğmuş, bir hayli dil bilen Hıristiyan bir seyyahtan İran Şah'ının ününü ve yabancılara karşı cömert olduğunu duyduklarını yazmaktadırlar. Bkz. The Sherley Brothers, **The Travels And Adventures Sir Anthony, Sir Robert & Sir Thomas Sherley**, London, 1825, s. 25-26

4 Rıza Pâzuki, 1317, s. 320

5 Roger M. Savory, "The Sherley Myth", **Studies on the History of Safawid Iran**, Variorum Reprints, London, 1987, s. 76

6 P. M. Sykes, 1915, s. 259

dostane münasebetler kurmak ve Osmanlı aleyhine bir ittifak antlaşması yapmak idi.[7] Zira bu tarihlerde Osmanlı Devleti, Orta Avrupa'da yaptığı büyük ilerlemelerle Avrupa devletlerini telaşa sokmuştu. Şah Abbas ise İstanbul Antlaşması ile kaybettiği toprakları geri kazanmak için uygun fırsatı kolluyordu ve Osmanlı Devleti'ne savaş açmadan önce kendisine müttefik bulmak istiyordu.

Şah Abbas, böyle bir konjonktürde İran'a gelen Sherley kardeşleri, Avrupa Krallarının sempatisini ve desteğini kazanmak için çok iyi karşıladı ve onlara karşı çok cömert davrandı.[8] Hatta Kazvin dışında ilk defa karşılaştıklarında atından inip onları kucaklamış, iki kardeşi de ayrı ayrı üç defa öpmüş, hal-hatır sormuş ve onlara hürmetkâr bir şekilde şöyle hitap etmişti: *"Benim nazarımda bir Hıristiyan'ın ayakkabısının nalı, Osmanlının en iyi kişisine tercih edilir."*[9] Sherley kardeşler, İran Şah'ına 6 çift zümrüt küpe, 2 kıt'a yakut, biri altından biri de billurdan yapılmış 2 çift kadeh, 1 tane altın tuzluk, bir çeşit gümüş işçiliğiyle işlenmiş, yaldızlı ve ejderha şekli verilmiş güzel bir ibrik ve bir miktar çuha getirmişlerdi.[10] Bu hediyelerden oldukça memnun olan Şah Abbas onlara, dizginleri altından yapılmış 140 at, 100 katır, develer, çadırlar, altınla kaplanmış dört tane eğer, 18 tane altınla işlenmiş halı ve çok miktarda para bağışladı.[11] Şah'ın İngiliz kardeşlere bağışladığı hediyeler arasında altınla kaplı, yakut ve turkuaz ile işlenmiş kıymetli eğerler de vardı. Şah, daha sonra onlarla birlikte yeni başkent İsfahan'a gitti(Ocak 1599). Şah Abbas, bu kardeşlerden Robert'i[12] ve 15 İngi-

---

7 The Sherley Brothers, 1825, s. 22; Şapur Ensari, 1962, s. 42

8 Hafez F. Farmayan, 1969, s. 20

9 İbrahim Fâikî, 1375, s. 766

10 P. M. Sykes, 1915, s. 259

11 Rıza Pâzuki, 1317, s. 320; E. Denison Ross, **Sir Anthony Sherley and His Persian Adventure**, George Routledge & Sons, Ltd, London, 1933, s. 94

12 Şah Abbas, Robert Sherley'den daimi, düzenli ve Avrupaî tarzda modern bir ordunun oluşturulması hususunda faydalanmış ve özellikle topçu birliklerinin teşkili ve ateşli silahların kullanılması konularında Şah'a çok yardımcı olmuştur. Hatta Şah Abbas'ın hizmetinde kalan Robert Sherley, 1604-1605 yıllarında Osmanlılarla yapılan muharebelerde cesaret ve fedakârlık gösterdiğinden Şah Abbas ona Kızılbaş tacı bağışlamıştı. Bkz. Şapur Ensari, 1962, s. 43-44

liz'i ordu teşkilatında yapacağı düzenlemeler için -biraz da Anthony'nin olası tavırlarına karşı rehine olarak- İran'da tutarken, büyük kardeş olan ve şahsi dostluk kurup "*Mirza Antonio*" adını taktığı Anthony Sherley'i, Osmanlı Devleti'ne karşı Avrupa Kralları ile Şah arasında ortak saldırı ve savunma anlaşması yapmak üzere İran elçisi Hüseyin Ali Bey Bayat ile birlikte Avrupa'ya göndermiştir. Tabii ki Şah'ın gönderdiği bu heyet, Avrupa'da yalnız siyasi ve askeri ittifaklar için değil aynı zamanda iktisadi ve ticari işbirliği için de imkânlar aramakla vazifeliydi. Ayrıca Şah Abbas, Anthony Sherley'e geniş bir itimad mektubu vermişti. Safevi elçilik heyetinin kâtipleri arasında sonradan Hıristiyanlığı seçip Don Juan adını alacak ve aynı adla bir seyahatname yazacak olan Oruç Bey Bayat da vardı.

İspanya Kralı ve Papa tarafından gönderilen iki keşiş(Alfonso Cordero ve Nicolas de Melo) 1598 yılında İsfahan'da Şah Abbas'ın huzuruna çıkmış[13] ve Şah onlara ihtiram göstermişti. Keşişlere bazı kıymetli hediyeler veren Şah Abbas, onları Avrupa sarayları ile Osmanlı Devleti aleyhine ittifak yapmak için gönderdiği İran sefaret heyetine katmıştır.[14]

Safevi başkentinde üç aylık bir ikametten sonra Anthony Sherley ve Hüseyin Ali Bey'in başında bulunduğu 25 kişilik İran elçilik heyeti, Nisan 1599 tarihinde beraberlerinde hediyelerle yüklü 32 deve ve katır olmak üzere Şah Abbas'ın şehir kapısına kadar uğurlamasıyla başkent İsfahan'dan yola çıkmıştır.[15] Heyetin görevi, İspanya Kralı III. Felipe başta olmak üzere Papa, Alman İmparatoru (aynı zamanda Bohemya Kralı), Fransa, Polonya, İngiltere ve İskoçya Kralları, Toskana Büyük Dukası ve Venedik Doc'u nezdinde ittifak arayışlarına girişmekti.[16] Osmanlı topraklarından geçemeyeceklerinden Rusya yolunu tercih eden heyet, üç aylık bir yolculuktan sonra Gilân ve Hazar Denizi yolu ile Hacı Tarhan'a ulaştı ve

---

[13] Nasrullah Felsefi, 1375, s. 1469-1470
[14] Rıza Pâzuki, 1317, s. 343
[15] Abdürrıza Hûşnek Mehdevi, 1377, s. 66
[16] Bekir Kütükoğlu, 1993, s. 250

orada Çar tarafından gönderilecek kişilerce karşılanmayı bekledi-ler(Ağustos 1599). Çar Boris Godunov, Eylül ayında Moskova'ya ulaşan heyetteki Sherley'e, İngiliz tüccarlarla ilgili kötü hatıraları olduğundan fazla ilgi göstermedi. Hüseyin Ali Bey'i İran sefiri olarak tanıyan Çar, Sherley ve arkadaşlarına Moskova'da ikamet eden İngiliz tüccarlarla görüşme ve mülakat izni vermedi. Buna içerleyen Sherley, Çar ile görüşülüp, Şah Abbas'ın nâmesinin tak-dim edileceği gün Çar'ın huzuruna gitmedi ve bu hareketiyle Çar'ı kendisine daha fazla öfkelendirmiş oldu. Bu sebeple Çar, emir verip Şah Abbas'ın Avrupa Kralları na verilmek üzere Sherley'e verdiği yazışmaları zorla onun elinden aldırtıp okuttu. Daha sonra İran he-yetine, bir elçilik heyeti gibi davranmayan Rus hükümeti, Sir Anthony Sherley'i hapse attı. Fakat bir müddet sonra Sherley, öz-gürlüğüne kavuşup, Rus imparatoru ile görüşme şansı elde etti.[17] Sonunda Rus Çar'ı, altı aylık ikametten sonra İran sefaret heyetine yollarına devam etmeleri için izin verdi. Ayrıca Safevi elçisine üç kıymetli kaftan hediye eden Çar, yol masrafları için de 3000 duka vermiştir.[18] Sonuç olarak İran heyeti, Moskova'da bazı müzakere-lerde bulunmuşsa da bir netice elde edememiştir. Sherley, Hüseyin Ali Bey ve arkadaşları, altı aylık bir Moskova ikametinden sonra 1600 yılı Paskalya bayramı gününde(Mart/Nisan) Moskova'yı terk ettiler ve Kuzey Buz Denizi üzerinden Almanya yolcusu oldular. Heyet, 2,5 ay müddetle Arhankelsk[Archangel] Limanı'nda gemi bekledi ve sonunda 1600 yılı Haziran ayında Almanya yolcusu oldu. 1,5 aylık deniz yolculuğundan sonra Oştod Limanı'na ulaştı-lar. Böylece II. Rudolf'un memleketi sınırları içine girmişlerdi. Onları, orada bölgesel yöneticilerden Duc De Oldenburg sıcak bir şekilde karşıladı. Bu sırada Avusturya İmparatoru Bohemya eyale-tinde idi. İran heyetinin gelişini duyunca sarayının büyüklerini top-layarak 5000 süvariyi onları karşılamaya gönderdi.[19] Böylece Batılık yolu ile [Arkhangelsk-Emden-Prag] Almanya'ya ulaşan İran elçilik

[17] P. M. Sykes, 1915, s. 261-262
[18] Oruç Bey Bayat, a.g.e, s. 257
[19] Abdürrıza Hüşnek Mehdevi, 1377, s. 68

heyeti, 20 Ekim 1600'de Prag'a ulaşmış ve burada parlak bir törenle karşılanmıştır. Çünkü bu sırada Osmanlı Devleti ile Almanya (Avusturya-Macaristan İmparatorluğu) savaş halindeydi. Osmanlı'nın düşmanı, Habsburglular için doğal olarak dost oluyordu. Kabul merasiminde Anthony Sherley, Şah Abbas'ın Türklere karşı savaşa hazır bulunduğunu söyleyince Alman İmparatoru II. Rudolf (1576-1611), Safevi elçilik heyetine şartlar kendisini zorlamazsa Türklerle barış yapmayacağını ve savaşa devam edeceğini söyleyip, Safevi hükümdarına bir elçi göndereceğini açıklamıştır. Ayrıca Hıristiyan yönetimler arasında Türklere karşı bir birlik kurulması yönünde çaba sarf etmeyi sürdüreceğini vaat eden Alman İmparatoru, Hıristiyanların Türklerle ticaret yapmaması için çalışacağını açıklamıştır.[20] Şah Abbas, siyasi ittifak önerisinin dışında Hüseyin Ali Bey vasıtasıyla, Portekizlilerin kullandığı güney yolu yerine Rusya üzerinden kendi topraklarından Hindistan'a ulaşan kuzey yolunu ipek ve baharat ticareti için kullanıma açmayı teklif etmiştir.[21] Karşılıklı görüşmelerden sonra Alman İmparatorunun cevabi mektubu ile yol masrafları için 4000 duka bahşiş alan heyet, üç aylık bir ikametten sonra Prag'dan ayrılıp Münih'e doğru yola çıkmıştır. Heyet, Bavyera eyaletinin başkenti Münih'te Dük II. Wilhelm tarafından karşılandı. Anthony Sherley buradan İran sefirlerinin gelişini haberdâr etmek için Michelange Cerray adlı bir haberciyi Venedik'e yolladı. Ama Venedik, Osmanlı elçisinin Venedik'te olup, sulh görüşmeleriyle meşgul olduğunu ve bu yüzden İran elçilerinin kabul edilemeyeceğini iletip, mazur görülmelerini talep etti.[22] Bu nedenle Sherley ve arkadaşları, Papa'nın huzuruna çıkmak için 1601 yılı baharında İtalya yolcusu oldu. İran sefâret heyeti, 5 Nisan 1601 tarihinde Roma'ya girdi.[23] Papa VIII. Clement(1592-1605), elçileri kabul etmiş ve bir mektubunu elçilik heyetine teslim etmiştir. Sherley, Papa ile olan görüşmesinde Şah Abbas'ın Osman-

---

[20] Halil İnalcık, 2000, s. 303
[21] E. Denison Ross, 1933, s. 41
[22] Abdürrıza Hûşnek Mehdevi, 1377, s. 69
[23] Remzi Kılıç, 2001, s. 151

lılar aleyhine ittifak önerisi siyasetini açıklayarak, eğer Papa bu birleşmeye katılır ve diğer Avrupa Krallarını da müşterek düşmanla savaşmaya teşvik ederse, karşılığında Şah Abbas'ın İran'daki Katolik keşiş ve misyonerlerin faaliyetlerine serbestlik tanıyacağını taahhüt etmiştir. Bu sırada Anthony Sherley, heyet arasında çıkan bir anlaşmazlıktan dolayı kendini emniyette hissetmeyerek gizlice ortadan kaybolmuştur.[24] Papa'nın yanında iki ay kalan, ondan altın bir zincir ve 2000 duka bahşiş alan Hüseyin Ali Bey başkanlığındaki İran elçilik heyeti, Francisco Guasque adlı yüksek rütbeli bir keşişi de yanlarına alarak yollarına devam etmiş, Cenova ve Güney Fransa üzerinden İspanya'ya ulaşmıştır. Barselona'da Katalonya eyaletinin saltanat vekili ve Genel Vali Duc De Feria, Hüseyin Ali Bey Bayat ile arkadaşlarını karşılamış ve onlara İspanya Kralı III. Felipe'nin yazlık ikametgâhı olan Valladolid'e kadar eşlik etmiştir.[25] Valladolid Sarayı'nda III. Felipe(1598-1621) tarafından görkemli bir törenle kabul edilen heyet, bir süre İspanya'da kalmış ve Şah'ın haberlerini Krala iletmiştir. Kral, Şah Abbas'ın Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak oluşturma ve ipek ticareti kapısı açma önerilerine alaka göstermiştir. Fakat Fars körfezinde Bahreyn ve Hürmüz gibi önemli noktalarda gözü olan İspanyollar, Şah Abbas ile kısa zamanda bir antlaşma yapmaya yanaşmamışlardır. Bununla birlikte İspanya Kralı, en kısa zamanda İran sarayına bir elçi gönderme sözü vermiştir. Ayrıca Kral, Hüseyin Ali Bey ve arkadaşlarına birçok hediye vermiş, onların Lizbon'a kadar uğurlanmalarını ve oradan da bir

---

[24] Anthony Sherley, elçilik heyeti Roma'dan ayrılmadan önce II. Rudolf'un 11 Aralık 1600 tarihli Şah Abbas'a yazdığı cevabî mektup dahil, Şah'ın Hıristiyan krallara gönderdiği mektupların bulunduğu diplomatik evrakı çaldırmış ve bunları çalan kişi, bu evrakları Osmanlı Vezir-i Azam'ına satmıştır. Bu yüzden A. Sherley, İran'a dönmeye cesaret edememiş ve ortadan kaybolmuştur. Bkz. Remzi Kılıç, 2001, s. 151; Bekir Kütükoğlu, 1993, s. 251; E. Denison Ross, 1933, s. 55. Diğer bir rivayete göre; Şah Abbas'ın Avrupa krallarına verilmek üzere gönderdiği hediyelerden bir kısmını Moskova'da İngiliz tacirlere satan Anthony Sherley, Hüseyin Ali Bey, Şah'ın Papa'ya gönderdiği hediyeleri ondan isteyince, cevap veremeyerek ortadan kaybolmuş ve daha sonra Venedik'e sığınmıştır. Bkz. Abdürrıza Hüşnek Mehdevi, 1377, s. 69-70

[25] Abdürrıza Hüşnek Mehdevi, 1377, s. 70

İspanyol gemisiyle Fars körfezine ulaştırılmaları emrini vermiştir. Yine yolculuk masrafları için 11.000 duka bahşiş olarak İran elçisine verilmiştir.[26] İspanya'dan yola çıkılacağı sırada heyetten üç kişi İran'a dönmekten vazgeçerek İspanya Devleti'nden sığınma talep etmiştir. Bunlar, daha sonraları "*Don Juan of Persia*" olarak tanınacak olan Oruç Bey Bayat, Ali Kuli Bey ve Bünyad Bey idi. Bu üç kişi daha sonra Hıristiyan olmuşlardır. Tabii bu olaya Hüseyin Ali Bey çok üzülmüştü. Böylece diğer beş Avrupa ülkesini(İngiltere, İskoçya, Fransa, Venedik ve Lehistan) ziyaret etmekten vazgeçen heyet, İran'a geri dönmek üzere deniz yolu ile 1602 yılı baharında Lizbon'dan Hürmüz'e doğru hareket etmiştir.[27] Müşterek düşman Osmanlı Devleti aleyhine ittifak teşkil için gönderilmiş olan bu elçilik heyeti beklenildiği gibi bir kabul görmemiştir. Ayrıca İran elçilik heyetinin temasları esnasında hiçbir siyasi antlaşma ve ittifak önerisi imzalanmamış ve İran elçileri sadece Şah Abbas'ın mektuplarını ve hediyelerini görüştükleri krallara ve Papa'ya takdim etmekle yetinmişlerdir. Fakat Avrupa hükümdarları, Şah Abbas'ı Osmanlı Devletinin ciddi bir rakibi olarak gördüklerinden bu devlet aleyhine ittifak teşkili için İran sarayına sefir ve mektup göndererek Şah Abbas'ı teşvik etmekten geri kalmamışlardır. İran heyeti, Avrupalılarla bir ittifak antlaşması imzalayamamış ise de Avrupa ülkelerinde Türk düşmanlığını ayakta tutmaya, batının İran hakkında alakasını çekip bu ülke hakkında neşriyat yaptırmaya muvaffak olmuştur.[28]

Anthony Sherley ve Hüseyin Ali Bey'in başkanlığındaki Safevi elçilik heyetinin yolda olduğu sıralarda Alman İmparatoru'nun elçilik heyeti Etienne Kakasch de Zalon Kemeny başkanlığında 22 Ağustos 1602 tarihinde Prag'dan ayrılarak Moskova üzerinden İran'a doğru hareket etmişti. Alman elçilerinin amacı Şah ile bir ittifak muâhedesi kararlaştırmak, Azerbaycan'ın tamamen Osmanlıdan geri alınmadan bir sulh yapılmasını önlemek ve Osmanlı

---

[26] Oruç Bey Bayat, a.g.e, s. 8
[27] Bekir Kütükoğlu, 1993, s. 252
[28] Mehmet Saray, 2006, s. 48

kudretini kırmak için Alman-Safevi hükümdarlarının müşterek gayretine Moskova'yı da katılması için teşvik etmekti. Polonya-Litvanya yoluyla iki aylık bir yolculuktan sonra Kasım 1602 tarihinde Moskova'ya ulaşan heyet, Boris Godunov ile görüşmüş ve Çar'ın Şah'a hitaben yazdığı mektubu da alarak İran'a doğru yola koyulmuşlardır. Heyet, Astarhan'dan gemi ile Lengrud'a ulaşmıştır. Daha sonra yollarına devam ederek Ağustos 1603 tarihinde Gilân'a ulaşan Alman elçilik heyetinin başkanı ile heyetten üç kişi yolda Lahican'da ölmüş, heyetin diğer üyeleri ise 15 Aralık 1603'de o sırada Tebriz'de bulunan Şah Abbas'a ulaşmışlar ve yanlarında getirdikleri Alman İmparatoru ile Moskova Çar'ının nâmelerini Şah'a takdim etmişlerdir.[29] Şah ile görüşen Alman temsilcilerden birinin ismi Tectander Von Der Iabel[Georg von der Jabel]'dir. Nahçivan, Revan gibi şehirlerin Şah Abbas tarafından ele geçirildiğine şahit olan elçiler, mukabeleten İran elçisi olarak yola çıkarılan Mehdi Kulu Bey ve Zeynel Bey Beğdili ile birlikte 1604 yılında Şah'a veda ederek yine Rusya üzerinden memleketlerine dönmek üzere yola çıkmışlardır. Şah Abbas, Mehdi Kulu Han'dan Safeviler elinden çıkan belli başlı ülkeleri istirdat ettiğini, gevşemeden Türkleri takibe devam edeceğini, bu sebeple Türklerin Macaristan'daki kuvvetlerinin zaafa uğrayacağı ve İmparatorun kolaylıkla Türklere kayıplar verdireceği mülahazasını telkin etmesi talimatını vermişti. Bunun üzerine yola çıkan Alman ve Safevi elçilik heyeti, Erivan'dan Rusya'ya doğru hareket etmiş ve sekiz aylık bir yolculuktan sonra Moskova'ya ulaşmışlardır. Moskova'da Boris Godunov tarafından oldukça sıcak bir şekilde karşılanan Mehdi Kulu Bey, Şah Abbas'ın emri doğrultusunda Osmanlılardan aldığı yerlerin fetih haberi ile gönderdiği yardımlar için teşekkürlerini Rus Çar'ına iletmiştir. Rus Çar'ı ayrıca Alman elçisi aracılığıyla İmparator II. Rudolf'a bir mektup göndermiş ve Osmanlılar aleyhine Şah Abbas ile dostane münasebetler kurduğunu iletmiştir. Alman ve Safevi elçilik heyeti daha sonra Ağustos 1604 tarihinde Moskova'yı terk

[29] Abdürrıza Hûşnek Mehdevi, 1377, s. 71

edip Baltık Denizi yoluyla Almanya'ya gitmiştir.[30] Fakat Şah Abbas'ın bu manevrasından da müspet bir netice çıkmamış, yapılmaya çalışılan üçlü ittifak hayata geçirilememiş ve bir müddet Prag'da kalan Safevi elçilik heyeti önemli bir kazanım elde edemeden İran'a dönmüştür.

1602 yılında Lehistan Kralı III. Sigismund(1587-1632), İran ile ticari ilişkiler kurmak, bazı imtiyazlar elde etmek ve ipek ticaretinden pay kapabilmek için Ermeni asıllı elçisi Sefer Muratoviç'i Safevi Şah'ına göndermiştir.[31] Muratoviç, diplomatik temaslardan sonra Kâşan'da halı satın alıp, kralının armasını halılara dokutmuştur.

Hüseyin Ali Bey Bayat'a İran Şah'ına elçi göndereceğine dair söz veren İspanya ve Portekiz Kralı III. Felipe, Don Antonio de Gouvea adlı St. Augustin keşişleri tarikatına mensup bir elçisini iki Katolik keşişle birlikte İran'a yollayarak Şah Abbas'tan Osmanlılarla olan mücadelesini devam ettirmesini istemiş, buna karşılık Safevileri Hint okyanusu ile Basra Körfezinde rahatsız etmeme ve Kuzey Afrika'da Osmanlılara baskı yapma konusunda teminat vermiştir(Ağustos/Eylül 1602). Şah, Robert Sherley ile birlikte Meşhed'de görüştüğü İspanya Kralı'nın elçisine Osmanlılarla ilgili şunları söylemiştir: *"Tüm İranlılar benim Osmanlı Türkleri ile düşman olduğumu bilir. Gönlümde onlara karşı kuvvetli bir kin vardır. Tanrı'dan, tüm Türk camilerinin Hıristiyan kiliselerine çevrildiğini gözlerimle görmeyi diliyorum. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılıp viran olması benim arzumdur."*[32] Ardından Şah Abbas, elçiye, İspanya Kralı'nın tekliflerine karşılık olarak Portekiz ve İspanya uyruklu Hıristiyan tüccarların özellikle ipek taşımak üzere Fars Körfezine girebileceklerini iletmiş ve yine İspanya elçisi Gouvea refakatiyle Allahverdi Bey adında bir Safevi elçisini İspanya Kralı III. Felipe'ye göndermiştir. Birkaç yıl sonra tekrar İspanya Kralı tarafından Luis Pereira de la Cerda başkanlığında 50 kişiden

---

30 Nasrullah Felsefi, 1375, s. 1634
31 Nasrullah Felsefi, 1375, s. 1899
32 İbrahim Fâiki, 1375, s. 772

oluşan bir İspanya elçilik heyeti İran'a gönderilmiştir. Bu heyet, Haziran 1604 tarihinde Osmanlı-Safevi savaşları esnasında Şah Abbas Kars sınırında iken İran'a ulaşmış ve Şah'ın huzuruna çıkmıştır.[33] Avrupalı Hıristiyan Krallar ile ittifak kurarak Osmanlı Devleti ile ortak düşman olarak mücadele edilmesine gayret eden Şah Abbas, İspanya Kralının önceki teklifini yineleyen elçinin yanına, kendi elçisi Türkmen İmam Kulu Han'ı katarak, iki devlet arasında ittifak antlaşması imzalanması yönünde kararlı olduğunu göstermiştir.

III. Felipe, Şah Abbas'ın Osmanlılar karşısında kazandığı zaferleri tebrik ve Fars Hâkimi İmam Kulu Han'ın Bahreyn adasına yaptığı seferi şikâyet etmek için elçisi Don Antonio de Gouvea'yı tekrar Hindistan üzerinden İran'a göndermiştir. Haziran 1608 tarihinde İsfahan'da huzura çıkan İspanya elçisi, Şah'ın Osmanlılar karşısında kazandığı zaferler için Kralın tebriklerini ve İmam Kulu Han'ın Bahreyn'e taarruzu hususunda da sitemlerini iletmiştir. Elçi, ayrıca İspanya Kralının İran'a gelecek Hıristiyanlar için Şah'ın lütuflarını esirgememesi yönünde ricada bulunmuştur. Alman İmparatorunun Osmanlılarla sulh yaptığını[1606, Zitvatoruk Barışı] öğrenen ve buna çok sinirlenen Şah Abbas, İspanya elçisine şöyle cevap vermişti: *"Hıristiyan hükümdarların verdikleri sözlere riayet etmedikleri belli olmaktadır. Ben kendi kılıcımla Türklerden 125 kale aldım. Ama Frenk hükümdarları bundan istifade etmek yerine Osmanlılarla sulha karar verdiler. Bu durumda ben nasıl ülkemde sizin kilise kurmanıza ve dininizi özgürce yaşamanıza izin verebilirim?"*[34] Daha sonra hastalanan İspanya elçisi Gouvea, Şah'tan Robert Sherley Avrupa'dan dönünceye kadar -belki İspanya Kralı yeni bir emir gönderir diye- İran'da kalması için izin talep etmiştir. Fakat Şah Abbas, elçinin bu talebini reddettiği gibi Avrupa hükümdarlarının Osmanlılar karşısında ittifak konusunda verdiği taahhütleri yerine getirmeleri yönündeki sözlerini yinelemiştir.

---

[33] Rıza Pâzuki, 1317, s. 326

[34] Abdürrıza Hûşnek Mehdevi, 1377, s. 83-84

Şah Abbas, Anthony Sherley'in ortadan kaybolup, İran'a dönmemesinden sonra Azerbaycan'ın işgali sırasında katkıları görülen Robert Sherley'i elçi tayin etmiştir. Robert Sherley'in elçilik vazifelerinden en önemlisi İran ipeğinin Osmanlı toprakları haricinde Avrupa'ya ulaştırılması ve böylece Osmanlı Devleti'ni transit ticaretten hâsıl olan mühim bir mali kazançtan mahrum bırakmaktı. Diğer vazifesi de tabii olarak Osmanlı aleyhine Avrupa devletleriyle ittifak kurmaktı.

Şah'ın elçisi olarak üzerinde İran kıyafeti ve başında Kızılbaş tacıyla Robert Sherley, 1608-1612 yılları arasında Avrupa'da temaslarda bulunmuştur. Şubat 1608'de Robert Sherley, Deniz Bey Rumlu, Katolik keşiş Paul Simon, Kızılbaş ordusunu tanzim hizmetinde bulunmuş olan Yüzbaşı Thomas Powel ve ipek ticareti kapısı açılması için ön ayak olması niyetiyle 50 balya ipek taşıyan Hoca Safer adında Ermeni bir tacirin oluşturduğu Safevi elçilik heyeti, Hazar denizi yoluyla önce Rusya'ya ve daha sonra Rusya üzerinden Avrupa'ya geçmiştir.[35] Krakov'da Lehistan Kralı III. Sigismud(1587-1632) tarafından sıcak karşılanan İran sefaret heyeti, Şah'ın Osmanlılar aleyhine ortak askeri harekât teklifini içeren mektubunu Kral'a sunmuş ve ardından Polonya üzerinden Nisan 1609'da Prag'a ulaşmıştır. Haziran 1609'da II. Rudolf'un huzuruna kabul edilen İran elçilerine gayet sıcak davranan Alman İmparatoru, Robert Sherley'e Osmanlılarla yapılan savaşlarda gösterdiği başarılardan ötürü *"Comte de Palatin"* lakabı ve *"Şövalye"* unvanı vermiştir.[36] Daha sonra yoluna devam eden İran elçilik heyeti, İtalya'ya geçerek Roma'da Papa ile görüşmüştür. Robert Sherley, 27 Eylül 1609 tarihinde Papa V. Paul(1605-1621)'e Şah'ın Osmanlılara karşı Hıristiyan Kralları ile ittifak etmek hususundaki şiddetli arzusunu ifade eden mektuplarını takdim etmiştir.[37] Robert Sherley'i oldukça sıcak karşılayan Papa, Sherley'e *"Comte du Sacre Palais de Latran"* lakabını vermiştir. Ardından İran elçilik heyeti

---

[35] Bekir Kütükoğlu, 1993, s. 255
[36] Abdürrıza Hüşnek Mehdevi, 1377, s. 80
[37] Remzi Kılıç, 2001, s. 153

gemi ile İspanya'ya geçerek III. Felipe ile görüşmüştür(Ocak 1610). Sherley, Şah'ın Osmanlılar karşısında kazandığı zaferleri ve İran'daki Hıristiyanları idare etmek için yüksek rütbeli bir keşiş gönderilmesi gerektiği hususundaki önerisini Krala iletmiştir. Ayrıca İspanya Kralına takdim edilen mektuplarda Şah Abbas, Osmanlılara karşı ittifak önerisini yineleyerek verilen taahhütlere uyulmasını istiyor ve ayrıca ipek ticaretinin inhisarının verilebileceğini de belirtiyordu. Fakat III. Felipe, İran ipek ticaretinin İspanyol inhisarına verilmesi teklifinin ciddiyetine inanmadığı gibi Türklere karşı harp ilanını da göze alamamıştır. Böylece İran sefaret heyeti, İspanya'dan istediği neticeyi elde edememiştir.

Robert Sherley'in Madrid'de bulunduğu sırada Şah Abbas'ın yukarıda değindiğimiz İspanya elçisi Luis Pereira de la Cerda yanında gönderdiği İmam Kulu Han adlı elçi de Madrid'e ulaşmıştı. İmam Kulu Han, yanında İspanya Kralına verilmek üzere ipekli ve kıymetli hediyeler ile 200 balya ipek getirmişti. İran elçisi Şah'ın teklifini yinelemiş, *"Eğer İspanya, Türkiye'ye savaş ilan ederse bu devlete bütün İran mallarının Hürmüz-Lizbon yolu ile ihracı yetkisi tanınacaktır."* demiştir.[38] Fakat bu güzergâh teklifi ve İspanya'nın Osmanlı Devleti'ne saldırması girişimi, Venedik Devleti'nin Suriye'deki ipek pazarının zarar göreceği ve Venedik piyasasını alt üst edeceği endişesi ile rağbet görmediği gibi gereksiz bir şekilde Venedikliler de telaşa düşürmüştür.

İngiltere Kralı ile görüşmek amacıyla İspanya'da bir süre daha kalmak isteyen Robert Sherley dışında Yüzbaşı Deniz Bey Rumlu başkanlığındaki İran sefaret heyeti, İspanya elçisi Don Antonio de Gouvea ile birlikte 1613 yılında İran'a dönmüşler ve Papa ile III. Felipe'nin mektuplarını Şah Abbas'a takdim etmişlerdir. İsfahan'daki Ali Kapu Sarayı'nda huzura kabul edilen elçilerden Gouvea'ya sert bir dille hitap eden Şah Abbas, kendi elçisi Deniz Bey'in ise asılmasını emretmiştir. Bunun beş nedeni vardı. Birincisi Deniz Bey Goa Limanı'ndayken İspanya'nın Hindistan'da bulunan

[38] Remzi Kılıç, 2001. s. 153

Saltanat Vekili'nin isteği üzerine Şah'ın III. Felipe'ye gönderdiği mühürlü mektubu açıp göstermesi; ikincisi zamanın adeti ve geleneği hilafına İspanya Kraliçesi Margarita'nın vefatı sebebiyle Kızılbaş elbisesini çıkarıp, siyah elbise giymesi; üçüncüsü Şah'ın Papa'ya gönderdiği mektubu bir tacire satması ve bu tacirin kendini İran elçisi gibi tanıtıp çeşitli suiistimallerde bulunması; dördüncüsü izinsiz olarak 50 yük ipeği İspanya Kralına peşkeş çekmesi, beşincisi yanındakilerden bazılarının Hıristiyanlığı seçip İspanya'da kalmasına seyirci kalması idi.[39] Tabii durum böyle olunca Şah Abbas'ın gazabının kendisine de sıçramasından korkan Gouvea, bir gece aceleyle Hürmüz Adası yoluyla Hindistan'a, oradan da İspanya'ya geri dönmüştür.

Madrid'de kendisinin arkasından gönderilen Safevi elçisi ile karşılaşan Robert Sherley, bu durumdan pek memnun olmadan İngiltere'ye gitmeye karar vermişti. Fakat Sherley, İngiltere'ye gitmek için hareket etmeden önce o sırada İspanya'da bulunan İngiltere elçisi Sir Francis Cottington ile görüşmüş ve ona kendi niyetini açıklamıştır. Sherley, İngiltere elçisine şöyle demişti: *"Eğer İngiltere isterse İran'da İngiliz tüccarlara ticaret izni verilecek, İran Şah'ı da bu ticareti destekleyecek. Yine İngiltere isterse İran, körfez limanlarında ticarethane yapılmasına izin verecek. Aynı zamanda bu limanlarda İngilizlerin birer daimi konsolosluk açmalarına izin verilecek."* Robert Sherley'in bu sözleri karşısında İngiliz elçisi Sherley'e şöyle sordu: *"İspanya, İran'ın teklifini neden onaylamadı?"* Sherley şöyle cevap verdi: *"III. Felipe, Osmanlı ile savaşa girmek istemiyor. Çünkü İspanya ile Osmanlı imparatorluğunun ilişkileri hali hazırda iyi ve dostça sürüyor."* Robert Sherley, bu diyalogdan sonra elçiye, İngiltere hükümetine şöyle bir tavsiyede bulunacağını söyledi: *"İki ülke arasında [İngiltere ve İran] bir antlaşma yapılsın ve bunun sonucunda Osmanlı devleti ipek kervanlarının geçişinden sağladığı kazançtan mahrum olsun".*[40]

---

[39] Abdürrıza Hüşnek Mehdevi, 1377, s. 84; Rıza Kulu Han, a.g.e, s. 6838-6839

[40] Ahmed Tâcbahş, 1340, s. 195

Robert Sherley, iki yıla yaklaşan İspanya ikametinden sonra Haziran 1611 tarihinde kafasında birtakım soru işaretleriyle İspanya'dan İngiltere'ye doğru yola çıktı. Ekim 1611'de İngiltere'de Hampton Court Sarayı'nda Kral I. James(1603-1625) ile görüşen Robert Sherley, Şah Abbas'ın mektubunu Kral'a sundu. Robert Sherley ile sıcak bir konuşma yapan İngiltere Kralı, ona *"Sir"* lakabını verdi. Robert Sherley'in Kral'a takdim ettiği mektupta Şah Abbas şöyle diyordu: *"Robert Sherley, bir İngiliz ve bizim tevecchühümüze mazhâr olmuş bir insan olup, uzun zamandır bizim hizmetimizdedir. Bu kişiyi elçi olarak sizin sarayınıza gönderiyorum. Tabii ki başka Hıristiyan Krallarının saraylarına da gidecek. Osmanlılar, tamamen ortadan kaldırılmak için iki taraftan saldırıya maruz bırakılmalıdırlar. Biz doğudan, Hıristiyan Krallar da batıdan saldırarak bu müşterek düşmanı yok etmeliyiz. Benim ricam şudur ki Robert Sherley'in tavsiyelerini kabul edin ve ortak düşmanımızı yok edelim."*[41] Sherley, bu ittifak önerisi dışında Hürmüz yolu vasıtasıyla İran ile ticaret yapılması için bazı girişimlerde bulunduysa da pek fazla bir başarı elde edemedi. Hatta Sherley, Türklere karşı kullanılmak üzere silah götürecek gemilerin karşılığında ipek alıp gelmesi önerisinde bulunduysa da görüşmeler sonuçsuz kaldı.[42] İngiltere Kralı, Şah Abbas'ın gönderdiği mektubu inceledikten sonra İran elçisinin önerisinin ticari boyutunun Doğu Hint Şirketi'nin üyeleri tarafından incelenip değerlendirilmesini istedi. Şirket adına İran elçisinin teklifini değerlendiren Chamberland, İran elçisinin önerisinin İngiliz devletine hiçbir faydası olmayacağını, çünkü yolun uzun ve kazancın da kesin olmadığını bildirdi. Ayrıca Osmanlılar ile savaşmak, ticarete sekte vuracağından İngiliz tüccarının bunu istemediğini Kral'a söyledi. Böylece Sherley'e, Osmanlılara karşı İran'a fiili bir yardım teklifi kabul görmediği gibi İran ipeğinin kalitesinin beğenilmediği de söylendi. Bunun üzerine yaklaşık 1,5 yıl daha İngiltere'de kalan R. Sherley, 1613 yılı Ocak ayında buradan ayrılıp, bir İngiliz gemisiyle Ümit Burnu yoluyla

[41] Ahmed Tâcbahş, 1340, s. 196
[42] Halil İnalcık, 2000, s. 303

önce Hindistan'a, daha sonra Hindistan üzerinden İran'a -Kasım 1614'de İsfahan'a- vâsıl olmuştur. Böylece Robert Sherley, hiçbir kazanım elde edemeden İran'a dönmüş oluyordu.

Şah Abbas, Ekim 1615 tarihinde Robert Sherley'i tekrar bazı temaslarda bulunmak üzere Avrupa'ya göndermiştir. Bu sefer Sherley, Hürmüz-Hindistan-İspanya rotasını takip etmiştir. Çünkü Şah Abbas, Portekiz Kralı III. Felipe ile antlaşma yapmak istiyordu. Sherley, Ekim 1617 tarihinde Lizbon'a ulaşmıştır. Şah Abbas, elçisi aracılığı ile İspanya Kralına söz verip "*Eğer İspanya, donanmasıyla Kızıldeniz'in girişini kapatıp Osmanlı Devleti'nin Mısır ve Hindistan ile olan ticaretini engellerse ben de Bender Abbas'ı size geri veririm*" mesajını iletmiştir.[43] Herhalde Kral'dan olumlu bir cevap almış olacak ki R. Sherley, antlaşmanın haberini ve Kralın Şah'ın teklifine razı olduğunu İran'a mektupla bildirmiştir. Fakat mektubun İran'a ulaştığı sıralarda Şah Abbas, Osmanlılarla Serav Barışı'nı imzalamış ve İngilizlere ait Doğu Hindistan Kumpanyası temsilcileri ile anlaşma yapmış bulunmaktaydı. Bu nedenle İspanya Kralı'na verdiği taahhütleri yerine getirmemiş ve böylece İspanya[Portekiz] ile fiili bir ittifak yapılamamıştır. Görüldüğü üzere menfaatleri icabı devrin şartlarına göre çok çabuk taraf değiştiren Şah Abbas'ın Robert Sherley aracılığı ile yaptığı bu hamleden de bir sonuç çıkmamıştır.

Şah Abbas'ın Portekiz hâkimiyetindeki Gemburun Limanı'nı alması(1613) ve Portekizlileri Fars Körfezi'nden atmaya niyetlenmesinden sonra İspanya Kralı III. Felipe, 1614 yılında Don Garcias de Silva Figueroa adlı elçisini pahalı hediyelerle İran'a göndermiştir. Bu elçinin üç görevi vardı. İlki, Fars Körfezi'ndeki Portekiz varlığının devam etmesini sağlamak; ikincisi Robert Sherley'in taahhüt ettiği gibi ipek ticareti inhisarının İspanyol tüccarlara verilmesini temin etmek; üçüncüsü ise İran'ın dış ticareti hakkında bir rapor hazırlamaktı.[44] 1614 yılında yola çıkan elçi, Hindistan'daki Saltanat Vekili tarafından çeşitli bahanelerle 3 yıl alıkonulmuş,

---

[43] Ahmed Tâcbahş, 1340, s. 199

[44] Abdürrıza Hüşnek Mehdevi, 1377, s. 85

fakat sonunda bir fırsatını bulup 1617 yılında gemiyle Hürmüz'e, oradan da kara yoluyla Lâr'a ve daha sonra Şiraz'a ulaşmıştır. Şiraz'da Şah'ın emriyle bir müddet bekletilen Figueroa, daha sonra başkent İsfahan'a gitmiştir. 18 Mayıs 1618 tarihine kadar başkent İsfahan'da kalan Figueroa, Şah Abbas'ın emri gereği Kazvin'e götürülmüştür. Böylece İspanya Kralının 1614 yılında İran'a gönderdiği elçi Don Garcias de Silva Figueroa; çeşitli maceralardan sonra ancak 17 Haziran 1618 tarihinde Şah Abbas tarafından Kazvin'de huzura kabul edilmiş ve Şah Abbas ile bir ön görüşme yapmıştır. Tam bu sırada Osmanlıların ileri harekâtını haber alan Şah Abbas, aceleyle Azerbaycan'a hareket etmiş ve Serav Barışı kararlaştırılıncaya kadar sınır bölgesinde kalmıştır. Tabii bu süre zarfında İspanya elçisine dönüş izni vermemiş ve Osmanlılarla yapacağı savaşın sonucuna göre hareket etmeyi tasarlamıştı. Bunun üzerine Şah Abbas'ın emri gereği İspanyol elçi, başkent İsfahan'a geri dönmüş ve Osmanlı-Safevi savaşının sonuçlanmasını beklemiştir. Osmanlılarla Serav Barışı'nı kararlaştıran Şah Abbas, daha sonra Kazvin'e dönmüş, oradan da dinlenmek için Ferahabad'a gitmiştir. Ferahabad'da bir süre dinlenen Şah Abbas, daha sonra İsfahan'a gelmiş ve 19 Haziran 1619 tarihinde başkent İsfahan'da kalabalık bir halk kitlesinin de toplandığı görkemli bir törenle Rus, İspanyol, Babür ve Osmanlı elçilerini huzuruna kabul etmiştir.[45] Osmanlı elçisinin de hazır bulunduğu bu törende Figueroa, 600'den fazla kişinin taşıdığı pahalı hediyeleri (baharatlar, altın, bakır ve billurdan yapılmış tabaklar, kıymetli taşlar, pahalı mücevherlerle süslenmiş hançer ve kılıçlar v.s.) Şah'a takdim etmiştir.[46] Figueroa, Şah ile olan görüşmesini İspanyolca'yı ve Farsça'yı mükemmel konuşan Ermeni tercüman Joseph Salvador aracılığı ile yapmıştır.[47] İspanya elçisi, Doğu Hindistan Kumpanyası temsilcisinin ve birçok yabancı elçinin hazır bulunduğu Şah ile olan görüşmesinde; Bahreyn Adaları ve

[45] Nasrullah Felsefi, 1375, s. 1341

[46] İtalyan seyyah Della Valle, İspanyol elçinin Şah Abbas'a 300 deve yükü biber getirdiğini yazmaktadır. Bkz. John Pinkerton, 1811, s. 76

[47] Salih Özbaran, **Portekizli Seyyahlar**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 128

Hürmüz'ün kuzeyinde bulunan toprakların (Gemburun da dahil) iadesini istemiş, aynı zamanda İran pazarlarından İngilizlerin ve diğer tüm Avrupalıların ihraç edilmesini talep etmiştir.[48] Bu talepler karşısında Şah Abbas, çok sinirlenmiş, Figueroa'nın getirdiği mektubu yırtmış ve elçi ile olan görüşmesini kesmiştir. Ayrıca Avrupa hükümdarlarının sözlerinde durmayıp, Osmanlılara karşı fiili bir harekâtta bulunmadıklarını eklemiştir. Bunun üzerine Figueroa 25 Ağustos 1619 yılında İran'dan ayrılmıştır. Zaten 1618 yılında Osmanlı ile yapılan Serav Barış Antlaşması Safevilerin ittifak arayışlarını azaltmıştı. Ayrıca elçinin gitmesinden birkaç yıl sonra Şah Abbas, İngilizlerin yardımıyla Hürmüz adasını Portekizlilerin elinden alacak ve bunun sonucunda İran-İspanya(Portekiz) ilişkisi bir süreliğine tamamen kesilecektir. Fakat bu arada şu hususu belirtmekte fayda vardır ki Portekizliler, Hürmüz adasını kaybettikten birkaç sene sonra ticari menfaatleri icabı Şah Abbas ile dostluk antlaşması yapmak üzere İran sahilleri üzerindeki haklarından vazgeçeceklerdir. Kurnaz ve ileri görüşlü bir devlet adamı olan Şah Abbas da Hollanda ve İngiltere ile herhangi bir anlaşmazlık[belki de savaş] çıkma ihtimaline karşı Portekiz gemilerini kullanma ihtimali ortaya çıkabilir diye gümrük vergisinden muaf olarak Portekizli tüccarlara İran körfezinde ticaret izni verecektir.[49]

1617 yılında Lizbon'a ulaşan Robert Sherley, 5 yıllık bir İspanya ikametinden sonra İngiltere'ye gitmiş, Kral I. James ve İngiltere Veliahdı Charles ile görüşmüştür(19 Ocak 1623). İngiltere ile İran, Hürmüz adasının Portekiz hâkimiyetinden çıkarılması hususunda birlikte hareket ettiğinden o sıralarda ilişkiler hiç olmadığı kadar dostane idi. Bu nedenle İngiltere Kralı, Robert Sherley'in önerisini kabul etmiş ve iki taraf arasında bir ticaret-dostluk antlaşması yapılması kararlaştırılmıştı. Bu antlaşmanın maddeleri arasında şunlar vardı: İran'a ait adalar Portekiz tehdidi altında olduğundan İngiltere kendi gemilerini masraflarını İran Devleti'nin ödemesi karşılığında İran'ın kullanımına verecek; karşılığında İran İngiltere

---

[48] Hafez F. Farmayan, 1969, s. 23

[49] Rıza Pâzuki, 1317, s. 344

ihtiyaç duyduğunda 25.000 donanımlı süvariyi İngilizlerin kullanımına bırakacak; İngiltere, İranlı tüccarların kendi mallarını İngiliz gemileriyle İngiliz limanlarına taşımalarına izin verecek ve İranlı tüccarlardan diğer tüccarlardan aldığı kadar gümrük vergisi alacak.[50] Fakat bu antlaşma hazırlanma aşamasındayken 27 Mart 1625 tarihinde I. James ölmüş ve yerine I. Charles(1625-1649) saltanat tahtına oturmuştur. Böylece antlaşmanın imzalanması gecikmiştir. Buna ilave olarak Robert Sherley'in İngiltere'de bulunduğu esnada onun pozisyonunu sarsan bir olay olmuştu. Robert Sherley İngiltere'de iken Şah Abbas'ın Sherley'in akıbetini öğrenmek için Avrupa'ya gönderdiği bir diğer İran elçisi Nakd Ali Bey İngiltere'ye gelmiş(Şubat 1626) ve bu iki elçi arasında yetki tartışması yaşanmıştı. Sherley, Nakd Ali Bey'i aşağılayıp onun İran elçisi olduğunu tekzip edince, Nakd Ali Bey de Kraliyet sarayında Sherley'in itimatnâmesini yırtmıştı. Durum böyle olunca İngiltere, Sherley'in elçiliği hususunda kuşkuya düşmüş ve onunla yaptığı müzakereleri kesmişti. Sonunda İngiltere, İran elçilerinin Sir Dormer [Dodmore] Cotton adlı bir görevli ile birlikte kumpanyanın bir gemisiyle İran'a dönmelerine izin vermiştir. Sir Dormer'ın görevi Sherley'in elçi olup olmadığının öğrenilmesi ve İran ile bir antlaşma yapmak idi. Heyet yoldayken Nakd Ali Bey ölmüştür. Böylece sadece Robert Sherley ve Sir Dormer İran'a[Bender Abbas'a] ulaşabildiler(Ocak 1628).[51] Şah bu sırada Mâzenderan'da idi. Bu sebeple elçiler oraya gittiler. Mayıs 1628 tarihinde İngiltere elçisi Sir Dormer Cotton, Mâzenderan eyaletinin Eşref şehrindeki sarayda Şah'ın huzuruna çıktı ve Şah Abbas'a şöyle dedi: *"Üç husus için İran'a geldim. Şah'ın ortak düşmana karşı kazandığı zaferleri tebrik etmek, ipek ve diğer ticaretin yeniden başlamasını temin etmek, Nakd Ali Bey ile Robert Sherley arasındaki ihtilafın aydınlatılması."* Şah Abbas, Sir Dormer'e şöyle bir cevap verdi: *"Hıristiyan ülkeleri arasında her zaman birlik ve dayanışma olmasını arzu ediyorum. Çünkü Osmanlı Devleti'nin gücünün büyük bir parçasını Avrupa sultanlarının bö-*

[50] Abdürrıza Hüşnek Mehdevi, 1377, s. 93
[51] Ahmed Tâcbahş, 1340, s. 206

lünmüşlüğü oluşturmaktadır."[52] Ticaret hususunda ise Şah Abbas, Osmanlı Devleti ile ticaret yapmaması karşılığında İngiltere Kralı'na her yıl ocak ayında 10.000 bohça(yük) ipek verileceğini ve karşılığında Ermenistan, Rusya, Gürcistan ve Rusya'ya satmak üzere İngiliz çuhası alınacağını söyledi. Tabii Şah Abbas'ın dönemin şartlarına göre âfâki sayılabilecek bu planı hiçbir zaman tutmayacaktı.

Çünkü İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile ticaretini kesmesi gibi bir olasılık düşünülemezdi. Elçilerin ihtilafı hususunda ise Şah Abbas, *"Bu olayda kusurlu olan Nakd Ali Bey'dir ki zaten korkudan kendini zehirlemiştir. Ama ikisi de benim görevlendirdiğim elçilerdi."* demiştir.[53] Bu diyalogtan sonra İngiliz elçisi Şah Abbas ile bir daha görüşemedi. Sadrazam Muhammed Ali Bey ile birkaç defa görüştü. Fakat Sadrazamın İngiliz temsilcisine bakışı olumsuzdu. Bu yüzden Eşref şehrini terk edip Kazvin'e gitti. Bir ara Şah Abbas, elçiye haber gönderip sadrazam ile ticari konularda müzakerelere devam etmesini istediyse de Sir Dormer Cotton 23 Temmuz 1628 tarihinde Kazvin'de ölecektir. R. Sherley'e gelince; Şah Abbas, Sherley'in son seyahatinin uzun sürmesini bahane eden, onun Şah nezdindeki itibarını çekemeyen saraydaki bazı zümrenin sözlerine uyarak Sherley'in itimatnamesini yırtıp İran'dan çıkarılmasını emretmişti. Hayatının büyük bir bölümünü -yaklaşık 30 yıl- önce asker, sonra askeri danışman ve en sonunda elçi olarak İran için Şah'ın hizmetinde geçirmiş olan ve birçok defa Şah Abbas'ın özel sefiri olarak Avrupa'ya gönderilen Robert Sherley, bu karara çok içerleyerek yoksulluk içinde ve kalbi kırık olarak ateş[humma] ve apopleksi [felç] sebebiyle 13 Haziran 1628'de, Kazvin'de ölmüştür.[54] Şah Abbas, kendi öz halkından daha fazla kendisine hizmet ettiğini söylediği Robert Sherley'in vefatını duyunca ağlamıştır.[55] Hem İngiliz elçisi Cotton hem de Robert Sherley Kazvin'deki Er-

---

52 Ahmed Tâcbahş, 1340, s. 208
53 Ahmed Tâcbahş, 1340, s. 208
54 The Three Brothers, 1825, s. 170
55 Roger M. Savory, 1987. s. 76

meni mezarlığına gömülmüştür.[56] Sonuç olarak, İngiltere-İran arasındaki bu görüşmelerden bir netice hâsıl olmamıştır.

Şah Abbas, 1623 yılında Hollanda'nın Doğu Hindistan Şirketi ile bir ticaret anlaşması imzaladıktan üç yıl sonra Musa Bey adlı elçisini dostane bir mektupla Hollanda'ya gönderdi. Musa Bey, 8 Şubat 1626 tarihinde Lahey'e ulaştı ve Kral Frederik ile görüştü. Şah'ın nâmesini ve hediyelerini ona takdim etti. Şah, gönderdiği mektupta Hollanda Kralı'ndan Osmanlılarla olan ilişkisini kesip, donanmasını, Portekiz hâkimiyetinde olan Maskat'ı ele geçirmek için Safevi Devleti'nin kullanımına vermesini istiyordu. Fakat o sırada kendi bağımsızlığı için mücadele halinde olan Hollanda, Osmanlı ve İspanya devletleriyle problem yaşamamak için Şah'ın bu teklifine sıcak bakmadı. Buna rağmen Hollanda Kralı, İran'daki imtiyazlarını göz önünde bulundurarak sert ve kati bir cevap vermedi. Sonuçta oyalayıcı bir mektup yazıp, İran sefiriyle gönderdi (12 Mart 1627). Bir ay Hollanda'da kalmasına rağmen Musa Bey'in diplomatik kabiliyeti olmaması, hiçbir Avrupa dili bilmemesi ve tercümanının da inisiyatif kullanacak bir şahıs olmayışı menfi sonucun değişmesinde etkili olunamamasının sebepleri arasındadır. Musa Bey, bir Hollanda gemisiyle önce Cakarta'ya gitti. Sonra oradan Hollanda'nın *"Hint Adaları Valisi"* olarak atanmış olan Jean Smidt ile birlikte İran'a ulaştı. Fakat Jean Smidt ve Musa Bey 10 Mayıs 1629 tarihinde İsfahan'a ulaştığında Şah Abbas öleli yaklaşık dört ay olmuştu. Bu nedenle Smidt, getirdiği tüm hediyeleri ve mektubu yeni İran Şah'ı Safi'ye vermek zorunda kaldı.[57]

Kurnaz bir siyasetçi olan ve şartları kendi çıkarı için kullanmasını iyi bilen Şah Abbas, saltanatı süresince Avrupa devletleriyle temas halinde olmuştu. Bu şekilde bir temasın kurulmasındaki sebepler, Şah Abbas'ın güçlü bir İran ortaya çıkarması, Osmanlı baskısından bunalan Avrupa'nın müttefik arayışı içinde olması ve İran'ın dünya ticaretinde oynadığı stratejik roldür. Roger M. Savory, Şah Abbas'ın Safevi tahtında olduğu zamanda Hollanda,

---

[56] Abdürrıza Hüşnek Mehdevi, 1377, s. 95

[57] Abdürrıza Hüşnek Mehdevi, 1377, s. 101

Portekiz, İspanya, Fransa ve İngiltere'de Şah Abbas ile aynı hükümdarlık anlayışında olan kişilerin tahtta oturmasının, İran-Avrupa arasında mükemmel bir diplomatik ilişkinin sağlanmasındaki sebeplerden biri olduğunu söylemektedir.[58]

Şah Abbas'ın Avrupa hükümdarlarıyla olan diplomatik ilişkilerinin sonucunda, Osmanlılar aleyhinde fiili bir askeri ittifak veya hissedilir bir iktisadi ablukanın temini -ipek güzergâhının değiştirilmesi gibi- müspet bir neticeye vâsıl olunamadığı görülmektedir. Bununla beraber Şah'ın Avrupa elçi, seyyah, tâcir ve hatta râhiplerine karşı müsamahakâr tavrı Avrupa kamuoyunda İran'a karşı bir alaka ortaya çıkarmış ve Şah Abbas devri İran'ı hakkında pek çok eser meydana getirilmesinde başlıca etken olmuştur.[59]

---

[58] Roger M. Savory, 1987, s. 183

[59] Bekir Kütükoğlu, 1993, s. 258-259

b) Rusya ile Münasebetler

Şah Abbas'ın tahta geçmesinden sonra 1588 yılının son aylarında Rus elçisi Vasiliçikof başkent Kazvin'e gelmiş fakat Şah Horasan seferinde olduğundan elçi, İsfahan'da ikamet ettirilmiş ve Şah seferden Kazvin'e dönünce Rus elçisi de İsfahan'dan Kazvin'e yollanmıştır. Rus elçisini, Şah'ın emriyle Hüseyin Kulu Bey ve 30 süvari karşılayıp şehre getirmiştir. Üç gün sonra 9 Nisan 1589 tarihinde Şah Abbas, elçiyi saltanat sarayında huzuruna kabul etmiş ve Rus elçisi getirdiği hediyelerle mektubunu Şah'a takdim etmiştir. Rus Çar'ı gönderdiği mektupta iki ülke arasındaki dostluğun pekişmesi için Muhammed Hüdabende'nin vaat ettiği Derbend ve Bakü'yü teslim etmesini istiyordu. Şah Abbas da iki ülke arasındaki dostluğun güçlenmesi için adı geçen yerlerin Rus Çar'ına bağışlanacağını söylemiştir. Zaten bu yerler o sırada Osmanlı toprağı idi. Daha sonra Rus elçisinin ülkesine dönmesine izin vermiş ve cevabi mektubunu Çar'a iletmesi için ona vermiştir.[1] Şah Abbas ayrıca Rus elçisinin yanına kendi elçileri olan Hadi Bey ile Budak Bey'i katmıştır. Böylece Rus elçilik heyeti, Şah'ın temsilcileri ile birlikte Gilân yoluyla Rusya'ya doğru yola çıkmıştır. Maceralı bir yolculuktan sonra Nijni Novgorod'a ulaşan heyet, Rus Çar'ı İsveç Kralı ile savaşta olduğundan bir süre bu şehirde beklemiş ve daha sonra Moskova'ya gitmiştir. Rus Çar'ı Moskova'ya dönünce Mayıs 1590 tarihinde Safevi elçilik heyetini Kremlin Sarayı'nda huzuruna kabul etmiştir.[2] Şah Abbas, Rus Çar'ına yazdığı mektubunda Osmanlı Devleti yüzünden kesilen irtibatın tekrar sağlanıp, karşılıklı dostluk ve muhabbete dayalı bir ilişkinin kurulması gerektiğini, Bakü ve Derbent'i değerli biraderi Çar'a verdiğini söylemiştir. Rus Çar'ına ipekli dokumalar, çeşitli renklerde ipek halılar ve Horasan işi murassa yaylar gönderen Şah Abbas, Çar'dan da kendisine bir miktar sansar, sincap, samur ile çeşitli av kuşları (atmaca, şahin, doğan) göndermesini rica etmiştir.[3]

---

1 Meryem Nejad Ekberi Mihriban, 1387, s. 163
2 Nasrullah Felsefi, 1375, s. 1834-1835
3 Nasrullah Felsefi, 1375, s. 1835

Şah Abbas, saltanatının başından beri kuzey komşuları ile siyasi ve ticari ilişkiler kurmaya önem veriyordu. Bu amaçla Kasım 1592 tarihinde seçkin tüccarlardan Hacı Hüsrev adında bir tacirin başkanlığında 50 kişiden oluşan bir ticaret heyetini, iki ülke arasında ticaret kapısı açmak için Rusya'ya göndermiştir. Şah Abbas, açılacak ticaret yolu sayesinde Rusya'dan silah ve savaş malzemesi ithal etmek istiyordu. Ayrıca Şah Abbas, gönderdiği elçi vasıtasıyla Rus Çar'ından Astarhan Limanı'nda Rus memurlarca yakalanan dört İran gemisinin serbest bırakılmasını istemiş ve yine bu tacir aracılığı ile firuze taşlarıyla süslü bir tahtı Çar'a verilmek üzere Moskova'ya göndermişti. Adı geçen heyet, 6 Ekim 1593'de Çar I. Fyodor (1584-1598)'un huzuruna çıktı ve Şah Abbas'ın gönderdiği mektup ve hediyeleri Çar'a takdim etti. Safevi elçilik heyeti, Çar'dan sonra fiili olarak tüm işleri elinde tutan Hükümdar Naibi Boris Godunov ile görüştü. Godunov, iki devlet arasında ticaret ilişkisi kurulması önerisini uygun buldu, kendisi ve Çar adına yazılmış mektuplar ile Şah Abbas'a iletilmek üzere hediyeler(tilki, sansar ve sincap derileri v.s.) gönderdi.[4]

Hacı Hüsrev başkanlığındaki İran sefaret heyetinin Moskova'dan ayrılmasından bir ay sonra Hacı İskender adlı Şah'ın diğer bir sefiri ticaret amacıyla Moskova'ya ulaşmıştır. Şah'ın Çar'a hitaben yazdığı mektubu takdim eden Hacı İskender, İran'dan getirdiği bir miktar kadife, kalkan, demir ayna ve ahşap işi karşılığında Ruslardan sansar, sincap, tilki derisi, zırh, fildişi ve mum yapımında kullanılmak üzere iç yağı istemiştir.[5]

1594 yılında Moskova Çar'ı, 63 kişilik bir heyetle Andrey Zvenigorodskiy adlı sefirini İran'a gönderdi. Şah, sefirin İran'a geldiği sırada Kaşan'da olduğundan Rus elçisini oraya gönderdiler. Şah, elçiyi şehrin büyük meydanında tüm halkın huzurunda kabul

---

4 Abdürrıza Hüşnek Mehdevi, 1377, s. 66

5 Faize Tevekkuli, "Revâbıt-ı İran ve Rusiye Der Asr-ı Safeviyye", Mecmua-i Makâlât-ı Hemâyeş-i Safeviyye Der Gostere-i Târih-i İran-ı Zemin, Hazırlayan: Maksud Ali Sâdıkî, İntişârât-ı Sütûde, Tebriz, 1383, s. 154

etti (4 Kasım 1594). Rus elçisi, Çar'ın Gürcü Kaheti Krallığı'nı koruması altına aldığını ileterek, Prens Konstantin'in geri gönderilmesini talep etti. Fakat elçinin bu sözlerine itiraz eden Şah Abbas, Gürcü prenslerinin kendi vasalı olduklarını ve baskı yapılmamasını söyledi.[6] Rus Çar'ı, Zvenigorodski vasıtası ile gönderdiği mektupta ise Şah Abbas'a şunları yazmıştı: *"Sizin Osmanlılarla sulh yaptığınızı[1590, İstanbul Barışı] duyduk. Bu haber bizi şaşırttı. Çünkü bu durumda nasıl bize bir taraftan ittifak önerisi yapıp diğer taraftan düşmanla sulh yapıyorsunuz."*[7] Şah Abbas, Rus elçisinin yanına saraydaki önemli devlet adamlarından biri olan Ok ve Yay Kurçisi Türkmen İmam Kulu Han'ı katarak, güzel hediyelerle Rusya'ya gönderdi.[8] Şah, bu elçi vasıtasıyla Osmanlılarla yaptığı sulhun nedenlerini ve gerekçelerini açıkladı. Karşılıklı olarak başkentlerde devamlı elçilerin bulunması, Rus kuvvetlerinin Hacı Tarhan'a doğru İranlıların geçiş güzergâhını düşmandan temizlemesi ve Osmanlılarla yapılacak savaş hazırlığının müşterek yapılması hususlarında önerilerde bulundu. Bu öneriler Çar nezdinde kabul gördü ve 19 Şubat 1598 tarihinde 75 kişilik bir heyeti, Prens Vasili Toffiakine başkanlığında karşılıklı dostluk ve yardımlaşma antlaşması imzalamak için İran'a gönderdi. Rus heyeti, Hazar Denizi üzerinde yolculukta iken vebaya tutuldu. Prens Toffiakine öldü. Heyet Kasım 1598 tarihinde Kazvin'e ulaştığında sadece 37 kişi kalmıştı ki bunların da hepsi hasta idi. Şah Abbas, geri kalanlarından da ölmelerinden korktuğu için [belki de vebanın yayılmasından endişe ederek] hiç vakit kaybetmeden onlara dönüş izni verdi. Heyet Moskova'ya geri döndüğünde sadece üç kişi hayatta idi. Böylece ittifak antlaşması da imzalanamadı.

Rusya'nın akıllı ve deneyimli yeni Çar'ı Boris Fyodoroviç Godunov(1598-1605), tahta geçtikten sonra İran ile ilişkilerin geliştirilmesi için çaba göstermiştir. Öncelikle Prens Aleksander Zassekine'yi saltanat değişikliğinin iki ülke arasındaki ilişkilere

---

6 W. Allen, 1970, s. 80
7 Abdürrıza Hüşnek Mehdevi, 1377, s. 67
8 İskender Bey Münşî, a. g.e., s. 250

zarar vermeyeceği hususunda Şah Abbas'ı inandırmak için İran'a gönderdi(1600/1601). Rus elçisi, üç devlet (Avusturya-Macaristan, Rusya ve İran) arasında Osmanlılara karşı ittifak yapılması gerektiğini söylediği gibi Rusya tarafından Safevilere her zaman asker yardımında bulunabileceklerinin garantisini vermiştir. Ayrıca Rus Çar'ı hediye olarak Safevi Şah'ına elçisi vasıtasıyla iki av köpeği, bir ayı ve iki samur göndermiştir. Godunov'un gönderdiği elçi Prens Aleksander'in yanında, Hadi Bey ile Şah Abbas'ın Boris Godunov'un tahta oturmasını tebrik için Rusya'ya gönderdiği elçisi Tekelü Pir Kulu Bek de vardı. Heyet Kâşan'a ulaştığında Şah Abbas, muhtevasını tam olarak bilemediğimiz bazı söylentiler sebebiyle Pir Kulu Bey'in gözlerini kör ettirmiş ve dilini kestirmiştir.[9]

Avusturya-Macaristan İmparatoru II. Rudolf, Osmanlılarla savaş halinde olduğundan Şah Abbas ve onun planları hususunda Çar'dan bazı suallerde bulunmuştu. Yukarıda adı geçen Rus elçisi aynı zamanında bu iki devlet arasında da girişimlerde bulunmak hususunda yetkili idi. Çar, adı geçen elçi vasıtasıyla -belki de Alman İmparatorunun elçisinin etkisiyle- Şah Abbas'tan ordularını Türkler üzerine sevk ve onlarla kesin bir barış yapmadığı takdirde kendisine yardıma hazır olduğunu bildirmiştir. Şah Abbas da Rus Çarı'na Osmanlı idaresindeki Şirvan ve Gürcistan'a birlikte saldırmayı teklif ettiği gibi Özi (Dinyeper) Kazaklarını harekete geçirmek bile istemişti.[10] Bir müddet sonra Çar, Şah'ın Azerbaycan hareketi üzerine 5000 kişilik bir Rus müfrezesini ve birkaç top arabasını Osmanlıların elinde bulunan Derbent'in fethedilmesi için Şah'a yardımcı olmak amacıyla Kafkaslara göndermiştir. Fakat Osmanlı-Safevi Savaşları, Kırım Tatarlarının bölgedeki faaliyetleri ve Rusya'da başlayan iç karışıklık dönemi, elçi teatisini engellediği gibi iki ülke arasında ticari ve siyasi bir antlaşma yapılmasına da mani olmuştur. Elçilik heyetleri dostluk ve yardım vaatlerini tazelemek, karşılıklı iyi niyet ve rabıta temennilerini teati etmekten ileri gide-

---

[9] Molla Celal, a.g.e, s. 212

[10] Faruk Sümer, 1988, s.18

memiştir. Sonuçta Rusya ve İran, Osmanlılara karşı ortak bir harekâtta bulunamamışlardır.

Şah Abbas, Azerbaycan ve Ermenistan'ın fetih haberlerini Rus Çar'ına yazdığı mektuplarla bildirmişti. Fakat Godunov'un vefatıyla Rusya'da durum karmaşık bir hal alınca cevap gecikmişti. Daha sonra ülkede asayiş sağlanıp, Rus Çarı IV. Vasili'nin(1606-1610) tahta geçişinin ardından yeni Çar'ın göndermiş olduğu dostane mektubu getiren Ivan Romodanosky adlı sefir İran sarayına ulaşmıştır. Rus Çar'ı gönderdiği elçisi vasıtasıyla, Hıristiyan bir ülke olan Gürcistan'a yaptığı seferler nedeniyle Şah'a sitem etse de elçiyi ihtiramla karşılayan Şah Abbas, gönderilen dostane mektuplara karşılık Çar'a hitaben iki mektup hazırlatmış ve sefire teslim etmiştir. Bu mektuplarda Şah Abbas, Osmanlılara karşı kazandığı yeni zaferleri haber vermiş ve aynı zamanda Rus Çar'ını Osmanlılara karşı savaşa davet etmiştir.[11]

Şah Abbas'ın Azerbaycan, Ermenistan, Şirvan ve Gürcistan'a hâkim olup Rusya ile komşu olması neticesinde, İran ile dostane ilişkiler kurulmasına ehemmiyet veren Rus Çar'ı I. Mihail (1613-1645), 30 Ocak 1614 tarihinde Mikhail Nikitiç Tikhonov adlı elçisini hem kendisinin tahta cülusunu haber vermek hem de iki devlet arasında siyasi münasebetler tesis etmek için İran'a gönderdi. O sırada Astarhan'da Çar'a muhalif bir kimse hükümet ettiğinden Türkistan üzerinden Meşhed'e ulaşan Rus elçisi, Şah o sırada Kafkaslarda bulunduğundan o tarafa gitmiş ve Kızılağaç ordugâhında Şah Abbas'ın huzuruna çıkmıştır (19 Aralık 1614). Rus elçisini samimi bir şekilde karşılayan ve Romanov Hanedanı şerefine şarap içen Şah Abbas, elçiye şöyle demiştir: *"Benim büyük kardeşim Rus Çar'ına de ki eğer para ve asker lazım ise ben ona vermeye hazırım. Eğer zaruret hasıl olursa ben de çekinmeden ondan isteyeceğim."*[12] Bir müddet İran'da ikamet eden Rus elçisi, 28 Ocak 1615 tarihinde Şah'ın görevlendirdiği Fulad[Polad] Bey ile birlikte Rusya'ya dönmek üzere yola koyulmuştur. Sekiz aylık bir yolculuktan

[11] Abdürrıza Hüşnek Mehdevi, 1377, s. 95
[12] Abdürrıza Hüşnek Mehdevi, 1377, s. 96

sonra Moskova'ya ulaşan Fulad Bey, 14 Ağustos 1615 tarihinde Rus Çar'ı tarafından huzura kabul edilmiştir.[13] Şah Abbas, mukabeleten gönderdiği elçisi vasıtasıyla Azerbaycan, Şirvan ve Ermenistan'ı Osmanlılardan geri aldığını ve böylece iki devlet arasında ticaret için engel kalmadığını söyleyerek, Çar'dan Rus tüccarlarını İran ile ticaret için teşvik etmesini istemiştir.[14]

Şah Abbas Osmanlılarla Kafkaslarda savaşırken Hacı Tarhan bir Rus yağmacısının eline düşmüş ve bu kişi Şah'a adam gönderip yardım talep etmişti. Bunu haber alan Rus Çar'ı hemen Ivan Brikhov[Brikhoff] adlı elçisini Türkçe hazırlanmış bir name ile birlikte Şah Abbas'a göndermiştir. Eylül/Ekim 1615 tarihinde Tiflis yakınlarında Rus elçisini kabul eden Şah Abbas, elçiye Rus Çar'ının düşmanlarıyla işbirliği yapmayacağı sözünü vermiştir. Bu olaydan birkaç yıl sonra Gürcü şehzadelerinden birisi, Şah Abbas'a karşı Rus Çar'ından himaye ve destek talep edince Şah Abbas buna çok sinirlenmiş ve hemen emir verip iki devlet arasında ilişkilerin kesilmesini istemiştir.

Ama böyle bir şeye taraftar olmayan Rus Çar'ı, iki taraf arasında güven tazelemek ve Lehistan ile yapmış olduğu savaştan hasar görerek çıkması sebebiyle mali yardım almak için Prens Mikhail Vorotinsky'yi Safevi sarayına göndermiştir. Hazar Denizi yoluyla Derbent'e gelen elçi, daha sonra Şirvan üzerinden Erdebil'e ve oradan eski başkent Kazvin'e ulaşmıştır.

14 Kasım 1618 tarihinde Kazvin'de şehir meydanında huzura kabul edilen Rus elçisi, Şah Abbas için getirdiği hediyeleri (samur, sansar ve sincap derileri, fenerler, konyaklar v.s.) takdim etmiştir. Ardından Şah ile görüşen elçi Rus Çar'ı adına Şah Abbas'tan mali yardım talep etmiş ve karşılığında Hacı Tarhan'ı güvence[ipotek] olarak taahhüt etmiştir. Şah Abbas, Rus elçisine verdiği cevapta, iki ülkenin duvar duvara komşu olduğunu ve bu komşuluk ta araya nifak sokacak üçüncü bir ülkeye [bağımsız bir Gürcistan'ı kastedi-

---

[13] Nasrullah Felsefi, 1375, s. 1862

[14] Nasrullah Felsefi, 1375, 1855

yor olmalı] ihtiyaç olmadığını söylemiştir. Mali konuda ise Şah Abbas yardım göndermekten geri durmuş, Rus elçileri de bunu anladıklarından Şah'ın huzurundan biraz gönülsüz ayrılmışlar (Ağustos/Eylül 1619) ve Gilân yoluyla memleketlerine dönmüşlerdir. Sonuçta Rus tebaasına İran'da ticaret izni verilmiş ve I. Mihail'in saltanatının sonuna kadar Rusya-İran ilişkisi dostane devam etmiştir.[15]

[15] Meryem Nejad Ekberi Mihriban, 1387, s. 166; Abdürrıza Hûşnek Mehdevi, 1377, s. 96-97

V. BÖLÜM

ŞAH ABBAS'IN VEFATI VE ŞAHSİYETİ

a) Şah Abbas'ın Vefatı, Defni ve Türbesi

Şah Abbas, Osmanlı askerinin Bağdat'tan çekilmesinden sonra Şiiler için kutsal sayılan mekânları ziyaret edip 1626 yılında başkenti İsfahan'a dönmüştü. Daha sonra ise Gürcistan'daki isyan hareketlerini bastırmış ve Kazvin'e geri dönmüştür. Kısa bir süre sonra da başkent İsfahan'a dönmeyerek H.1037 [M.1627/1628] kışını Mâzenderan'da geçirmeye karar vererek adı geçen bölgeye hareket etmiştir. Fakat dinlenmek ve kışı geçirmek için gittiği Mâzenderan'da sağlığı iyice bozulmuştur. Zaten Irak-ı Arap'taki ikameti esnasında bölgenin havası Şah'ı hastalandırmıştı. Sağlığının düzelmesi için favori mekânı olan Mâzenderan bölgesinin Eşref şehrindeki Ferahâbad Sarayı'nda ikamete başladı.[1] Fakat hekimlerin söylediği gibi Mâzenderan'ın rutubetli ve sıcak havası Şah'ın sağlığına iyi gelmedi. Gördüğü bir rüya üzerine iyileşemeyeceğini ve ölümümün yaklaştığını anlayınca yerine 17 yaşındaki torunu Sam Mirza'nın(Muhammed Sâfi Mirza'nın oğlu) geçirilmesini vasiyet etti.[2] Tüm ümeranın da ona biat etmesini sağladı. Bunun ardından da çok geçmeden 19 Ocak 1629 tarihinde(Perşembeyi Cumaya bağlayan gece) Cuma günü seher vakti vefat etti.[3] Şah Abbas, Mâzenderan'daki Ferahâbad sarayında vefat ettiğinde 58 yaşında idi. 10 gün daha yaşasa 59. yaşına girecekti. 1587-1629 tarihleri arasında 42 yıl gibi uzun bir müddetle Safevi Devleti'ni yönetmişti.

Şah Abbas, Mâzenderan'da vefat ettiğinde Kızılbaş ümera ve vezirler hazır idiler. Şah'ın cenazesi yıkandıktan ve kefenlendikten sonra Kâşan'a götürüldü. Geçici olarak buraya gömülen cenaze daha sonra başka bir yere nakledilemeyince -ki büyük bir ihtimalle tantanalı bir törenle başkent İsfahan'a gömülmesi düşünülüyordu- Safevi tarihinin en büyük hükümdarı Şah I. Abbas'ın kabri Kâşan'da kalmıştır.[4]

---

1 Rıza Pâzuki, 1317, s. 337

2 İskender Bey Türkmen, a.g.e., s. 1075

3 Faruk Sümer, 1988, s. 19; Mirza Muhammed Ma'sûm, Târîh-i Selâtîn-i Safeviyye, İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran, s. 23; Edward G. Browne, 1953, s. 103; İbrahim Fâkî, 1375, s. 820; Rıza Kulu Han, a.g.e, s. 9867

4 Rıza Pâzuki, 1317, s. 338

Osmanlı vakanüvisti Naîmâ Mustafa Efendi Şah Abbas'ın ölümü ile ilgili şunları yazmaktadır: *"43 sene Şahlık sürdü. 1038 cumâdelûlâsında [Ocak 1629] Mâzenderân'da istiskadan[vücudun bir tarafında veya karında su birikme] helak olup Erdebil gûr-hânesinde[türbesinde] Şeyh Safi türbesinde defn olundu."*[5]

Safevi dönemi tarihçisi Ebu'l-Hasan Kazvinî, Şah Abbas'ın ölümüyle ilgili şunları yazmıştır: *"O hazretin vefatı 1038 yılıdır. Saltanat süresi 42 yıl ve hayat süresi ise 60 sene idi."*[6]

Şah Abbas'ın ölüm haberi Osmanlı sarayına ulaştığında 17. yüzyılın meşhur Dîvân Şairi Nef'i (1572-1635) bir kaside yazmış ve şöyle söylemiştir:

Havf-ı tîğiyle [kılıç korkusu] diyâr-ı ademe can attı.
Doymadı hamle-i pür savletine [şiddetli hücum] şah-ı Acem[7]

[5] Naîmâ Mustafa Efendi, a.g.e., s. 643
[6] Ebu'l-Hasan Kazvinî, a.g.e., s. 48
[7] Naîmâ Mustafa Efendi, a.g.e., s. 646

b) Özel Hayatı ve Şahsiyeti

Güzelliklerinden dolayı Gürcü ve Çerkez kızlarına ilgi duyan Şah Abbas'ın çok sayıda eşi ve 11 çocuğu vardı. Haremindeki kadınlar genellikle Gürcü, Ermeni, Rus ve Çerkez kökenli idi. Çocuklarından beş tanesinin erkek olduğu bilinmektedir. Muhammed Bakır Mirza (Sâfi Mirza), Hasan Mirza (Tahmasp Mirza olarak da geçiyor), Sultan Muhammed Mirza (Şah Abbas'ın babasının öldüğü yıl doğduğu için Muhammed Hüdabende de deniliyordu), İsmail Mirza ve İmam Kulu Mirza.[1] Hasan Mirza (Tahmasp Mirza) ve İsmail Mirza çocuk yaşta vefat etmiş, en büyük oğul Safi Mirza, 27 yaşında 1615 yılında Reşt şehrinde Şah'ın emriyle katledilmiş, diğer kalan iki şehzadenin (Muhammed Hüdabende ve İmam Kulu Mirza) gözleri kör edilmişti. Şah, ayrıca Safi Mirza'nın en büyük oğlu olan torunu Süleyman Mirza'nın da gözlerini çıkarttırmıştı. Şah Abbas'ın altı kızının isimleri ise şunlardı: Şahzade Bigem, Zübeyde Bigem, Han Ağa Bigem, Havva Bigem, Şehrbânu Bigem ve Melek Nisa Bigem.[2]

Şah Abbas, eğlenceye düşkün bir hükümdardı. Her savaştan sonra eğlenceler düzenletir, özgürce şarabını içerdi. Emirlerine ziyafetler (toy) veriyor ve onlardan sevdiklerine kendi eliyle içki kadehi sunuyordu.[3] Şah'ın eğlenceye düşkünlüğü dini gerekliliklerini yapmasına engel olmuyordu. 1591 yılında ulu atası Şeyh Safiyüddin türbesini ziyaret etmek amacıyla Erdebil'e gitmişti. Bu ziyaret ödevini yerine getirdikten ve sadakalar, adaklar dağıttıktan sonra Kazvin'e dönmüştü.[4] Önemli savaşlardan ve kararlardan önce Erdebil'e gider, atalarının mezarlarını ziyaret eder, Safevi tarikatının kutsal şeyhlerinden bereket ve hayır talep ederdi.[5] Şah Abbas, aynı zamanda koyu bir Şii idi. Şiilerce kutsal sayılan on iki imam-

---

1 H. R. Roemer, 1986, s. 276
2 Veli Kulu Bek Şamlı, a.g.e., s. 205-206
3 Faruk Sümer, 1990, s. 23
4 Şeref Han, a.g.e., s. 294
5 Roger Savory, 1374, s. 97

dan 8. İmam'ın kabrinin bulunduğu kutsal Meşhed şehrine devlet işlerinden fırsat buldukça gidip ziyarette bulunurdu. 29 Temmuz 1598'de Meşhed'e ulaştığında saygısızlık etmemek için dört fersah yürüyerek yalın ayakla şehre girmiş, hatta askerler bile Şah'ı örnek alıp yalın ayak yürümüşlerdi.[6] Özbekler tarafından zarar verilen İmam Rıza'nın türbesini onartan Şah Abbas, zaman zaman bu türbede hizmetkârlık da yapıyordu. Çünkü İmam Rıza'ya karşı derin bir saygı ve kalbî bir bağlılık duyuyordu. Bu yüzden bazen türbenin avlusunu aydınlatan mumları hazırlar, geceleri nöbet tutar, gelen gidene hizmet ederdi. Hatta Şah Abbas, bir keresinde İsfahan'dan, kutsal sayıp bir hayli ihtiram gösterdiği Meşhed şehrine(800 mil=1280 km) yalın ayak gitmişti.[7]

1601 yılında gerçekleşen bu yolculuk 28 gün sürmüştü. Şah, her gün neredeyse 30 mil (48 km) gibi çok uzun bir mesafeyi yürümüştü.[8] Şah, buradaki türbeye üzerinde adının yazılı olduğu kendi kullandığı yayı da bağışlamıştı. Şah Abbas, Bağdat'ın fethinden sonra Şiiler için kutsal sayılan Necef ve Kerbela şehirlerini de ziyaret etmişti. Şah, H. 1017 [M.1608/1609] yılında kendisine ait olan silahların üzerlerindeki kıymetli taşları söktürüp, Necef'e göndermiş ve H.z. Ali'nin kabrindeki sandukasını tamir ettirmiştir.[9] Hatta Şah Abbas'ın Hazreti Peygamber'in Medine'de bulunan kabrini tamir ettirip süsletmeyi arzu ettiği de bilinmektedir. Kendisine ait hassa arazilerin bulunduğu Azerbaycan, Kazvin, Kaşan, Kum, Sâve, Yezd, Esterabad ve İsfahan'da birçok hayır vakfı kurdurmuş olan Şah Abbas, dünya işlerinden uzaklaşmış birçok din bilgini ile de yakın ilişki kuruyordu. Şah'ın inanç tarafının kuvvetli olması ve kendi soyunu İslam dünyasında özellikle de İran'da çok sevilen H.z. Ali'ye bağlaması, onun halk tarafından sevilmesini sağlamıştı. Yine Şiiler için önemli olan Azâdâri törenlerine katılıyordu. Şah ayrıca H.1015 [M.1606/1607] yılında yıllık 7000 tuman tutarındaki kendi

---

6 Rıza Pâzuki, 1317, s. 318
7 P. M. Sykes, 1915, s. 266; H. R. Roemer, 1986, s. 273
8 Roger M. Savory, 1987, s. 197, 210
9 Nasrullah Felsefi, 1375, s. 872

mal ve mülkünün iradını 14 masum imamın türbesine vakfetmişti. Erdebil ve Meşhed'e özel bir önem veren Şah Abbas, saraya ait pek çok kitabı İmam Rıza'nın Meşhed'de bulunan türbesi ile Şeyh Safiyüddin'in Erdebil'de bulunan külliyesine vakfetmiştir. Kitapların yanı sıra pek çok değerli eşya (çiniler v.s.) da bu hükümdar tarafından Şeyh Safiyüddin'in evkafına vakfedilmiştir.[10] Ayrıca Şah Abbas, her yıl Ramazan ayında kendi reayasına bazı vergi muafiyetleri ve ihsanlarda bulunuyordu.[11]

Şah Abbas, avcılığa ve balık tutmaya meraklı idi. 1591 yılında atası Şeyh Safiyüddin'in türbesini ziyaret ettikten sonra Kızılağaç'ta birkaç gün avlanarak ve balık tutarak vakit geçirmişti. Kasım/Aralık 1593 tarihinde avlanmak amacıyla İsfahan'a giden Şah Abbas, burada iki ay kadar kalmıştı.[12] Yine Şah Abbas, Şubat/Mart 1595 tarihinde Gilân'a gidip, balık, deniz kuşu, salıra kuşu ve orman hayvanı avcılığıyla meşgul olmuştu.[13]

Şah Abbas, reayasının durumunu yakından anlamak için ya kendi başına ya da birkaç arkadaşıyla İsfahan sokaklarında gezintiye çıkar, tebdil-i kıyafet dolaştığından rahatça her sınıftan insanla konuşur ve böylece halkın durumunu anlamaya çalışırdı.[14]

Örneğin böyle tebdil-i kıyafet dolaşmaya çıktığı bir gün Nakş-ı Cihan Meydanı'ndaki bir fırıncıdan ekmek ve kasaptan et alıp saraya dönmüş, aldıklarını tarttırmış ve eksik çıktıklarını görünce ekmekçiyi kendi fırınına atmalarını ve kasabı da şişe geçirip kebap yapmalarını emretmişti.[15]

Şah Abbas, ayrıca sefere çıktığında konakladığı şehirlerde halkın arasına karışır ve memurların halka nasıl davrandığını araştırırdı. Şikâyet olması halinde hemen şehrin yöneticisini cezalandırırdı.

---

[10] Osman G. Özgüdenli, 2006, s. 383, n. 55
[11] Ebu'l-Hasan Kazvinî, a.g.e., s. 45- 46; İskender Bey Türkmen, a.g.e., s. 890
[12] Şeref Han, a.g.e., s. 297
[13] Rıza Pâzuki, 1317, s. 316
[14] Meryem Nejad Ekberi Mihriban, 1387, s. 276
[15] Roger Savory, 1374, 176

Koyu bir Osmanlı düşmanı olarak bilinen Şah Abbas, azim ve irade sahibi, âdil, faal, kurnaz, yetenekli, akıllı ve cihangîr bir hükümdar, başarılı hamleler yapan mâhir bir siyasetçi idi. Bir taraftan iç karışıklıklar, diğer taraftan dış tehditler karşısında Safevi Devleti'ni yıkılmak tehlikesinden kurtardığı gibi ona en parlak ve en kudretli devrini yaşattı.[16] Şah Abbas, uzun süren başarılı saltanatı sebebiyle Osmanlılardaki Kanuni Sultan Süleyman devrine benzetilmiş ve bazı Batılı ve İranlı tarihçiler onun için *"Abbas I, İran'ın Süleyman'ıdır"* demişlerdir. Yine İranlı tarihçiler, Şah Abbas'ı *"İran'ın İslâm sonrası döneminin en önemli hükümdarı"* olarak saymaktadırlar.

Şah Abbas, hırslı ve lider bir kişiliğe sahipti. Ömrü boyunca devletinin sınırlarını genişletme çabası içinde olmuştu. Ölmeden kısa bir süre önce bile Fars Beylerbeyi İmam Kulu Han ile Huzistan ümerasını, Basra'nın fethiyle görevlendirmişti.

Şah Abbas, güzel yüzlü, yüz hatları düzgün, yakışıklı, geniş [iri] bıyıklı, kısaya yakın orta boylu, gözleri güçlü [keskin] bir insandı.[17] İtalyan seyyah Della Valle, Eşref şehrinde Şah'ı ilk kez gördüğünde onu, *"kartal (kıvrık) burunlu, bıyıkları uzun ve aşağıya doğru, kaşları bıyıkları gibi siyah, genç görünümlü ve sakalsız biri"* olarak tasvir etmişti.[18] Şah Abbas biraz zayıf görünmekle birlikte boyu ve kilosu orantılı idi. Beden rengi beyaza yakın, suratı esmer [yanık tenli], gözleri küçük ve yemyeşil fakat canlı ve tesirli idi. Alnı kısa, burnu kartal burnu gibi eğik, çenesi ince ve çizgili idi.[19] Genelde sade giyinir ve yeşil, kırmızı [kızıl] ile siyah renkleri tercih ederdi.[20] Ziynet takmazdı. Sadece kılıcının kabzası altından idi.[21] Cesur, aktif, aklı başında, sabırlı, bazen çabuk öfkelenen, tedbirli, mantıklı, adaletli, gerçek bir politikacı, kurnaz, bilgili ve geniş bir bakış açısına sahip bir Şah idi. Akıllıca stratejiler belirler ve gerçek-

[16] Faruk Sümer, 1988, s. 19
[17] P. M. Sykes, 1915, s. 268
[18] John Pinkerton, 1811, s. 63
[19] Meryem Nejad Ekberi Mihriban, 1387, s. 188
[20] Nasrullah Felsefi, 1375, s. 323
[21] Roger Savory, 1374, s. 99

çi bir politika takip ederdi. Diplomasi sorunu çözecekse savaşa yanaşmaz ve uzun süre alsa da barışçıl yollarla problemi halletmeye çalışırdı. Fakat savaş çıktığında mükemmel bir kumandan ve stratejist idi. Harp meydanında ordusunu mükemmel komuta eder, yetenekli ve cesur bir savaşçı olarak kendisini tehlikelere atmaktan kaçınmazdı. Örneğin 1605 yılında Osmanlı Devleti ile Tebriz yakınlarında olan savaştan sonra yakalanan Mekri taifesinden bir Kürt savaş esiri, Şah'ın huzuruna çıkarıldığında, *"ölüm"* diye bağırarak çıkardığı hançeri Şah'a doğru savurmuş fakat Şah, onun bileğini kavrayarak kollarını bükmüş, diz üstü oturtarak kendisine saldıran esiri etkisiz hale getirmişti. Askerlerinin yeteneklerini sonuna kadar ortaya çıkarmalarını sağlayan Şah Abbas, savaş için kapalı bir sezon olan kış mevsiminde bile harekâtlarda bulunurdu. Şah Abbas'ın resmi olmayan ve aşırı törenleri sevmeyen bir yapısı vardı. İsfahan'da Nakş-ı Cihan meydanında halk arasına karışır ve çeşitli gruplara mensup kimselerle sohbet ederdi.[22]

Kendisine hizmet edenlere karşı şefkatli, karşı gelenlere karşı da bir o kadar zalimdi. Tek amacı ülkenin huzurunu ve asayişini sağlamaktı. Bir ülkenin iyi yönetilebilmesi için hükümdarının muktedir ve fermanlarının hemen uygulanması gerektiğini hep söylerdi. Pek duygulu ve hassas sayılmazdı.[23] Emirlerinin uygulanmasında o kadar katı ve tavizsiz idi ki kimse Şah'ın emirlerini uygulamada bir anlık bile geciktirme yapamaz olmuştu. Örneğin Şah Abbas, bir babaya oğlunu öldürmesini emretse hüküm hemen uygulanırdı. Eğer baba, duygusal olarak hareket edip, küçük bir gecikme yapsa hemen emir veya hüküm ters teper, oğul da işini savsaklarsa üçüncü bir şahıs ikisini birden öldürürdü. Şah, yalan söylemeye cesaret eden bir yöneticiyi de sert bir şekilde cezalandırıyordu. Şah Abbas, bu katı tutumuna karşın sarayındaki hizmetlilerle ilişkilerinde çok dostça ve alçakgönüllü idi. Onların haklarını gözetip, taleplerini dikkate alır ve bilmeden bir kusur işlerlerse görmezden gelirdi.[24]

---

[22] Roger M. Savory, 1987, s. 32, 35; İbrahim Fâkî, 1375, s. 792
[23] Abdülazîm Rezayi, 1363, s. 320
[24] Edward G. Browne, 1953, s. 108

Şah Abbas, bilginleri, şairleri ve edebiyatçıları korur, onlara yumuşak davranır, aynı zamanda kendi de şiir yazardı.

Şah Abbas, büyük meziyetleri yanında oldukça zalim tanınan bir hükümdardı. Şah'ın kendisine *"Kebîr [Büyük]"* sanını kazandıran meziyetleri ile beraber eline geçirdiği şehirlerin halkını ve tutsakları öldürtmek, işkence yaptırmak, hatta yerine geçmek istediği şüphesiyle oğullarından birini öldürtmek[25], ötekinin ise gözlerini çıkartmak gibi zalimlikleri vardı.

Halk da belki bu zalim karakterinden dolayı kendisine korku ile karışık bir saygı duyuyor ve konuşmalarda *"Şah Abbas'ın başı için"* sözünü sık sık kullanıyordu.[26] Ayrıca Şah Abbas için tezahürat yapmak istediklerinde, örneğin Haziran 1619 tarihindeki görkemli törende İsfahan'ın şehir meydanında toplanan halk, *"Devlet-i Şah Abbas ziyâde bâşed [Şah Abbas'ın devleti (refahı) artsın]"* diye bağırmıştı.[27] Şah Abbas, H.998 [M.1589/1590] tarihinde iki kardeşi Tahmasp Mirza ile Ebu Talip Mirza'nın gözlerine mil çektirip, Alamut Kalesi'ne göndermişti.[28] Yine pek kalabalıklaşan Gürcistan'daki Sohum şehri ahalisini azaltmak üzere bir kısmını kesmek için valinin arzı üzerine emir vermiş fakat bu emir, bir tesadüf eseri olarak icra edilmemişti.[29]

Şah Abbas'ın iki oğlunu kör ettirip, bir oğlunu öldürtmesi, Şah'ın ömrünün sonlarında kişiliğinin ve sağlığının bozulmasına,

---

[25] Büyük oğlu Safi Mirza'yı ise halk arasında kazandığı şöhretten ürkerek öldürtmüştü. Bkz. Cl. Huart, 1944, s. 9

[26] Faruk Sümer, 1990, s. 23

[27] Clara C. Edwards, 1915, s.261

[28] Şeref Han, a.g.e., s. 292; Tarih-i Ebu'l-Faruk adlı eserde Tahmasp Mirza'nın Hamza Mirza ile olan saltanat mücadelesinde esir düşüp, Kahkaha Kalesi'ne hapsedildiği ve bir müddet sonra da idam edildiği yazmaktadır. Bkz. Tahazâde Ömer Faruk, a.g.e., s. 284; P. M. Sykes ise Şah'ın dört oğlu olduğunu, bunlardan Safi Mirza'nın Şah'ın emriyle öldürüldüğünü, Tahmasp Mirza'nın eceliyle öldüğünü, Hüdabende Mirza'nın ise fazla itibar, şan ve şöhret kazanması sebebiyle Şah Abbas tarafından kör ettirildiğini, ayrıca yine dördüncü oğlunun da Şah'ın emriyle gözlerinin çıkartıldığını yazmaktadır. Bkz. P. M. Sykes, 1915, s. 267-268

[29] Cl. Huart, 1944, s. 9

fevkalade kederli ve hüzünlü olmasına yol açmıştı.[30] Zaten tarihçiler, Şah Abbas'ın bir oğlunu zalimce katlettirmesi, diğer ikisini de kör ettirmesi ve bunlarla bağlantılı birtakım trajik durumların onun zaferlerle dolu şanlı saltanatına gölge düşürdüğü fikrinde birleşmektedirler.

Şah Abbas'ın kan dökücü ve zalim karakterine örnek olarak Osmanlılarla mücadelelerinde eline geçen Türk tutsaklarını mezhep ayrılığı sebebiyle çeşitli işkencelerle öldürtmesini, muhalif Kızılbaş emirlerini yok etmesini ve emirlerine itiraz eden ya da en küçük bir tereddüt gösterenlere karşı gösterdiği tavizsiz ve katı tutumunu verebiliriz. Şah, isyan eden Şiraz Valisi Yakup Han Zülkadir ve ona destek olan Zülkadir aşiretinden 30 kişiyi öldürtüp, cesetlerinin Şiraz Meydanı'nda dikilmiş olan sehpalara asılmasını emretmişti.[31]

Şah Abbas, sünni tebaaya gösterdiği sert tutumun veya limitli hoşgörünün aksine Ermeni ve Yahudi tebaaya oldukça toleranslı davranıyordu. Onların dini gerekliliklerini özgürce yapmalarını sağladığı gibi kilise inşa etmelerine de izin veriyordu. Hatta başkent İsfahan'da Yeni Culfa mahallesine getirdiği Ermeniler için bizzat kendisi bir kilise inşa ettirmişti.[32]

Şah Abbas, yaşarken "*Fermanrevâ-yı İran*", "*Şehriyâr-i İran*" ve "*Padişah-ı Mülk-i Acem, Padişah-ı İran ve Mesned-ârâ-yı Evreng-i Cem*" unvanlarını kullanmıştı. Osmanlılara gönderdiği bir mektupta "*Hâk-i Âstâne-i hayrü'l-beşer gulâm-ı bi'l-ihlâs-ı Emirü'l-müminîn-i Haydar Şah Abbasım*" diyordu.[33] Safevi kronikleri Şah Abbas için "*Hazret-i A'lâ Şâhî Zıllullâhî[Allah'ın gölgesi olan en yüksek Şah], Bahadır Han, Padişâh-ı Cihan-penâh, Padişâh-ı Cihan Şah Abbas, Hakan-ı Maşrıkî[Doğu'nun Hakanı], Nevvâb-ı Kelb-i Âstân-ı Ali[H.z. Ali'nin eşiğinin köpeğinin vekili],*

---

[30] Abdülazîm Rezâyi, 1363, s. 320; Edward G. Browne, Şah'ın kör ettirdiği oğlunun ismini Hüdabende Mirza olarak vermektedir. Bkz. E. G. Browne, 1953, s. 110

[31] Şeref Han, a.g.e., s. 292

[32] H. R. Roemer, 1986, s. 272, 273

[33] Feridun Bey, a.g.e., s. 264

Padişah-ı Valâ-câh[mevkii yüksek olan] Şah Abbas-ı Mâzi, Padişâh-ı Cem-câh Şah Abbas-ı Safevi Hüseynî, Şah Abbas-ı Safevi, Ebu'l Muzaffer Şah Abbas El-Hüseynî El-Musevî Es-Safevi, Ebu'l-Feth Ebu'l-Muzaffer Ebu'l-Mansur Sultan Şah Abbas El-Musevî Es-Safevi El-Bahadır Han, Nevvâb-ı Hakan" ifadelerini kullanmaktaydılar. Safevi ülkesi ise "*Memâlik-i İran*", "*Memâlik-i Acem*" ve "*Mülk-i İran*" idi.[34]

Şah Abbas'ın maiyetinde bir süre İran'da yaşayan seyyah Della Valle onu şöyle tasvir etmektedir: "*Şah Abbas sadece bir hükümdar değil, aynı zamanda bir baba, bir öğretici ve halkının velinimetidir. Onlara arazi ve sürü hediye etmekle yetinmez, ihtiyaçlarını karşılasınlar diye bol miktarda para da bağışlar.*"[35]

Târih-i Ebu'l-Fâruk yazarı Tahazâde Ömer Faruk, Şah Abbas için şu ifadeleri kullanmaktadır: *"Fa'al [çalışkan], gayûr [gayretli], nihayet derecede hunrîz [kan dökücü], ahd ve kavlini [sözünü] hâle [duruma] göre tebdil ve tağyire [değiştirmeye] muktedir, kimseye emniyet itmez, her şeyi bizzat görür bir adam idi."*[36]

Ebu'l-Hasan Kazvinî, biraz abartılı görünmekle birlikte Fevâidü's-Safeviyye adlı eserinde Şah Abbas için şöyle söylemektedir: *"Şah Abbas'ın tedbirli ve akılcı siyaseti sebebiyle ülke düzene kavuştu. Asi ve yağmacı emirleri aldığı tedbirler sayesinde etkisiz kıldı ve ülkeyi huzura kavuşturdu. hiç kimsenin Şah'ın karşısında isyana gücü kalmamıştı. Aslında Büyük Safevi Sülalesi zamanında onun kadar cesaretli, kültürlü, saygın [itibarlı], akıllı, tedbirli bir şah çıkmamıştır. O, tüm dünya hükümdarlarının[insanların] kalbinde yer edinmişti. Merhametli idi. Hatta kendisine kin duyan düşmanlarına da yardım ederdi. Ona nasip olan fetihler ve zaferler hiçbir İran hükümdarına nasip olmamıştır."*[37]

Naîmâ'nın Şah Abbas ile alakalı sözleriyle tezimize son verelim: *"Tebriz, Revan ve Şirvan ülkelerini dûr ü dırâz[uzunca bir*

---

[34] Roger M. Savory, 1987, s. 207
[35] John Pinkerton, 1811, s. 51
[36] Tahazâde Ebu'l-Fâruk, 1328, s. 285
[37] Ebu'l-Hasan Kazvinî, a.g.e., s. 39, 47

süre] muhasara vü ceng [kuşatma ve savaş] ile alıp Sünnileri katl eyledi. Sinni [yaşı] yetmişken mütecâviz idi. Kendi oğlunu katl etmiş idi. Şah-ı mezbur[adı geçen Şah] mağrur-ı cebbâr [büyüklükten dolayı gururlu] olup seffâk-i bî-bâk [korkusuzca kan dökücü] ve hîle-bâz [hilekâr] ve sâhib-i idrâk idi. Tedbir ü teshirde [bir şeyi elde etmede] teferrüd [eşsiz] etmiş idi. Lâkin cehli belâsıyla [bilgisizlik sebebiyle] nice gadr [zulüm] u fesâd edip nâ-hak [haksız] yere kanlara girmiş idi. Taassub belâsıyla nice bin Sünnileri kırmış idi. Yanında ilim ü marifetin kadri [değeri] yok idi. İmâd[38] *gibi hattatı Sünnîdir deyü izâle eyledi. Reayayı himayede gayet dikkat üzre olup halka zulm ü teaddi [baskı ve zulüm] ettirmez idi. Ve ahkâmını [emirlerini] memleketinde bilâ-telasüm [doğrudan doğruya] icra ederdi. "*[39]

[38] Mir İmad (öl.1615):İranlı meşhur bir hattat.

[39] Naîmâ Mustafa Efendi, a.g.e., s. 643, 644

SONUÇ

Türkmen aşiretleri tarafından kurulan Safevi Devleti, modern anlamda bir İran'ın doğuşu ve ulus bilinci açısından önemli bir yer tutmaktadır. Safeviler, milli bir inanç olarak Şiiliğin İran'da yer edinmesini sağlamışlardır. Bu silsilenin en önemli hükümdarı olan Şah Abbas da İran'da yaşayan halkların Şiilik çatısı altında birleşip, bugünkü İran'ı oluşturmasında mühim bir rol oynamıştır.

Abbas Mirza, Safevi Devleti'nin dış olaylar ve iç gailelerle temelden sarsıldığı güç şartlar altında tahta oturmuştu. Batıda Osmanlılar Azerbaycan üzerindeki saldırılarını yoğunlaştırırken, doğuda ise Özbekler Horasan'a yoğun taarruz ve akınlarda bulunuyorlardı. Osmanlılar batıda Nihavent Kalesini alıp, Irak-ı Acem'e yönelirken, Özbekler de Herat'ı kuşatmış bir vaziyetteydiler. Abbas Mirza'nın tahta geçmesinden kısa bir süre sonra da burasını fethedip Meşhed üzerine yürümüşlerdir.

Abbas Mirza tahta oturduğunda İran'ın dahili durumu da pek iç açıcı bir vaziyette değildi. Kızılbaş emirleri sonu gelmez bir mevki ve ihtiras mücadelesine girişmişlerdi. Özellikle Tekelü-Türkmen ile Şamlu-Ustacalu rekabeti merkezî otoriteyi bir hayli sarsmıştı. Bu durum, ülke içinde isyanların çıkmasına ve emirlerin çoğu kez bağımsız hareket etmesine yol açmıştı. Durum böyle olunca Safevi ülkesinde merkezi otorite kalmamış ve saldırıya açık hale gelmişti.

İran tarihinde modern zamanların en büyük hükümdarı olarak tesmiye edilen Şah Abbas, içte ve dışta güç şartlar altında Safevi tahtına oturmuş, büyük bir mahâret ve uzak görüşlülükle önce dâhilde bulunan otorite tanımaz Kızılbaş serdarları ve ümerayı ortadan kaldırmış, yerel isyanları bastırmış, merkezi otoriteyi sağlamış sonra da modern ve düzenli bir ordu teşkil ederek Safevi Devleti'ni ayakta tuttuğu gibi batıda Osmanlılarla doğuda ise Özbeklerle savaşıp önce kaybedilen toprakları geri almış, ardından da mevcut sınır-

ları genişletmiştir. Saltanatı esnasında, Osmanlılardan Azerbaycan ve Gürcistan'ı geri almış hatta Bağdat'ı bile işgal etmiş, Özbeklerden Horasan'ı ve Babürlülerden de Kandahar'ı geri almış bulunuyordu. Böylece Safevi silsilesinin en kudretli hükümdarı Şah Abbas, saltanatını tehlikeye sokacak her türlü iç ve dış gaileleri halletmiş, tüm zorlukların ve krizlerin üstesinden gelmeyi başarmıştı.

Şah Abbas, Türk oymaklarını tehlike olmamaları için İran içinde dağıttığı gibi onlara karşı denge sağlamak amacıyla devşirme sistemine dayalı kullar ocağını kurup, devlet yönetiminde kul kökenli emirleri önemli pozisyonlara getirmiştir. Örneğin Kullar Ağası Allahverdi Han ile oğlu Fars Hâkimi İmam Kulu Han Gürcü kökenli olup, tüm ordunun başına getirilen Kurçakay Han ise Ermeni bir gulam idi. Yine çok dikkat çekici olmak üzere devletin başşehrinin (İsfahan) Darugası Hüsrev Mirza Gürcü bir şehzade idi. Kızılbaş aşiretlerinin bile bazen kul kökenli kişilerce yönetildiği oluyordu. Kaçar ve Dulkadir aşiretlerine reis olarak gulam sınıfına mensup iki emir atanmıştı. Böylece Devlet yönetiminde Fars unsurların yanında Kafkas (Çerkez, Ermeni, Gürcü) unsurlar, ticari alanlarda ise Ermeniler güçlenmişlerdi.

Safevi Devleti'nin en önemli hükümdarı olan Şah Abbas, saltanatı müddetince önemli işler başarmasına rağmen yaptığı bazı düzenlemeler ile Safevi Devleti'nin sonraki dönemleri için bazı problemlerin oluşmasına zemin hazırlamıştı. Şehzadeleri sıkı gözetim altında tutturan ve taşrada yöneticilik yaparak deneyim kazanmalarını önleyen Şah Abbas, bu tutumuyla kendinden sonra harem merkezli entrikaların oluşmasına sebep olmuştur. Bunlara ilave olarak Şah Abbas, yeni oluşturduğu gulam (kul) sistemi için kaynak sağlamak amacıyla hassa mülklerini genişletme yolunu açtığından ileride Safevi Devleti'nin askeri sisteminde de sıkıntı olmasına sebep olacaktır.

Şah Abbas, askeri sistemde modernleşme sağlamış ve ordusunu Batılı tarzda tanzim etmiştir. Safevi tarihinde ilk defa olarak düzenli bir sınıf teşkilatlanması halinde topçu ve tüfenkçi birlikleri ihdas eden Şah Abbas, Sherley kardeşlerden özellikle de Anthony

Sherley ve onun yanında İran'a gelen mühendislerden faydalanmış, başkent İsfahan'da top ve tüfek imalâthâneleri açmıştır.

Şah Abbas, saltanatı boyunca ülkesinin kalkınması ve refahı için çalışmıştır. Bu bağlamda başta başkent İsfahan olmak üzere önemli kentleri mimari açıdan yeni yapılarla donatmış ayrıca tüm ülke çapında yol, köprü, han, hamam ve kervansaraylar inşa ettirmiştir. Ülke genelinde asayişi sağlayarak iç ticaretin, Batılı devletlerle diplomatik ilişkiler kurarak da dış ticaretin ivme kazanmasını temin etmiştir.

Şah Abbas'ın Türk tarihi açısından menfi tarafına gelirsek; hayatı boyunca Osmanlı Devleti aleyhine Avrupa ile ittifak arayışlarında olan Şah Abbas'ın saltanatı süresince doğuda Osmanlı Devleti, batıda Özbeklerle yapılan amansız mücadeleler sonucunda oluk gibi Türk kanı akmış, devlet kademesinde Türkmen emirlerinin etkinliği azaltılmış, tamamen bir Türk devleti olan Safevi Devleti'nin yönetim kademeleri Ermeni, Gürcü, Çerkez gibi unsurlara açılmış, edebi olarak Farsça önem kazanmış, Farslaşma hız kazanmış, başkentin Fars unsurların daha yoğun olduğu İsfahan'a taşınması ile devletin ağırlık merkezi Türklerin yoğun olarak yaşadığı Azerbaycan bölgesinden İran'ın iç kesimlerine kaymıştır.

Şah Abbas, hayatı boyunca Safevi Devleti'ne yeni bir ruh ve can katarak, iç ve dış düşmanların karşısında İran'ı büyük bir kuvvet haline getirmiş ve 42 senelik saltanatında İran'ı büyük bir devlet yapmıştır. Böylece onun zamanı, devletin en geniş sınırlara ulaştığı. Safevi Devleti'nin altın çağı olmuştur.

Şah Abbas'ın askeri başarıları ve reformları, Şah İsmail tarafından atılan temeli kuvvetlendirmiş ve Safevi Hanedanı, bu temeller üzerinde başka olağan üstü yetenek sahibi hükümdar yetişmemesine rağmen onun ölümünden (1629) sonra uzun süre varlığını devam ettirmeye muvaffak olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, Mühimme, LXIII, 51

BOA, Mühimme, LXIV, 586

Ana Kaynaklar:

Anonim, **Tezkiretü'l-Mülûk**, Çev. V. Minorsky, London, 1943.

Cihângir, **The Tûzuk-i Jahângiri or Memoirs Of Jahângîr**, Çev. A. Rogers, Yay. Haz: H. Beveridge, Munahiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd, New Delhi, 2003

Ebu'l Gazi Bahadır Han, **Şecere-i Türk [Türk'ün Soy Ağacı]**, Çev: R. Nur, İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2009

Feridun Bey, **Mecmua-i Münşeat-i Feridun Bek**, İstanbul, 1275, C. II

Hasanbeyzâde A.Paşa, **Hasan Bey-Zâde Târîhi**, Haz. Ş. Nezihi Aykut, Ankara, TTK, 2004, C.3

İskender Bey Münşî, **Tarih-i Âlem Ara-i Abbasi**, Çev: Ali Genceli, İstanbul, TTK, 1945, C. 2, Kısım 1.

İskender Bey Türkmen, **Târih-i Alem Âra-yi Abbasi**, Haz. İrec Afşar, Müessese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran, 1387

Kazvinî, Ebu'lHasan, **Fevâidü's-Safeviyye**, Müessese-i Mütâlaât ve Tahkikât-ı Ferhengi, Tahran, 1367

Kumî, Kadı Ahmet, **Hülasatü't-Tevârih**, Haz. İhsan İşrakî, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1383, C. II

Mirza Bek, **Ravzatü's-Safeviyye**, Yay. Haz. Gulam Mirza Tabatabai, İntişârât ve Çâp-ı Danişgâh-ı Tahran, 1378

Molla Celal, **Ruznâme-i Molla Celal**, Yay. Haz. Seyfullah Vahidniya, İntişârât-ı Vahid, Tahran, 1366

Naîmâ Mustafa Efendi, **Târih-i Na'îmâ**, Haz. Mehmet İpşirli, TTK, Ankara, 2007

Natanzî, **Nekâvetü'l-Âsâr fi Zikri'l-Ahyâr**, Haz. İhsan İşrâki, Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, 1373

Peçevi İ. Efendi., **Peçevi Tarihi**, Haz. B. Sıtkı Baykal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982, C. 2

Rıza Kulu Han, **Târih-i Ravzatü's-Safâ-yı Nâsırî**, İntişârât-ı Esâtir, Tahran, 1380, C. 12

Selâniki M. Efendi, **Tarih-i Selâniki**, Haz: Mehmet İpşirli, Ankara, TTK, 1999

Seyyid Hasan Esterabâdî, **Tarih-i Sultani (Ez Şeyh Safi Tâ Şah Safi)**, Yay. Haz. İhsan İşrâkî, İntişârât-ı İlmî, Tahran, 1366

Solakzâde Mehmed Efendi, **Solakzâde Tarihi**, Mahmud Bek Matbaası, İstanbul, 1297

Şeref Han, **Şerefname**, Çev: M. Emin Bozarslan, İstanbul, Ant Yayınları, 1971

Tahazâde Ö.Faruk, **Târih-i Ebu'l-Fâruk**, Dersaâdet, 1328, C.3

Veli Kulu Bek Şamlu, **Kısasü'l-Hâkânî**, Haz. Seyyid Hasan Sâdât-ı Nâsırî, Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-ı İslâmî, Tahran, 1374

Yücel, Yaşar, **Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar: Kitâb-ı Müstetâb**, TTK, Ankara, 1988

Seyahatnâmeler:

Gündüz, Tufan, **Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar: Giovanni Maria Angiolello-Venedikli Bir Tacir ve Vincenzo D'Alessandri'nin Seyahatnâmeleri**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2007

Oruç Bey Bayat, **Don Juan Of Persia: A Shi'ah Catholic (1560-1604)**, Çev: G. Le Strange, Great Britain, 1926

Özbaran, Salih., **Portekizli Seyyahlar: İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007

Pinkerton, John, **A General Collection Of The Best And Most Interesting Voyages And Travels**, London, 1811, C. 9

Tancoigne, M., **A Narrative Of A Journey Into Persia And Residence At Teheran**, London, 1820.

The Sherley Brothers, **The Three Brothers or The Travels And Adventures Sir Anthony, Sir Robert & Sir Thomas Sherley**, London, 1825

Telif Eserler:

Allen, W., **Russian Embassies to the Georgian Kings (1589-1605)**, Cambridge, 1970

Allouche, Adel, **Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi**, Çev: Ahmed Emin Dağ, İstanbul, Anka Yayınları, 2001

The Origins and Development of the Ottoman-Safavid Conflict (1500-1555), Klaus Schwarz Verlag, Berlin, 1983

Âştiyânî, Abbas İ., **Târîh-i Kâmil-i İran**, Müessese-i İntişârât-ı Nigâh, Tahran, 1388

Attar, Aygün., **İran'ın Etnik Yapısı**, Ankara, Divan Yayıncılık, 2006

Bayur, Y.Hikmet., **Hindistan Tarihi**, Ankara, TTK, İkinci Baskı, 1987, C.2

Barthold, W., **Tezkire-i Coğrafya-i Tarihî İran**, Tahran, İttihâdiye Basımevi, Birinci Baskı, 1308

Brockelmann, Carl, **İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi**, Çev: N. Çağatay, 2. Baskı, Ankara, TTK, 2002

Browne, E. G., **A Literary History Of Persia**, Cambridge, Cambridge University Press, 1953, C. 4.

Burton, Audrey, **The Bukharans: A Dynastic, Diplomatic And Commercial History (1550-1702)**, Great Britain, Curzon Press, 1997.

Fâilî, İbrahim, **Azerbaycan Mesîr-i Tarih-i İran**, Tebriz, İntişarât-ı Yâran, 1375, C. II.

Farmayan, H. F., **The Beginnings of Modernization in Iran: The Policies and Reforms of Shah Abbas I (1587-1629)**, Salt Lake City, Utah, Middle East Center University Of Utah, 1969

Felsefi, Nasrullah., **Zendegâni-i Şah Abbas-ı Evvel**, Tahran, Çâp-ı Keyhan, 1334, C. I.

Zendegâni-yi Şah Abbas-ı Evvel, İntişârât-ı İlmî, Tahran, 1375, C. I-V

Günaltay, M.Ş., **İran Tarihi**, Ankara, TTK, 1987

Güven, İsmail, **Uygarlık Tarihi**, Ankara, Pegem A Yayıncılık, 2007

Hinz, Walther., **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, Çev: T. Bıyıklıoğlu, Ankara, TTK, 1992

Howorth, H. H., **History Of The Mongols: From The 9th To The 19th Century**, London, Longmans, Green And Co., 1830, Part II

Islam, Riazul, **Indo-Persian Relations**, Iranian Culture Foundation, Teheran, 1970.

İnalcık, Halil., **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Çev: Halil Berktay, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2000, C. I

Karaköse, Hasan, **Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı**, Ankara, 3. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, 2006

Kırzıoğlu, M. F., **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi**, Ankara, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1976

Kütükoğlu, Bekir, **Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1590)**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1962

Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612), İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1993

Ma'sûm, M. M., **Târih-i Selâtin-i Safeviyye**, İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran.

Mehdevî, A. H., **Târih-i Revâbıt-ı Hârici-i İran: Ez İbtidâ-i Devrân-i Safeviyye Tâ Pâyan-ı Ceng-i Dovvom-ı Cihânî (1500-1945)**, Müessese-i İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran, 1377.

Mihriban, M.N.E., **Şah Abbas-ı Kebîr: Zendegî ve Neberdhâ-yi Kahraman-ı Bozorg-ı Millî**, Şirket-i Mütalaât ve Neşr-i Kitâb-ı Parsa, Tahran, 1387

Mukaddem, A.Saffar, **Zeban-ı Fârisi**, Cild-i Çeharom (Tarih, Ferheng ve Temeddün-i İran), Şûrâ-yi Gostereş-i Zeban ve Edebiyât-ı Fârisi, Tehran, 1386

Nevâi, Abdülhüseyin, **Şah Abbas**, İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran, 1352

Şah Abbas: Mecmua-i Esnâd ve Mekatibât-ı Târihî Hemrâh bâ Yâddaşthâ-yı Tafsilî, İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran,

Niya, C. M., **Heft Bar İşgâl-i İran Der Bistose Karn**, 1377, C.3

Kılıç, Remzi, **XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları**, İstanbul, 1. Baskı, Tez Yayınları, 2001

Özgüdenli, O. Gazi, **Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2009

Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006

Pârsadûst, Menuçehr, **Şah Abbas-ı Evvel**, Şirket-i Sihâmi-i İntişar, Tahran, 1388, C. I.

Pâzûki, Rıza, **Târih-i İran: Ez Moğol Tâ Afşâriyye**, Şirket-i Çaphâne-i Ferheng, 1317

Rezâyi, Abdülazim, **Tarih-i Deh Hezar Sâle İran (Ez Silsile-i Gazneviyân Tâ İnkıraz-ı Safeviye**, İkbal Yayınevi, Tahran,1363, C. 3

Ross, E. Denison., **Sir Anthony Sherley and His Persian Adventure**, George Routledge & Sons, Ltd, London, 1933

Sâbityan, Z., **Esnâd ve Nâmeha-yı Târihî Devre-i Safevîyye**, Be Sermaye-i Kitabhâne-i İbn-i Sina, Tahran, 1343

Saray, Mehmet, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006

Savory, R. M., **İran Asr-ı Safevi (Iran Under The Safavids)**, İngilizce'den Farsça'ya Çev: Kambiz Azizi, Neşr-i Merkez, Tahran, 1374

Sümer, Faruk,	**Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Ankara, TTK, 1999
	Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları, TDAV, İstanbul, 1999, C. I
Sykes, Percy, M.,	**A History Of Afghanistan**, London, Macmillan & Co. Ltd, 1940, C. I
	A History of Persia, London, Macmillan & Co. Ltd, 1915, C. II
Tâcbahş, Ahmed.,	**İran Der Zaman-ı Safeviyye**, Tebriz, 1340
Uğur, Ahmet,	**Yavuz Sultan Selim'in Askeri ve Siyasi Hayatı**, MEB, İstanbul, 2001
Uzunçarşılı, İ. H.,	**Osmanlı Tarihi**, Ankara, TTK, 1983, C. 2
	Osmanlı Tarihi, Ankara, TTK, 1983, C. 3, Kısım 1
	Osmanlı Tarihi, Ankara, TTK, 1995, C. 3, Kısım 2
Yücel, Y-Sevim, A,	**Osmanlı Klâsik Döneminin Üç Hükümdarı: Fatih, Yavuz, Kanuni**, Ankara, TTK, 1991

Tez, Makale, Bildiri ve Ansiklopedi Maddeleri:

Ahmadov, Shahı,	**Azerbaycan'da Şiiliğin Yayılma Süreci**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005
Aka, İsmail,	"Anadolu'dan İran'a Göçler", **Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu (16-17 Aralık 2002, Konya)**, Ankara, TTK, 2003, s. 57-63
Allan, J.,	"Larin", **İA**, İstanbul, 1993, C. 7, s. 17-18
Altundağ, Şinasi,	"Osman II", **İA**, İstanbul, 1993, C.9, s.443-448
Atâullah-i Hasanî,	"İranlı Tarihçilere Göre Osmanlı-İran İlişkilerindeki Krizin Nedenleri (985-1049/1577-1639)", **Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu (16-17 Aralık 2002, Konya)**, Ankara, TTK, 2003, s. 15-31

Ateş, Ahmed, "Deylem", İA, İstanbul, 1993, C.3, s.567-573

Babinger, Franz, "Safiyeddin", İA, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, C. 10, s. 64-65

Bala, Mirza, "Erdebil", İA, İstanbul, 1945, C.4, s. 289-293

"İran (Tarihi Bakış)", İA, İstanbul, 1950, C. 5, s. 1015-1028

"İsfahan", İA, İstanbul, 1950, C.5, s. 1068-1072

Barthold, W., "Abdullah b. İskender", İA, İstanbul, 1993, C. 1, s. 34-35

Baysun, M. Cavid., "Ahmed I", İA, İstanbul, 1993, C. I, s. 161-164

"Murad IV", İA, İstanbul, 1993, C.8, s. 625-647

Beksaç, A.Engin., "İsfahan (Mimari)", DİA, İstanbul, 2000, C.22, s. 502-504

"Safeviler (Sanat)", DİA, İstanbul, 2008, C. 35, s. 457-459

Boyle, J. Andrew., "İran'ın Milli Bir Devlet Olarak Gelişmesi", Çev: Berin U. Yurdadoğ, Belleten, TTK, 1975, C. 39, S. 156, s. 645-657

Bozkurt, Rıza., "Osmanlı-İran Savaşları", Askeri Tarih Bülteni, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Türk Askeri Tarih Komisyonu Başkanlığı, 1986, S. 20, s. 57-69

Cebbârî, Hûşnek, "Kandahar ve Nakş-ı An Der Revâbıt ve Firâz ü Nişîb-i Miyân-ı Iran ve Hind", Mecmua-i Makâlât-ı Hemâyeş-i Safeviyye Der Gostere-i Târih-I İran-ı Zemin, Hazırlayan: Maksud Ali Sâdıkî, İntişârât-ı Sütûde, Tebriz, 1383, s. 219-228

Çağlayan, H. Hilal, Ekber Şah Döneminde Hindistan (1542-1605), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005

Çelenk, Mehmet, 16. ve 17. Yüzyıllarda Safevi Şiiliği, Basılmamış Doktora Tezi, Uludağ Üni-

versitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2005,

Dames, M. L., "Efganistan", İA, İstanbul, 1993, C. 4, s. 133-178

"Kandehar", İA, İstanbul, 1993, C. 6, s. 152-154

Edhem, Halil, "Kârkeyâiye'den Han Ahmed'in İstanbul'a İlticası Hakkında Bir Vesika", Türk Tarih Encümeni Mecmuası, İstanbul, 1341, s. 297-304

Edwards, C. C., "Relations Of Shah Abbas The Great Of Persia With The Mogul Emperors Akbar And Jahangir", Journal Of The American Oriental Society, Vol. 35, 1915, s. 247-268

Ensari, Şapur, **1588-1619 Yılları Arasında Osmanlılar ve Şah Abbas**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1962

Eravcı, H. Mustafa, "Safevi Hanedanı", Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C.6, s. 882-892

Erdem, İlhan, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşana Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara, 2000, C. 20, S. 31, s. 1-35

Fehimi, Mehin, "Safevi Şahları ile Astrabani Hanedanı Arasındaki Siyasi İlişkiler", Çev. M. Bilal Çelik, History Studies, vol. 2/2, 2010, s. 509-514

Gökbilgin, M. T., "Mehmed III", İA, İstanbul, 1992, C.7, s.535-547

Gömeç, Saadettin, "Safeviler-Avşarlar-Kaçarlar", Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2001, c. 1, s. 459-473

Gündoğdu, Abdullah, **Hive Hanlığı Tarihi: Yadigâr Şibanileri Devri (1512-1740)**, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mustafa Kafalı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995

"Osmanlı Diplomasisinde Örnek Bir Olay: Gilân Sorunu (1591-1594)," **KÖK Araştırmalar**, Osmanlı Özel Sayısı, 2000, s. 25-30

"Türkistan'da Osmanlı-İran Rekabeti", **Osmanlı**, Ankara, 1999, C. 1, s. 581-587

Gündüz, Tufan., "Safeviler", **DİA**, İstanbul, 2008, C. 35, s. 451-457

Halıcı, Gülseren, "Ana Hatlarıyla Tüzük-i Cihangiri", **A.Ü. Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Ankara, 1990, c.34, sayı:1-2, s. 117-129

Huart, Cl., "Abbas I", **İA**, İstanbul, 1944, C.1, s. 9-10

"Gilân", **İA**, İstanbul, 1945, C.4, s. 782-783

"Horasan", **İA**, İstanbul, 1993, C. 5, s. 560-562

İpşirli, Mehmet, "Osmanlı Vekayinâmelerinde İran (XVI-XVII. Asırlar)", **Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu (16-17 Aralık 2002, Konya)**, Ankara, TTK, 2003, s. 49-55

Kılıç, Remzi, "Osmanlı Padişahı III. Murat ve Özbek Padişahı II. Abdullah Han Dönemi Osmanlı-Türkistan Dayanışması", **Bilig**, Yaz 1999, S. 10, s. 49-59

Köprülü, Fuad, "Azeri", **İA**, İstanbul Maarif Matbaası, 1944, C. 2, s. 118-151

Kütükoğlu, Bekir, "Murad III", **İ.A**, İstanbul, 1993, C. 8, s. 615-625

"Tahmasp I", **İslâm Ansiklopedisi**, 1970, C.11, s. 637-647

Littlefield, Sharon, **The Object In The Gift: Embassies Of Jahangir and Shah Abbas**, University Of Minnesota, Doktora Tezi, 1999, C. 1

Minorsky, V., "Lâr", **İA**, İstanbul, 1993, C. 7, s. 15-17

"Lurlar", **İA**, İstanbul, 1993, C.7, s. 83-90

"Şah-Seven", **İA**, İstanbul, 1993, C. 11, s. 288-291

Muhammedoğlu, A. S., "İran (Osmanlı-Safevi Münasebetleri)", **DİA**, İstanbul, 2000, C. 22, s. 405-409

Naskali, Esko, "İran (Başlangıçtan Müslümanlar Tarafından Fethine Kadar)", **DİA**, İstanbul, 2000, C. 22, s. 394-395

Nesibli, Nesib, "Osmanlı-Safevi Savaşları, Mezhep Meselesi ve Azerbaycan" **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C.6, s. 893-898

Ocak, A.Yaşar., "Osmanlı Kaynaklarında ve Modern Türk Tarihçiliğinde Osmanlı-Safevi Münasebetleri (XVI.-XVII. yüzyıllar)", **Belleten**, TTK, Ankara, 2003, C. LXVI, S. 246, s. 503-516

Oestrup, J., "Bahreyn Adaları", **İA**, İstanbul, 1993, C. 2, s. 230-231

Orhonlu, Cengiz., "Murad Paşa", **İA**, İstanbul, 1993, C. 8, s. 651-654

Öngören, Reşat, "Safeviyye", **DİA**, İstanbul, 2008, C. 35, s. 460-462

Özgüdenli, O. Gazi, "İran (Fetihten Safevilere Kadar)", **DİA**, İstanbul, 2000, C. 22, s. 395-400
"İsfahan", **DİA**, İstanbul, 2000, C.22, s. 497-502

Roemer, H. R., "The Safevid Period", **The Cambridge History Of Iran**, Cambridge University Press, Cambridge, 1986, C. 6

Rota, Giorgio, "Safevi İranı ile Venedik Cumhuriyeti Arasındaki Diplomatik İlişkilere Genel Bir Bakış", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C.6, s. 899-906

Saray, Mehmet, "Abdullah Han", **DİA**, İstanbul, 1988, C. 1, s. 104

"Buhara (Özbek) Hanlığı", **Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu**, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 1987, C.2, s. 591-600

Sarıkaya, M. Saffet, "Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı-İran Münasebetleri", **Türk Kültürü**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1993, S. 363, s. 406-422

Savaş, Saim, "16. Asırda Safevilerin Anadolu'daki Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Buna

Karşı Aldığı Tedbirler", **Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi (7-9 Nisan 1999) Bildirileri**, T.C. Selçuk Üniversitesi, Konya, 2000, s. 183-197

"Osmanlı-Safevi Mücadelesinin Toplumsal Sonuçları", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C.6, s.907-919

Savory, R. M., "The Consolidation of Safawid Power in Persia", **Studies On The History of Safawid Iran**, Variorum Reprints, London, 1987, s. 71-94

"The Qizilbash, Education And The Arts", **Studies On The History Of Safawid Iran**, Variorum Reprints, London, 1983, s. 168-176

"The Safavid Administrative System: Phase Two (1588-1629)", **The Cambridge History Of Iran: The Timurid And Safavid Periods**, Cambridge University Press, Cambridge, 1986, C. 6, s.363-366

"The Safavid State And Polity", **Studies On The History Of Safawid Iran**, Variorum Reprints, London, 1987, s.179-212

"The Sherley Myth", **Studies On The History Of Safawid Iran**, Variorum Reprints, London, 1987, s. 73-81

"Very Dull And Arduous Reading: A Reappraisal Of The History Of Shah Abbas The Great By Iskandar Beg Munshi", **Studies On The History Of Safawid Iran**, Variorum Reprints, London, 1987, s. 19-37

Streck, M., "Bender Abbas", **İA**, İstanbul, 1993, C.2, s.515-517

Stübe, R., "Hürmüz", **İA**, İstanbul, 1993, C. 5, s. 632-633

Sümer, Faruk, "Abbas I", **DİA**, İstanbul, 1988, C. 1, s. 17-19

"Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış", **Belleten**, Ankara, TTK, 1957, C. XXI, s. 429-447

"Safevi Tarihi İle İlgili İncelemeler: I. ve II. Abbas Devirleri", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 69, 1990, s. 9-32

Tevekkuli, Fâize, "Revâbıt-ı İran ve Rusiye Der Asr-ı Safeviyye", **Mecmua-i Makâlât-ı Hemâyeş-i Safeviyye Der Gostere-i Târih-i İran-ı Zemin**, Hazırlayan: Maksud Ali Sâdıkî, İntişârât-ı Sütûde, Tebriz, 1383, s. 147-174

Togan, Z.Velidi, "Herat", **İA**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1993, C. 5, s. 429-442

Uzunçarşılı, İ. H., "Osmanlı Devleti'ne İltica Etmiş Olan Kârkeya Hânedanından Ahmed Han Nerede Vefat Etti?", **Belleten**, Ankara, TTK, 1964, C. XXVIII, S. 109, s. 73-83

Üstün, İ. Safa, "İran (Safevilerden Günümüze Kadar)", **DİA**, İstanbul, 2000, C. 22, s. 400-404

Üzüm, İlyas, "Kızılbaş", **DİA**, Ankara, 2002, C. 25, s. 547-557

Yınanç, M. H., "Cüneyd" , **İslâm Ansiklopedisi**, 1993, C. 3, s. 242-245

Yazıcı, Tahsin., "Safeviler", **İslâm Ansiklopedisi**, 1967, C. 10, s.53-59

"Şah İsmail", **İslâm Ansiklopedisi**, 1970, C.11, s. 275-279

EKLER

ŞAH ABBAS DÖNEMİ (1587-1629) DEVLET ADAMLARI		
İSMİ	OYMAĞI	GÖREVİ
Zeynel Han	Begdili-i Şamlu	Tüşmal Başı, Sipehsalar-ı İran, Elçi
Hasan Han	Abdlu-i Şamlu	Horasan Beylerbeyi
Ali Kuli Han (Ali Kuli Bek)	Kerâmlu	Eşik Ağası Başı, Ok Kurçisi, Yezd Darugası
Muhammed Zaman Sultan	Şamlu	Gur Hâkimi
Fazl Ali Sultan	Şamlu	Yukarı Morgab Hâkimi
Hakvirdi Sultan	Arapgirlü (Şamlu)	Azerbaycan Emirlerinden
Nakdi Sultan	Nalkas (Şamlu)	Nalkas İli (Oymağı) Beyi
Kund (Köned) Gömeş (Gemeş) Sultan	Begdili-i Şamlu	
Muhibb Ali Sultan	Istaclu	Nesa Hâkimi
Maksud Sultan	Kengerlü (Istaclu)	Nahcivan Hâkimi
Ebul Kasım Sultan	Şereflü (Istaclu)	Hille Hâkimi
Emir Han-ı Mühürdâr	Zülkadr (Dulkadir)	Kirman Hâkimi
İbrahim Sultan-ı Köroğlu	Zülkadr (Dulkadir)	Serahs Hâkimi
Dergâh Kulu Sultan-ı Köroğlu	Zülkadr (Dulkadir)	Fars Eyaletindeki Bazı Yerlerin Hakimliği
Selim Han	Şemseddinlü (Dulkadir)	Karabağ Emirlerinden ve Ahıska Kalesi Hâkimi
Halil Sultan	Eymür (Dulkadir)	Karabağ Emirlerinden
Müstedam Sultan	Hacılar (Dulkadir)	Kebûd Hâkimi
Tahmasb Kulu Han	Kaçar	Çukur Saad Beylerbeyi
Emir Güne Han Saruaslan	Kaçar (Akça Koyunlu)	Çukur Saad Beylerbeyi, Karabağ Hâkimi
Biker(Beyker) Han	Yigirmi Dört (Kaçar)	Karabağ Emirlerinden ve Berda' Hâkimi
Kelb Ali Sultan	İmanlu (Afşar)	Urumi Hâkimi
Erdoğdu Han	Alpalu [Alplu] (Afşar)	Ferah ve İsfizar Hâkimi
İmam Kulu Sultan	Usalu (Evsalu)-Afşar	Gâvrûd Hâkimi
Pir Budak Han	Pümek (Türkmen) (Ak	Tebriz Hâkimi ve Azerbaycan

	Koyunlu)	Beylerbeyi
Şah Bende Han	Türkmen	Tebriz Hâkimi ve Azerbaycan Beylerbeyi
Hasan Sultan	ErdGelü (Türkmen)	Kapanat Hâkimi
Şikâri Sultan	Asparuhlu	Erdebil Hâkimi
Haydar Sultan	Rumlu	Gilân (?) Hâkimi
Burhaneddin Halife	Karadağlu	Karacadağ Hâkimi
Yar Ali Sultan	Bayat	Bayezıt Kalesi Hâkimi
Geda Ali Sultan	Bayat	Maku Hâkimi
Beder Sultan	Bayat	Çukur Saad Hâkimi
Saru Han	Taliş	Astara Hâkimi
Beder Han Sultan	Taliş	Tevalış Hâkimi
Yadigar Ali Sultan	Taliş	
Mansur Sultan	Alpaut	
Muhammed Sultan	Câgirlü	Şeki Hâkimi
Murad Han Sultan	Bayburdlu	Ersbâr Hâkimi
Han Ahmed Han-ı Erdolan	Lor	Şehşere Beylerbeyi
Halil Han	Lor	Behtiyar Hâkimi
Aşur Han	Çekeni	Mervşahcan Hâkimi
Ahmed Sultan	Çekeni	Sebzvar Hâkimi
Selman Han-ı Subaşı	Donbeli (Denbeli)	Selmas Hâkimi
İmam Kulu Sultan	Siyah Mansur	Estereyin Hâkimi
Ruza Kulu Sultan	Siyah Mansur	Zemindâver Kalesi Hâkimi
Bayram Ali Sultan-ı Sûfî	Kürt	Dilman (Gilân) Hâkimi
Ali Murad Han (Ali Merdan Han)	Zik veya Zengene (?)[Kürt]	Kandahar Hâkimi
Gencali Han	Zik [Kürt]	Kandahar ve Kirman (1603) Hâkimi, Vilayet-i Hâf Hâkimi
Maksud Sultan	Donbeli (Denbeli)	Ber Keşât (?) Hâkimi
Ali Can Sultan	Şakaklı	
Şecaeddin Sultan	Severle (Sürle)	Şirvan Emirlerinden
Nefs Sultan	Gerus (Girus)	Lek ve Derteng Kaleleri Hâkimi
Gedâi Sultan	Kulâni	Zencan Hâkimi

Kalender Sultan	Kelleğir	Azerbaycan emirlerinden
Mustafa Sultan (Abdal Ali)	Cestâni	Cestan Hâkimi
Bayram Ali Sultan	Kara Bayat (Çağatay)	Nişabur Hâkimi
Aliyar Han	Gerâyili (Çağatay)	Esterabad emirlerinden
Ahmed Sultan	Meçeki(Çağatay)	Terşiz Hâkimi
Feridun Hüseyin Sultan	Çağatay	Horasan'da küçük bir şehrin hakimliği
Kalender Sultan	Tökeli (Çağatay)	Cam Vilayeti Hâkimi
Tahmasp Kulu Sultan	Kara Bayat (Çağatay)	Dizful ve Şuster (Huzistan) Hâkimi
Şahveli Sultan	Celayir (Çağatay)	Meşhed yakınında bir yerin Hâkimi
Şah Kulu Sultan-ı Kamerî	Çağatay	Horasan'da küçük bir şehrin hakimliği
Uğurlu Sultan	Celayir (Çağatay)	
Rahman Kulu Sultan	Karabaş (Çağatay)	
Mir Muhammed Sultan-ı Gûrî	Çağatay (?)	Herat emirlerinden
Mir Haydar Sultan-ı Cemşidi	Çağatay	Herat'ta küçük bir yerin hakimliği
Aga Han Mir-i Mukaddem	Otuz İki	Meraga Hâkimi
Saru Han Sultan	Lek	Selmas'daki Lek cemaatinin başı
Kelb Rıza Sultan	Zenuzî	Azerbaycan emirlerinden
Halil Sultan	Sil Süpür	
Nureddin Sultan-ı Pâyedâr	Terâkime	Şirvan'da
Melek Celaleddin	Saffariyye	Horasan'da
Şir Han	Afgan	Kandahar'a bağlı bir yerin hakimliği
Makdud Sultan	Afgan	Kandahar'a bağlı bir yerin hakimliği
Mehdi Kulu Bik [Han]	Ustacalu (Çavuşlu Obası)	Osmanlıya gönderilen sefir, Erdebil Hâkimi
Zülfikar Han	Karamanlu	Azerbaycan Hâkimi
Pir Kulu Bek	Tekelü	Sefir

Hâdi Bey		Sefir
Budak Bey		Sefir
İmam Kulu Han	Türkmen	Sefir
Selman Han	Istaclu	Kazvin Hâkimi, Vezir-i Azam
Esed Bey		Sefir
Ali Bek		Hazinedar
Musa Bik	Muhtemelen Türk	Sefir
İmam Kulu Han	Gürcü	Fars Hâkimi
Allahverdi Han	Gürcü	Kullar Ağası, Fars Hâkimi, Sipehsalar-ı İran
Ali Kulu Han	Şamlu	Herat Hâkimi
Murşit Kulu Han	Ustacalu	Vezir-i Azam
Hasan Ali Han	Çekeni (Kürt)	Hemedan Beylerbeyi
Muhammed Bey		İstahan Darugası
Mirza Muhammed	Tacik	Vezir-i Azam
Ferhat Han	Karamanlu	Vekil-i Saltanat, Rükn üs Saltana, Erdebil Hâkimi
Budak Han	Çekeni (Kürt)	Meşhed Hâkimi, Esterâyin Hâkimi, Habuşan Valisi
Bedir Han	Afşar	Kurçi Başı, Esterabad Hâkimi
Mehdi Kulu Han	Zülkadr (Dulkadir)	Fars Hâkimi
Kurçakay Han	Ermeni	Ordu komutanı, Azerbaycan Sipehsaları, Meşhed Hâkimi
Şahbende Han	Pumak (Ak Koyunlu)	Azerbaycan Hâkimi
Muhammed Kuli Han [Muhammed Halil Han]	Kaçar (Ziyadoğlu-Ziyadlu Ailesinden)	Karabağ Beylerbeyi
İsa Han	Şeyhâvend	Kurçi Başı
Kazak Han	Çerkez	Şirvan Hâkimi
Aga Mir		Münşi
Hüseyin Bik		Mihmandar Başı
Sarutogay		Mazenderan Veziri
Kara Hüseyin	Çavuşlu	Ok ve Yay Kurçisi
Ali Bek	Şamlu	Ok Kurçisi

Yusuf	Zülkadr (Dulkadir)	Şiraz Hâkimi
Yul (Yol) Kuli Bek [Yuli Bek]	Gulam-ı Hassa-i Şerife	Kullar Ağası, İsfahan darugası
Yusuf Han	Afşar	Kirman Hâkimi
Mir Seyfullah		Kurçilerin Vezini
Mihrab Han	Kaçar	Meşhed Hâkimi, Hâf ve Bâherz Hâkimi
Hasan Han (?)	Kaçar	Şiraz Hâkimi
Yüzbaşı Tohte Bey	Ustacalu	İsfahan Darugası
Sehit Bik		Yezd Darugası
İsmail Bek		Tüfenkçi Ağası [Tüfenkçi Başı]
Nazar Bey		Hemedan Darugası
Melek Ali Bik (Tâcı Büyük) (Melek Sultan Ali)		Cârçıbaşı
Bünyad Bik		Tevaçi (?) Başı
Hüseyin Han	Şamlu	Herat Hâkimi
Mirza Hatem Bey [Hatem Bik Ordubâdî]		İtimadü'd-devle, Vezir-i Divan-ı Ala
Muhib Ali Bek	Şamlu	Elçi
Bayram Han	Tekelü	
Hüseyin Kuli Mirza		
Taki Mirza (Mirza Takî)		Mazenderan Valisi (Vezir-i Mâzenderân)
Muhammed Salih Bey		
Davut Han		
Saru Hoca		Vezir
Bahadur Han (?)		
Lala Bik	Kürt	Hazinedarbaşı
Şemsi Han	Kazaklar	Ahıska Hâkimi
Allahverdi Bik Zergerbaşı		Gulpayegan Hâkimi
Muhammed Bik Sarukçu		İsfahan Darugası
Kara Hasan		Ok ve Yay Kurçisi
Veli Han	Afşar	Kirman Hâkimi, Kurçi Başı

Bektaş Han	Afşar (Ereşlü obasından)	Yezd Hâkimi, Kirman Hâkimi
Ümmet (Emet) Han veya Ümmet Bik	Istaclu	Meşhed Hâkimi
Halil Han	Afşar	
Şahruh Halife	Zülkadr (Dulkadir)	
Şerefeddin oğlu Mehmet	Türkmen	Musahib
Şahkulu Halife	Rumlu	
Hamza bin Abdullah Han	Istaclu	Emir
Mirza Ali Bey	Türkmen	Yüzbaşı, ulak
Mercan Bey		Saray teşrifatçısı
Tahmasp Kulu Han (Tahmasp Kulu Bik)	Gürcü (Ermeni)	
Hüseyin Ali Bey	Bayat	Şah'ın İspanya'ya gönderdiği elçisi
Oruç Bey (Don Juan ol Persia)	Bayat	Şah'ın İspanya'ya gönderdiği heyetteki katip
Muhammed Kuli Bey	Arapgirlü (Şamlu)	Osmanlıya gönderilen elçi
Ağa Bik	Şamlu	Divan Beyi
Alpan Bek	Kaçar	Yasavul-ı Sohbet
Aslan Beg		Kazvin Veziri
Bayındır Bey	Kara Dağlu	
Bayram Bey	Şamlu	
Kasım Sultan'ın oğlu Bayram Han	Afşar	
Solağ Hüseyin'in oğlu Bayram Han	Tekelü	
Bayram Ali Sultan		Nişabur Valisi
Bayram Kulu Bek (Bayram Ali Bey?)	Ustacalu	Baki Han'a gönderilen ulak
Beg Virdi Beg		Eşik Ağası Başı
Bektaş Han	Ustacalu	Merv Beylerbeyi
Kara Güneyoğlu Budak Bey	Hınıslu	
Deli Muhammed Han	Şemseddinlü	Safevi emirlerinden

	(Dulkadir)	
Deniz Beg Yüzbaşı	Rumlu	Şah'ın İspanya'ya gönderdiği elçisi
Elendi Beg	Arapgirlü (Şamlu)	Safevi emirlerinden
Emir Güne Han (Saru Arslan)	Akça(Ağca) Koyunlu [Kaçar]	Çukursad Beylerbeyi
Tahmasp Kulu Han	Akça(Ağca) Koyunlu [Kaçar]	Çukursad Beylerbeyi
Göndoğmuş Sultan	Beğdili	Şah Abbas'ın hizmetindeki emirlerden
Hüda Virdi Han		Meşhedi Özbeklere karşı savunan emirlerden
İmam Kulu Han	Yiva (Kaçar)	Karabağ Emirü'l-Ümerası
İmam Virdi Han	Atlandılu(?)	Emir
Kâri Han	Ohlu (Oklu) (Türkmen)	Oklu Oymağı'nın Başbuğu
Kazan Sultan	Alpavut (Alpağut)	
Laçin Bey (Laçin Sultan)		Kul takımına mensup beylerden
Menteşe Sultan (Menteşe Han)	Şeyhü (Ustacalu)	Fars Eyaletindeki Dârâbcird Valiliği
Uğurlu Sultan	Çepni veya Çekeni	Gilân'daki Fûmen şehrinin valisi
Saru Beg	Beğdili(Şamlu)	Necef şehrinin kurçi başısı
Şahkulu Halife	Kavurgalı (Dulkadir)	Emir
Şah Virdi Beg		Yasavul-ı sohbet
Tahta Han		Beg
Timur Sultan	Kengerlü (Istaclu)	Tâbes Valisi
Ulu Han Sultan	Hüdabendelü (Herbendelü) [Şamlu]	
Hüseyin Han	Kaçar (Ziyadoğlu Ailesinden)	Esterâbâd Valisi, Şiraz Hâkimi
Muhammed Han	Kaçar (Ziyadoğlu Ailesinden)	Karabağ Valisi
Peyker Han	İğirmi Dört (Kaçar)	Berdea ve Arran Valisi, Kaheti Hâkimi (1620)
Bünyad Bey (Don Diego Of Persia)		Şah'ın İspanya'ya gönderdiği heyetteki katip

Ali Kuli Bey (Don Philip Of Persia)	Bayat	Şah'ın İspanya'ya gönderdiği heyetteki katip
Hasan Ali Beg		Şah'ın İspanya'ya gönderdiği heyetteki katip
Yusuf Han		Kurçibaşı
Ali Kulu Sultan	Zülkadr (Dulkadir)	Mühürdar
Korhmas Han		Halifetü'l-hülefa
Yakup Han	Zülkadr (Dulkadir)	Fars Hâkimi
Bünyad Han	Zülkadr (Dulkadir)	Fars Emirü'l Ümerası
Hasan Han	Ustacalu (Çavuşlu Obası)	Daruga-yı Defter-i Hümayun
Mehdi Kulu Han	Şamlu	Gilân Hâkimi
Derviş Muhammed Han	Rumlu	Nişabur Hâkimi
Muhammed Sultan	Bayat	Esterayin Hâkimi, Nişabur Hâkimi
Uğurlu Sultan	Bayat	Bürücerd Hâkimi
Şahkulu Sultan	Bayat	Bürücerd Hâkimi
İsmail Kuli Han		Ferah Hâkimi
Necef Kulu Han	Şamlu	Kâyin Hâkimi
Safer(Sefer) Kuli Bek	Çekeni	Yüzbaşı
Muhammed Bik	Beğdili (Şamlu)	Ordu komutanı
Ali Han Bek Cevanşir	Otuz İki (Karabağ Türkmenlerinden)	Oymak reisi
Mirza Hüseyin Han Cevanşir	Otuz İki (Karabağ Türkmenlerinden)	Oymak reisi
Allah Kuli Bek	Kaçar	Yüzbaşı-yı Kaçar, Kurçi Başı
Neder Han	Zülkadr (Dulkadir)	Mühürdar
Kelb Hüseyin Bek		Yasavul-ı Hassa
Çelebi Bek	Kaçar	Kurçi
Kutbeddin Aga	Çekeni	Özbek hanına gönderilen ulak
Budak Sultan	Kaçar	Sebzvar Hâkimi
İslam Bek	Şamlu	Yüzbaşı
Ruhullah Bey	Zülkadr (Dulkadir)	Yesavul-i Sohbet
Şah Nazar Han	Tökeli (Çağatay)	Derbend Kalesi Muhafızı,

		Meşhed Valisi
Menuçehr Bek		Eşik ağası
İbrahim Han	Ustacalu	Meşhed Hâkimi
Mürşit Kulu Han	Istaclu	Vezir-i Azam
Kılıç Bek	Kaçar	Kurçiyân-ı Kaçar'dan
Şahverdi Halife	Şamlu	
Çerağ Sultan	Ustacalu	Şah'ın gözde komutanlarından
Ali Bek Simal Oğlu	Zülkadr (Dulkadir)	Abdülmümin Han'a giden ulak
Aka Şah Ali Devletâbadî		Müstevfi ül Memalik
Murat Bik	Şamlu	Emir-i Âhur
Şahverdi Sultan	Afşar	Ümeradan
Mirza Can Bik		Vezir
Mehdi Kulu Bik	Ereşlü (Afşar)	
Ali Han Bik (Süfi)	Lor	
Hâlik Verdi Bek	Hacılar (Dulkadir)	
Ebu'l Kasım Sultan	Eymür (Dulkadir)	
İbrahim Kuli Bek	Akçalu	
Eslemes Han	Zülkadr (Dulkadir)	Mühürdar
Şahverdi Bek	Karamanlu	
Mirza Lütfullah		İtimadü'd-devle
Mirza Şükrullah		Müstevfi ül Memalik
Hüseyin Ali Sultan	Çekeni	
Kurtis(?) Sultan	Şamlu	Eşik Ağası Başı
Kara Bek (Kara Han)	Kaçar	Biyepes Darugası
Aka Mümin		İsfahan Kadısı
Hamza Bek	Rumlu	Emir
Kasım Bek	Beğdili	Şah'ın hizmetinde
Hemdem Bek (Hemdem Sultan)		Küh-ı Gilûye Hâkimi
Yakup Han Bek	Karamanlu	Ok ve Yay Kurçisi
Kanber Sultan	Şamlu	Gürîyan Hâkimi
Muhammed Kulu Bik		Mirahur Başı

Aka Muhammed Ebherî		Mazenderan Hâkimi
Şah Ali Sultan		Mazenderan Darugası
Yusuf Han		Emir-i Şikar Başı
Hoca İbrahim Halil		Vezir-i Yezd
Celaleddin Muhammed Sistanî		Vali
Nazar Ali Bek	Türkmen	
İstendiyar Bek	Arapgirlü	Kızılbaş serdarlarından
Zekeriya Bey	Kürt	Selmas Hâkimi
Kadı Han	Kürt	
Haydar Sultan	Beğdili	
Hoca Muhammed Şefî'		Vezir-i küll-i dârü'l-merz-i Gilân
Kalender Bik	Istaclu	Daruga-i Ferrâşhâne
Mehdi Kulu Bek	Çağatay	Mirahur Başı, Emir-i Istabl
Kapek Bek	Beğdili	Kızılbeş serdarlarından
Niyaz Kulu Bek	Kaçar	
İsmail Kulu Han	Alpalu(Alplu)	
Muhammed Bek	Şemseddinlü	Tiflis Hâkimi
Yusuf Han Sultan	Rumlu	Terşiz Hâkimi
Şahnazar Sultan	Bayburtlu	Kızılbaş serdarlarından
Nizameddin Halef Bek		Sofracıbaşı
Süleyman Bek	Hınıslu	Herat Hâkimi
Hoca Şihâbüddin Ali Kirmanî		Devlet adamlarından
Hoca Abdülvahhab		Vezir
Ali Sultan	Bayat	Şuster Hâkimi
Mirza Raziyeddin İsfahanî		Vezir
Kara Hasan Han	Istaclu	Hâkim-i Alişeker
Mir Fettah		İsfahan tüfenkçilerinin başı
Yahya Bek	Arapgirlü	Kızılbaş serdarlarından
Berhordar Bek		Topçıbaşı
Kasım Sultan (Kasım Han)	İmanlu (Afşar)	Sadmere Hâkimi, Musul Hâkimi

ŞAH ABBAS ZAMANI (1587-1629)

Giray Han	Lezgî	?
Aka Ebu'l-Feth İsfahânî		Müstevfi-i Hassa-i Şerife
Ahmet Sultan	Zülkadir (Dulkadir)	Hâr ve Simnan Hâkimi
Ahmet Bey	Beğdili	Lahican Darugası
Bayram Ali Sultan	Çekeni	Bestam Hâkimi
Hüsrev Mirza	Gürcü	İsfahan Darugası
Ebu Müslim Han	Istaclu	Esterayin Hâkimi
Şah Budak Sultan	Türkmen	Kasaba-i Cünabed Hâkimi
Sultan Ali Halife	Şamlu	Kuhistan hakimliği
Ferruh Han	Türkmen	Bestam ve Damgan Hâkimi
Kubad Sultan	Kaçar	Sebzvar Hâkimi
Çelme Sultan	Çağatay	Ordu komutanı
Emir Han	Söklen	Simnan ve Hâf Hâkimi
Âşûr Han	Çekeni	Merv Hâkimi
Mühürdar Han	Türkmen	
Pir Gayb Han	Istaclu	
Süleyman Halife	Türkmen	Kum Hâkimi
Behzad Bik	Gulam-ı Hassa-i Şerife	Kaşan Hâkimi
Pervane Bik	Gulam-ı Hassa-i Şerife	Kazvin Hâkimi
Maksud Bik	Karadağlu [Zülkadr]	
Kör Hasan [Hasan Han]	Istaclu	Kızılbaş serdarlarından
Muhammed Takî Bek Tebrizî		Binbaşı-yı Tüfenkçiyân-ı Azerbaycan
Aga Sohrab-ı Laricânî		
Bektaş Bek	Türkmen	Yüzbaşı
Kelb Ali Bek	Şamlu	Yasavul-ı Sohbet

Abbas King of
Persia

ŞAH ABBAS ZAMANI (1587-1629)

SCHACH ABAS PERSARVM REX.

Massagetæ Cyro necnisi, Scythæque Dario:
Turca tibi nacuit, sed Scytha cessit ABAS.

O Deratus Smerdin Cambyses, Mucmona Cyrum,
Sic Hamesses frater nec tibi charus erat:
Auctor laudato sallu ingentibus illis;
Dicere, si vera est fama, fuisse necis.
Non satis in Turcas quite parcw ipse bonebat
Mars, dare Bellatibi terga cogit, ABAS.

DİZİN

A

Abbas Mirza, 30, 38, 76, 77, 81, 82, 83, 85, 86, 88, 89, 90, 94, 97, 148, 241, 285
Abbasi, 13, 14, 15, 26, 45, 81, 92, 115, 289
Abdullah Han, 18, 24, 81, 84, 87, 120, 152, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 185, 187, 190, 191, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 209, 222, 225, 226, 297, 298, 308
Abdülmümin Han, 28, 152, 178, 181, 183, 184, 186, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 198, 199, 200, 201, 311
Acem, 30, 47, 48, 61, 62, 67, 145, 173, 187, 274, 281, 285
Ahmet, 14, 17, 18, 26, 63, 91, 100, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 135, 147, 155, 159, 161, 162, 168, 170, 171, 172, 180, 181, 184, 199, 289, 294, 313
Ahmet Han, 18, 26, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 113
Ak Koyunlu, 15, 49, 54, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 65, 303, 306
Ali, 45, 51, 52, 53, 55, 58, 59, 61, 63, 64, 69, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 92, 93, 97, 101, 109, 113, 117, 135, 136, 140, 151, 154, 155, 166, 167, 171, 177, 186, 192, 205, 209, 213, 214, 227, 233, 234, 238, 246, 254, 260, 265, 276, 281, 289, 295, 300, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 310, 311, 312, 313
Ali Kuli Han, 82, 84, 89, 177, 209, 214, 303
Allahverdi Han, 121, 124, 125, 127, 155, 156, 197, 203, 204, 286, 306
Almanya, 241, 246, 251
Amasya Antlaşması, 70, 71
Anthony, 21, 24, 242, 243, 244, 245, 248, 249, 253, 286, 291, 293
Anuşirvan, 44
Arap, 20, 45, 46, 61, 62, 67, 175, 176, 273
Arî, 41
Avşar, 16, 60, 73
Azerbaycan, 17, 21, 48, 51, 52, 53, 58, 60, 61, 62, 64, 65, 67, 68, 69, 75, 145, 146,

149, 150, 154, 155, 158, 162, 163, 164, 166, 168, 199, 219, 229, 231, 234, 237, 249, 253, 258, 267, 268, 276, 285, 286, 287, 291, 294, 298, 300, 303, 304, 305, 306, 313

B

Babür, 19, 28, 37, 92, 109, 113, 132, 133, 134, 135, 137, 141, 179, 206, 220, 222, 223, 225, 226, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 242, 258
Bağdat, 18, 61, 68, 109, 112, 113, 117, 119, 140, 141, 145, 148, 151, 164, 168, 170, 171, 172, 174, 221, 242, 273, 276, 286
Bahreyn, 122, 124, 127, 130, 248, 252, 258, 298
Baki Muhammed, 209
Bakü, 60, 148, 158, 167, 264
Basra, 24, 124, 126, 127, 145, 168, 171, 241, 251, 278
Bayat, 20, 28, 118, 120, 178, 184, 187, 193, 194, 199, 245, 246, 248, 249, 251, 290, 304, 305, 308, 310, 312
Bayezid, 60, 70, 107, 109, 231
Belh, 62, 64, 121, 175, 176, 182, 184, 186, 187, 195, 200, 201, 206, 208, 209, 210, 212, 217, 218, 220, 221, 224
Bestam, 101, 180, 184, 186, 193, 197, 214, 313
Bigem, 81, 275
Bizans, 44, 45
Buhara, 24, 51, 177, 178, 179, 183, 185, 196, 200, 201, 206, 212, 213, 214, 216, 219, 220, 298

C

Cafer, 53, 91, 148
Celaleddin, 14, 48, 109, 114, 115, 305, 312
Celayir, 305
Ceyhun, 42, 44, 45, 185, 206, 213
Cihangir, 19, 28, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 173, 209, 210, 212, 223, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240

Ç

Çağatay, 47, 186, 291, 305, 311, 312, 313
Çaldıran, 63, 64
Çar, 32, 246, 250, 264, 265, 266, 267, 268, 269
Çerkez, 55, 73, 275, 286, 287, 306
Çin, 24, 242

D

Della Valle, 21, 34, 163, 258, 278, 282
Derbent, 45, 58, 158, 264, 267, 269
Derviş Han, 119, 189
Diyarbakır, 18, 54, 61, 62, 156, 158, 159, 162, 163, 165, 168, 170, 172
Doğu Hindistan Kumpanyası, 129, 131, 257, 258

E

Ebu Talip, 87, 89, 93, 280
Ekber Şah, 92, 109, 113, 133, 134, 205, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 232, 295
Emevi, 15, 45
Erdebil, 29, 37, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 62, 65, 69, 92, 148, 149, 151, 159, 163, 164, 171, 269, 274, 275, 295, 304, 305, 306
Erivan, 60, 155, 158, 231, 232, 250
Ermeni, 32, 127, 251, 253, 258, 262, 275, 281, 286, 287, 306, 308
Ermenistan, 145, 150, 163, 261, 268
Erzincan, 60, 63
Erzurum, 60, 68, 75, 149, 156, 161, 165, 172, 173, 174
Esferayin, 175, 304, 310, 313
Eşref, 10, 260, 273, 278

F

Fars, 9, 10, 21, 24, 34, 35, 36, 43, 45, 48, 58, 61, 67, 72, 75, 89, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 155, 165, 175, 197, 203, 230, 248, 251, 252, 257, 278, 286, 287, 303, 306, 309, 310
Felipe, 245, 251, 252, 254, 255, 257
Ferahâbad, 273
Ferhat Paşa, 76, 77, 91, 106, 148, 149, 150, 160, 179, 180, 185
Figueroa, 257

G

Gazan Han, 48
Gâzi Bey, 154
Gence, 77, 92, 113, 148, 150, 157, 167, 179, 180, 232, 289
Gilân, 17, 18, 21, 26, 28, 51, 59, 100, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 113, 118, 185, 188, 190, 245, 250, 264, 270, 277, 297, 304, 309, 310, 312
Goa, 130, 254
Gouvea, 251, 252, 254

Gürcistan, 68, 69, 70, 75, 145, 148, 154, 157, 160, 163, 168, 171, 173, 217, 219, 235, 237, 261, 267, 268, 269, 273, 280, 286
Gürcü, 55, 70, 73, 76, 91, 146, 157, 163, 171, 173, 193, 242, 266, 269, 275, 286, 287, 306, 308, 313

H

H.z Ali, 45
Hacı Muhammed Han, 183, 185, 188, 191, 197, 199, 205, 207
Halaç, 136
Halife, 57, 84, 92, 189, 304, 308, 309, 311, 313
Hamza Mirza, 75, 76, 77, 82, 84, 86, 88, 93, 98, 99, 101, 148, 149, 180, 181, 202, 280
Han Alem, 134, 234, 236, 237, 238
Harezm, 120, 177, 183, 185, 188, 190, 191, 192, 197, 199, 205, 207, 242
Haydar, 14, 18, 28, 31, 33, 56, 57, 58, 73, 74, 82, 97, 137, 139, 149, 150, 151, 152, 181, 281, 304, 305, 312
Haydar Mirza, 14, 18, 73, 82, 149, 150, 151, 152, 181
Hazar, 43, 45, 50, 104, 105, 245, 253, 266, 269
Hemedan, 42, 47, 62, 100, 102, 103, 117, 119, 145, 148, 151, 169, 174, 180, 197, 306, 307
Herat, 15, 38, 62, 70, 81, 82, 83, 84, 86, 88, 97, 98, 101, 122, 130, 132, 133, 134, 137, 141, 167, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 189, 195, 199, 200, 201, 202, 204, 205, 207, 209, 211, 215, 216, 217, 218, 220, 285, 300, 305, 306, 307, 312
Hıristiyan, 21, 58, 122, 129, 242, 243, 244, 247, 248, 251, 252, 253, 256, 260, 268
Hindistan, 24, 27, 36, 42, 47, 51, 126, 127, 129, 130, 132, 133, 134, 137, 139, 140, 141, 173, 175, 179, 218, 222, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 235, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 247, 252, 254, 257, 262, 291, 295
Hive, 20, 24, 177, 183, 191, 242, 296
Hollanda, 36, 131, 243, 259, 262
Horasan, 17, 18, 23, 25, 45, 47, 48, 49, 51, 62, 64, 66, 70, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 90, 93, 94, 101, 108, 117, 118, 119, 122, 123, 130, 132, 134, 142, 148, 151, 152,

154, 167, 169, 175, 176, 177, 179, 181, 183, 185, 186, 187, 188, 190, 192, 193, 194, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 204, 205, 206, 207, 209, 211, 212, 213, 215, 216, 217, 218, 220, 221, 225, 226, 227, 229, 243, 264, 285, 286, 297, 303, 305
Hüdabende, 14, 73, 75, 76, 77, 83, 85, 86, 88, 90, 93, 98, 104, 117, 121, 148, 222, 229, 264, 275, 280, 281
Hürmüz, 21, 124, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 167, 230, 248, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 299
Hüseyin, 15, 25, 59, 61, 70, 108, 109, 118, 119, 120, 133, 162, 175, 186, 197, 205, 207, 210, 212, 216, 217, 218, 245, 248, 249, 251, 264, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311
Hüseyin Ali Bey, 25, 245, 248, 249, 251, 308
Hüsrev, 44, 114, 115, 116, 121, 135, 172, 173, 174, 217, 265, 286, 313

İ

İbrahim, 16, 18, 50, 51, 53, 57, 58, 67, 117, 121, 123, 150, 153, 157, 159, 162, 164, 165, 166, 167, 169, 171, 191, 206, 208, 209, 212, 220, 244, 251, 273, 279, 291, 303, 311, 312
İlhanlı Devleti, 48
İmam Kulu Han, 130, 141, 165, 173, 218, 221, 252, 254, 266, 278, 286, 306, 309
İmam Rıza, 153, 176, 180, 182, 187, 200, 205, 208, 209, 276
İmparator, 45, 250
İngiltere, 9, 27, 31, 36, 129, 241, 242, 243, 245, 254, 255, 256, 259, 263
İran, 9, 10, 13, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 81, 83, 84, 86, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 98, 99, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 112, 114, 117, 121, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 145, 146, 148, 150, 151, 153, 155, 156, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 167, 168, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 185, 188, 191, 195, 196, 202, 204, 208, 211, 214, 216,

217, 219, 221, 222, 224, 225, 227, 228, 229, 231, 232, 234, 235, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 248, 249, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 259, 262, 263, 265, 266, 268, 270, 273, 276, 278, 281, 282, 285, 286, 287, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 297, 298, 300, 303, 306
İsfahan, 20, 21, 26, 32, 37, 45, 47, 66, 87, 88, 100, 102, 103, 121, 133, 134, 155, 158, 159, 167, 170, 172, 192, 197, 199, 205, 208, 211, 214, 215, 218, 219, 220, 221, 228, 234, 236, 244, 245, 252, 254, 257, 258, 262, 264, 273, 276, 277, 279, 280, 281, 286, 287, 295, 298, 306, 307, 311, 312, 313
İskender Bey, 13, 14, 34, 81, 90, 92, 100, 102, 113, 114, 115, 118, 119, 120, 134, 137, 151, 158, 165, 167, 170, 178, 181, 183, 184, 185, 186, 188, 189, 191, 193, 195, 198, 199, 204, 209, 211, 212, 213, 214, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 227, 228, 229, 233, 236, 266, 273, 277, 289
İspanya, 9, 21, 28, 128, 241, 242, 243, 245, 251, 252, 254, 255, 256, 257, 259, 262, 263, 308, 309, 310
İstanbul, 14, 17, 19, 23, 28, 34, 35, 43, 44, 45, 46, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 58, 62, 63, 67, 68, 70, 71, 72, 81, 83, 86, 90, 91, 92, 100, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 117, 119, 121, 123, 124, 126, 131, 132, 137, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 156, 157, 159, 160, 161, 165, 166, 167, 168, 170, 173, 174, 175, 176, 179, 182, 185, 191, 201, 209, 244, 258, 266, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300

K

Kaçar, 16, 27, 60, 84, 97, 148, 157, 165, 210, 216, 286, 303, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313
Kafkas, 58, 73, 149, 286, 292
Kandahar, 64, 70, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 167, 176, 220, 221, 222, 223, 225, 227, 228, 231, 239, 286, 295, 304, 305
Kanuni, 63, 67, 68, 69, 70, 158, 168, 231, 278, 294
Kara Koyunlu, 15, 49, 54, 57

Karabağ, 68, 91, 150, 158, 163, 167, 179, 303, 306, 309, 310
Kars, 68, 150, 155, 156, 158, 166, 173, 252
Kayseri, 63
Kazak, 197, 221, 306
Kazvin, 21, 37, 68, 70, 71, 72, 81, 83, 85, 86, 88, 90, 93, 97, 99, 100, 103, 105, 106, 107, 114, 115, 116, 117, 120, 148, 149, 152, 162, 165, 180, 181, 184, 187, 188, 190, 191, 192, 193, 195, 196, 205, 208, 211, 228, 236, 237, 242, 243, 244, 258, 261, 264, 266,□269, 273, 275, 306, 308, 313
Kerbela, 112, 169, 170, 172, 276
Kırım, 51, 75, 162, 163, 164, 267
Kızılbaş, 16, 17, 23, 30, 33, 34, 35, 51, 52, 56, 57, 62, 65, 67, 69, 72, 73, 74, 75, 76, 83, 86, 88, 92, 93, 94, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 107, 118, 119, 134, 150, 153, 158, 167, 173, 177, 178, 181, 185, 187, 189, 194, 197, 199, 202, 203, 206, 208, 210, 212, 216, 217, 218, 220, 222, 225, 229, 231, 244, 253, 255, 273, 281, 285, 286, 300, 312, 313
Kirman, 37, 45, 48, 66, 92, 103, 197, 198, 201, 203, 228, 229, 303, 304, 307, 308
Konya, 53, 56, 93, 145, 294, 297, 299
Kurçakay Han, 166, 169, 170, 171, 286, 306

L

Lâristan, 121, 122
Lor, 117, 118, 188, 304, 311

M

Mâzenderan, 48, 81, 180, 197, 260, 273
Med, 42
Mehdi Ulya, 81
Merv, 47, 133, 175, 176, 185, 187, 191, 194, 200, 201, 205, 206, 208, 209, 213, 214, 216, 217, 218, 308, 313
Meşhed, 37, 70, 72, 84, 85, 86, 88, 91, 101, 122, 133, 158, 167, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 184, 187, 189; 194, 199, 200, 201, 205, 207, 208, 209, 211, 214, 217, 218, 221, 251, 268, 276, 285, 305, 306, 307, 308, 309, 311
Mihail, 268, 270
Mirza, 14, 20, 34, 46, 47, 50, 51, 60, 67, 68, 73, 77, 81,

82, 83, 84, 86, 88, 89, 90, 92, 93, 97, 101, 102, 121, 134, 145, 149, 162, 186, 188, 190, 193, 195, 196, 199, 203, 205, 208, 209, 210, 212, 213, 215, 219, 221, 228, 234, 237, 238, 242, 245, 273, 275, 280, 281, 285, 286, 289, 295, 306, 307, 308, 310, 311, 312, 313
Moğol, 48, 49, 90, 293
Molla Celal, 14, 90, 119, 197, 200, 204, 208, 209, 213, 214, 267, 289
Moskova, 24, 71, 246, 248, 249, 264, 265, 269
Mugan, 158
Murat, 17, 26, 28, 54, 62, 71, 75, 109, 110, 145, 147, 148, 150, 151, 159, 168, 170, 173, 174, 297, 311
Mürşit, 84, 85, 86, 87, 88, 93, 99, 100, 101, 177, 179, 180, 311

N

Nadir, 16, 190, 212, 214, 217, 218, 219, 220, 221
Nahcivan, 60, 155, 156, 161, 232, 303
Nasuh Paşa, 128, 147, 159, 160, 163
Necef, 112, 169, 170, 172, 210, 276, 309, 310
Nesa, 175, 185, 197, 200, 205, 208, 303
Nihavend, 45, 117, 148, 150, 167, 180, 232
Nişabur, 47, 70, 85, 119, 175, 176, 181, 184, 186, 187, 188, 199, 218, 219, 305, 308, 310
Nur Muhammed, 185, 187, 191, 192, 197, 200, 205, 206, 207

O

Oğuz, 47, 48
Olcaytu, 50, 296
Orta Asya, 24, 41, 43
Oruç Bey, 20, 178, 245, 246, 249, 290, 308
Osman, 10, 19, 45, 46, 48, 65, 75, 147, 150, 162, 163, 165, 167, 168, 176, 277, 294
Osman Paşa, 75
Osmanlı Devleti, 10, 18, 23, 29, 31, 33, 56, 62, 67, 70, 74, 76, 88, 94, 98, 100, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 112, 113, 117, 119, 128, 140, 141, 145, 146, 147, 148, 149, 153, 154, 155, 157, 159, 160, 161, 163, 166, 168, 170, 174, 179, 180, 182, 183, 231, 242, 243, 244, 245, 247, 252, 253, 254, 257, 260, 264, 279, 287, 298, 300

Ö

Özbek, 14, 17, 18, 19, 20, 24, 26, 28, 36, 37, 62, 66, 69, 74, 81, 82, 84, 87, 89, 93, 103, 107, 118, 133, 141, 149, 151, 152, 153, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 183, 185, 186, 187, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 207, 208, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 220, 221, 222, 223, 225, 226, 227, 228, 230, 297, 298, 310

P

Papa, 71, 245, 248, 253, 254
Part, 43, 292
Pers, 42, 46, 121
Portekiz, 24, 34, 36, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 130, 251, 257, 259, 262, 263
Prag, 246, 249, 253

R

Revan, 17, 68, 71, 76, 91, 155, 156, 161, 173, 250, 282
Rey, 47, 88, 181
Robert, 21, 25, 157, 235, 242, 243, 244, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 259, 291
Roma, 43, 44, 247, 248, 253
Rudolf, 246, 248, 250, 253, 267
Rumlu, 52, 60, 61, 73, 85, 97, 101, 108, 187, 189, 227, 228, 253, 254, 304, 308, 309, 310, 311, 312
Rusya, 25, 27, 70, 71, 245, 250, 253, 261, 264, 265, 266, 267, 268, 270
Rüstem, 59, 215, 216, 217, 218, 220

S

Safevi Devleti, 9, 10, 15, 23, 33, 34, 36, 37, 38, 49, 50, 56, 57, 61, 67, 70, 75, 86, 92, 94, 97, 98, 105, 108, 114, 123, 124, 127, 130, 145, 146, 175, 177, 179, 201, 202, 206, 214, 222, 226, 241, 262, 273, 278, 285, 286, 287, 294
Safi Mirza, 107, 230, 275, 280
Safiyüddin, 50, 51, 55, 275, 277
Sasani, 36, 45, 47, 121
Selçuklu, 35, 47, 48
Selim, 62, 63, 64, 70, 209, 213, 224, 303
Serahs, 175, 179, 182, 200, 217, 303
Serav, 128, 147, 165, 166, 167, 168, 237, 257, 258
Sherley, 21, 24, 27, 157, 161, 235, 241, 242, 243, 244,

245, 248, 249, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 259, 286, 291, 293, 299
Sinan Paşa, 76, 109, 117, 147, 156, 157, 158, 180
Sivas, 63
Sultan Ali, 57, 59, 307, 313
Sünni, 19, 33, 35, 50, 66, 73, 74, 76, 105, 169, 179, 190, 225

Ş

Şah İsmail, 14, 15, 23, 33, 49, 50, 56, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 74, 97, 102, 104, 117, 126, 145, 175, 176, 211, 222, 225, 287, 300
Şah Selim, 140, 223, 234
Şah Tahmasp, 29, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 81, 82, 92, 97, 104, 132, 133, 134, 176, 186, 222, 231, 241
Şahverdi, 117, 118, 119, 120, 188, 311
Şamlu, 15, 59, 60, 61, 70, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 93, 97, 98, 102, 108, 119, 128, 134, 148, 165, 168, 169, 177, 195, 197, 205, 207, 209, 214, 216, 217, 218, 219, 275, 285, 290, 303, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 313
Şeki, 70, 150, 163, 167, 304
Şeybak, 175, 176, 225
Şeyh Cüneyt, 52, 53, 54, 55, 56, 65, 97
Şeyh Haydar, 56, 57, 58, 62, 65
Şii, 15, 35, 46, 47, 49, 52, 55, 61, 64, 65, 66, 72, 73, 74, 76, 114, 117, 123, 169, 170, 178, 190, 213, 225, 226, 275
Şiraz, 21, 62, 82, 103, 121, 208, 258, 281, 307, 309
Şirvan, 55, 58, 60, 62, 64, 70, 75, 105, 108, 109, 113, 148, 149, 150, 154, 157, 163, 171, 220, 231, 234, 267, 268, 269, 282, 304, 305, 306

T

Tahran, 14, 15, 16, 25, 31, 41, 81, 82, 83, 88, 89, 90, 119, 128, 161, 163, 180, 181, 204, 228, 236, 289, 290, 291, 292, 293
Tatar, 163, 164
Tebriz, 14, 17, 18, 37, 48, 59, 61, 64, 65, 67, 68, 69, 72, 76, 91, 104, 136, 145, 148, 150, 153, 154, 156, 158, 159, 162, 163, 164, 167, 216, 231, 243, 250, 265, 279, 282, 291, 294, 295, 300, 303, 304
Tekelü, 84, 85, 92, 97, 98, 267, 285, 305, 307, 308

Timur, 46, 49, 52, 222, 223, 234, 238, 309
Trabzon, 54, 57
Tus, 175, 200
Türkmen, 10, 13, 14, 16, 34, 35, 37, 49, 50, 51, 53, 55, 57, 61, 63, 67, 73, 76, 81, 84, 85, 86, 88, 90, 92, 98, 99, 102, 113, 134, 137, 158, 165, 167, 170, 185, 186, 187, 198, 199, 204, 209, 211, 212, 213, 214, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 226, 228, 229, 233, 236, 252, 266, 273, 277, 285, 287, 289, 303, 304, 306, 308, 309, 312, 313

U

Urmiye, 159
Ustacalu, 82, 84, 85, 87, 97, 98, 101, 102, 149, 177, 181, 183, 285, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311
Ustaclu, 60, 71, 73, 82, 101
Uzun Hasan, 49, 52, 54, 56, 57, 59, 60, 65, 186, 292

V

Van, 63, 68, 155, 156, 165
Venedik, 34, 71, 76, 127, 235, 241, 242, 245, 248, 254, 298

Y

Yahudi, 281
Yakup, 57, 58, 59, 103, 281, 310, 311
Yavuz Sultan Selim, 63, 64, 294
Yusuf, 15, 92, 114, 115, 116, 132, 168, 198, 225, 307, 310, 312

Z

Zend, 16
Zeynel, 128, 134, 139, 169, 216, 237, 250, 303
Ziya, 229

ŞAH ABBAS VE ZAMANI
(1587-1629)

CİHAT AYDOĞMUŞOĞLU

İnsanlık tarihinde önemli bir yeri olan İran, aynı zamanda Türk tarihinde de önde gelen bir konuma sahiptir. Eskiçağ'da dikkate şayan bir medeniyete ev sahipliği yapan İran coğrafyasının son bin yıllık tarihine Türkler damgalarını vurmuşlardır. Bu evrenin mühim bir parçasını teşkil eden Safeviler çağında ise İran, müstakil bir siyasi kimliğe kavuşmuştur. Bundaki en önemli faktör, Safevilerin Şiiliği resmen devlet dini olarak kabul edip İran coğrafyasını bu kimlik etrafında birleştirmeleridir. Bu dönüşüm 20. Yüzyılda Pehlevi Hanedanlığı devrinde devlet politikaları ile Farsça'nın ve Fars kimliğinin empoze edilmesiyle tamamlanmış ve böylece bugünkü İran'ın etnik ve dini yapısı ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada, bugünkü İran'ı tanımamızda anahtar rolü üstlenen Safevi Devleti'nin en parlak zamanı olan ve aynı zamanda devletin dinamiklerinin belirlendiği Şah Abbas (1587-1629) dönemi ele alınmıştır. Şah Abbas devrinin siyasi hadiseleri ve bunların İran coğrafyasına etkileri anlatılmaya çalışılmıştır.

BERİKAN YAYINEVİ

ISBN: 978-975-267-681-7

9 789752 676817